

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03961

VEGN ALTYIDISHN ROMAN UN
NOVELE

Max Erik

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מ א ק ס ע ר י ק

וועגן ארטיידישן
ראמאז און נאווערע

פערצנטער—זעכצנטער יארהונדערט

מיט 9 אילוסטראציעס און פאקסימיליעס

Yakovson Eggs

27800 11

דער וועג צום וויסן

1 9 2 6

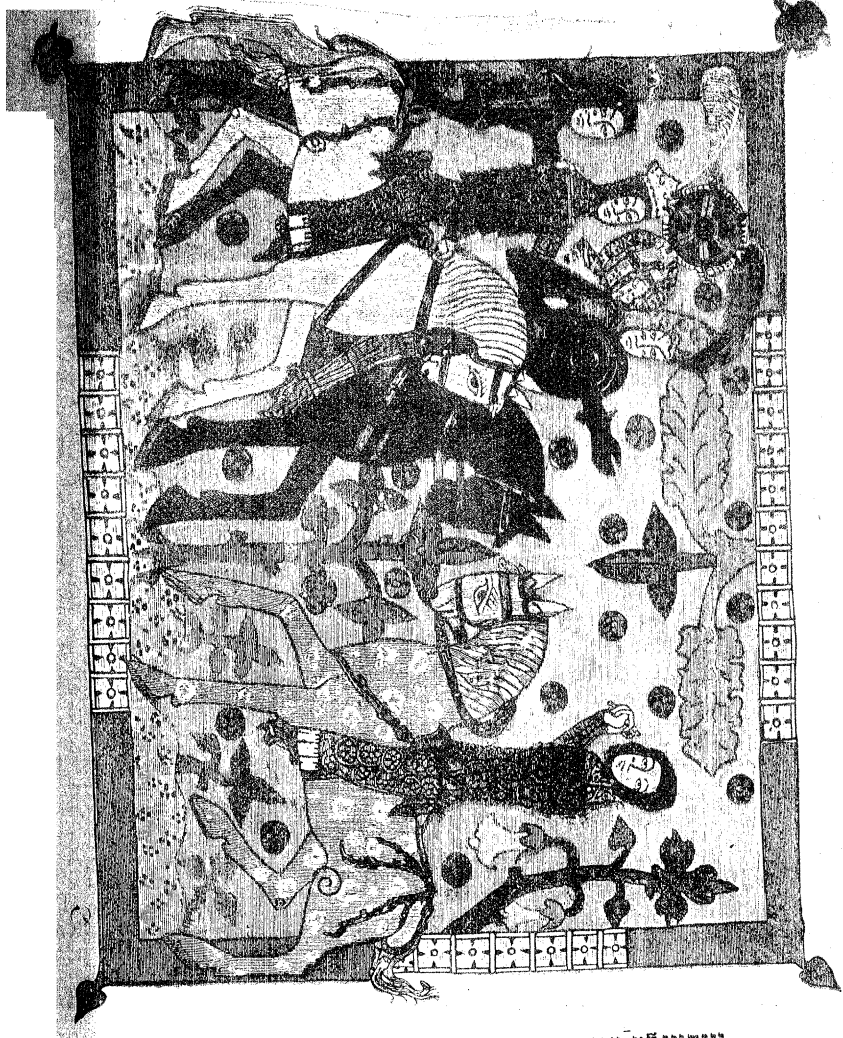
5136 20

MAKS ERYK
O STAROŻYDOWSKIEJ
POWIEŚCI I NOWELI

Ww. XIV—XVI.

Druk „Brandes i Kaweberg” Kowel.

מײן ברודער ראובן געווירמעט.

ווידוויילט אין דער באגלייטונג פון דער הויפדאמע אין פון
 דעם קארליק באגעגענט א מיידל, וואס וויינט און פארברעכט די
 הענד. (זע זייט 108, 123).

(פון א דייטשן כתב-יד פון XIV י"ה, וואס געפיגט זיך
 אין לעידען).

אינהאלט

זייט

5		הקדמה פון דעם מחבר
7		רשימה פון ווערק, וואס ווערן פארקירצט דערמאנט
10		וועגן אלטיידישן אויסלייג
11		וועגן אלטיידישן ראָמאַן (אייניקע אויספירן און השערות) 1. ווי אלט איז די יידישע ליטעראטור?—18, 2. יידיש-טיטשע ראָמאַנען פארן 16 י"ה—14, 3. דער געביט פון דער יידישער שפילמאן-דיכטונג—16, 4. דער דייטשער שפילמאן און זיין לי- טעראטור געשיכטלעכע ראליע—10, 5. כאראקטער פון דער יידי- שער שפילמאן-דיכטונג—22, 6. טעכניק פון דער יידישער שפיל- מאן-דיכטונג—25, 7. סכעמע פאר דער געשיכטע פון דער אלט- יידישער דיכטונג—28, 8. דער ראָמאַן אלס פאָלקסבוך—29, 9. וואס לערנט אונדז דער אלטיידישער ראָמאַן—81.
33		אריינפיר צום בבא-בוך 1. די פארשפרייטונג פונם בבא-ראָמאַן—35, 2. דער ויקוח ארום דעם אנטשטיין און כאראקטער פונם אורבבא—37, 3. די טאָסקאַנא- דער מקור פון דעם יידישן בבא-בוך—40, 4. אליהו בחור דער מחבר, פון דעם יידישן בבא-בוך—41, 5. אליהו בחור—זיין גייסטיקע פיזיאנאָמיע—44, 6. כאראקטעריסטיק פון דעם יידישן בבא-בוך—50, 7. ליטעראטור צום בבא-ראָמאַן—54, 8. טאבעלע צו דעם אנטשטיין פון דעם יידישן בבא-בוך—64.
65		בבא-בוך, אינהאלט און אויסצוגן
91		דער יידיש-טיטשער ארטור-ראָמאַן 1. וועגן דעם ארטור-ציקל—93, 2. די האַמבורגער כתב-ידן פון דעם יידישן ארטור-ראָמאַן—94, 3. די דרוקאויסנאָבן פון דעם יידישן ארטור-ראָמאַן—96, 4. אליהו בחור אלס היפאטעטישער מחבר פון דער סטאנסן-ווערסיע—99, 5. יוזף וויצנהויזן, דער ארויסגעבער פון דער ריימפארן-ווערסיע—101, 6. גענעטישע טא- בעלע צו דעם יידישן ארטור-ראָמאַן—103, 7. אינהאלט פון דעם יידישן ארטור-ראָמאַן—105, 8. דער יידישער ארטור-ראָמאַן און „וויגאלוא“—112, ליטעראטור—122.

- 123 אויסצוגן פון דעם יידישן ארטור-ראָמאַן
- א) דער עפיזאד מיט דעם מיידל, וועמען מען האט צוגערויבט
 אירע דריי מתנות פון דעם שיינקייטס-קאָנקורט (לויט ביידע
 האמבורגער כתב-ידן)
- ב) ווידוויילט קעמפט מיט דעם לינדוורם (לויטן האמבורגער
 כתב-יד)
- ג) ווידוויילט קעמפט מיט דעם לינדוורם (לויט דער וואגענזייל
 עדיציע)
- 136
- 143 דער מינכענער כתב-יד נר. 100
- 145 אלגעמיינע באמערקונגען
- א) מעשה פריעה וזימרה: דער מחבר פון דער נאָוועלע—147.
 באראקטעריסטיק פון דער נאָוועלע—150. אינהאלט פון „מעשה
 פריעה וזימרה“—154. טעקסט (כתב-יד מינכען)—157. דער
 ווענעציאנער נוסח פון „מעשה פריעה וזימרה“—172. פון דער
 ווענעציאנער אויסגאבע—176.
- 179 ב) די מעשיות פון דעם קרייו פון דעם מעשה-בוך
- 189 ג) ווען איז אנטשטאנען דער מעשה בוך?
- 198 ד) יצחק רויטלינגען און שמעון גינצבורג.
- 198 ה) וויאזוי איז אנטשטאנען דער מעשה בוך
- 204 ו) „טיל אוילשפיגל“
- 207 דריי אינדישע ראמאנען באַאַרבעט אין יידיש-טייטש
- 1. אלגעמיינע באמערקונגען—209. 2. „די זיבן ווייזן מיינשטר“—211.
 3. „בוך דער אלטן ווייזן“ (קאלילא-ווע-דימנא)—216. 4. „בן
 המלך והנוזיר“—(כתב-יד מינכען נר. 847)—219. פונם יידישן
 טעקסט—223. א פראגענט פונם העברעישן טעקסט—230.
- 235 באמערקונגען
- 243 רשימה פון די אילוסטראציעס און פאקסימיליעס.

דער

ציל פון בוך איז צו געבן אן איבערבליק איבער עטלעכע טיפישע אלטיידישע ראָמאַנען; דעם אייגנארטיקן ראמאן פון אליהו בחור, דעם שפיל מאנישן ארטור ראָמאַן, די אַריגינעלע ראמאטישע נאוועלע „מעשה פריעה וזמרה“, די לחלוטים ניט אריגינעלע באארבעטונגען פון דעם טיפ, זיבן ווייזן מיינשטר“, ענדלעך די שייגע און אינטערעסאנטע פתביד איבערזעצונג פון בן המלך והגזיר.“

די ראמען פון דעם בוך זיינען ליטעראַר היסטארישע און ליטעראַר-עסטעטישע. פילאָלאָגיש-שפראַכלעכע אונטערזוכונגען געהערן ניט צו די צילן פון אונדזער בוך. דאך האף איך, אז דער יידישער פילאָלאָג וועט דא געפינען וויכטיקן מאטעריאל פון דער ערשטער האנט, ווארום דער רוב טעקסטן ווערט דא צום ערשטן מאל בכלל פובליקירט אדער צום ערשטן מאל אין דער אריגינעלער טראנסקריפציע.—איך האב מיך געמיט איבערצוגעבן דעם אלטיידישן טעקסט אן קיין שום ענדערונגען. ווי דער לעזער וועט אלזא געפינען נקודות אין טעקסט, געהערן זיי צום טעקסט גושא. צוליב אייניקע טעמים האב איך זיך אבער אמאל דערלויבט צושטעלן א דגש אדער א פתח, אדער א קמץ.—אליץ אבער בלויז אין פאלן, וואס דערלאזן ניט קיין שום צווייפל. איך האב אויך ניט פונאנדערגעשטעלט מאדערנע הפסקה-צייכנס, —ס'האט זיך מיר ניט געוואלט צעשטערן דעם אַרכאַישן לבוש פון אלטע כתבים. בלויז אין דרינגענדיקע פאלן האב איך צוגעשטעלט א פעלינדיקן פונקט.

דער ערשטער אפיטל, וואס רוקט ארויס די השערה וועגן א שפילמאן-קופה פון דער יידישער דיכטונג, דארף באטראכט ווערן בלויז ווי א היפאטעזע, וואס האט דעם ציל ארויסצורופן א דיסקוסיע אין א שטרעבן דורכצו-קאנטראָלירן אין דערדאזיקער ריכטונג די צו אונדז דערגאנגענע אלטיידישע ראָמאַנען. אין דעם אפיטל וועגן דעם אַרטור-ראָמאַן איז מיר אויסגעקומען

ס'רוב איבערצוזרן די אויספירן פון דר. ל. לאנדול, און דער גענעטישער טייל פון לאנדויס בוך שטייט אויף דער געהעריקער הויך. אבער לאנדויס בוך איז פארפאסט ענגליש, און איז סיי דעם יידישן לעזער, סיי א טייל פון אונדזערע פארשער ניט צוגענגלעך. איך האב אָבער מיך געמיט דורכצוקאָן טראַרין לאַנדויס אויספירונגען, דערגאנצן, וווּ ס'איז נויטיק געווען. ענדלעך, עקזיסטירט א קארדינאלער אינטערשייד צווישן יידישטישער און גערמאניסטישער פילאָלאָגיע. ניטוויילנדיק שטרייכט אונטער לאַנדוי יענע מאמענטן, מיט וועלכע דער יידישער ארטור-ראָמאן דערנענטערט זיך צום „וויגאלוא“, בעת אונדז, יידישע פּאָרשער, אינטערעסירן פארקערט מער יענע מאמענטן, וווּ ביידע ווערק גייען זיך פונאנדער און ס'ווערט קלארער די ספעציפישע טעכניק פון דעם יידישן מחבר.

אָן דער הילף פון דער הויכער פארוואלטונג פון דער דאנציקער שטאט-ביבליאָטעק מיטן הערן דירעקטאר דר. שוואַרץ אין דער שפיץ, וואס האט מיך מיט אלע פוחות אונטערשטיצט ביים פארשאפן פון כתב-ידן און ווערק, וואלט מיין איצטיקע ארבעט לגמרי אונגעגלעך געווען. אויך האבן די גרויסע דייטשע מלוכה-ביבליאָטעקן אין בערלין, מינכען און הצמבורג העפלעך גע-שטעלט אויף א לענגערער צייט צו מיין דיספּאָזיציע זייערע ווערק און כתב-ידן. דר. מאַקס וויינרייך אין ווילנע האב איך צו פערדאנקען אייניקע אינ-פארמאציעס, אויך א פאטאגראפיע, פון אליהו בחור'ס א בריוו. זיי אלע מיין הארציקסטער דאנק.

מאַקס עריק.

ווערק, וואס ווערן פארקירצט ציטירט:

שטיינשניידער מיט א נומער: מ. שטיינשניידערס ביבליא-
גראפישע רשימה פון יידישטיטשע דרוקן און כתב-ידן אין:
Naumanns „Serapeum“: M. Steinschneider, Jüdisch-
deutsche Litteratur א. א. וו.

אין די יארן: 1869, 1864, 1849, 1848.

קאט. — באַד. — מ. שטיינשניידערס

Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bod-
leiana. Berlin 1852 — 60.

סופל. קאט. — באַד. (אדער סק"ב):

Supplementum Cat. Libr. Hebr. in Bibl. Bodleiana, Cen-
tralblatt für Bibliothekswesen, 1894, S. 484 ff.

שטיינשניידערס מינכענער און האמבורגער כתב-ידן קאטאלאגן:

M. Steinschneider, die hebräischen Handschriften der Kgl. Hof-
und-Staatsbibliothek in München. München 1895 (צווייטע אויפלאגע)

M. Steinschneider, Katalog der Hebräischen Handschriften
in der Stadtbibliothek zu Hamburg. Hamburg, 1878.

שטיינשניידער „העברעישע איבערזעצונגען“

M. Steinschneider, die hebräischen Übersetzungen des
Mittelalters und die Juden als Dolmetscher. Berlin, 1893. צוויי בענד.

שטיינשניידער „געשיכטע ליטעראטור“

M. Steinschneider, Die Geschichtslitteratur der Juden
Frankfurt a. M. 1905. מער ניט דערשינען.

אָווע-לאַלעמאַנט:

Avé-Lalemént. Das deutsche Gaunertum, Leipzig, 1858 ff.

דייטשע בענדער.

באַסינס אנטאלאגיע: א. באַסינס, פירהונדערט יאר יידישע פאָ-

עזיע, צוויי בענדער, מיט א הקדמה און אנמערקונגען פון בער באַראַכאָוו.

באַראַכאָוו מיט א נומערן ב. באַראַכאָווס ביבליאגראפישע

רשימה אין „פנקס“, ווילנע 1913, פארלאג ב. א. קלעצקין, „ביבליאָטייק פון יידישן פילאָלאָג“.

בן-יעקב: „אוצר הספרים“ פון בן-יעקב, ווילנע, 1880.

לי גייגערס צייטשריפט:

Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland.
Braunschweig, 1887 ff.

גייגער:

L. Geiger, das Studium der hebr. Sprache in Deutschland vom Ende des 15 bis zur Mitte des 16 Jh.—Breslau, 1870.

געדעקע:

Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, 1884 ff. צווייטע אויפלאגע.

גרינבוים:

M. Grünbaum, Jüdisch-deutsche Chrestomathie, Leipzig 1882.

וואַגענזיי:

J. Chr. Wagenseil, Belehrung der Jüdisch-teutschen Red- und-Schreibart, Königsberg 1699.

(מיין עקזעמפליאר איז פון דער צווייטער אויפלאגע, פראנקפורט 1715).

וואָלף:

Wolf, Bibliotheca Hebraea, I—IV, Hamburg u. Leipzig, 1715—1733.

לאַנדאָו:

L. Landau, „Arthurian Legends“, Leipzig, 1912, „Teutonia“, Bd. 21.

לאַנדאָו:

M. Landau, „die Quellen des Dekameron“, Stuttgart, 1884.

צווייטע אויפלאגע.

לעקסער:

M. Lexer, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch, I—III, Leipzig, 1876.

וועגן

אלטיידישן אויסלייג אינפארמירט אויספירלעך דער אויסגעצייכנטער ארטאגראפיע-טייל פון ז. רייזענס „גראמאטיק פון דער יידישער שפראך“, ווילנע, 1920. ז. 106—118. פגל. אויך „יידישע פילאלאגיע“, 1924, ז. 94—95. דא ברענג איך די וויכטיקסטע פללים:

(1) אין אלגעמיין דארף מען ניט פאדערן קיין צו גרויסע אויסגע- האַטנקייט פון דעם אלטיידישן אויסלייג: אויף איין און דערוועלביקער שורה פאָגעגען מיר „האַט“ און „הט“, „מוש“ און „מאש“—אלזא עלטערע און יינגערע אויסלייג-פארמען.

(2) א שטומער אָף שטייט ווארטאויס ניט נאר נאך וואָקאַלן, נאר אויך נאך קאָנסאָנאַנטן: („דיא, זיא“, אָבער אויך „קאָפּא—קאָפּ“).

(3) דאס אַלטע יידיש פארמאגט די איבערקלאנגען eu, ü, ö = די ערשטע צוויי ווערן פאַצייכנט דורך „וי“, דער קלאנג „eu“ דורך „ויי“. צ. ב. „הויר“ = hör „בוכר“ = bücher „לויט“ = leut. אמאל ווערט אבער eu פאַצייכנט דורך „וי“, אין דעם מינטעגער פתבייד פון „פן המלך והגזיר“ אפילו דורך „ווי“, אלזא „איוור“ = euer.

(4) דער „ו“ און „ב“ (מיט א פאַסיקל) פאַצייכענען אויך א f. אלזא „ורויא“ = פרוי, „בון“ = פון, „ליבשבט“ = ליבשאפט.

(5) אין אלטיידיש איז מען אסאך שפאָרעוודיקער ביים שרייבן פון וואָקאַלן: ניט נאר אין בייטראַפן, אָפּט אפילו אין הויפטטראָפן פלעגט מען זיי פאַרבייגיין, פארלאַנדליק זיך אויפן ליינער. אלזא: „הנט“ = האנט, „בלד“ = באלד, „דר“ = דער, „בובר“ = ביבער.

(6) דער „י“ פאַצייכנט ניט נאר א חיריק, נאר אויך א ציף. אין פתח-זין און אלטע דרוקן פלעגט מען טאקע צושטעלן א ציף-נקודה אלזא: „מין“ = מיין, „ריד“ = רייד, א א וו.

(7) דער „ס“ ווערט זעלטן גענוצט אין אלטיידיש, אַנטשטאט אים ווערט זעברויכט א „ש“, וואס פאַצייכנט אלזא ניט נאר דעם קלאנג sch, נאר אויך דעם s, „דש“ = דאס, „ניש“ = גרויס, „שוישן“ = שיסן.

(8) די פאָדערטראָפן אד-גל ווערן געשריבן באַזונדער פון דעם עיקר-ווארט: „ריטרשפּט“ = ריטרשאפט, „ור לורן“ = פארלארן.

(9) טראָף-אין ווערט אָפּט אַנטשטאט דעם „ע“ געברויכט אן „א“: „רויאן“ = פרויען, „ביא“ = ביבער.

וועגן אלטיידישן ראמאן.

אייניקע אויספירן אין השערות.

ליטעראטור:

Paul Piper. Die Spilmanssdichtung. I.—II. Berlin—Stuttgart
(Deutsche Nationalliteratur. II Band).

פון נייערע ווערק:

Hermann Schneider, Heldendichtung, Geistliche Dichtung,
Ritterdichtung. 1924. Heidelberg.

ל. לאנדוי, „ארטוריען לעדזשענדס“—נ. שטיף, „דיטריך פון בערן“,
אין „ידישע פילאָלאָגיע“, נר. 3—1, 1924.

1. ווי אלט איז די יידישע ליטעראטור?

איר די יארן 1864, 1869 האט שטיינשניידער פובליקירט אין „סעראפּעאום“ א רשימה פון דורכזיס אין יידיש-טייטש געשריבענע כתב-ידן, וואס נעמט ארום בערך 80 ווערק. דידאָזיקע רשימה איז ווייט ניט פּוילשטענדיק: אַסאַך שפּע-טער האט שטיינשניידער פּובליקירט זיינע כתב-ידן קאטאלאגן פון דער מינ-כענער, האַמבורגער און בערלינער ביבליאָטעקן, עס זיינען דערשינען נייבויערס און מרגליות/עס קאטאלאגן פון די געוואלטיקע אוצרות פון אַקספּאָרד און בריטיש מוזעאום. וועגן דעם האנטשריפטן-באשטאנד פון דער פּאַריזער סאַר-באַנע האבן מיר עד-היום זייער טונקעלע פּאַרשטעלונגען. ווייניק אויסגעפּאַרשט זיינען אויך די זאַמלונגען פון די איטאַליענישע ביבליאָטעקן, דאן מוז מען נעמען אין אַכט די קלענערע דייטשע און אנדערע ביבליאָטעקן, וואו ס'וואַל-גערט זיך מסתמא ניט איין ווערטפּוילער יידיש-טייטשער אַנטיק-ענדלעך, פּריוואַטע זאַמלונגען (א שטייגער פון פּראפּעסער נ. פּארגעס אין לייפּציג, וואס פּאַרמאַנט צווישן אנדערע אַן עלטערן כתב-יד פון „בבא-בבא“, א זייער וויכ-טיקן כתב-יד פּראגמענט פון דעם „שמואל-בבא“, אדער פון גענעראל-קאַנסול ווילמערסדערפּער אין מינכען, דאן די זאַמלונגען פון דר. מ. גאַסטער אין לאַנדאָן); אויב מיר וועלן אלזא פּאַרדאַפּלען די צאל כתב-ידן פון שטיינשנייד-דערס רשימה, וועלן מיר זיין נעענטער צום דערגאַנגענעם צו אונדז באשטאנד פון די עלטסטע דענקמאַלן פון דער יידיש-טייטשער ליטעראטור.

דער עלטסטער דאטירטער יידיש-טייטשער כתב-יד זאל זיין פון יאר 1393 (פּגל, באראכאוו נר. 313). אין אלגעמיין איז אבער צו אונדז דערגאַנגען א מינימאַלע, געצייטע צאל יידיש-טייטשע כתב-ידן, געשריבן אין 14 און 15 יארהונדערט. דער רוב איז געשריבן אין 16 יארהונדערט. יענע ווידער

כתב-ידן, וואס זיינען שפעטער (אין 17 י"ה) אנטשטאנען, טראגן א צופעליקן כאראקטער און האבן א קנאפן ליטעראטור-היסטארישן ווערט. א כתב-יד קאן אבער זיין געשריבן אין 16 י"ה, און לויט זיין שפראך צוריקגיין אין 15, אמאל אפילו אין 14 י"ה. אסאך יידיש-טייטשע כתב-ידן פון 16 י"ה זיינען טאקע קאפיעס פון פיל עלטערע אָריגינאלן, וואס גייען ווידער אמאל צוריק אויף א נאך עלטערן כתב-יד. דא העלפט אין ערשטער ליניע דער פילאלאג-גיש-שפראכלעכער אַנאַליז. ווארום, ווי עס זאל ניט זיין אקטיוו דער איבע-שריי-בער, אויסגעלעסנדיק און מאָדערניזירנדיק די שפראך און דעם אויסלייג פון זיין אריגינאל, — ס'רוב בלייבן שיריים, רודימענטן פון דעם עלטערן נוסח, בפרט, ווען דער כתב-יד איז געריימט, ריימען איז שווערער איבערצומאכן און ס'פאדערט א גרעסערע אנשטרענגונג מצד דעם קאָפיסט, צו וואס ער איז ניט שטענדיק געוואקסן.

דאס אנטיגילטיקע ווארט וועגן דער אלטיידישער ליטעראטור אין 14 און 15 י"ה וועט אלזא קעגען געזאגט ווערן, ערשט ווען ס'וועט אינווענטאריזירט ווערן אונדזער גאנצער האנדשריפטלעכער פארמעגן. פון דעם אבער, וואס מיר ווייסן שוין, איז איין זאך קלאר: ס'זיינען פארלוירן געגאנגען, פארניכטעט געווארן אין לויף פון דורות אפשר נאך מצד האנטשריפטן, ווי ס'איז דערגאנגען צו אונדז. בפרט האט געליטן דער כתב-ידן-פאשטאנד פון דעם 15 יארהונדערט. מיר קאנען היינט מיט דער גרעסטער זיכערקייט זאגן, אז אין די צוויי יאר-הונדערטער פארן זרוק האט עקזיסטירט א פארצווייגטע יידיש-טייטשע ליטע-ראטור, זי האט געפליט שוין אין דעם 15 י"ה, און איר אנהייב דארף מען זוכן אין 14 י"ה. אונדזער ליטעראטור איז אלזא אלט מינימום 600 יאר, און מיר שטייען איצט אין זיפעטן יארהונדערט פון דער יידישער ליטעראטור-געשיכטע.

2. יידיש-טייטשע ראמאנען פארן 16 יארהונדערט.

כמעט אלע יידיש-טייטשע ביבלי-איבערזעצונגען, פאָראַראַזן אין פאָעמען, וואס פארנעמען אזא וויכטיקן ארט אין דער דרוקטעטיקייט פון דעם 16 י"ה, גייען צוריק לויט די אָריגינאלן, פון וועלכע זיי זיינען באארבעט געווארן, אין דעם 15, אמאל אפילו אין דעם 14 יארהונדערט. די קאמענאריע

ווערק, וועלכע מיר באהאנדלען אין דעם דאזיקן בוך, די יידיש-טייטשע ראמאנען, שיינט צו זיין ניט יינגער, און אפשר נאך עלטער פון די ביבל. איבערזעצונגען, דער ביישפיל פון דעם יידישן מינעזינגער פון 13 י"ה, זיסקינד'ס בון טרימבערג, באווייזט אפשר גארניט, כאטש זיסקינד האט זיך געהאלטן פאר א ייד, האט זיין יידישקייט גיט פארלאזן, דאך האט ער געזונגען פאר קריסטן און איז געווען, ווי מיר רופן עס היינט, אסימילירט. עטוואס וויכטיקער איז דער פארבאט פון ר' יודא חסיד אין זיין „ספר חסידים“ צו וויקלען ספרים אין פאפיר, אויף וועלכן ס'זיינען געשריבן „רומאן“ (ר' יודא חסיד איז גע- שטארבן אין רעגענסבורג דעם 22 פעברואר 1217, אפשר 1213). די העברעישע איבערזעצונג פון דער איטאליענישער באַאַרבעטונג פון דעם אַרטור-ראמאן „לאנסעלאַט דעל לאַק“ פון יאר 1279 שיינט צו זיין א פאריינצלעטע דערשיינונג, א לייטערארישער קוריאָז, מיר האבן אבער ידיעות, און מער ווי ידיעות, וועגן א ריי ראמאנען, וואס זיינען געווען גוטשאקאנט, באליבט און געזונגען ביי יידן נאך פארן 16 יארהונדערט.

דעם אויבנאָן פאַרנעמט דא א יידיש-טייטשער ארטור-ראמאן, וואס איז דורך א גליקלעכן צופאל צו אונדז דערגאנגען אין צוויי כתב-ידן, וואס געפינען זיך אין דער האמבורגער ביבליאטעק, און א ריי דרוקאויסגאַבן. אויב כ'האב ריכטיק פארשטאנען שטייט שניידערס אנמערקונג („העברעישע איבערזעצונגען“, בערלין, 1893, צווייטער באנד, ז. 967, דארף זיך נאך א דריטער כתב-יד געפינען אין פריוואטבאָזיץ פון א געוויסן דר. גינסבורג. דער דאזיקער ראמאן איז בלתי-ספק דאס ווערק פון א יידישן שפילמאן פון דעם 14 י"ד. דער יידישער שפילמאן האט דעם שטאף—דעם „וויגאַליוֹא“ פון ווירנט פון גרא-ווענבערג—באראנדלט זייער זעלבשטענדיק, געקירצט און אפט פארענדערט די פאַבולע—קאַרנעליאָ אַדלִיקינד אין זיין הקדמה צו אליהו בחורס תהלים איבערזעצונג (1545), שטעלט אנטקעגן די געטליכע „שמועות“ קעגן „טיטריך פון בערן“ אדער „דער שויגן גלויק“—ס'איז קאָמיש, ווייל אליהו בחור, דער מחבר פון דער תהלים-איבערזעצונג, וועלכע אַדלִיקינד רעקאמענדירט זיינע לעזער, האט אליין פארפאסט ניט איין ראמאן. אָט ווייסן מיר שוין אבער וועגן צוויי פאַפולערע ווערק אויף דער יידישער גאס, „דיטריך פון בערן“ און „דער שיינער גליק“. ס'איז אבער ניט די ערשטע ידיעה וועגן דיטריך פון בערן. 1544 קלאגט דער משומר מיכאל אדם אין זיין הקדמה צו דער קאָנסטאַנצער חומש-איבערזעצונג אויף די נארישע ביכער „דיטריך פון בערן“

און „הילדעבראנט“. נאך פריער, אין זיין 1507 פארפאסטן זבא-בוך, פארגלייכט אליהו בחור זיין העלד זבא צו די העלדן דיטריך פון בערן און הילדענבראנט: „איך האלט עש זיין ווידר אויף גישטאנדן דיטריך פון בערן. אודר הילדעברנט דיא זעלביגן הערן“ (בלאט ל"ב, לויט דער אמסטערדאָמער אויסגאבע 1661). אין דער לידערזאמלונג פון מנחם אלענדאָרף פון יאר 1517 געפינען מיר ווי דער דריי לידער „בניגון הערצוג ערנשט“, אויך די דאזיקע דייטשע העלדן-זאגע איז אלזא געווען פאָפולער אין דער יידישער גאס. דער אַנאַליז פון דעם דערמאנטן יידיש-דייטשן ארטור-ראמאן באווייזט, אז דער יידישער שפילמאן איז געווען באַהאַונט אויך אין אנדערע ווערק פון דער דייטשער ריטער-דיכטונג, אזוי צ. ב. האט ער איין עפיזאד גענומען פון דער פאָעמע „ווילהעלם פון אַרלעאן“ פון רודאלף פון עמס. אויך דאס „ניבעלונגען-ליד“, דער גרויסער דייטשער העלדן-עפאָס, איז געווען גוט באקאנט אויף דער יידישער גאס, אזוי ווייט, אז מען האט געקליידט תנך-פאָעמען אין זיין מעטרישן זבוש, אין דער אזוי גערופענער „רוינגארטן-סטראָפּע“. קורץ: דער דייטשער העלדן-עפאָס און ריטערראָמאן האט קורסירט אין יידיש-טייטשע באַרבעטונגען אין דעם געטא נאך אין 14—15 י"ה.

סוף 15 יארהונדערט, און בפרט אין 16 יארהונדערט בלייט זיך פונדאדער אין דייטשלאנד די פאָלקסביכער-פראדוקציע, וואס גיסט איבער די העלדן-זאגע און דעם ריטערראָמאן אין ווייניק ווערטפולע פראָזאבאַרבעטונגען. עס מוז נאך גענוי אויסגעפארשט ווערן, צי שטאמען די יידיש-טייטשע דרוקאויסגאבן פון „הערצוג ערנשט“, „דער שמיד וויליאַנד“, „ליבשפט פלארוס און פלאנקעלער“, „טריסטאן אונ'איזאלדא“, און בפרט די יידישע אויסגאבע פון „זיגענאט“, קראָקע, 1597, פון דעם דייטשן פאלקסבוך, — דאן איז זייער ליטעראטור-היסטארישער ווערט ניט זייער גרויס, — אדער זיי גייען צוריק אויף עלטערע נוסחאות פון דעם 14—15 י"ה. עס קאָנען אונדז דא דערווארטן גרויסע איבערראשונגען.

3. דער געפיט פון דער יידישער שפילמאן-דיכטונג.

איך וויל דא ארויסזאגן די השערה, אז דער יידישער שפילמאן, וואס האט פארפאסט דעם ארטור-ראָמאן, איז ניט געווען קיין פאראיינצלטע דערשיינונג,

אז אין די צוויי לעצטע יארהונדערטער פון דעם מיטלעלטער האט ביי יידן עקזיסטירט א גרופע פראפעסיאנעלע, מן-הסתם וואנדערנדיקע פאלקסזינ-גער, וואס האבן געזונגען און רעציטירט אין פייערלעכן, עפישן טאן. מיר האבן אלזא אין יענער צייט צוויי קאטעגאריעס „געזעליקייטס-לייט“, א בא-זונדערע קאטעגאריע לויטקמאכער — בדחנים און לצים, און א באזונדערע קאטעגאריע ערנסטע, עפישע זינגער. וואס איז געווען דער געביט פון זייער דיכטערישער אנשטרענגונג?

מען האט געזוכט און מען זוכט דעם מחבר פון דעם „שמואל-בוך“ מען וועט אים ווארשיינלעך ניט געפינען. ווארום דער „שמואל-בוך“ געהערט באשטימט ניט דעם 16 יארהונדערט. די ערשטע צו אונדז דערגאנגענע דרוק-אויסגאבע פון דעם „שמואל-בוך“ איז דערשינען אין אויגסבורג אין יאר 1544. אבער שוין אין נאכווארט זאגט דער ארויסגעבער:

דען ניגון בון דעם ספר שמואל

דען קאָן כל ישראל.

נאך פאר דער ערשטער דרוקאויסגאבע פון דעם „ספר שמואל“ האט אים אלזא גוט געקאנט כל ישראל. די צוויי כתב-ידן פון דעם „שמואל-בוך“, וואס געפינען זיך אין דייטשלאנד—דער האמבורגער כתב-יד. נר. 33, געשריבן דורך ליווא פון רעגענסבורג, און דער פאָרגעס-כתב-יד אין לייפציג, ווייזן אויף לויט שפראכלעכע סימנים, אז דער שמואל-בוך איז פארפאסט געווארן שפעטסטנס אין דעם 15 י"ה. כו"ל דא ארויסאגן די השערה, אז אויך דער מחבר פון דעם שמואל-בוך האט אנגעהערט צו די יידישע עפאָס-דערציילער, צו די פייערלעך-געשטימטע יידישע שפילמאנס. שוין די דרייטע אידיי דעם תנך-בוך איבערגיסן אין די ניבעלונגישע סטראפע איז כאראקטע-ריסטיש פאר דעם יידישען שפילמאן, וואס האט אפערירט ניט ווייניקער, און אפשר נאך מער מיט דייטשע העלדן-עפאָסן, ווי מיט יידיש-טראדיציאנעלע שטאפן. אבער אויך אינהאלטלעך איז דער „שמואל-בוך“ שטארק אָנגעווייעט מיטן דייטשן עפאָס. פסדר באגעגען מיר אויך אין דעם שמואל-בוך דעם אויסערלעכן, טעכנישן שפילמאן-אפראט (די ציטאטן און נומעראציע ברענג איך לויט דער אויגסבורגער אויסגאבע 1544): די פסדרדיקע ווענדונגען צום פובליקום, בכדי איינהאלטן זיין אויפמערקזאמקייט און שפאנונג; „עלי דער כהן גדול דיא ורויאר ער אן זאך. נון מויכט איר גערן הוירן וויא ער צו איר שפרך“...—סטראפע 25, „ער אנפפינג אין נוך אירן ער אין

גערן אן זאך. נון מוכט איר גערן הוירן וויא ער צו אים שפרך"....
סטראפע 150. פסדרדיקע פארזיכערונגען וועגן דער ווארהאפטיקייט פון דעם
דערציילטן, אפט אפילו צוויי מאל אין איין סטראפע: „אונטרוג זיא האלט בון
דאנן בור וואר איך איך דש וויל זאגן... זיין הערץ ווש
אים דר שרוקן דש זאג איך איך בור וואר" — סטראפע 80. „שילח
ווארד בור שטוירט דש וויל איך איך בור יעהן... ישראל ורום
ווארן דש זאג איך איך בור וואר" — סטראפע 115. — פאררופונגען
אויף א שפילמאנישער טראדיציע: „ער זוכט זיא אין לאנד בנימין אז מיר
הון ור נומן" — סטראפע 138. — דער שפילמאנישער איבערגאנג פון איין
האנדלונג צו דער אנדערער: „מיר וואלן זיא לושן שטרייטן דיא
ריכטן זיך זער אן. מיר וואלן וואונדר זינגן בון איינס קליינן
מאן" — סטראפע 232. „נון לושן מיר דוד דען קליינן גון צו רעכטר
מוש. אונ' וואלן וואונדר זאגן בון איינס ריזן גרוש" — סטראפע 255.
דער שפילמאנישער גרויסקייט-זשעסט און געלערטער-אָנשטעל: „ער גינג אויבר
איין קרויט דש פולמוס גינאנט. דש זעלביגן קרויט קראפט טוא איך אויך
ביקאנט" — סטראפע 442. — א. א. וו.

אויך די ברודער-פאָעמע פון דעם שמואל-בוך, דער „מלכים-בוך"
געהערט דאן צו דער שפילמאן-ריכטונג. אין מאָנטאָז אין 1564 דערשינען א
געריימטע שופטים-איבערזעצונג, אויך זי גייט צוריק אויף א עלטערן נוסח
פון דעם 14—15 י"ה. ביי דער גרינטלעכער רעדאקציע פון דער מאנטוער
אויסגאבע קאן מען נאך אין איר געפינען שפירן פון א שפילמאן-ווערק.
שטערק-לייטצמאן (ז. 228) זאגן זיך ארויס, אז די פאראפראזירנדיקע
פארארבעטונגען פון ביבלישע שטאפן זיינען ווארשיינלעך עלטער, ווי די בלויע
געריימטע איבערזעצונגען פון ביבלישע ספרים. איך גלויב, אז
דעם מאטיוו פאר דעם עלטערן אורשפרונג פון די געריימטע ביבל-פאראפראזן
פון דעם 14—15 י"ה דארף מען זוכן אין דער השעיה, אז זיי האבן אנגעהערט
צום קרייז פון דער שפילמאן-דיכטונג. אזוי צ. ב. איז צו אונדז דערגאנגען א
אסתר-פאראפראזע (כתב-יד מינכען נר. 347), וואס איז קאפירט ווייזט אויס
אין דער צווייטער העלפט פון דעם 16 י"ה פארפאסט אבער אין 14 י"ה. זי
איז זייער כאראקטעריסטיש, די מינכענער פאראפראזע, ניט נאר, הייל זי
פארמאָנט גאר ווייניק העברעישע ווערטער, כאטש זי אפערירט פסדר מיטן
גאנצן מדרש-אפאראט צו דער מגילה, נאר אויך מיט אירע אפילו פאר יענער

ספר שמואל

דאש בוך שמואל אין טויטשר שפראך הויפיש
אונז בישיידיך וויך קורץ ווילן
דאריין צו לייען :

דער שמואל אישט דש ערשט טייל בון דען ספר
מלכים דען ענקערט אלש צו איינדר בור האבט
איר דש ספר מלכים אונז אינדר האב איך דען
שמואל דר צו נדרוקט אלט אין כתב :

נדרוקט אין דער קייזרליכן שטאט אויפשפורן
אין יאר דא מאן צילט דרייא הונדרט אונז
ויר אין דער קליין צאל :

צייט גרילצנדיקע דייטשמעריזמן. דער מלך שלמה הייסט פסדר, לויטן מוסטער פון דער דייטשער מיטלעלטערליכער דיכטונג (דאס הויפטווערק פון דעם דייטשן שפילמאן הייסט „זאלמאן און מאַראַף“) „זאלמאן“ (זלמן). אפילו משה הייסט אין איין ארט „מאָזעס“ („לֹש דִיר לַעוֹן מִזִּיש בּוֹך“ בלאט 103 א). מצרים הייסט „יפֿטן לאַנד“ אפשר געהערט צום שפילמאן-קרייז אויך די קאָפּלמאָן-פּאַראַפּראַזע (כתב-יד האמבורג נר. 34). ספעציעל פאר פורים, דעם יום-טוב פון אלערליי געזעליקייטסלייט האט אויך דער עפישער זינגער געמיוט עפעס האבן אין זיין רעפערטואר.

מיט דעם איז אונדז שוין קלאר דער געביט פון דער יידישער שפילמאן-דיכטונג: ער האט קודם-כל ארומגענומען דעם דייטשן העלדן-אין-ריטערעפאס. דער צווייטער געביט, וועלכן ס'האט באַאַרבעט אונדזער שפילמאן, זיינען הנכישע שטאפן. אפשר געהערט דא אויסער די אויסגערעכענטע, אויך „עקידת יצחק“ (כתב-יד האמבורג 209, 15 י"ה), און פיל אנדערע, צו אונדז שוין ניט דערגאנגענע 1). ס'איז קלאר, אז ביידע געביטן האבן זיך אויסגעמישט: די יידישע שטאפן זיינען באַאיינפלוסט געווארן פון די קריסטלעכע פארמעל און אינהאלטלעך.

4. דער דייטשער שפילמאן און זיין ליטעראטור-געשיכטלעכע ראליע.

וועלנדיה

זיך שאפן א באגריף וועגן דער יידישער שפילמאן-דיכטונג, וועלן מיר אָפט מוזן זיך באנוצן מיט דער אנאלאגיע צום קריסטלעכן קאלעגע פון דעם יידישן שפילמאן, און די האמבורגער ארטור-כתב-ידן לערנען אונדז, אז ערטערווייז וועט די אַנאַלאגיע זיין ביז צום שטויגען גענוי. אָן נאענטע באציונגען צווישן די קריסטלעכע און יידישע פאלקסזינגער וואלט די געוואלטיקע פארשפרייטונג פון דעם דייטשן ראמאנטישן עפאס אין דעם געטא אונגעגען געווען. — ווי ווייט קאָן אונדז דינען דער אנאלאגיע-מעטאד?

דעם אנהייב פון דער דייטשער שפילמאן-קונסט דארף מען זוכן נאך פאר דעם 9 י"ה. די צו אונדז דערגאנגענע, אזוי גערופענע ריינע שפילמאן-ווערק זיינען געשאפן געווארן צווישן דעם אנהייב פון דעם צוועלפטן יארהונדערט און דעם אנהייב פון דעם פערצנטן. דידאזיקע צוויי י"ה זיינען אלזא דער גלאַנצפּעריאד פון דער דייטשער שפילמאן-דיכטונג. דער דייטשער שפילמאן

שטאמט דירעקט פון דעם שפאטמאכער, פון דעם לין, דער לאטיינישער אויס-
 דרוק „מימוס“, „יאָקוֹלאַטאַר“, „מקורא“, „היסטריאָ“ ווערט אין אלטע קוועלן
 אפט גלאַסירט מיט „שפילמאן“. דער שפילמאן האט געוואנדערט צוערשט מיט
 זיינע חברים, — דעם מימוס, וואס האט געמירט א בער, וואס פלעגט טאנצן
 אויף צוויי פיס, — די לוסטיקמאכער, וואס האבן געקעמפט איינער מיטן צווייטן
 אדער רייטנדיק געפארן אויף דעם חמס רוקן, — די קונצנמאכער, וואס זיינען
 געגאנגען אויף א דינעם שטיק, — די וויבער, וואס האבן געטאנצט פאר דעם
 פערזאמלען עולם, — ווארים אויך ווייבער האבן אין א גרויסער צאל מיטגעוואנ-
 דערט מיט די „פאָנדיקע לייט“. די שפילמאנט אליין האבן געטאנצט, גע-
 שפונגען, האבן אויפגעפירט לוסטיקע און ניט זייער זויבערע שטיק, האבן
 אויסגעלאכט זיך אליין און אנדערע. גלייכצייטיק האט זיך דער שפילמאן
 פארנומען מיט מוזיק, ער האט געבלאזן אין דעם פאָזון, געטרוממלט, גע-
 פויקט, געשפילט אויף דער הארפע, אויפן פידל און אויף דער פלייט. ענדלעך
 האט דער שפילמאן איבערגענומען אויך דאס פאָרוינגען פון אלטע, אין פאלק
 פארשפרייטע געטער — און העלדן-דערציילונגען, און די רעציטאציע פון אייניקע
 געדיכטן. אלע צוזאמען האבן געהייסן „*diu varnde diet*“, — „דער וואנ-
 דערנדיקער עולם“. ווייל זיי האבן אין מחנות געצויגן פון לאנד צו לאנד,
 פון שטאט צו שטאט. צושטיין פלעגן צו זיי אלערליי אומרויקע, וואגאבונדישע
 נאטורן. און באזונדערס האט געקלעבט צו זיי דער פריילעכער און שוין
 שטאיק אָפגעלאזנער קריסטלעכער סטודענט, דער אפיקורסיש-געווארענער
 „קלערקוס“, וואס האט שוין פארלארן דעם מוט, די האפנונג און די לוסט
 זיך דראפן אויפן מאגאטאנעם היעראַרכיש-לייטער פון דער קאטוילישער קירכע,
 און ער, דער המיד וואנדערנדיקער, תמיד הונגעריקער און אייביק דורשטיקער
 פלעגט זיך אויף א נאטירלעכען אויפן אריינגיסן אין די קנאפ-געבילדעטע,
 אבער ניטווייניקער פריילעכע און ניט ווייניקער הונגעריקע קאָמעדיאַנטן-באנדע.
 זייערע פארשטעלונגען פלעגן פארקומען אין גאס, אין מארק, אויפן שליאך. —
 וואס מער ס'זיינען געוואקסן די באנדעס „וואנדערנדיקן עולם“, אלץ שווערער
 איז זיי אנגעקומען די פרנסה, און אלץ מער קרום האבן אנגעהויבן אויף זיי
 קוקן די גייסטלעכע, די שטעטישע פרנסים, דאס געזעץ. — זיי האבן אנגעהויבן
 זיך פונדערטיילען, ספעציאליזירן, דיפערענצירן. אזוי האט זיך אויסגע-
 טיילט דער שפילמאן אלס זינגער, דערציילער פון פאלקסשטיק. ער האט
 אנגעהויבן שטרעבן צו עפּיס העכערס, פארטיפן זיין שטאף, ערנסטער מאכן

זיין פארטראג, זיין טאן, זיין גאנג און צוגאנג צו דער טעמע און צום גאפנדיקן, הארכנדיקן עולם. דער שפילמאן האט באקומען גרעסערע אמביציעסן, ער, דער פראפעסיאנאליסט, האט מיטן חוש פארשטאנען, וואו דער ווינט בלאזט, און מיט אלע כוחות האט ער געקעמפט פאר זיין שטעלונג אין דער געזעלשאפט, פאר זיין מאכט איבערן פובליקום, פאר זיין באזונדערער פאָר-ציע צווישן אנדערע דיכטנדיקע גרופעס, אבער תמיד איז איבער אים און זיין שאפונג געהאנגען די געלע לאטע פון זיין לצנישער, קאמעדיאנטישער אפשטאמונג, און העכער פון זיך אליין האט ער קיינמאל ניט באוויזן צו שפרינגען.

דער גלאנצעפריאד פון דער שפילמאן-דיכטונג פאלט אויף דער צייט, ווען ס'לעבן נאך אין פאלק די אלטע הע"דן—און געטער-זאגן, דאך גליווערן זיי און ווערן אפגעשטופט כוון מאדערנע, פון דער פרעמד קומענדיקע שטאפן. עס דיכטן די גייסטלעכע, און דורך זיי פארשפרייטן זיך פאעטישע לעגענדן, אויסגעבויט אויף קריסטלעכע מאטיוון. גאר א מעכטיקער קאָנקורענט אנטשטייט פאר דעם שפילמאן אין דעם דיכטנדיקן ריטער, יענעם, וואס דיכטונג איז פאר אים בלויז א נעבנבאָשעפטקונג, און וואס שפּט מיט ביידע הענד פון דעם רייכן קוואל פון פראנצויזישע ריטערראמאנען. צווישן אטא די דריי דיכטערישע צענטרען, צווישן דעם פאלק און זיין ייגאלטן עפאס-אוצר, דעם גייסטלעכן פאעט מיט זיין קריסטלעכער לעגענדע, און דעם ריטער מיט זיין ליבע-קולט און ריטערלעכער אַוואַנטיוֹרע באוועגט זיך נערוועז, אומרויק און האסטיק די שפילמאן-דיכטונג: באוועגלעך, ווי קוועקזילבער, און ווי קוועק-זילבער עמפּינדלעך צו יעדער ענדערונג פון דער קינסטלערישער טעמפּעראטור; עלאסטיש און פּלאַגיאַטאריש, כאפנדיק דא רעטלעך און דא שיריים, א לעק געבנדיק דא און א שניק געבנדיק דארטן. ער, דער נעכטיקער לץ, האט דעם מוט קאנקורירן מיטן פייערלעך געשטימטן ריטער-דיכטער, און אויף זיין אייגענעם געביט: פארוואס זאל אויך ער ניט, דער שפילמאן, באַאַרבעטן און פארזינגען ריטערראמאנען? זיין חבר, דער פארקאכטער סטודענט, טראגט צום פאלק באַאַרבעטע גייסטלעכע דיכטונגען, און ווער איז געשטאנען אויף דער וואך פון דעם נאציאנאלן העלדנעפאס, ווען ניט דער שפילמאן אין זיין בונטן, פון שטיקלעך געוועבטן אויסערלעכן און גייסטיקן מלבוש.

אזוי איז דער שפילמאן געווארן דער פארבינדנדיקער צענטער צווישן אלע שאפנדיקע דיכטערישע כוחות פון דעם דייטשן פאלק אין דידאָזיקע

גרויסע יאהונדערטער פון דער דייטשער מיטלעלטערליכער דיכטונג. אבער אומעטום, פון אלע זיינע ווערק, האט ארויסגעקוקט זיין פחדנישע, און דאך דרייסטע, באַרימערישע, און דאך פּוּסטע, שנאוּנדיקע, קבצנישע, הונגעריקע און דאך אזוי פּריילעכע, לעבעדיקע און אפטימיסטישע נשמה.

5. כאַראַקטער און טעכניק פון דער יידישער שפּילמאַן-דיכטונג.

נעמען מיר אן די היפּאטעזע פון א יידישער שפּילמאַן-דיכטונג, איז קלאַר אז זי איז אויסגעוואקסן אין א גאַנץ אנדערער ליטעראטור-גע-שיכטלעכער סיטואציע. קודם-כל מוזן מיר נעמען אין אַכט, אז דער יידישער שפּילמאַן האט ניט געהאט קיין שום קאַנקורענץ, פון וועלכער ס'האט געהאט אזויפיל אויסצושטיין זיין דייטשער קאַלעגע, און וואס האט אזוי שטאַרק באשטימט דעם שיקזאַל פון דעם דייטשן שפּילמאַנישן שאפן. ריטער האבן ביי יידן ניט עקזיסטירט, ממילא ניט קיין ריטער-דיכטער, און אויך אונדזערע גייסטלעכע האבן ניט געדיכטעט, און פאַלקספּאסן האבן מיר אין גלות ניט באשאפן. עס האבן זיך געוועבט און געשאפן אין פּאָלק לעגענדן און מעשה-לעך, אמאל האבן זיי זיך אפילו ארומגעוועבט ארום איין-צוויי העלדן, א שטייגער דער רעגנסבורגער ציקל לעגענדן ארום שמואל און יודא חסיד, דאך האבן זיי ניט ארויסגעוויזן קיין שום טענדענץ זיך פארשטייפן צו אן עפּי-שער גאַנצקייט, בילדן אן עפּישן קערפּער. קורצע, אפּגעהאַקטע מעשהלעך, וואס פלעגן זיך לייכט בינדן און נאך לייכטער פּונאנדערפאלן. מיר האבן ניט באשאפן קיין עפּאס אפּשר צוליב דעם כאַראַקטער פון אונדזער גלות-געשיכטע, וואס איז דורך און דורך פּאסיוו: ניט מיר האבן געמאַכט געשיכטע, אויף אונדזערע געמאַטערטע קערפּערס האבן אנדערע זי געמאַכט. דער יידישער שפּילמאַן איז אַלואַ אוועק צו יענער שאפונג, וואס איז געווען אי עפּיש, אי גייסטלעך, אי פאַלקסטימלעך, צום תּנך. און ערשט דא קאַנען מיר אויפהויבן דעם איבערגעריסענעם פּאדים פון אַנאַלאגיע: דער יידישער שפּילמאַן איז לויט זיין מהות, ענלעך צו זיין קריסטלעכן קאַלעגע, א פאַרמיטלער. ווי יענער האט פאַרמיטלט צווישן דער פאַלקסטימלעכער, גייסטלעכער און ריטערלעכער דיכטונג, אזוי האט דער יידישער שפּילמאַן פאַרמיטלט צווישן דער קריסטלע-כער דיכטונג און דעם תּנך. דעם יידישן פאַלקסמענטש, דער פּרוי, דעם

פראסטן בעל-הבית האט ער נעענטער געבראכט, בילדלעכער און לעבעדיקער געמאכט די וועלט פון דעם תנך. אבער זיין דיכטונג האט אירע הויפטזאפטן געשעפט פון דער קריסטלעכער קונסט. אזוי האט ער ניט נאר די קריסטלעכע געזאנגען אריינגעבראכט אין דעם געטאָ: ער האט אויך לויט זיין געשמאק און פראפעסיא:עלער אויסבילדונג בעארבעט דעם תנך, איבערגיסנדיק אים אין ריטערלעכע פורעמס. דער תנך האט אנגעהויבן ווימלען מיט „הערצונגן“ און „גרובן“ (גראפן) און ריטערלעכע עפיוואדן. אזוי איז אנטשטאנען דאס גרעסטע ווערק פון דעם יידישן שפילמאן, דער „שמואל-בוך“.

מיר האבן אזוי שפעט איבערגענומען די שפילמאנישע דיכטונגסקונסט, אז ס'איז אונדז ניט נויטיק היסטאריש אפלייטן דעם יידישן שפילמאן פון דעם לין, דעם לוסטיקמאכער, מיט וועלכן דער ערנסטערער יידישער פאלקס-זינגער האט מן הסתם גארניט געהאט געמיינזאם. מיר טארן אויך ניט אונטער-שיידן צווישן די יידישע פאלקסדיכטער פארשידענע גרופן: בלי ספק איז דער מחבר פון דעם „שמואל-בוך“ געווען א גרויסער דיכטער, בעת דער שפילמאן, וואס האט פארפאסט דעם ארטור ראמאן, איז געווען פלוז א גוטער טעכניקער. דאך זע איך ניט קיין תהום צווישן ביידע מחברים און זייערע ווערק. פון איין זייט, האבן די מחברים פון די ביבלישע פאעמען פלל ניט געהאט אין זינען פלוז פרומע, גייסטיקע צילן. פון דער אנדערער זייט, איז דער יידישער ארטור-מחבר אן א פארגלייך אנטשענדיקער פון דעם קריסטלעכן קאלעגע, און דראסטישע סצענעס און מאטיוון זיינען אין דעם ארטור-ראמאן לחלוטן ניטא, בעת זיי פעלן ניט אין די ביבלישע געריימטע פארא-פראזן. דער מחבר פון דעם „מלכים-בוך“ שטעלט זיך א, ב, אפ מיט א גרויסער דעטאליזירונג אויף דעם עפיוואד פון אבישג השונמית, וואס ווארעמט דעם אלטעווארענעם מלך דוד. דער דאזיקער עפיוואד פארנעמט אין תנך דריי פסוקים: ביי אליהו בחור, וואס האט אים איבערגענומען אין דעם „בא-בוך“; ווי מיר שיינט מיט שפורן, פון דער יידישטישער פאראפראזע, זיינען עס צוויי סטראפן, אלזא 16 שורות. ביי דעם יידישן שפילמאן, וואס האט פאר-פאסט דעם „מלכים-בוך“, זיינען די דריי תנכישע פסוקים אויסגעוואקסן אין גאנצע 13 סטראפן, מיט אזא מין פיקאנטן צוגאב! אבישג השונמות פאדערט נאך א געוויסער צייט פון דודן, ער זאל זי נעמען פאר א ווייב, אויף וואס דוד ענטפערט, אז ער טאר עס ניט, ווארום גאט האט אים פארבאטן נעמען פאר, ווי 18 ווייבער. דערויף ווארפט אים פאר אבישג מיט זלזולים, אז מן

הסתם דרייט ער זיך ארויס מיט א תירוץ, בכדי צו פארהוילן, אז ער איז שוין נישט גענוג מענלעך. אלס תשובה רופט דוד אריין זיין געזעצלעכע ווייב בת-שבע און גיט אויפן ארט א באווייז פון זיין פח-גברא, וויא איין יונגר בעל בית דער ערשט ברוילפט הט" (ברוילפט-חתינה). ענלעכע פיקאנטע שטעלן פעלן ניט אויך אין דער מינכענער פאראפראזע, ווו דער מחבר סמאקעוועט צ. ב. דעם איינדרק, וואס אסתר מאכט אויפן סריט חגי. און ווייטער דארף מען ניט פארגעסן, אז הינטער דעם שמואל-בוך-מחבר איז סוף-כל-סוף געשטאנען דאס גרויסע, פייערלעכע און קריסטאלענע ווארט פון דעם תנך, און הינטער דעם ארטור-מחבר-ווינגטס גענוג שוואכער ראמאן, און דערצו זיינען נאך די פאזי-טיווע זייטן פון ווינגטס ווערק-זיין יינגע ריטערלעכע באגייסטערונג-דעם יידישן מחבר געווען לחלוטן ניט צוגענגלעך. קורץ, איך גלויב ניט, אז ס'האבן עקזיסטירט צוויי קאטעגאריעס פאלקסזינגער אויף דער יידישער גאס, זינגער פון ביבלישע פאעמען און זינגער פון ריטערראמאנען.

פון דער אנדערער זייט און מיר גייען דא איבער אין דעם געפיט פון דיכטערישער טעכניק האבן עקזיסטירט צוויי טיפן פון שפילמאנישן פארטראג. אייניקע ווערק זיינען באשטימט געזונגען געווארן, אייניקע בלויז רעציטירט. דער שמואל-בוך איז באשטימט געזונגען געווארן, און „בניגן שמואל-בוך“ באטייט ניט די מעטריק פון דעם „שמואל-בוך“, נאר זיין מעלאדיע. פאראן דערויף א סאך ראיות. כ'וועל דא בלויז קורץ פארצייכנען, אז תמיד הייסט ביי דעם מחבר פון דעם שמואל-בוך זיין טעטיקייט „זינגען“ בעת ביים מחבר פון דעם ארטור-ראמאן הייסט זי תמיד „זאגן“. מיר דארפן בלויז באדויערן, וואס ס'איז פאר-לויפן געגאנגען די דאזיקע פאפולערסטע מעלאדיע אויף דער יידישער גאס. פאראן ראיות, אז נאך סוף 17^ה איז זי געווען פאקאנט. (א יונה פארא-פראזע איז דעשינען בניגון „שמואל-בוך“ פאר 1686) 2. דער 55^ט איז, אז ווערק מיט א פעסטער סטראפע זיינען ווארשיינלעך אלע געזונגען געווארן. פארקערט דער ארטור-ראמאן איז פארפאסט אין שורות מיט ריימפארן, און די לענג פון די שורות איז ניט פעסט באגרענעצט. ער איז בלתי-ספק בלויז רעציטירט געווארן, פארגעלעזן געווארן מיט א געוויסער אינטאנאציע. דאס ווירקט שוין אויף דער באציאונג צום פובליקום; ווערט דאס שפילמאן-ווערק געזונגען, צופאלט זיך עס אין פעסטע סטראפן, דאן דערלויבט שוין ניט די פעסטע סטרוקטור עפטערע ווענדונגען צום פובליקום, פויניכדיקע באמערקונגען פון דעם שפילמאן און איבערזערוינגען, אין אויך דער געזאנג צווינגט קאנ-

צענטרירן זיך אויפן ליד, ווארפט אפ פון דעם פובליקום; בעת די רעזיטאציע ווירקט פארקערט אין דער ריכטונג צום פובליקום, און רופט ארויס אן א שיעור באמער- קונגען, צוגאבן און איבערחזרעוונגען. דאן מוז מען נעמען אין אכט די הייליקייט פון דעם תנכישן טעקסט, די גרעסערע אפהענגיקייט פון דעם טעקסט ביי תנכישע באארבעטונגען, ענדלעך, אז דער תנכישר מאטעריאל איז דעם עולם סוף-כל-סוף מער ווינציק באקאנט, בעת דער ריטערליכער ראמאן איז דעם צוהערער לגמרי ניי, און ס'קאנען דא האבען א גרויסע ווירקונג הקדמות און באמערקונגען, וואס זייער אויפגאבע איז צו שטארקן די נייגיריקייט און אויפמערקזאמקייט פון דעם צוהערער, אים אויפמערקזאם מאכן, אז איצט קומען גאר וואונדערלעכע איזאנ- טיורעס. אינטערעסאנט איז, אז אין די תנכישע פאראפראזן געפינען מיר אזעלכע שפילמאנישע באמערקונגען, ס'רוב ביי אייניקע לעגענדארישע צוגאבן, וועלכע זיינען ניט פאראן אין דעם תנכישן טעקסט. אזוי צ. ב. אין דער שופטים-פארא- פראזע (מאנטא 1564) אין דעם לעגענדאריש-אויסגעלייגטן מיכה-עפיזאד: „דא שטונד מיכא בייא דעם בוואר, דא דש גולד לאג אים טיגל. איר מויכט הוירן אפנטוואר“— א סטראפע ווייטער: „גון הוירט צו מיר, ליען ורוינט!“.

מיר האבן ליידער גארניט געטאן ביז איצט פאר דער עסטעטישער אויספארשונג פון די ביבלישע ריימפאראפראזן. די גרויסע דיסקוסיע ארום דעם שמואל-בוך האט געטראגן א ביבליאגראפישן, פארמעלן כאראקטער. און גראד דער שמואל-בוך און זיינע ברידער-ווערק קאן ווארפן א ליכט אויף יענע פראגן, וועלכע ס'רוקט ארויס אינדזער היפאטעזע פון דער יידישער שפילמאן- דיכטונג. מיר מוזן זיך אויסלערנען דערקענען ניט נאר די ווערק פון דעם שפילמאן, נאר אויך זיינע שפורן, פוסטריט אין שפעטערע, צו אינדז דערגאנג- לענע באארבעטונגען. אפשר וועט אינדז אזוי געלינגען זיך שאפן א פארשטע- לונג וועגן א גאנצער פארשאטענער, אויסגעלאשענער עפאכע.

6. טעכניק פון דער יידישער שפילמאן-דיכטונג.

אייניקע זאכן האט אלוא דער יידישער שפילמאן געזונגען, אייניקע רעזיטירט. די מעלאדיעס זיינען ס'רוב גענומען געווארן פון דער פרעמד- מעלאדיעס פון דייטשע פאפולערע לידער, ער האט זיך אבער אויך באנוצט מיט יידישע פאפולערע רעליגיעזע מעלאדיעס. צי האט דער יידישער שפילמאן אויפשווייניק רעזיטירט זיינע ווערק? די מאדערנע דייטשע ליטעראטור-פארשונג

זאגט זיך ארויס קאטעגאריש קעגן דער אזוי פאפולערער פארשטעלונג, אז די ריטער-דיכטער האבן אויסנווייניק רעציטירט זייערע ווערק. שוואכער שוין איז די פראגע באַאַרבעט געווארן בנוגע דער דייטשער שפּילמאן-דיכטונג. (פג 5. הערמאן שניידער, ז. 220). שווער אויך צו גלויבן, אז די גרויסע יידישע תנכישע פאעמען און ריטערלעכע ראמאנען זיינען אויסנווייניק רעציטירט גע-ווארן. ביי דעם קריסטלעכן שפּילמאן און ריטער-דיכטער שטעלט זיך דא אויף די אינטערעסאנטע פראגע, אויף וויפיל דער דיכטער און זינגער האבן בכלל געקאנט לעזן און שרייבן? דער גרויסער פארסיפאל-דיכטער, וואלפראם פון עשענבאך, זאגט קלאר, אז ער קאן ניט קיין אות, און אויך, אז וואס אין די ביכער שטייט געשריבן, פון דעם איז ער קונסטלאז געבליבן. און הארטמאן דערצייילט פון א ריטער, אז ער איז געווען אזא מלומד, אז ער האט געקאנט ליענען אין די ביכער אלץ, וואס אין זיי איז געווען געשריבן. און דאך האבן סיי דער שפּילמאן, סיי דער דיכטנדיקער ריטער געקאנט לעזן, און דערביי אסאך געלעזן. אפילו וואלפראם, ניט קוקנדיק אויף זיינע הכחות, איז געווען אומגעוויינלעך באלעזן.—אפשר איז ער גע-רעכט בנוגע דעם שרייבן. ביי דעם יידישן שפּילמאן פאלט אָפּ די דאָזיקע שאלה. (דער ארטור-מחבר איז אבער קיין גרויסער למדן ניט געווען: ער זעט זי. ב. פסדר איבער עקשנותדיק „רופאנים“ פאר „רופאים“. ס'קאן אבער אויך זיין דער גרייז פון קאָפּיסט.)

ליידער איז צו אונדז ניט דערנאנגען ניט דער אנהייב, ניט דער סוף פון דעם יידישן ארטור-ראמאן אין זיין האמבורגער-געשטאלט. בלתי-ספק איז אפילו אין ריטער-ראמאנען דער אנהייב געווען א פרומע אינוואקאציע צו גאט אין א פאר סטראפן.—דער סוף, א ווונטש, ס'זאל וואס גיכער געמען א סוף צום גלות און גאט זאל אונדז משיח שיקן. קריסטלעכע מאמענטן און מא-טיוון זיינען פון טעקסט המיד דערווייטערט געווארן.

פון צייט צו צייט פלעגט זיך דער שפּילמאן אפרען פון זיין לעזן.—אזוי צעפאלן זיך די האמבורגער ארטור-כתב-ידן אויף געזאנגען, און דאס זיינען ניט איינטיילונגען לויטן אינהאלט, נייערט פויזעס-באצייכנונגען, ווו דער שפּילמאן רוט זיך אפ, פרישט אפ דעם האלדז מיט ביר אדער וויין, און זייבט דאן אן זיין פארטראג. דער נייער געזאנג הויבט זיך ס'רוב אן מיט דעם צורוף: „וועלט איר נון שטיל גידאגן!“ (וועט איר איצט שטיל שווייבן? שטיל בלייבן). ער בארויקט אויף אזא אופן דעם עולם, וואס האט זיך

אין דער פויזע שוין פונאנדערגערעדט, גלייכצייטיק איז עס א באקוועמער מיטל איבערצוגיין צו דער ווייטערדיקער רעציטאציע, ווארום „גידאגן“ ריימט זיך אויסגעצייכנט מיט „זאגן“, און אין דער צווייטער שורה זאגט דער שפילמאן אן פון וואס ער וועט איצט דערציילן (צ. ב. „וועלט איר נון שטיל גידאגן. פון דיזם שטיל וויל איך אויך וואונדר זאגן“). דער רוף צום גידאגן חזרט זיך אפט איבער ביים שפילמאן, סיי בכדי בארויפן דעם עולם, סיי צוליבן גראם מיט „זאגן“. דער יידישער שפילמאן—גענוי ווי זיין קריסטלע-כער קאלעגע—האט נאך אנדערע מיטלען האלטן אין שפאנונג דעם עולם. פון צייט צו צייט רופט ער: „נון הוירטו! אדער: „נון הוירט צו מיר, ליבן ורוינטו!“ ער זאגט אן, אז איצט קומען גאר שפאנענדיקע מאמענטן: „איר מויכט הוירן אבנטיאור!“ ער ווייסט אפילו ווי פראקטיש אויסצוגיין די געשאפענע שפאנונג: אין דעם האמבורגער כתב-יד, צוקומענדיק צום עפיזאד, ווו די מכשפה שפאלט א בוים און זעצט דארט אריין דעם הויפטהעלד ווידוויילט, אזוי, אז ער קאן זיך ניט רירן, פארשטריקט פלוצלונג דער שפילמאן: ער וועט ווייטער ניט דערציילן, און ווידוויילט וועט אזוי לאנג בלייבן זיצן אין בוים, ביז וואנען מען וועט אים, דעם שפילמאן, ניט צוטראגן א פולע גלאז וויין:

נוך מוש ווידוויילט אזו לאנג גיפאנגן זיין

ביז איר מיר גיבט צו טרינקן גוטן וויין.

דו וויל איך אים העלפן וואל.

שענקט איר מיר אנדרש איין גרוש גלאז בול.

(בלאט 85 A)

דעמאזיקן מאנעווער האט דער יידישער שפילמאן איבערגענומען ביי זיין קריסטלעכן קאלעגע, אין דעם דייטשן שפילמאנישן ווערק „זאמאן און מא-אלף“ (שלמה המלך און מאראלף) איז פאראן אזא מין סטראפע (E 768):

Nu liget der dogenhafte man

Vor dem Künigle prühent

Und muss verliesen sin leben

Man wolle dan dem Leser Eyns drincken geben.

ווי דער דייטשער שפילמאן, וויל אויך דער יידישער פֿסדר פארזיכערן וועגן דער ווארהאפטקייט פון אלץ, וואס ער דערציילט, בפרט, ווען ס'האנדלט זיך וועגן פאנאטאסטישע פרטים, ווו דער אומצוטרוי פון דעם פובליקום איז באזונדערס בארעכטיקט. די באליבטע פארמולע איז: „ו, וואר זאג איך אויך

דאש", בפרט, אז "דאש" ריימט זיך מיט "וואש" (אין אלטיידיש—
"ער איז געוועזן"), און ס'פאקומט זיך ווידער א באקוועמער איבערגאנג צום
ווייטערדיקן סיפור-מעשה. דער סדר פון דער פארמולע ווערט געענדערט
לויט דעם נויטיקן גראם: "טאג... ור וואר איך אויך זאג". בכדי צו הויבן
דעם אויטאריטעט פון זיין דערציילונג, פאררופט ער זיך אפט אויף א בוך:
"וויא אונז דו בוך היא זאגט", "דאש טוט אונז דאש בוך ביקאנט". ס'איז
געוויינלעך דער מקור פון זיין דערציילונג, ביי תנכישע דערציילונגען אלזא
דער תנך, ביי ריטעראמאנען—דער פרעמדער ראמאן, וועלכן דער שפיל-
מאן האט איבערגעארבעט, און איברינקס, ווערט עס שפעטער סתם א מעכא-
נישע פארמולע, א סגולה צו א גראם. אדער ער פאררופט זיך אויף א שפיל-
מאנישע טראדיציע: "אז מיר עש ור נומן הון", אדער סתם אויף א ניט
גענוי פאשטימטע קוועלע: "וואש מיר האבן גילעזן. אונ' וויא דיא אלטן שרייבן",
די שפעטערדיקע יידישע ראמאנען פון דעם פאלקסבוך פעריאד, אשטיי-
גער אליהו בחורס ראמאן, האבן שוין געהאט פאר זיך א פארטיקע שפילמא-
נישע טראדיציע און זיך שטארק מיט איר גערעכנט.

7. סכעמע פאר דער געשיכטע פון דער אלטיידישער דיכטונג.

אין דער הקדמה צו באסינס אנטאלאגיע פרוווט בער באראכאוו ז"ל
שאפן א מין סכעמע פאר דער געשיכטע פון דער יידישער דיכטונג. לויט דער
סכעמע נעמט ארום די אלטע עפאכע אן ערך 400 יאר, פון 1400 ביז ארום
1800. באראכאוו צעטיילט די דאזיקע עפאכע אויף צוויי פעריאדן: (1) די קלא-
סישע צייט פון דער אלטיידישער פאעזיע, ד. ה. דעם 17-16 י"ה. (2) דער
אלטער דעקאדאנס, אין משך פון דעם גאנצן 18 י"ה, וואס ענדיקט זיך
מיטן פולשטענדיקן אונטערגיין פון דער פאעזיע ביי די דייטשע יידן. עס
שטעקט אין דערדאזיקער סכעמע א ניטדערשאצן פון דעם פחב-ידן פעריאד
פון דער אלטער ליטעראטור, בפרט פון דעם 15 י"ה, ווען ס'האבן שוין עקזי-
סטירט די ביבלישע איבערזעצונגען און פאראפראזן, און א גרויסע צאל
ראמאנען און לידער. די קלאסישע צייט פון דער אלטיידישער ליטעראטור מוז
פאשטימט צוריקגערוקט ווערן מיט א גאנצן יארהוגדערט. איך שטעל זיך פאר
אזא מין סכעמע:

אלטע עפאכע (פון ארום 1800-1300) 500 יאר.
 ערשטער פעריאד: אנהייב און ערשטע שפראצונגען פון דער אלטיידישער
 ליטעראטור (ביז דער העלפט פון דעם 14 י"ה).
 די קלאסישע צייט פון דער אלטיידישער דיכטונג (פון דער העלפט פון
 דעם 14 י"ה ביזן סוף 17 י"ה). זי נעמט ארום צוויי פעריאדן:
 צווייטער פעריאד: די שפילמאן-תקופה פון דער יידישער דיכטונג (פון
 דער העלפט 14 י"ה ביז דער העלפט 16 י"ה).

דריטער פעריאד: די תקופה פון דעם פאלקסבוך (16 און 17 י"ה).
 דער אלטער דעקאדאנט:
 פערטער פעריאד: אונטערגאנג פון דער אלטיידישער ליטעראטור
 18 יארהונדערט.

די יידישע שפילמאן-תקופה ענדיקט זיך מיטן דרוק, מיט די ערשטע
 געדרוקטע יידישע פאלקסביכער, מיטן 16 י"ה. דער געדרוקטער בוך האט
 איבעריק געמאכט דעם פאלקסזינגער, ביכער ווערן אלץ ווייניקער געזונגען,
 אלץ מער געלעזן. ס'איז אוועק דער אינטערעס צו געזונגענע ביבל-פאראפראזן,
 און ס'איז זייער כאראקטעריסטיש פון איין זייט דער פאקט, אז די לעצטע
 אויסגאבע פון דעם „שמואל-בוך“ פאלט שוין אויפן יאר 1612, די לעצטע
 אויסגאבע פון דעם „מלכים-בוך“ שוין אויפן יאר 1607, פון דער אנדערער
 זייט דער קאלאסאלער דערפאלג פון דעם פראזאישן „צאינה-וראינה“ ארום
 (159). עס איז דער דערפאלג פון דעם געלעזענעם, גיט געזונגענעם בוך.
 מיטן 16 יארהונדערט גייען מיר אריבער אין דער תקופה פון דעם
 פאלקסבוך.

א. דער ראמאן אלף פאלקסבוך.

עס ווערט אסאך, אינטענסיוו געדרוקט און געשאפן אין די ערשטע צוויי
 יארהונדערטער פון דרוק פון דער יידישער ליטעראטור. עס שאפט זיך מיטאמאל
 א גרויסער מארק, וועלכן מען מוז אנזעטיקן. דער שווערפונקט פאלט אויפן
 16 י"ה, ווו ס'ווערט אי אסאך געשאפן, אי גרויסעס געשאפן. דער 17 י"ה
 איז שוין יענער הויכפונקט, וואס איז גלייכצייטיק דער אנהייב פון דער

ירידה... בפרט אויף דעם געביט, וועלכן מיר באהאנדלען איצט, דעם געביט פון ראמאן און נאוועלע, האט דער 17 י"ה ווינציק וואס ווערטפולעס געגעבן. דער „מעשה-בןך“, אליהו בחורס ראמאנען, „מעשה בריעה וזמרה“, די וויכ-טיקסטע ריטערראמאנען-אלץ איז געשאפן געווארן פארן 17 י"ה.

איך צווייפל בכלל, צי האט די דערפוינדונג פון דרוק געבראכט צו א פארטיפונג פון דעם שטאף פון יידישן ראמאן, צי האט זי געהויבן זיין ניווא. אפשר פארקערט. מיר ווייסן גאר ווייניק וועגן דער דיכטונג פון דער פריער-דיקער תקופה, האט אבער עקזיסטירט א יידישע שפילמאן-דיכטונג, האט זי גע-מוזט מער אקטיוו באארבעטן דעם שטאף, קירצן, צוגעבן, מישן און גלעטן עס ליגט אין כאראקטער פון דער שפילמאן-קונסט, עס איז איר גאטירלעכע בא-דינגונג. מיטן פאלקסבוך קומט א נייע צרה, מיט וועלכער עס מאכט אונדז באקאנט דער מינכענער כתב-יד נר. 100, און אזעלכע אין אים פארשריבענע פאלקסראמאנען און ביכער, ווי „קייסר אוקטפיאנוס“, „זיבן ווייזן מיינשטר“, „טיל אוילנשפיגל“. מען האט דעם טעקסט איינפאך איבערגעשריבן פון דייטשע אין העברעישע אותיות, ענדערנדיק אים אויף א מינימאלן אופן, צ. ב. ווען ס'זיינען פארגעקומען שוין צו בולט קריסטלעכע שטעלן. דערפאר זיינען אזוי ווייניק אינטערעסאנט דער רוב יידישטיטשע פאלקסביכער. פאראן, געוויינטלעך, אויסנאמען: אליהו בחורס ראמאן, „מעשה בריעה וזמרה“, דער מינכענער „בן המלך והנזיר“. דאס לעצטע ווערק איז אבער געבליבן אין כתב-יד. אליהו בחורס ראמאנען האבן געקאנט ווערן א מוסטער פארן יידישן פאלקסבוך, מיט זייער פאלקסטימלעכער יאוואליטעט, מיט זייער שטרעבן יידישלעכער צו מאכן דורך פארשיידענע אופנים דעם פרעמדן שטאף, מיט זייער קריטישער, האלבאיראָנִישער פאציונג צום אייגענעם שטאף, וואס איז שוין אין א געוויסער מאס, א מנצח זיין דעם האלבנאוון, האלבנאווישן און תמיד שונדמעסיקן פאלקסבוך. זיי זיינען עס ניט געווארן, ווארום וויפיל אליהו בחורס האבן מיר געהאט אין דער יידישער ליטעראטור? און בפרט אויפן געביט פון דעם ראמאן. ווי האבן דא געקאנט פארבלאנדזשען מענטשן מיט גרויסן וויסן, וואס האבן זיך אפגעגעבן א דין-וחשבון פון זייער ארבעט? דער פאלקסבוך איז געלעגן אין די הענט פון שרייבער פון דעם טיפ פון יצחק רויטלינגען, און דאס שוין אין בעסטן פאל. דער גאנצער דעבייט פון אליהו בחור אין אונדזער ליטעראטור איז ניט מער ווי א ציפאל. — די באדייטונג פון „מעשה בריעה וזמרה“ פאשטייט ווידער אין דעם, אז ס'איז אן אריגינעל

ווערק, ס'קאן זיין דער איינציקער יידיש-טייטשער אריגינעלער ראמאן פון יענער צייט, און מיט יענער קלייניגקער דאזע פון רעאלע מאטיוון, וועלכע זיינען אין אים פארמישט, די ערשטע יידישע ראמאן-העלדן, ראמאן-ליבהאבערן דאן דער מאטיוו פון אן אומגליקלעכער ליבע אויף א יחוס-באָדן. אויך דער דאזיקער ראמאן האט געקאנט ווערן דער אויסגאנגספונקט פאר א פרוכטבארער אנטוויקלונג אין דער ריכטיג פון א האלברעאליסטישן ראמאן—אויך ער איז עס ניט געווארן, דער עולם האט פון בוך געפאדערט ניט מער ווי באַבע-מעשיות, א פלאנטער פון געשעענישן, וואס פארטומלט דעם מוח און גיט גארניט דעם הארץ. אזוי האט אפגעקלונגען אין א פוסטן חלל דער סענטי-מענטאליזם פון דער קליינער און שיינער נאוועלע. און דאן מוז מען פסדר געדענקען וועגן דעם שרעקלעך-נידעריקן ניווא פון יענעם עולם, פאר וועלכן ס'האט געשאפן דער יידישער מחבר, ווייבער, מיידלעך, עמהארצישע בעלי-בתיים. ניט העכער איז אויך געווען דער ניווא פון דעם יידישן פאלקסבוך און פון זיין פארפאסער.

9. וואס לערנט אונדז דער אלטיידישער ראמאן?

דער אלטיידישער ראמאן לערנט אונז, אז דער צויבער און די קרוין פון דער עלטערער יידישער ליטעראטור זיינען ניט ווערק, וועלכע מיר האבן איבערגענומען פון דער פרעמד, ניט אלזא די ריטערראמאנען, ניט אפילו די אליהו בחור-ראמאנען, נאר ווערק, וואס זיינען געפלאסן פון יידישן קוואל, ווען אויך ניט אן באריונג מיט דער מערבדיקער ליטעראטור—דער „מעשה-בוך“, די „צאינה וראינה“. און ניט אזוי וויכטיק איז אפילו דער שטאף, די טענדענץ און די צילן פון די דערמאנטע דריי ווערק, ווי דאס, וואס מיר קענען אנרופן סטיל אין ברייטסטן זין פון ווארט—יענער געמיט, וואס דריקט זיך אויס אין דער שפראך, אין איר אינעווייניקסטן ריטם, אין אירע ווענדונגען, אין אירע בילדער, דאס געמיטסלעבן פון דער פארצייטיקער, שטילער יידישער שטוב.

דער אלטיידישער ראמאן לערנט אונדז אבער אויך, אז ס'איז קיינמאל ניט געלונגען צו שאפן אגייסטיקע מויער, א כינעזישע וואנט צווישן אונדז און דער קולטור פון די ארומיקע פעלקער. אז מיט א גרויסער לייכטקייט—

לייכטער, ווי מיר האבן ביז איצט געמיינט,--האבן מיר איבערגענומען
פרעמדע ליטערארישע ווערק און ליטערארישע אינסטיטוציעס.

טיפער גענומען, האט אבער דאס ליטערארישע געטא יא עקזיסטירט. ווי
האט עס געקאנט זיין אנדערש, ווען ס'האט עקזיסטירט אן עקאנאמישע, סאציאלע,
און יורדישע געטא? מיר האבן איבערגענומען פרעמדע עפישע ווערק אין
אונדזער ליטעראטור,--ווי אזוי אבער געווען אין דער יידישער גאס דער
לעבנסקארעלאט פאר די דאזיקע ווערק? א ריטעראמאן איז דאך ניט בלויז
ליטעראטור, א פראדוקט פון נייגיריקער און דאך פומטער פאנטאזיע,--א רי-
טעראמאן איז דאך אויך געווען א שטיק פון דעמאלטיקן לעבן, א באשטאנד-
טייל פון פעאדאלע באציונגען, פון הייסן קריסטלעכען גלויבן, א ירושה פון
די קרייצ-צוגן, א פרוו--אפילו אן אבסטראקטער און לעבנסווייטער צו קאָדיפיצירן
די באציונגען צווישן מאן און פרוי. וואס פארא שיקות צו אונדזער לעבן
האבן געהאט די באשרייבונגען פון קאמפן און טורנירן, פון ריטערלעכער
ליבע און טרוישאפט, פון קריסטלעכער חתול-הלות? ניט האבנדיק די מינדסטע
געמיינזאמע פעדים מיט אונדזער לעבן, האבן ריטעראמאנען אין יידישן
מלבוש געמוזט פארלירן זייער פרישע, ענטוויאסטישע פארב, זיי האבן געמוזט
ווערן א פראדוקט פון ווילדער פאנטאזיע, דער בבא-ראמאן האט געמוזט פאר-
וואנדלט ווערן אין א באַבע-מעשה, א זאך, וואס איז ניט געשטויגן ניט
געפלוין. וואס איז געבליבן פון ווירנטס ראמאן, ווען מען האט דערווייטערט
אלע לירישע אויסגוסן פון דעם יינגן, באגייסטערטן מחבר? אדער נאך א
שארפערער ביישפיל: ווארט אין ווארט האבן מיר איבערגענומען די זאמלונג
פון דעם דייטשן לץ טייל אוילענשפיגעל; אבער, טייל אוילענשפיגעל איז דאך
ניט בלויז א זאמלונג פון ווייניק עסטעטישע, גראבע און ווילגארע איינפאלן.
ס'איז א שטיק קולטור--און סאציאל-געשיכטע, א נקמה ווערק פון דעם דייטשן
פויער קעגן דער שטאט, קעגן די יוסטע בעלי-מלאכות און האנדווערקער.
וואס האט עס פאר אינדז געקאנט זיין, אויסער א זאמלונג פון גראבע
אנעקדאטן?--ביי אונדז פלעגן די אלע ווערק ווערן אפגעריסן פון זייער ווארצל,
פון זייער געפילסבאזע, פון זייער סאציאלער סביבה, ממילא פלעגן זיי אפ-
קלינגען אבסטראקט און פוסט, וואקסן ווי ווילדפלייש, ווי פרעמדקערפער
אין דער ליטעראטור: אפשר אן שאדן, אבער אויך אן נוצן.

אריינפיר צום בבא-בוך.

בנא בוך

ראט קאָן האַפּטיג פֿיר נופּטליך אונ' פֿיר
 טטאָנרליכ' גשייטניסי בנא * מיין גאַטט
 פֿורכטיג פֿירשט אונ' גרמבא * מיין אַפּרונג
 אונטער ווייזונג דרויט לז אַפּרונג * וויא דער
 אַזאָפּטיג גאַט דען זר טטוסן אראן אַלעסן
 טוט דער קוויקן * דרום האָבן איד עט מיין
 דרוק גיטטעלט * לז אַפּרונג דט אן זיך זאָל נט
 פֿיר זיכרן אויף גוט נאך אויף געלט * נייאָרט
 אויף היילי גאַט * פֿרייט אונ' טפּוט * אַזאָה
 אַזי מיין דען אַעשה לז פֿיר טטין * וויא עט
 בנא האָט טון גין * דורך גרמטליא גאַטט
 אַזי ער ווידר קאָאן לז וויינט קיניג רייך * מיין
 פֿורטליך וועגן וויינט זיך זיך * דיא דא
 נעאן מיין אַכט * גאַטט גינד טאָן אונ' נאָכט *
 ער ווערט אויף יאָ גיסן מיין גליק ועליג זעבן
 אַיט אַכט * אַזאן

אברהם בלאא מדכי הכהן זיל

נדפס כאַמשטערם

ברפוס הכשובח אשר הקים חנכיר
 הגעלה גבית אורי פֿיילש בן חתור
 אַהרן הלוי זעל

מקטח שכמ

חאוכר לאכיו

„בבא-בוך“ פון אליהו בחור (1507).

שער-בלאט פון דער אַמסטערדאַמער דרוק-אויסגאַבע 1661.

1. די פארשפרייטונג פונם בבא-ראמאן

די געשיכטע פון דעם יונגן בבא, פון זיין פארברעכערישער מוטער, פון זיין נקמה און דעם גורל פון זיין ליבע צו דער שוינער דרוזיינה, איז גע- ווען זייער פאפולער אין מיטלעלטער. זי ווערט אפט דערמאנט אין דער דע- מאלטיקער ליטעראטור; באקאנט איז זי אונדז אין ניט ווייניקער ווי צען נא- ציאנאלע ווערסיעס, דהינו: אין דער פראנצויזישער, ענגלישער, קימרישער, אירלענדישער, צפונדיקער, נידערלענדישער, איטאליענישער, יידישער, רוסישער און רומענישער באארבעטונגען. אין דער פראנצויזישער גרופע טיילן זיך אויס אנגלאַנארמאנישע נוסחאות; אין דער איטאליענישער פראנקאיטאליענישע. אויסערדעם פארמאגן די נאציאנאלע גרופן צאלרייכע, אפט שטארק דיפע- רענצירטע וואריאנטן; אזוי זענען דערגאנגען פון דער פראנצויזישער גרופע, אויסער צוויי אנגלאנארמאנישע כתב-ידן, זיבן געריימטע האנטשריפטן, א פראג- מענט פון אן אכטער, דאן צוויי פראזא-כתב-ידן און 5 פראזאדרוקן. די כתב- ידן פון דעם בבא-ראמאן שטאמען ס'רוב פון דעם 13 און 14 יארהונדערט. די יידישע און רוסישע רעדאקציעס זענען שפצט אנטשטאנען, ערשט אין 16 יארהונדערט, ביידע זיינען באארבעטונגען פון אן איטאליענישן טעקסט. דער רומענישער בבא-בוך איז אן איבערזעצונג פון דעם יידישען, פארפאסט דורך א געוויסן מ. אַזיִעל, עס אינפארמירט וועגן אים דר. גאסטער. (דערשינען 1881, שטעלט אלזא ניט פאר קיין שום וויסנשאפטלעכן אינטערעס). ווי בא- קאנט, איז דער בבא בוך (באַװאַ-קאַראָלעװיטש) גיך פאפולער געווארן אין רוסלאנד, זיין גרעסטע פארשפרייטונג פאלט אויפן 17 יארהונדערט. בבא איז ביים רוסישן פאלקסמענטש קאנאָניזירט געווארן און אריין אין דער משפחה פון די לעגענדארע העלדן, פון די מוראָמצעס, סאַדיקאַס, פוסלאַיעװס. די

עלטסטע רעדאקציע פון דעם רוסישן בבא געפינט זיך אין פּוּיוּן, אין דער „ראטשינסקי-ביבליאטעק“—וועגן דער פאפולאריטעט און באליבטקייט פון דעם יידישן בבא-בוך זאגט עדות דער פאקט, אז זיין טיטל איז געווארן א שם-דבר, „בבא-מעשה“ האט אנגעהויבן באצייכען בכלל יעדע פאנטאסטישע, אומגלויבליכע געשיכטע.—אינטערעסאנט איז, אז מען האט אפילו געפרוווט פון בבא מאכן א היסטארישע פערזענלעכקייט, און אן ענגלישער היסטאריקער פון 17 יארהונדערט (טאמאס פילער) דערציילט ערנסט, אז בבא איז געווען אן ענגלענדער, נעמלעך א הערצאג פון סאאוטה-האמפטאן, און געלעבט האט אונדזער הערצאג אין 11 יארהונדערט.—סאיז אבער פלוזי א „בבא-מעשה“.

וועלכע זענען געווען די סיבות פון אזא געוואלטיקער פאפולאריטעט און באליבטקייט? זיי בארוען אויף די גרויסע מעלות פון דעם ראמאן. אלבערט שטימניג כאראקטעריזירט אייניקע פון זיי אין זיין אויסגאבע פון דעם אנגלא-נארמאנישן בבא (1899). ס'גילט אבער ניט נאר פאר דער קורצער, קאנצענ-טרירטער רעדאקציע פון די אנגלאנארמאנישע נוסחאות, נאר אויך פאר די אויפגעשוואלענע, פונאנדערגעוואקסענע קאָנטינענטאַלע רעדאקציעס, וואס זיינען ס'רוב אנטשטאנען אין די שוין שטארק ליטערארישע 13—15 יארהונ-דערטער. מען האט שוין דאן פארלאנגט פון ראמאן א גרעסערע קאמפליצירט-קייט, א שפע פון עפיזאדן, קריגערישע אַוואַנטיוֹרעס,—דער ראמאן איז דריי-מאל אזויפיל אויסגעוואקסן, און דאך איז פאר אים געבליבן כאראקטעריסטיש „די קלארע און דורכזיכטיקע קאמפאזיציע, כאטש ס'ענדערט זיך אפט די ארענע פון די געשייענישן; די אקציע איז שפאנענדיק און פול-חליפות... דער סיפור-מעשה גייט גיך פאָרויס.“ אויך די שפראך איז איינפאך און ניט גע-קינצלט. הויפטזעכלעך האט אבער געצויגן אינם ראמאן זיין אינהאלט, וואס איז געוועבט פון מאטיוון, גאר נאהענטע צו דעם הארץ פון דעם פאלקסלעזער: דער האמלעטישער מאטיוו פון דער פארברעכערישער מוטער, וואס האט חתונה טיטן מערדער פון איר מאן, דער בן-מלך, וואס ווערט פארטריבן פונם איי-גענעם לאנד, פראוועט גלות, קומט צוריק און נעמט נקמה פון דעם מערדער פון זיין פאטער,—די פארליבטע פאר, וואס ווערט תמיד צעשיידט ערב דער גליקלעכער שעה, ווערט געצוונגען חתונה האבן פאר ניטגעליבטע מענטשן און דאך ווערט זי סוף ראמאן ענדלעך אין גליק פארייניקט. דאס אלץ זיינען עכטע, פאקסטילעכע ראמאן-שטאפן, וואס זיינען נאך דערצו בארייכערט

געווארן מיט א היפשער דאזע פאנטאסטישע פרטים, ריזן, שרעקלעכע בריאות, צויבערדיקע זאפטן, כישופדיקע נארטלעך.

2. דער וויכוח ארום זעם אנטשטיין און כאראקטער פונם אורפא.

אינם וויסנשאפטלעכן וויכוח ארום דעם בבא-בויך האט זיך געהאנדלט וועגן פעסטשטעלן די קעגנזייטיקע באציונג פון די דערגאנגענע רע-דאקציעס, אויסגעמינען די פרימיטיווסטע ווערסיע און מיט דעם געווינען אן איבערבליק איבער דער אורגעשטאלט פונם ראמאן, זיין אנטשטיין און כאראקטער.

אין אלגעמיין קאנען די עקזיסטירנדיקע נאציאנאלע רעדאקציעס איינגעטיילט ווערן אין דריי גרויסע משפחות. די ערשטע איז די אנגלא-אראמאנישע, דא געהערן די אנגלא-אראמאנישע, ענגלישע, קימרישע, צפונדיקע און אירלענדישע ווערסיעס. זייער קעגנזייטיקע באציונג איז גענוי דערווייזן דורך אלבערט שטיימינג, ס'איז מעגלעך געווען אפילו אן אנאליז פון שורה צו שורה; דער אירלענדישער נוסח שטאמט דירעקט פונם ענגלישן. די פרימיטי-ווערע פארם אין דער דאזיקער משפחה איז די ענגלישע. שטיימינג איז איבער-צייגט, אז דידאזיקע משפחה איז די עלטסטע, פרימיטיווסטע-אלזא די נאענט-סטע צו דער אורגעשטאלט פונם בבא-ראמאן.

די צווייטע משפחה איז די קאנטינענטאל-פראנצויזישע, פון וועלכער עס שטאמט אפ די ניעדערלענדישע רעדאקציע. ק. באָיע האלט, אז זי איז אין דערזעלביקער מאס נאענט דעם אורפא, ווי די אנגלא-אראמאנישע, פון וועלכער זי לאזט זיך בשום אופן ניט ארויספירן. ווייטער האלט באיע, אז די איטא-ליענישע רעדאקציעס שטאמען פון א קאָנטינענטאל-פראנצויזישער ווערסיע. דער בבא-ראמאן איז אלזא לויט באָיע געגעבן בלויז אין צוויי דירעקט פון דער אורגעשטאלט ארויסגעגאנגענע משפחות, די אנגלא-אראמאנישע און די קאנטינענטאל-פראנצויזישע.

אפגעזען פון דער דאזיקער אנטשיידונג באָיעס, איז די דריטע משפחה די איטאליענישע, צו וועלכער ס'געהערן נאך די יידישע, רוסישע און רומע-נישע רעדאקציעס. לעצט יאָר דאָן וויל דערווייזן, אז די פרימיטיווסטע רעדאקציע איז די איטאליענישע, נעמלעך די אזויגערופענע „ווענעציאנישע“: זי שטאמט דירעקט פונם אורפא, דאקעגן שטייט צווישן די צוויי אנדערע

משפחות און דעם אורבא נאך א צווישנגליד, און יאָר דאָן פרוווט רעקאָנ-
סטרואַרין דעם אינהאַלט פֿונם אורבא, ער קומט צום אויספיר, אז דער אור-
בא איז גיט געווען קיין ראמאן, נישטקונדיק אויף די אויסערלעכע פארמען
פֿון א ריטערלעכן עפֿאָס, וועלכן ער האט אנגענומען אינם 13—14 י"ה, דער
בבא-בוך איז פֿאַרבליבן דאס, וואס ס'איז געווען, און ס'קוקט פֿון אים ארויס
יענע פיזיאנאמיע, וועלכע ס'האט לייב דאס שטילזיצנדיקע פאלק, די שטוב
פֿון פרויען און קינדער: די שארפע איבערגאנגען פֿון גליק צו אומגליק און
צוריק צו א בעסערן מזל, דאס פאלן פֿון הויף ביז נידעריק, די פרינצעסן,
וואס פֿארליבט זיך אין קנעכט פֿון איר פאטער, וואס איז אבער אין דעראמתן
א פרינק, די אומדערהערטע גבורות פֿון איין יינגל קעגן טויזנטער, דער
אוריה—בריוו, א בריוו, וואס הייסט דערהארגענען דעם שליח, וועלכער איז
גיט חושד דעם אינהאַלט פֿונם בריוו, די שטראף פֿון די רשעים און
די ווידערפֿאַרייניקונג, די דאזיקע מעשהלע איז אנטשטאנען אינם
צוועלפטן יארהונדערט אין דער צייט פֿון די קרייצצוגן.
באָיעס בוך איז געשריבן נאך איידער ס'איז דערשינען יארדאנס
ארבעט, און די פאלעמיק מיט יאָרדאנען איז צוליב דעם קורץ און נאכטרעג-
לעך, ס'איז קלאר, אז באָיעס אויספירונגען שטייען אין שארפטער סתירה
צו יאָרדאנס השערות, סיי דורכדעם, וואס באָיע וויל די איטאליענישע רע-
דאקציע ארויספירן פֿון דער פראנצויזישער, סיי דורך די אויספירונגען וועגן
דעם כאראקטער פֿונם אורבא. באָיעס מעטאד, דאס מוז מען אנערקענען,
איז זייער גרינטלעך. ער האט נעמלעך אויסגעפארשט אלע מיטלעלטערליכע
פראנצויזישע ראמאנען, וואס האבן וועלכן ס'איז מאטיוו ענלעך אדער געמיינ-
זאם מיטן בבא-בוך: אזעלכע ראמאנען זיינען פאראן סך הכל 187! דאן לייגט
ער פונאנדער דעם בבא-בוך אויף זיינע באשטאנדמאטיוון, אזעלכע זיינען
פאראן 31. צו יעדן מאטיוו ווערן געבראכט די נאענטע מאטיוון פֿון אנדערע
ראמאנען, ס'ווערט פעסטגעשטעלט דער סטערעאטיפ, ממילא אויך דער אריגי-
נעלער אויפטו פֿונם בבא-מחבר. עס ווערט אפגעטיילט דאס שפעטער אנט-
שטאנענע, פֿונם בבא-בוך אפהענגיקע. דאָן דאס גרונטויס פֿארשידענע.
דער שלוסאויספיר איז, אז דאס בבא-בוך געהערט צום אידייאישן קרייז פֿון
דעם אלטפראנצויזישן עפאס. אז ס'איז נישט א פאלקסמעשהלע, נייערט א רא-
מאן, א ווערק פֿון א יחיד. באָיע שטעלט ווייטער פעסט, אז „בעאווע“ איז
אן אלטפראנצויזישער נאמען. בבאס פאטערלאנד לויטן ראמאן איז ענגלאנד,

א לאנד, וואס איז געשטאנען מיט פראנקרייך אין 12-13 י"ה אין גאר ענגע באציונגען, און אפט קלויבט אויס דער פראנצויזישער ראמאן ענגלאנד אלס פאטערלאנד פאר זיינע העלדן. דער פאטער פונם העלד איז לויט דעם ראמאן גראף פון (סאאוטה) — האמפטאן, א באקאנטער ענגלישער שטאם.

ווי איז אלזא אנטשטאנען דער בבא-ראמאן, אין ענגלאנד, פראנקרייך אדער איטאליען? 1911 האט שטימינג (וואס האט 1899 פובליקירט דעם אנגלא-נארמאנישן בבא) אנגעהויבן זיין גראנדיעזע אויסגאבע פונם פראנצויזישן בבא, 1920 האט ער פארענדיקט דאסדאזיקע מייסטערווערק פון דער דייטשער רא-מאניסטישער וויסנשאפט. ס'איז, אגב, נאך באַיעס קורצער נאטיץ, דאס ערשטע ווערק אויף דעם געביט, וואס אינפארמירט וועגן יידישן בבא-בוך, (לויט מ. שילערס ארטיקל). דער וויכטיקסטער חסרון פון שטימינגס אויסגאבע איז אפשר דאס, וואס זי איז צו גוט: 5 געוואלטיקע בענדער, וואו פמעט צו יעדן באנד טעקסט קומט א באנד דערקלערונגען און פירושים. מען באוואונדערט, ווי תמיד ביי שטימינג, די גענויקייט אין זיכערקייט פון זיין שפראכוויסנ-שאפטלעכן אנאליז. א סאך שוואכער איז שוין שטימינג אין גענעטישן און לייטעראטור-היסטארישן אנאליז. אין פינפטן באנד פון זיין אויסגאבע (338.ז) — 313) באהאנדלט שטימינג דאס פראבלעם פון דעם אנטשטיין פון דעם בבא-ראמאן, און ער גלויבט, אז איצט איז ער אימשטאנד ברענגען אנטגילטיקע דעציזירנדיקע און געניגנדיקע ראיות פאר זיין אלטער טעאריע, ד. ה. אז דער בבא-ראמאן איז אנטשטאנען אין ענגלאנד און אז די בכורה געהערט דער אנגלאנארמאנישער משפחה, פון וועלכער ס'זיינען ארויס די אנדערע משפחות. ס'איז אבער נאך א גרויסע שאלה, צי האט שטימינג באמת אנטגילטיק שוין אפגעשלאסן די דיסקוסיע ארום דעם אנטשטיין פון אינדזער ראמאן, וואס איז שייך דעם כאראקטער פונם אירבבא, איז לייכט צו זען, אז יעדער פון אינדזערע פארשער גיט א גלענצנדיקע כאראקטעריסטיק פון דעם קרייז בבא-ראמאנען, וועלכע זיינען געווען דער אויסגאנגספונקט פאר זיינע שטודיען, און באמיט זיך זיי אויסשצופרייטן אויף אלע אנדערע וואריאנטן, ממילא אויך אויף דער אורגעשטאלט. מיר ווייסן ניט, ווי האט אויסגעזען דער אור-בבא, היינט-צוטאג האבן מיר די פראנצויזישע גרופע, וועלכע שטעלט פאר א טיפישן ריטערראמאן, דאן די איטאליענישע גרופע, וועלכע איז באמת א מין פאלקסמעשהלע, און די אנגלאנארמאנישע, וואס פארנעמט א מיטעלע שטעלונג צווישן די ביידע טיפן.

דעם יידישן פארשער מוז אין ערשטער ליניע אינטערעסירן דער איטא-ליענישער נוסח, אלס דער, פון וועלכן ס'איז ארויס דער יידישער ראמאן. דער וויכטיקסטער מקור פאר אונדז איז דא דאס ווערק פונם בארימטן איטא-ליענישן ראמאניסט פיאָ ראַינאַ, (דערשיגען נאך 1872 אין באלאגיא, עד-היום די איינציקע קוועלע פארן איטאליענישן בבא-בוך. דאס דאזיקע בוך האט געעפנט די דיסקוסיע ארום דעם בבא-בוך):

Pio Raina: Ricerche intorno ai Reali di Francia.

אין דעם דאזיקן ווערק אנאליזירט פיאָ ראַינאַ 6 איטאליענישע בבא-וואריאנטן און פובליקירט דעם עלטסטן טעקסט, די אזוי גערופענע „ווענעציא-נישע ווערסיע“ (13 י"ה).

3. די טאסקאנא, — דער מקור פונם יידישן בבא-בוך.

דער יידישער בבא-בוך שטאמט אפ אין דירעקטער ליניע פון דער איטאליענישער ווערסיע. אין נעמלעך ניט פונם עלטערן ווענעציאנישן נוסח, נאר פון דעם יינגערן, אזוי גערופענעם טאסקאנישן נוסח, וואס איז אנטשטא-גען ארום 1400. באלד נאכן דערמיטן פונם דרוק באווייזן זיך די ערשטע דרוקן פון דעם נוסח, אין בלויז אין די יארן 1480-1500 באווייזן זיך 6 אויסגאבן פון דער טאסקאנא, איינע פון די אויסגאבן איז געווארן דער מקור פון אונדזער בבא-בוך. — א פארגלייך פונם טאסקאנישן נוסח מיטן ווענעציאנישן איז געגעבן אין פיאָ ראַינאַס דערמאנטן בוך ז' 78-155.

דער טאסקאנישער נוסח איז נעמלעך דער איינציקער איטאליענישער נוסח, וואס איז געשריבן, ווי אונדזער בבא-בוך, אין סטאנסן (אָטטאווא רימא), בעת די „ווענעטא“ האט איינריימיקע טיראדן, די טאסקאנא ציילט 22 געזאנגען מיט אן'ערך 1400 סטאנסן, די יידישע איבערזעצונג איז ביז אויף אַ העלפט געקורצט, זי ציילט אן ערך 650 סטאנסן. וויטערדיקע סימנים פאר דער אפשטאמונג פונם יידישן נוסח פון דעם טאסקאנישן איז די אידענטיש-קייט פון די נעמען. דער וויכטיקסטער אפשר סימן איז אבער דער פאקט, אז אינס יידישן בבא-בוך געפינט זיך אן עפיזאד, וואס איז פאראן בלויז אינם טאסקאנישן נוסח, דהיינו דער עפיזאד, ווען פלעקון (Pelicon) רייסט זיך אריין אין א קלויסטער און נעמט צו ביי די אויף טויט איבערגעשראקענע

מאגאכן שפייז אין זאכן פאר דער געווינערין דרוויינה. אויך אין אנדערע פרטים, אין וועלכע דער טאָטקאנישער נוסח אונטערשיידט זיך פונם ווענעציא-נישן, גייט מיט מיט אים דער יידישער בבא-בוך.

4. אליהו בחור, דער מחבר פונם יידישן בבא-בוך.

פאר

אונדז האט דער בבא-בוך גאר א באזונדערע חשיבות, ווארום: 1) ס'געהערט צו די ערשטע יידישע דרוקן, אין אפשר אין עס דער ערשטער יידישער געדרוקטער בוך; 2) מיר קאנען דעם מחבר, אליהו בחור, און פארמאגן גראד וועגן זיין לעבן א ריי דאקומענטן אין יידיעות, — אזא א זעלטענע אין דער געשיכטע פון דער אלטיידישער ליטעראטור; 3) ס'איז אונדז באקאנט דער מקור פון אליהו בחורס איבערזעצונג, ממילא קאן אויך פעסטגעשטעלט ווערן, אין וואס באשטייט די אריגינעלע שאפונג פונם יידישן מחבר, זיין ליטעראריש אייגנס.

אליהו בחור פן אשר הלוי אשפנזי איז געבארן געווארן אין ניישטאט, (אן דער איש) ביי גירנבערג, דעם ערשטען אדר 1469 (13/2). לויט גייגער — 1472, דאך ווייזען אויס די טעמים פון פופער און לעווי (פאר 1469) צו זיין איבער-צייגנדיק און געניגנדיק. פאראן אויך א סברא, אז אליהו בחור איז געבארן געווארן אין איטאליע — זי שטיצט זיך אויף א קרעפטיקער באמערקונג פון ווידמאנשטאדטן (ביי פערלעס ז' 160), אז א"ב איז געבארן אין ווענעציע אדער פאדוא, ווארום ער האט פערזענלעך ווידמאנשטאדטן דערקלערט אין ווענעציע אין יאר 1538, אז ער איז קיינמאל נישט געווען אין דייטשלאנד.

(„Natus Venetiis ant Patavii, ipse enim mihi Venetiis

A. M. D. XXX. VIII. dixit nunquam se in Germania fuisse“);

דאך מוז ווידמאנשטאדטס גבית-עדות בארוען אויף א מיספארשטייעניש, ווארום א סאך ארגומענטן ריידן דערפאר, אז א"ב איז געבארן געווארן אין דייטשלאנד, צווישן זיי זיין תלמידס סעפאסטיאן מינסטערס עדות. א"ב איז געווען דער יינגסטער פון 9 זין, און זיין ערשטע בילדונג האט אים ווייזט אויס געגעבן זיין פאטער, ווארום אליהו בחור פאררופט זיך אין א ווערק פן קבלתי מפי א"א הר"אש ז"ל, דער צונאמען „בחור“ שטאמט נישט פון זיין גראמאטיק („ספר בחור“), אפשר איז עס א פאמיליענאמען (יונגל).

אפשר א צונאמען, ווארום ער איז נאך געווען א בחור, בעת ער האט שוין געהאט א שם אלס העברעישער לערער אין אויבעראיטאליע. 1496 געפינט זיך שוין א"ב אין איטאליע, אין ווענעציע. אין איטאליע איז ער רייף גע-ווארן, פון דאנען איז זיין רום ארויס, און ער האט ליב באקומען דידאזיקע צווייטע היים זיינע, ווענעציע, „די שטאט, פון וואנען ער איז ארויס“, און ווהין ער איז צוריקגעקומען שטארבן פון איסני, דייטשלאנד.

אלס לערער פון העברעיש איז ער צוערשט טעטיג אין פאדוא. (3). דא שרייבט ער אין יאר 1504 אן אויספירלעכן פירוש צו דער פעלצרהאפטער גראמאטיק פון משה קמחי (ס"המהלך) אויפן פארלאנג פון זיינע תלמידים. אין יאר 1507 פארפאסט ער אין פאדוא אינדוזר „בבא-בוך“, וועלכן ער האט גע-שריבן אין משך פון א יאר צייט. 1509 ווערט פאדוא פארנומען, און ר"אלי" פארט אריבער אין ווענעציע, און ארום 1512 טרעפן מיר אים שוין אין רוים. עטוואס שפעטער, ווארשיינלעך אין יאר 1513, באקענט זיך אליהו בחור מיט יענעם גרויסן קריסט, וואס האט געהאט אן אנטשיידנדיקן איינפליס אויף די צווייטע העלפט כון זיין לעבן, ס'איז דער קארדינאל עדזשידיא (פעטרום עגידיוס) דא וויטער בא. (געבארן 1471, געשטארבן 1532). פרא עדזשידיא איז נאך ניט געווען קיין קארדינאל, ווען אליהו בחור האט זיך מיט אים בא-קענט, דאך שוין א הויכער קאטוילישער גייסטלעכער, א גענעראל פונם אווגוסטינער אָרדען. ער איז געווען באליבט און געשעצט פונם גרויסן פויבסט לעא דעם צענטן, וואס האט אים 1517 נאָמינירט אלס קארדינאל, אין יענעם אומדערהערטן שניט, מיט וועלכן ער האט 39 נייע קארדינאלן מיטאמאל נאָמינירט, אייניקע איבריקנס אויך צוליב געלעט טעמים, למא זאל האבן דערביי פאררינגט גיטווייניקער פון 500.000 גאלדגילדן. בורקהארדט, ז' 102. עדזשידיא איז געווען אן אריגינעלע, אלזייטיק געבילדעטע און טיפע פערזענלעכקייט. זיין פילזייטיקייט איז טיפיש פארן הומאניזם: ער איז געווען א גלענצענדיקער און שטארק פאפולערער פריידיקער; ענגליש און מוטיק, אין אומגליקלעכן און פאר אים פאטאלן יאר 1527 ארגאניזירט ער א פאלק סאלראטן צו קעמפן קעגן די אנפאלער. ער איז געווען אַסקעטיש געשטימט, דאך לאַכן אויס די סאטיריקער פון זיין דור זיין אַסקעטישע בלאַסקייט, און טיצא רופט אים „היפאָקריטא באַרבאַטוס“, נאך דעם דאזיקן מאַנאָך זיינען איבערגעבליבן שיינע, טרויריק-יאודיקע ליבעסמאדריגאלן—ער האט געהאט א טיפן אינטע-רעס פאר דער יידישער קפלה, און דאט איז געווען די הויפטסיבה, וואס

האט אים באוויגן צו שטודירן העברעיש און אראמעיש, און אליהו בחור האט פאר אים קאפירט קבלה-שריפטן (ס' חכמת נפש, סוד רזיאל, פירוש ספר יצירה), ער האט אים אויך מיטגעהאלפן איבערצוזעצן קבלה-ווערק. וועגן די גלענצנדיקע פעיקייטן פון דעם דאזיקן הומאניסט זאל עדות זאגן דער פאקט, אז ס'זיינען באקאנט 4 פון עדושידיאָ פארפאסטע העברעישע ווערק. לויט עדושידיאס אנווייזונג, האט און אפט פילאָלאָגישער הילף (אשטייגער ביי גריכיש און לאטיין, וועלכע אליהו בחור האט ניט פארשטאנען) האט ר"אלי פארפאסט דעם רוב פון זיינע ווערק, צווישן זיי זיין בארימטע גראמאטיק-ספר-בחור, ״וואס האט אים געמאכט פארן לערער פון העברעיש פון דער קריסט-לעכער וועלט אין 16 יאהונדערט״. ער האט געווינט אין עדושידיאָס הויז, דער קארדינאל איז געווען זיין מפרנס, זיין באשיצער (יידן אין יענער צייט אין רויס!). זיין פריינד, זיין תלמיד און זיין לערער, ס'איז ניט קיין וואונדער יענע פיעטטע, מיט וועלכער ר"אליהו באציט זיך צו עדושידיאָ, דערמאנענ-דיק אים אפט און פאררופנדיק זיך אפט אויף אים אין זיינע ווערק (איברינקס האבן זיך ארום עדושידיאָ מפרנס געווען אויך אנדערע געלערטע יידן, פערלעס פובליקירט אן איטאלעניש-העברעישן בריוו פון יוסף בן אברהם הגרי צו עדושידיאָ, אין וועלכן יוסף הגרי דערציילט דעם קארדינאל אפילו פאמיליע-פרטים, און אין אן אינטימער פארקירצונג).

13 יאר איז אליהו בחור געזעסן ביים קארדינאל אין שטוב, ביז צום פאטאלן יאר 1527, דעם יאר פון איבערפאל אויף רויס. ער האט ביים פאר-לעמען די שטאדט פארלארן זיין האב און גוטס, דעם רוב פון זיינע ספרים און כתב-ידן, און ער האט אויך געמוזט פארלאזן זיין סריינט און באשיצער (ער איז אבער געבליבן אין קאנטאקט מיט אים ביז עדושידיאָס טויט). צוויי יאר האט ער זיך ארוימגעוואלבערט און ארוימגעוואנדערט, ביז ער איז אין יאר 1529 געקומען אין ווענעציע. ער פארענדיקט דא זיין אַראַמעישן לעקסי-קאן „מתורגמן“, שרייבט זיין גרויסן מסורה-ווערק „ספר הזכרונות“ און א פירוש פאר מסורה-אויסדרוקן „מסורת המסורת“. עס באזוכן אים און קארעס-פאנדרין מיט אים בארימטע געלערטע און הומאניסטן. ער איז זיך מפרנס דערפון, וואס ער איז קאָרעקטאר אין דער בארימטער דרוקעריי פון דגיאַל באַמבערג (באַמבערגס דרוקעריי האט עקזיסטירט פון 1549—1515, אין דעם דאָזיקן יאר איז באַמבערג געשטארבן. נאך זיין טויט זיינען זיינע טיפן איבער קיין אנטווערפען. דער דאזיקער גרויסער, אפשר דער גרעסטער יידישער

דרוקער, איז געווען א קריסט, געבארן אין אנטווערפן, געלעבט א געוויסע צייט אין נירנבערג, דאן געווען סוחר אין ווענעציע. באוועגט אים צום דרוקן האט א משומד, א געוויסער פראַ פעליטשע דא פראַטאָ. באַמבערג האט א געוואלטיקן פארמעגן, מי און ענערגיע אריינגעלייגט אין זיין דרוקעריי—דעם רוב פארמעגן האט ער פארלארן, צוליב זיינע אומגעהייערע הוצאות: זיין תלמוד-אויסגאַבע אליין זאל האבן געקאָסט 100.000 טאַלער.

אין יאר 1540 האט באַמבערג איינגעשרענקט זיין פאַרלעגערארבעט, און אליהו בחור מוז אנהייבן זוכן א נייעם פארלעגער פאר זיינע ווערק. דאן באקומט ער א בריוו פון דעם פריידיקער פאאולוס פאגיוס אין איסני, דייטשלאנד, מיט אן איינלאדונג קומען צו אים און אים בייהילפיק זיין אין דער העברעישער דרוקעריי, וועלכע פאגיוס, א קענער און ליבהאבער פון העברעיש, האט געעפנט. דער זיבציקעריקער געלערטער פאלגט תיכף דעם רוף, ווארום ס'האנדלט זיך וועגן דער צוקונפט פון זיינע כתבים (4). צוויי יאר איז ער ביי פאגיוסן אין איסני, צוויי יאר פון שווערער, אנגעשטרענגטער ארבעט (יום ולילה לא ישבתי). ער פובליקירט דא דעם „תשבי“, „מתרגמן“, און אויך א שול-בוך, דעם „שמות-דברים“. 1542 פארמאכט זיך פאגיוסעס דרוקעריי (ס'קאן זיין, ער האט זי אריבערגעטראגן אין קאסטאנץ). ר' אליהו פארט צוריק קיין ווענעציע, בפרט וואס ער פילט זיך שוואך און אלט, און ער בענקט צו דער ווייב און צו דער שטאט. דא פארפאסט ער נאך אין יאר 1544 זיין יידיש-טייטשע תהלים-איבערזעצונג. ער איז געשטארבן דעם 28 יאנואר 1549 אין ווענעציע.

5. אליהו בחור, — זיין גייסטיקע פיזיאנאמיע.

אט זיינען טרוקענע דאטן פון דעם לעבן פון יענעם געלערטן, וואס שטייט ביי דער וויגעלע פון דער יידישער ליטעראטור. עס דארפן איצט אנגעצייכנט ווערן יענע שטריכן, וואס זיינען וויכטיק פאר דער פיזיאנאמיק פונם מענטשן, פונם דיכטער. דעם יידישן פילאָלאָג אינטערעסירן אויך די שפראכוויסנשאפט-לעמע ווערק פון אליהו בחור, דער „ספר התשבי לאליהו התשבי“ (איסני, 1541), און דער אראמעישער ווערטערבוך „מתרגמן“ (איסני, 1542), ווו ס'זיינען צעשפרייט יידיש-טייטשע גלאסן און אפט אינטערעסאנטע דערקלערונגען פון

ווערטער און באמערקונגען, און נאך מער דער „שמות דברים“ (איסני, 1542), דאס ערשטע יידיש-טייטשע ווערטער-ביכער. אבער אויך פאר דער יידישער ליטעראטור האט אליהו בחור אסאך אויפגעטאן, מער, ווי ס'איז געווען באקאנט ביו דער לעצטער צייט. 1545 איז אין ווענעציע דערשינען זיין יידישע איבערזעצונג פון „תהלים“. ער האט אויך געשריבן לידער: מ'איז אלנפאלס באקאנט זיינס א ליד וועגן דער שריפה אין ווענעציע, „נון וויל איך איין ווייניג זינגן מיט מיינס בויון קול“ (זע שטיינשניידער, „געשיכטס-ליטעראטור“, 109. אויך נויבויערס קאטאלאג, כ"י אקסארד נר. 1217/17). אין דעמוזעליקן אקספארדער כתב-יד (נויבויער 1217/11) געפינט זיך נאך א ליד פון אליהו בחור, וואס הייסט „המבדיל“. ביידע לידער זיינען פארשריבן אין יאר 1554, אלזא 5 יאר נאך אליהו בחורס טויט, דורך קלונים בן שמועל אין ווענעציע. זיין גרעסטער אויפטו איז אבער אויפן געביט פון ראמאן; 1507 האט ר' אליהו פארפאסט אין פאדוא דעם „בבא-בוך“, און דער בבא-בוך איז ניט אליהו בחורס איינציקער ראמאן. ער האט אויך פארפאסט א ראמאן „פאריש אונ" ווענא, געשריבן אויך אין סטאנסן (אטטאווא רימא), געררוקט אין וועראנא (און ניט בערק), 1594, אין 10 חלקים, מיט בילדער. די ספקות ארום דעמדאויקן לעצטן ראמאן באזייטיקט דער ארויסגעבער פון „מעשה קיניג ארטיש הוף“, ד"ר ל. לאנדוי („ארטוריען לעדזשענרס“, XXIX), ער שרייבט, אז דר. מ. גאסטער האט דעם ראמאן אנטדעקט אין דער ביבליאטעק פון דר. רייט אין לאנדאן און אויסגעפועלט פאר דר. לאנדוי די דערלויבניש פונם אייגנטימער אראפנעמען א קאפיע פונם ווערק מיט דער אויסזיכט אים אין דער צוקונפט צו פובליקירן, א שאר בלויז, וואס לאנדוי ווארפט זיך מיטן גאנצן אימפעט פארריכטן דעם טענה פון שטייגשניידערן און בן-יעקב וועגן בערן אלס דרוקארט פונם ראמאן—א טעות, וועלכן שטייגשניידער האט איברינגס פארריכט נאך 1866 אין „סערא-פעים“ (ז. 3), (אויך אין סק"ב, צענטראלבלאט, 1894). בעת מען האט געדארפט דעם אימפעט פארווענדן אויף א קאמעגארישער זיכערשטעלונג פון ר' אליהו'ס מחברשאפט.—פאראן נאך א דריטער ראמאן, בנוגע וועלכן ס'עקויסטירן השערות, אז זיין מחבר איז אליהו בחור; דאס איז די סטאנסן-ווערסיע פונם יידישן ארטור-ראמאן, פון וועלכער ס'איז דערגאנגען בלויז איין עקזעמפלאר פון דער פראנצויזישער אויסגאבע (צווישן 79—1652). אויך בנוגע דעמדאויקן, דריטן אין אגודער ליטעראטור-סטאנסן-ראמאן קאן מען האבן די גרעסטע טענות צו

דר. לאנדוי. ער האט אים ניט פארעפנטלעכט אין זיין דערמאנטער ארטור-
אויסגאבע, און דאס שיינט מיר צו זיין דער גרעסטער חסרון פון זיין בוך, בפרט
וואס לויט אלע סימנים שטייט די סטאנסן-ווערסיע עסטעטיש אסאך העכער
פון דער ריימפאָרן-ווערסיע, אפגעזען שוין פון דער טויטלעכער און זייער
קינסטלעכער וואַנעזייל-עדיציע. באקענענדיק זיך מיטן בבא-בוך, מוז מען
קומען צו דער איבערזייגונג, אז אליהו בחור איז אזא אויסגעשפראכן-לעבע-
דיקער טעמפעראמענט, אז ס'איז אינמעגלעך, ער זאל זיך ניט אויסדריקן בולט
אין דער ארטור-ווערסיע, ווען זי זאל זיין זיין ווערק. בפרט איז דער פארדרוס
גרויס, וואס לאנדוי האט געהאט די מעגלעכקייט באקענען זיך אויך מיטן
צווייטן ראמאן פון אליהו בחור, מיט „פאריש אונג“ וויענא. קורץ: אויב
אליהו בחור איז דער מחבר פון דער ארטוס-סטאנסנווערסיע, מוזן זיך אין
דער שפראך, סטיל, קאמפאזיציע פון דער ווערסיע געפינען געניגנדיקע און
פעסטע ראיות פאר זיין מחברשאפט.

ענדלעך איז אונדז באקאנט, אז ר" אליהו האט פארפאסט אן אויב-
איבערזעצונג, וואס איז אבער צו אונדז ניט דערגאנגען, און איז ווארשיינלעך
אויך קיינמאל ניט געדרוקט געווען. אפשר האט ער אויך איבערזעצט משלי
און דניאל (5).

מיר האבן אלזא צו טון מיט א דיכטער, גיט גאר מיט א פילאלאג.
אמת, ער איז קודם כל געווען פילאלאג. דא זיינען געווען פארטאן אלע זיינע
מחשבות, אלע זיינע חושים, פונדאנען איז געפלאסן זיין טרייסט אין שווערע
מאמענטן פון לעבן, פונדאנען האט זיך פארשפרייט איבער זיין נשמה א שלייער
פון נאיווער באגייסטערונג. ער דערציילט אין שלוסווארט צום „תשבני“, ווי
ער איז אריבער די אלפן, פארנדיק, שוין א בן-שבעים, צו פאָאָלויס פאגיוס:
„הרים וגבעות למטר השמים, ולשלג אמר היה ארץ (דברים י"א)“— „כ' בין גע-
שטאנען א פארציטערטער, כ' האב געטראכט וועגן ווערטער אין מיין געדאנק
און האב זיי געשריבן אויפן טאוול פון מיין הארץ. און קומנדיק אין גאסט-
הויז האב איך געעפנט מיין רייזעטאש, ארויסגענומען מיין נאטיץ-בוך און
פארצייענט די ווערטער, וואס גאט האט געגעבן אין מיין הארצן.“— די גרויסע
פערג, וואו ס'גליווערט דער שניי, האבן געמאכט ציטערן זיין הארץ, — און ער
איז אנטלאפן אין פילאָלאָגישע עגינים.

אזוי איז ער געווען קודם-כל דער מענטש פון דער וויסנשאפט, און די
באגייסטערונג צו איר האט אים ארויסגעפירט פון דער עגער דאגמאטישער

פרומקייט, האט אים געהייסן אריבערשפרייזן די תרעומות און פארוורפן פון זיינע בני-דור-יידן גאר א וויכטיקער דאקומענט איז זיין התנצלות אין דער צווייטער הקדמה צו „מסורת המסורת“ וואס ווארפט אן אינטערעסאנטן „ליכט אויף ר“ אליהו פערזענליכקייט. איך ברענג זי דא, אין מיין ניט זייער גענויער איבערזעצונג: „און צוליב דעם (ד. ה. צוליב דעם, וואס ער האט געלערנט דעם קארדינאל די הייליקע שפראך) מורמלט מען שטארק קעגן מיר, און מען האלט עס ניט פאר שיין, און מאכט רבנים באציען זיך צו מיר פיינטליך, און זאגן, אז וויי איז צו מיין נשטה, וואס כ'האב געלערנט תורה צו א גוי, און זיי שטיצן זיך אויף דינים, וועלכע זיי פארשטיין גארניט... און די מעשה שטעלט זיך אזוי פאר: ...אין יאר רס"ט (1509) ...ווען איך בין געווען אין פאדוא, איז זי איינגענומען געווארן דורכן שונא, און ס'איז מיר געבליבן בלויז אויסצוואנדערן, און כ'האב פארלאזן מיין שטאט און אוועק ביז רויס, און דארט געפינט זיך א גרויסער שר, א פירשט פון גרויסן רויס, קלוג ווי ידידיה, ער הייסט קארדינאל עגידיאָ. און הערנדיק וועגן אים, האב איך אים באזוכט אין זיין פאלאץ, און ווען ער האט מיך דערזען, האט ער מיך אויס-געפרעגט, און כ'האב אים געזאגט: מיין האר, איך בין יענער דייטשער מדקדק, כבין בקי אין אלע סודות פונם דקדוק און פסוק, וואָרום כ'פארנעם זיך דער-מיט ווייל איך לעב... און ווען דער שר האט דאס דערהערט, איז ער מיר אנטקעגן אויפגעשטאנען, און האט מיך געקוישט און געזאגט: דו ביזט עס, אליהו, וואס דיין נאמען קלינגט אין אלע מדינות, און אומעטום זיינען פאר-שפרייט דייע ספרים! געלויבט איז גאט, וואס האט דיך צו מיר געבראכט, און אצינדער וועסטו ביי מיר בלייבן, און וועסט מיר זיין א לערער, און איך דיר א פאָטר, און כ'וועל אויסהאלטן דיך און דיין הויגעזינד... און אט בין איך פולקאם מודה, אז כ'בין געווען א לערער פאר פרעמדע... נאר זייט וויסן, אז ניט קונדיק דערויף בין איך א ייד, און כ'פאָרכט גאט דעם בא-שעפער פון הימל און ערד... און פריי בין איך פון שולד, ווארום די חכמים זיינען דאס ניט מאסר... דא קומט א פלפול-באוויז, אז „דברי תורה לגוי אין מוסרין“ באציט זיך נאר אויף מעשה בראשית, מעשה מרכבה און ספר יצירה, ניט אבער אויף די העברעיש-תלמודישע וויסנשאפט. ר' אלי פאררופט זיך ווייטער אויף אנדערע גרויסע יידישע חכמים, וואס האבן געלערנט מיט גוים... „ווער עמועסט שוין וועגן מיר, וואס כ'בין א שול ומשולל, דערצו א מטועל מיט זין און טעכטער, און כ'האב קיין שום פארמעגן ניט, און צוויי-

מאל האט מיך דער גורל געטראפן, אין פאדוא האט ער מיין געלט גענומען...
און אין יאר פ"ז (1527) איז אויף רוים געקומען די גזירה און א חורבן,
ס'איז ביי מיר קיין גראשן ניט געבליבן, א צייט פון צרה, ניטא אין דער
היים ניט קיין ברויט און ניט קיין האלץ, און די מאמע ליגט איבער אירע
יינגע, און טעכטער דארף מען חתונה מאכן... און וואס זאל א מענטש
טאן ער זאל ניט זינדיקן... און זיי וויסן, ס'איז דא א דין, אין לך דבר בפני
פקוח נפש עומד... און ווייטער וויל איך אייך מודיע זיין די פיל טובות וואס
זיינען דערפון ארויס, כ'שווער, אז אלע גוים, וועלכע כ'האב געקענט, וועלכע
איך און אנדערע האבן געלערנט, זיינען אלע גוטע און כשרע מענטשן, און
ווי זיי האבן נאר געקאנט, האבן זיי טובות געטאן יידן... און א ישועה איז
אויך, וואס זיי פארשטייען איצטער אונדזער שפראך... און געלערנט האב איך
זיי בלויז דקדוק לשון הקודש. און סיווי וואלטן זיי דאך געקאנט, אפילו
בלויז פון מיינע ספרים, זיך אויסלערנען דעם פשוט פון די ווערטער... און
נאך היינט ווענדן זיך צו מיר גוים... פארוואסזשע באשולדיקט איר מיך?
נעמטזשע פון מיר אראפ אייערע באשולדיקונגען און טענות..." (די פינטלעך
באטייטען, אז מיר האבן אין דעם ארט ארויסגעלאזן ווייניקער וויכטיקע
שטעלן. ס'איז כדאי צו באמערקן, אז אויך די קריסטלעכע הומאניסטן פון
יענער צייט באקלאגן זיך, אז מען באשולדיקט זיי, וואס זיי האבן צו טאן
מיט יידן (רויכליך, ווידמאנשטאט א. א.).

אט זיינען דריי עטוואס סתירותדיקע ארגומענטן, דער ערשטער וויל
סכאלאסטיש דערווייזן, אז קיין שום עבירה איז ניט באגאנגען געווארן ביים
לערנען די גוים לשון-קודש. דער צווייטער אנערקענט שוין אינדירעקט די
עבירה, ווארום ער פארענטפערט זי מיט דער נויט; דער דריטער רייסט זיך
ווי ניט ווילנדיק ארויס. ער אטעמט שוין מיט הומאניסטישער לופט, און דעם
פערטן, דעם וויכטיקסטן, דערציילט ניט ר"א אליהו: אז זיין גאנץ לעבן איז געווען
באהערשט מיט דער תאוה פון זיין עפאכע צו לערנען און זאמלען וויסן, און
ס'איז געווען דער הונגער פון א תקופה, וואס האט זיך ווי אויפגעכאפט פון
א שווערן שלאף, און אין א פיבערדיקער אנשטרענגונג באמיט זיך וואס גיכער
קלאר ווערן אין דער ארומיקער וועלט און אירע געזעצן. דער דאזיקער אטעם
פון א תקופה האט אויך אים געטראגן, דעמדאזיקן געלערטן יידן מיט א ווייב
און קינדער, ווארום ער האט ניט בלויז געלערנט גוים, ער האט זיך אויך
א סאך אויסגעלערנט ביי זיי, עס איז פרייטער געווארן זיין האריזאנט, ער

איז דורכגעזאפט געווארן מיט דער הומאניסטישער איבערצייגונג, אז וויכטיקער פאר אלץ איז דער וויסנשאפטלעכער אמת, און נאר אלס רעזולטאט פון אט דער הומאניסטישער איבערצייגונג האט געקאנט קומען זיין ביבליקריטישער אויפטו: אליהו בחור איז נעמלעך דער שאפער פון דער ערשטער וויסנשאפטלעכער טעאריע וועגן דעם אנטשטיין פון תנך.

פון דער אנדערער זייט זיינען פארשטענדלעך די תרעומות פון די יידן. עדזשידיאָ ווי עדזשידיאָ, אבער אָט האט ער מיטגעארבעט מיטן פריידיקער פאגיוס, וואס אנטוויקלט א מיסיאנערישע טעטיקייט, און אין דעם זעלביקן יאר 1542, ווען ער דרוקט ר" אליהוס ווערק, האט ער אפגעדרוקט א פאלעמישן חבור פון א משומר קעגן דער יידישער רעליגיע, דעם „ספר האמנה“ („ליבער פידעו“), אפילו אין דעמוזעלביקן חודש יולי, ווען ער האט אפגעדרוקט דעם „שמות דברים“, און ס'איז ניט ווארשיינלעך, אז אליהו בחור זאל עס ניט האבן געוויסט. און אין דער הקדמה צום „תשבי“ באמערקט פאגיוס, אז אליהו איז א ייד, אבער,

„sed vere non iniquus est in fidem nostram, nec malique sentiens de Christo“

— וואס האט געבראכט דערצו, אז נאך ר" אליהוס טויט האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז ער איז קורץ פארן טויט אריבער מיט נאך 30 יידן צום קריסטנטום, — וואס עס לייקנט אפ וואָלף מיט דער באמערקונג, אז אליהו בחור איז דאך ניט אינגאנצן פרעמד געווען דעם קריסטנטום (וואלף, ביבל. העבר. באנד 1 ז. 161). דאך איז ר" אליהו געווען אן איבערצייגטער ייד, מערניט ער האט ביי זיינע הומאניסטישע פריינט און תלמידים געירשנט די פרייע, טאלעראנטע באציונג צום ענין רעליגיע.

צו קבלה האט זיך אליהו בחור באצויגן מיט גרויס יראת-הכבוד, ער באטאנט אבער אין עטלעכע ערטער זיין ניטקאמפעטענץ אין קבלה פראגן און ער באדויערט, וואס ער האט דיזאזקע סודותדיקע וויסנשאפט ניט געלערנט; — ער האט אבער געהאט גלייכצייטיק אן אויסרעכנונג, אן משיח וועט קומען נאך פאר 1560... (גייגער, 62).

ער איז אַזא געווען פילאַלאַג, קודם-בֿל פילאַלאַג. זיינע יידישע שריפטן האט ער מן הסתם פארפאסט צוליב פרנסה-טעמים, לויט דער באשטעלונג פון דעם פארלעגער. אזוי דרצייילט קאַרנעליאָ אַדלקינד, שאפער אין באַמבערגס דרוקעריי און פארלעגער פון דער תהלים-איבערזעצונג: „בין איך גאנגען צו

ר" אליה בחור אונ" הון מיך מיט אים פֿר טראגין, ער זאל מיר איטליכי ספרים טויטשן. אין דאך, צי איז דער פרנסה-טעם געווען דער איינציקער, וואס האט אים געבראכט צו זיין דיכטערישער ארבעט, וואס האט אים באוויזן א יאר צייט צו ארבעטן איבער דעם בבא-בוך, וואס האט אים געהייסן באקלאגן די שריפה אין ווענעציע מ. שילער גלויבט, אז דריי מאטיוון האבן געבראכט ר" אליה צו דער בבא-איבערזעצונג: (1) מאראליזירנדיקע טענדענץ.—שילער געמט אן פאר גוט געלט די טענדענץ פון יידישן ראמאניסט צו מאסקירן מיט מוסר-סטראפן זיין ריין-וועלטלעכן אויפטו. (2) דער פרנסה-טעם. (3) די שטרעבונג צו פארטרייבן די מעלאנאכאליע, וועלכע ס'ברענגט די פסדרדיקע וויסנשאפטלעכע ארבעט.

דעם וויכטיקסטן טעם דארף מען זוכן אין דער פאעטישער נשמה פון אונדזער געלערטן, אין זיין ייגנטלעכן טעמפאראמענט, וואס שפארט ארויס אין א לעבעדיקער שפראך אפילו פון די ריין פילאלאגישע ווערק און פון די הקדמות. ביים אפשליסן דעם אות גימל אינם, "תשבי" צעזינגט ער זיך פלוצלינג:

„נשלמה אות גימל

גילובט זיי גוט בון הימל“.

אייניקע קליינע שירים פון זיינע הקדמות זיינען זייער פאעטיש, פול הארציקן געפיל. אזוי די שירה צום סוף פון „מתרגמן“: (וואו ער בעט גאט, ער זאל שטארבן גלייכצייטיק מיט דער פרוי):

אנא אלי ליי ולאשתי

החסד גם האמת מן

שהיא לא תהיה אלמנה

ואני לא אהיה אלמן.

יחד נמות ובגן עדנות

תוך תיבה אישן עד לזמן

יבא הקץ ואזי נקיץ

ולחיי עד יחד נודמן.

דער דאזיקער פילאלאג איז געווען גלייכצייטיק א באדייטנדיקער דיכטער.

6. כאראקטעריסטיק פון דעם

יידישן בבא-בוך.

(1) פון דעם יידישן בבא-בוך איז צו אינדז דערגאנגען איין כתב-יד,

וואס געפינט זיך איין באזיך פון פראפעטאר פאָר געס אין לייפציג, דאן
נאמירן די ביבליאגראפן פאלנדיקע דרוקאויסגאבן: א) די ערשטע אויסגאבע
איז דערשינען צווישן 1508—1540, (ווענעציעז איסניז) ב) פראג 1660,
ג) אמסטערדאם 1661, ד) פראנקפורט 1691, ה) ווילמעסדארף 1724, ו) פראג
1767, ז) פראנקפורט-אדער 1796 א. א. וו.

דער כתב-יד פארגעט האלט 62 בלאטן צו 10 סטראפן, און שטימט
דורכויס מיט דעם אמסטערדאמער דרוק, ס'פעלט די הקדמה,
דאן איין בלאט נאך ז. 16 און 22, איינצעלנע סטראפן זיינען אויף זייט 39
און 41 ארויסגעלאזן, זייט 39 זיינען איבערגעשטעלט 7 סטראפן, אויף
זייט 61 זיינען צוגעגעבן דריי סטראפן, וואס רעזיומירן דעם אינהאלט, עס
פעלן לייזער, אין פארגלייך מיט אמסטערדאם, די לעצטע 16 סטראפן.

דער בבא-בוך איז אלזא דערגאנגען בלויז אין איין נוסח, די אונטער-
שיידן צווישן די פארשיידענע אויסגאבן זיינען דער עיקר שפראכלעכע, זעלטן
קליינע און ניטוויכטיקע השמטות און הוספות. די שפעטערדיקע אויסגאבן
האבן מער מאָדערניזירט די שפראך און דעם אויסלייג, אין רעזולטאט איז
אפט דער רייס צושטערט געווארן, ווען דאס ארכאישע ענדווארט איז פאר-
ביטן געווארן דורך א מער פארשטענדלעכן מאדערנעם אויסדרוק, דער פארגעס-
כתב-יד און אמסטערדאם האבן טאקע דורכויס „ריינע“ ריימען, בעת פראג
1767 האט שוין א היפשע צאל צושטערטע ריימען. דאן האט נאך דער פארגעס-
כתב-יד איטאליענישע ענדונגען פון די נעמען, אשטיגער סיניבאלדאָ, ריצארדאָ.

2) פּעץ האט ארויסגערוקט די השערה, און שטימינג אונטער-
שטיצט זי, אז די איטאליענישע נוסחאות זיינען א באארבעטונג פון זכרון,
און ניט פון א שריפטלעכער פארלאגע פון די פראנצויזישע ווערסיעס, די
איטאליענישע פארפאסער האבן ווייזט אויס געהערט דעם בבא-עפאָס פון
וואנדערנדיקע פראנצויזישע פאלקסזינגער, און דערנאך פון זכרון באארבערט דעם
שטאף, דאס האט געבראכט צו א גרויסער זעלבסטענדדיקייט אין דער באאר-
בעטונג פון דעם פראנצויזישן עפאס, קודם-כל צו זיין קירצונג, דאן צו דער
פארשמעלצונג מיט שטאפן פון אנדערע, די איטאליענישע באארבעטער שוין
באקאנטע, פראנצויזישע עפאסן, הויפטזעכלעך פון דער אזוי גער. פלאָאוואנט-זאגע.
די כאראקטעריסטישע שטריכן פונם גייסט פון דעם איטאליענישן נוסח
גייען ממילא אריבער אויך אין דעם יידישן בבא-בוך. קודם-כל דארף מען נעמען
אין אכט, אז דער יידישער בבא שטאמט פון שפעטע וואריאנטן, וואס האבן

שוין פארלארן דעם פייערלעכן עפישן טאן פון די פראנצויזישע נוסחאות פונם 13 י"ה. די איטאליענישע וואריאנטן שטעלן שוין פאך דעם איבערגאנג פון דעם רינערלעכן עפאס צום לעבעריקן, מער פראזאישן, מער רעאליסטישן און עטוואס הומאריסטישן פאלקסבוך. דער יידישער בבא-בוך איז גאר שפעט אנטשטאנען, אין 16 יארהונדערט, אין א צייט, ווען וועלכע ס'איז עפיש-ריי, טערלעכע פייערלעכקייט איז געווען אן אנאכראניזם, ער איז אלוא לויט זיין פאשטימונג און אויספירונג א ריינער פאלקסבוך.

ווייטער כאראקטעריזירט די פראנצויזישע ווערסיעס זייער שטארק רע-ליגיעזע באפארבונג, וואס איז נאטירלעך, ווע' מען דערמאנט זיך, אז דער בבא-עפאס איז אנטשטאנען אין דער צייט פון די קרייצצוגן, פון א גרויסער רעליגיעזער פאגייסטערונג, און די קרייצצוגן שפיגלען זיך בולט אָפּ אין אלע פראנצויזישע נוסחאות. אבער אויך די פרטים פון דעם פראנצויזישן בבא-ראמאן זיינען שטארק קלעריקאל, אזוי, אז ס'איז אנטשטאנען די השערה, אז די נוסחאות פון דעם 13 י"ה זיינען פארפאסט פון גייסטלעכע, ס'קאן זיין בכדי ארויסצורייסן דעם עפאס פון די הענט פון די וועלטלעכע זשאגלעך. (בכלל האבן די גייסטלעכע געשפילט א גרויסע, אפשר די גרעסטע ראליע ביים אנטשטיין פון פראנצויזישן ריטערלעכן עפאס). אין די איטאליענישע ווערסיעס איז דער רעליגיעזער מאמענט אפגעשוואכט ביז א מינימום. אפילו נסים-מאמענטן, וואס וואלטן פארשטארקט די פאנטאסטיק פון דער אקציע, ווערן רעאליסטיש אויסגעלייגט, אזוי צ. ב. אין דער פראנצויזישער רעדאקציע איז בבא אין דמשק ביים סולטאן געבונדן, און מיט א געטלעכן נס פאלן אראפ זיינע שטריק, בעת דער איטאליענער לאזט בבא אוימגעבונדן און וויל ניט האבן צו טאן מיט נסים.

3) שטעלן מיך זיך איצט בלויז אויפן באדן פון דעם יידישן בבא-בוך, זעען מיר, וואס פאר א שווערע אויפגאבע איז געשטאנען פארן יידישן מחבר. ער האט געהאט פאר זיך—אפילו אין דער וועלטלעכער איטאליענישער א ריין קריסטלעכן עפאס, וועלכן ער האט געדארפט איבערגעבן דער יידישער, אזוי שטרענג רעליגיעזער גאס. אמת, ער האט שוין געהאט פאר זיך א מין טראדיציע, ווארום, ווי געזאגט, איז דער בבא-בוך ניט דער ערשטער יידישער ראמאן:—די קריסטלעכע באפארבונג פון דעם בבא-בוך איז, אמת, ניט אן אידאלאגישע, ווי א שטייגער, אין א „פארסיפאל“, נאר א ריין-פאקטישע, די נאטירלעכע פארב פון אן עפאס, וואס איז

אויסגעוואקסן אין א קריסטלעכער סביבה, פון דעם יידישן בבא-בוך דערזויסן מיר זיך פון צוויי וועלטן, די היידן, וועלכע עס רעפרעזענטירט דער סולטאן פון בבא און זיינע מקורבים, און אלע אנדערע, וועלכע זיינען קריסטן, אויף דעם זאגט בולט עדת בלוז אין עפיוזאד, נעמלעך דער, אז בבאס פארברע-כערישע מוטער ווערט פארטריבן אין א קלויסטער, כון וואס ס'איז קלאר, אז בבא און אלע זיינע מקורבים זיינען קריסטן, גלויכצייטיק געמינען מיר אין דעם אמסטערדאמער דרוק, אז בבאס פרוי דרוויינה מאכט אויפמערקזאם איר פאטער, א אירע ביידע זין זיינען ניט געיידישט! (אין דער אויסגאבע פראג 1767 האב איך דעם פרט ניט געפונען). דער לעצטער פרט שטימט ניט מיט דער גאנצער טאקטיק פון דעם יידישן מחבר—א טאקטיק, וואס איז כאראקטע-רישטיש און טראדיציאנעל פאר אלע אלטיידישע איבערזעצונגען. אליהו בחור האט נעמלעך געשטרעבט די גאנצע רעליגיע-פראגע פארזעצן אין א נייטראלע פלאך, בפיוון איגנארירן די קאנקרעטע רעליגיע פון בבא און זיינע פריינט, און באגנוגענען זיך דערמיט, וואס ער גלויבט אין גאט, בעת דער סולטאן צ. ב. איז א הייד. קורץ: ניט פאריידישן דעם העלד, אבער אויך ניט אַנטייטן דירעקט זיין קריסטנטום.

4) שוין דעמאלט האבן אבער עקזיסטירט טראדיציאנעלע איבערליי-טונגספארמולן, וואס האבן געהאט פאר א ציל לייכטער צו מאכן די שטילשווייגנ-דיקע (און אפט תרעומתדיקע) פשרה פון דער יידישער פרומער סביבה מיטן קריסטלעכען „קורצווייליקן“ ראמאן. די דאזיקע איבערלייטונגספארמולן דריקן זיך אויס אין דעם פרוכטן שער-בלאט, אין די רעליגיעזע אנהייב און שלום-סטראפן, דארט ווו דער ראמאן ווארפט זיך צום מייסטן אין די אויגן.

5) אין דער קאנסטרוקציע האבן מיר אייניקע יידישיזירנדיקע פרווון פון אליהו בחור: באלד פון אנהייב ווערט דאס אלט ווערן פון דעם הערצאג גוידאן און דאס זוכן פון א יינג מיידל, וואס זאל אים ווארעמען, דערצייילט און צוגעגעבן לויט מלכים א"א 3-1, דאן קומען אין עטלעכע ערטער—מער פון אנהייב, —מוסר-סטראפן: (אשטייגער: „דרום ליבן הערן איר זאָלט שויאן. וואו אום גליק קומט פון דען ביזן ווייבן...“ אדער: „דרום ליבן הערן געדענקט דראָן, וויא איינש הערצוגן זון קאָם צו זולכר מאסן...“ (לויט פראָג). שפעטער באגנונגט זיך דער מחבר מיט קורצע באלערנדיקע זאצן. אזוי זאגט גראף אוגלין פארן טויט: „עש איז פרייליך וואר. די אלטי שפריך ווערטן טון ניט פעלין. עש איז קיין דינג זא קליין גשפונין. עש קומט אונטער דער זונין.“

דאס דאזיקע שפריטווארט איז אגב פאראן אויך אין דעם יידישן ארטאָ-
ראמאן און אין „שמואל-בוך“ מ. ע.)

6) ניט אין דעם ליגט אבער דער שווערפונקט פון דער ארבעט, וועלכע
ר' אליהו האט דורכגעמאכט, בכדי צו מאכן דעם בבא-בוך פאר א יידישן
פאלקסראמאן. ער ליגט אין טייל, אין דער אויסלייגונג, אין די יידיש-פאלקס-
טימלעכע ווענדונגען, פארגלייכן און בילדער, וואס באגלייטן די מעשים פון
די העלדן. ווען בבא ווערט דרוזיינהס חתן, גיט מען זיי אפ מזל טוב. דער
גראף אויגלין מאכט אויפמערקזאם דעם מלך ארמיניין, אז ער האט געמאכט
א שלעכטן „חיתון“, אויף וואס דער מלך ענטפערט מיט א מאמר ח"ל: „אונורי
ווייון הבן אויך גזאגט. מען זאל נור אויף איין קרן זעהן. וואו העלפט דער
יחוס פון פאטר אונ' מוטר, ווען ער זעלברט איז קיין מענש קיין גוטר.“—דער
קנעכט דערציילט דרוזיינהן „פון דר אלף ביז אן דר תיו“, בבא דערוויסט זיך,
אז ער איז געקומען צום חופהטאג פון דרוזיינה און מאַקאַברונגען, און זאגט:
„צו ברוכים יושבים וויל איך קומן“. דער צווייטער לייב האט פלעקונען צעריסן
„קנה אונ' וושט“. עס קומען פאררויפונגען אויף שלמה המלך, אויף שמשון
הגבור.—דרוזיינה זאגט צום פאסטן וואס מאכט איר א שענדלעכן פארשלאג:
ימח שמך וזכרך. א. א. וו.

7) גייען מיר איבער צו דער ריין—עסטעטישער אפשאצונג פונם בבא-
בוך, דארף מען קודם פל דערמאנען, אז ער איז דערשינען מיט א מעלאדיע,
מיט א ניגון, וועגן וועלכן אליהו בחור שרייבט:

אבר דר ניגון דר דא דרויף ווערט גין

דען קון איך ניט געבן צו פר שטין,

דען איינר קענט מוזיגה אודר מולפה (סאָלפּעדזשיאַ)

זאָ וויל איך אים וואל הבן גיהולפן.

אבר איך זינג עש מיט איין וועלשן גיזאנג

קון ער דרויף מאכן איין בעשירן זא הב ער דנק.

מען דארף אלזא פסדר געדענקען אז דער ראמאן איז באשטימט געווען
צום זינגען, צום רעציטירן, גיכער, ווי צום לעזן. און שוין בורקהארדס אין
זיין רענעסאנס-בוך, רעדנדיק וועגן פולטשי און באַיאָרדאָ (15 י"ה) מאכט אויפ-
מערקזאם, אז דער צוהערער האט גאנץ אנדערע פאדערונגען, ווי דער לעזער,
און אז א טיפערע כאראקטערישלידערונג קאן בלויז אפשוואכן דעם איינדרוק
פון דער רעציטאציע, דער רעציטאציע כאראקטער פון דעם בבא-בוך האט אלזא

א שיכות צו דער געשטאלטן-שילדערונג, און נאך מער צו דער קאנסטרוקציע
פון ווארמ אינם פון.

8) פון אינדזער היינטיקן שטאנדפונקט און געשמאק מוז אלזא דערוויי-
דערליך און שטארק פרימיטיוו אויסקומען די געשטאלטן-שילדערונג אינם בבא-
פון. טיפן-כאראקטערן אין היינטיקן זין זיינען אין בבא פון אינגאנצן ניטא.
די געשטאלטן זיינען הילצערנע מאנעקענען, וואס דינען דער פונאנדערוויקלונג
פון דער אינטריגע, און די אינטריגע איז אין תוך א ריטערטורניר, צו וועלכן
מען דארף האבן צוויי צדדים, ניט מער און ניט ווייניקער: דער צוהערער איז
דער צושייער פון דעמדאזיקן טורניר, מיט סימפאטיעס פאר איין צד. דער-
דאזיקער צד איז דער פאזיטיווער, דער פרומער, ממילא דער צד שכנגד —
די מחנה פון די „בויוויקטן“. אבער אין תוך זיינען ביידע צדדים פונם זעל-
פיקן גייסטיקן און עטישן ליים געקנאטן. מיר האבן אלזא דעם פאזיטיוון,
אונדז סימפאטישן צד פון בבא, דרווייגה זיין געליבטע, און זייערע פריינט, —
דער צד שכנגד איז אלץ, וואס שטעלט זיך זיי אנטקעגן. א „בויוויקט" איז
אלזא מאקאברון, וואס איז אין תוך ניט ערגער און ניט איידעלער פון בבא,
און סוף פון איז אונדז דער מחבר מבטיח, אז אויך פון מאקאברונען האט
בבא באוויזן צו מאכן א תל. דאקעגן איז אינם פאזיטיוון לאגער דער האלבמענטש.
האלבהונט פלעקין. דער הויפטהעלד בבא איז שוין ווייט ניט מיט פיעטעט
געשילדערט: דער „פרומער" בבא איז פטבע א פרעסער, און טעריץ איז אים
חושה, אז ער שטאמט פון פוילן (שוין מיט יארהונדערטער צוריק האבן ווייזט
אויס פוילישע יידן געהאט א שם אלס פרעסער). ער איז אויך גענוג אכזר-
יותדיק, אבער געטריי דעם גלויבן און זיין געליבטער, דער ליפעמאמענט איז
געשילדערט אין גרעלע, שארף-פיזישע פארבן, אן קיין שום גייסטיקער אדער
ראמאנטישער פארטיפונג, ממילא איז אויך די העלדין דרווייגה ווייניק אינם
טערעסאנט. איר איינציקער, אינטריגענויטיקער שטריך איז די טריישאפט צו
בבא. אלע העלדין ענדערן זיך כמעט ניט אין פארלויף פון ראמאן. זיי
דערשיינען באלד מיט פארטיקע אייגנשאפטן, וואס זיינען אבער א אינטריגע
עלעמענט גיכער ווי כאראקטערשטריכן.

9) אויף אזא מין אויפן איז דער זין און איגהאלט פון דעם בבא-פון
פלויז זיין ספור-המעשה, זיין אקציע, זיין אינטריגע, מיר באקומען דאן דריי
באשטאנד-טיילן פונם ספור-המעשה, אינם בבא פון, דאס זיינען: זיין אינטריגע
אין ענגן זין פון ווארט, די שילדערונג פון קאמפן און דער עלעמענט פון קאמיוזן

10) די אינטריגע פון בבא-בוך איז פאנטאסטיש, פאלקסטימלעך פאנ-טאסטיש, און דא פאסט, גיכער ווי צום קריסטלעכן בבא-בוך, די שיינע כא-ראקטעריסטיק יארדאנס: „ס'איז א פאלקסמעשהלע, און ס'קוקט פון אים ארויס יענע פיזיאנאמיע, וועלכע סהאט לייב דאס שטילזיצנדיקע פאלק, די שטוב פון פרויען און קינדער.“ ווי אין מעשהלע פארליבט זיך דרוזינה אין דעם קנעכט פון איר פאטער, וואס איז אבער א בן-מלך. בבא קומט צופארן אין א שטאט ס'איז גראד די שטאט פון זיין קאנקירענט מאקאברון, און ער קומט גראד צום טאג פון דרוזינהס חתונה מיט מאקאברונען. נאכן לייבן-אנפאל קומט דרוזינה צום ים, און באלד זעט זי א שיף. ס'איז גראד א שיף פון איר פאטער, דעם מלך ארמינין. בבא קומט צום גאסטהויז, און פארשטייט זיך, ער טרעפט דארט טעריץ'ן, דעם זון פון זיין געטרייען פריינט און אנהענגער סיניבאלד א. א. וו.

ס'איז אבער אן אייראפעיש מעשהלע, און ס'פעלט איר די פאטאליס-טישע פאנטאסטיק פון דער אריענטאלישער מעשהלע, וואו דאס געשייענע איז לכתחילה געגעבן און די טאט באשטימט ניט דעם גאנג פון דער אקציע, זי אנטדעקט אים בלויז און דערפילט. די בבא-פאנטאסטיק איז אבער געבויט מיט א שייך פון סיבתדיקער קייטלונג, און מיט א שייך פון רעאליסטיק. ס'איז אויך כאראקטעריסטיש פארן רעאליזם פון די איטאליענישע ווערסיעס, אז זיי האבן ניט געקאנט פארדייען די סימבאלישקייט פון דער געשטאלט פונם פילגערי-געטלעך אין די עלטערע נוסחאות פון דעם פראנצויזישן בבא-ראמאן, ווו דער פילגער באווייזט זיך צו בבא, בכדי אים צו ווארענען און אפווענדען פון דער רייזע צום סולטאן. נאכגייענדיק די איטאליענישע ווערסיעס, איז דערדאזיקער סימבאלישער משולח אין יידישן בבא-בוך מגולגל געווארן אין א ציינישן געטלעך און גנב, וואס האט שוין גארניט צו טאן מיט געטלעכע מיסיעס. ער זנבט ביי בבא זיין רינג און זיין פערד, און אויף דער פראגע, וואס האט ער מיט זיי געטאן, ענטפערט ער צייניש: „דאס פערד האב איך אין שפילן דופי לירט, מיט דען פינגערל הב איך איין ווייב קופלירט.“

עס שיינט צו זיין אן אייגנטום פון יידישן בבא די ענדערונג פון דער אקציע אין ענג זין, אז בבא קומט צופארן אין טאג פון דער חתונה פון מאקאברונען און דרוזינה, בעת אין אלע אנדערע נוסחאות קומט בבא א לאנגע צייט נאך זייער חתונה. אין משך פון דער צייט איז דרוזינה געבליבן ניטבאריט פון מאקאברונען אדאנק א צויפטריגערל. צוואס האט

אליהו בחור אויסגעגלייבן דעמדאזיקן קנייטש פון דער אינטריגעז? ס'קאן זיין צוליב קאנסטרוקציע-טעמים, בכדי צו פאראיינפאכן דעם גאנג פון דער אקציע. ווי כ'גלויב אבער, אויך און קודם-כל, בכדי אויסצומיידן עטוואס דראסטישע פרטים. אזא מין טענדענץ איז דא אין יידישן בבא-בוך אויך אינם פאל, ווי בבא ווערט דערקענט פון סיניבאלדס פרוי לויט זיינע מוטערסימנים. אין אלע אנדערע נוסחאות ווערט פאר בבא געטאכט א וואנע, און סיניבאלדס פרוי איז אנוועזנד בשעתן באדן זיך (זי איז געווען בבאס זויגערין. אגב, ס'איז געווען א מנהג אין מיטלעלטער, אז אפילו יינגע מיידלעך פלעגן באדינען ריטער בשעתן באדן זיך. פארגל. העלענע יאקאָפּיוס, „די ערציהונג דעס עדלפרויליינס אים אלטן פראנקרייך“, 1908, האללע). אין יידישן בבא-בוך גיט איבער סיניבאלדס פרוי איר זון טעריץ די סימנים פון בבאס קערפער, און ער זעט עס נאך בעת דעם באדן.

גיט אוימעטום איז אבער געלונגען דעם יידישן מחבר, — און אפשר האט ער עס אויך גיט געוואלט, אויסגעלטן די עראטיש-דראסטישע סצענעס און פרטים. אזוי איז צווישן אנדערע פארבליבן א סצענע, ווי א פאסטוך מאכט דרוויינהן א שענדלעכן פארשלאג, און אויף איר אויפגערעגטן און שארפן אפזאג ענטפערט ער געלאסן: „איין מאן מאגש מוטן. איין פרוי מאג עש פו זאגן.“ פארגלייך אויך די סטראפע, וואס דערציילט ווי בבא און דרוויינה פייערן זייער ליבע, אין אלגעמיין איז אבער דער בבא-בוך געבליבן פארשוויגט פון עראטישן גיבול-פה.

11. די קאמפן-שילדערונגען פארנעמען אפילו אין שפּעטע איטאליענישע נוסחאות א גרויסן פלאץ, און ס'דארף אנגעוויזן ווערן, אז אפילו אין 15 און 16 י"ה האט מען אלערליי פרטים פון טורנירן-און קאמפן-שילדערונגען אויפגענומען אין דער קריסטלעכער וועלט מיט א געוואלטיקן אינטערעס, וואס איז געווען גיט נאר דער עסטעטישער אינטערעס פאר דעם אינטריגעפלעגטער, נאר אויך א רעאלער אינטערעס פאר זאכן, וואס זיינען נאך דאן געווען זייער אקטועל און טאגטעגלעך. אנדערש אין דער יידישער גאס, ווי מען האט גיט געקעמפט און גיט געשטאכן, דא איז אליהו בחורס אויפטו באשטאנען אינם קירצן ביז א מינימום און אפט שטרייכן גאנצע סצענעס און עפיוזאדן, ספעציעל אין דער צווייטער העלפט פונם בבא-בוך, אבער אויך די ערגסטקייט און פייערלעכקייט בשעת דער שילדערונג פון קאמפן ווערט אפט פון דעם יידישן מחבר ארונטערנעריסן דורך קאמישע אינטערמעצאס. אזוי צו ב. ב. ב.

שרייבנדיק דעם שוידערלעכן קאמף פון פלעקינען מיט די לייבן, ווערט דערציילט, אז דער ערשטער לייב האט זיך פאר פחד באַדאַסט.

12) דא קומען מיר צו די קאמיוז-עלעמענטן מונם בבא-בוך. ס'איז א פאלקסבוך, מען האט געדארפט ציען דעם לעזער, און וואס ציט מער, ווי געלעכטער? דער מחבר האט אבער געהאט א קנאפן אייגענעם אוצר פון הומאר, איז אים געבליבן גיין אויפן אויסגעטראטענעם וועג פון שווערן, הילצערנעם און גראפן פאלקס-קאמיוז. זיין מעכאניזם זיינען גראבע ווערטער, וואס ווערן אריינגעשטעלט פלוצלינג, אפט אפילו אין פייערלעכע מאמענטן, — און דערמאנט מען זיך, אז דעם בבא-בוך פלעגט מען זינגענדיק רעציטירן, — פלעגן זיי דא מוזן, אין קראפט פון קאנטראסט, גאר שטארק קאמיש ווירקן. אזוי צ. ב. ביי דער באַלאַגערונג פון סאן-סימאן דורך דאָדאָנען, ווייזט מען „אים הרויז די פייגן, דען הינטרן טעטן זיא אויף דעקין, דערנאך מוזטן זיא שטייל שווייגן.“ — ארומריינדדיק דעם „תשבי“ באמצרקט מ. וויינרייך („שטאפלעך“ ז. 82) לעוואס נאיוו „ביים ווארט „אחור“ (ז. 7) איז פארציכנט: „און דער המון (והמון העם) רופט דאס תחת“ ר“ אלי ווייסט שוין פון ספעציעלע אויסדרוקן פון פאלק!“ — ר“ אלי האט עס ניט נאר געוואסט, נאר אויך שטארק געברויכט אין זיין בבא-בוך. בבא דערציילט די שיפסלייט וועגן זיין מוטער: „זי איז קרג אונ' בויון, איך בין גוועזן איין ביזר יונגער, איך האב איר געזיטן אין די שויסן.“ — דרוזיינה קושט בבא, דאן שרייבט דער מחבר „בבא שטוגד אויף אונ' טוט זיין באקין ווישן, עש וואר אים אז העט אים איין גאנז אן גפישן.“ — בבא זעצט אויף דעם קראנץ אויף דרוזיינהס קאפ: „ער זעצט אויף אונ' אים קאפ“ זי זיך קרצט“. בבא, דר שטוך דו פערד אז איין וונץ!

קאמיוז-מאמענטן פון העכרן שוונג זיינען אין בבא-בוך פלעט ווי גיט פאראן:

13) אליהו בחור האט אבער ביים המון גענומען ניט נאר זיינע גראבע: „אטעטעקע אויסדרוקן, דער בבא-בוך איז א פאלקסבוך אין א גרויסער מאס אויך צוליב זיין לעבעדיקן, פאלקסטימלעכן סטיל, וועלכער רייסט אדורך סיי די ראמען און משולים פון דעם פערז און ריימ, סיי די סוגעסטיע פון דער איבערזעצונג. מיר האבן שוין ביי פונקט 6 אנגעוויזן אייניקע ספעציפיש-יידישע אויסדרוקן, וועלכע קומען פאר אין בוך, דער ראמאן איז אבער פול אויך אנדערע, ניט ווייניקער פאלקסטימלעכע אויסדרוקן און פארגלייבן, אזוי

ווערט געזאגט, אז „אונטער פיל הינט וואר דער האז טוט“. אברייאן דרייט זיך „אז איין מאפף“. בבא זאגט: „ווייל איך בהאלטן מיין לעבן. דא מוז איך מיינע פערשן גוטי ווארט געבן“. דער מלך זאגט צו דרוזינה: „נאך בבא קרעט קיין האן“. דרוזינה הענגט אן בבא „אז איין קלעק“, א. א. וו. 14) פון דעם ביז איצט געזאגטן איז קלאר, ווי ווייניק ערנסט דער מחבר האט זיך באצויגן סיי צו זיינע העלדן, סיי צו די געשייענישן, וועלכע ער האט באשריבן. נאך לאנגע, ערנסטע און פייערלעכע סטראפן שפרינגט פלוצלינג ארויס זיין לאכעדיקער פנים אין איין קורצן זאך, אין איין קאמישן פארגלייך, אין איין גראטעסקן אויסדרוק.

אין דערדאזיקער אייגנארטיקער מימיק איז פאראן אסאך איטאליענישע ירושה. אסאך מעלות פון דעם יידישן בבא-בוך דארף מען פארשרייבן צום גונסטן פון דעם איטאליענישן מקור. וועט דאך פארבלייבן אליהו בחורס פארדיגסט די דורכויס זעלבשטענדיקע, אקטיווע און אפשר אויך דורכגעטראכטע באציונג צו זיין שטאף.

15) שפראכלעכע באטראכטונגען גייען ניט אריין אין די ראמען פון אונדזער ארבעט. דא דארף בלויז פארצייכנט ווערן, אז אינם בבא-בוך איז אריין א היפשע צאל העברעישישע אויסדרוקן און ווערטער, און ניטווייניקער איטאליענישע. דאס האט געווירקט דער מקור. אין אלגעמיין, האט דוכט זיך אויפן סטיל אין שפראך פון דעם בבא-בוך גינסטיק געווירקט דער אומשטאנד, וואס די איבערזעצונג איז געמאכט געווארן פון אזא ווייטער שפראך, ווי איטאליעניש, בעת אונדזערע איבערזעצונגען פון דייטש קאנען זיך קיינמאל ניט באפרייען פון דער סוגעסטיע פון דערדאזיקער, זיי אזוי גאלענטער שפראך.

7. ליטעראטור צום בבא-ראמאן

1. צו דער גענעזע פון דעם ראמאן

Pio Rajna, *Ricerche intorno ai Reali di Francia*: (א)
1872. Bologna.

דער וויכטיקסטער מקור פארן יידישן פארשער. גלייכצייטיק דאס ערשטע ווערק אויפן געביט פון דער בבא-פארשונג. אנאליז און טיילווייז פובליקירונג פון די איטאליענישע וואריאנטן. אויף זייט 78-155 פארגלייך פון דער טאסקאנא מיט דער ווענעטיא.

A. Wesselowsky, Matériaux et recherches pour servir à l'histoire du roman et de la nouvelle. 1888. Petersburg. וועגן רוסישן בבא. אויף ז. 314—313 שטעלט וועסעלאווסקי פעסט, אז

דער רוסישער בבא שטאמט פון דער ווענעטא.

Albert Stimming. Das gegenseitige Verhältnis der französischen gereimten Versionen der Sage von BH. 18-5. Halle. Toblerband.

א פארגלייך צווישן די אנגלאנארמאנישע און קאנטינענטאל-פראנצויזישע ווערסיעס.

Albert Stimming. Der Anglonormannische Boeve de Haumtone. 1899. Bibliotheca Normannica, Bd. VII. Halle.

פובליקאציע פונם אנגלאנארמאנישן נוסח און פארגלייך מיט די ענג פארבונדענע ענגלישע, צפונדיקע און קימרישע ווערסיעס, שוואך און צוגע- איילט זיינען די אלגעמיינע אויספירונגען וועגן דער אנטשטייונג פון ראמאן אין קעגנזייטיקע באציונג פון די נוסחאות.

Rudolf Zenker. Boeve-Amlethus. 1905. Berlin—Leipzig („Literar-historische Forschungen“).

לויט צענקערן דארף די בבא-זאגע אין איר קערן זיין אידענטיש מיט דער האַמלעט-זאגע, אזוי ווי ס'גייט זי איבער דער זענישער היסטאריקער סאַקסאָ גרעמאַטיקוס (ארום 1200). ביידע זאגן זאלן האבן געפלאסן פון איין קוואַל. ס'איז אבער ניט ריכטיק, די ענגלעכקייט איז פון זייער אן אלגעמיינעם כאראקטער. זייער גוט באמערקט יאָרדאַן (אין אן אנדער צוזאמענהאנג): „אפט איז דאס, וואס שיינט צו זיין א פאראלעלע, בלויז א סטערעאָטיפ“.

Leo Jordan. Über Boeve de Haumtone. 1908 Halle Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie Bd. XIV.

זייער אן אינטערעסאנטע ארבעט. דער אויסגאנגספונקט איז די איטאליע-נישע רעדאקציע, אלס די פרימיטיווסטע און אמייסטן נאענטע צום אורבבא. יידישער פארשער וועט דא געפינען דעם אינהאלט פון דער ווענעטא, פאר- גלייכן מיט דעם פראנצויזישן בבא, און א פרוי רעקאנסטרירן דעם אורבבא. אין שארפטער סתירה צו דער פאלגנדיקער ארבעט,

Christian Boje über den altfranzösischen Roman von Boev de Hamtone 1909. Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie Bd. XIX. Halle.

די ערשטע ראמאניסטישע ארבעט, וואס דערמאנט אויך דעם יידישן בבא.
זייער א גרינטלעכע ארבעט. אלס אויסגאנגספונקט דינט, ווי געזאגט, דער
פראנצויזישער בבא.

Hermann Paetz. Über das gegenseitige Verhältnis (ח
der Venezianischen, Frankoitalienischen und der Französischen
gereimten Fassungen des BH. Halle 1913. Beihefte א. א. וו.
Bd. 50.

די רעזולטאטן פון פעצס ארבעט זיינען (דורכאנטראלירט) אריין אין
שטימינגס גרויסער פובליקאציע.

Albert Stimming. Der Festländische (ט יא יב יג)
Bueve de Hantone. Gesellschaft für Romanische Philologie
Halle, Verlag Max Niemeyer; Bd. 25—1911, Bd. 30—1912, Bd.
34—1914, Bd. 41—1918, Bd. 42—1920.

אלבערט שטימינגס גראנדיעזע פובליקאציע פון דעם קאנטינענטאל—
פראנצויזישן בבא. פאר דעם יידישן פארשער שטעלט פאר אן אינטערעס בלויז
דער לעצטער באנד (1920).

II. לייטעראטור וועגן אליהו בחור.

(ד) (באָראָכאָון ביבליאטעק, 183). שלמה בובער, תולדות אליהו השביעי
ליפטיץ, 1855. (אין דייטש, 1856, לייפציג). בובער איז שוין היינט אין אייניקע
פרטים פארעלטערט. ער האט אבער די מצלה, וואס ער אפערירט מיט מא-
טעריאלן פון ערשטער האנט, ס'רוב מיט יענעם מאטעריאל, וועלכן ס'גיבן די
קדמות צו ר" אליהו ווערק. ס'איז אמאל ווייניק, דערפאר אבער זיכער.

J. Perles, Beiträge zur Geschichte der hebr. und (ט
aramäischen Studien. München, 1884.

פיי פערלעסן זיינען צעווארפן אסאך ידיעות וועגן אליהו בחור, צווישן
זיי אן אינטערעסאנטער בריוו צו ווידמאנשטאטן. אויך וועגן עדושידיאָ קאן מען
מאכעס געפינען—אין דעם צוויי בריוו צו עדושידיאָ, העברעיש פון ווידמאנ-
שטאטן, און איטאליעניש-העברעיש פון יוסף הגרי.

טז) ד. כהנא-תולדות אליהו בחור. השחר, שנת י"ב, (1884)—מיר ניטבאקאנט.

G. Levi—Elia Levita und seine Leistungen als (י
Grammatiker, 1888, Breslau.

לעווים בוך גיט די זיכערסטע ידיעות וועגן ר" אליהו ל'עפן. מער קיין מעלות האט דאס ביכל דוכט זיך ניט.

Z. Bacher, — Elia Levitas wissenschaftliche Leistungen in „Ztschr. der deutschen Morgenländischen Gesellschaft“, Bd. 43. 206 ff.

די וויכטיקסטע אפשאצונג פון דער וויסנשאפטלעכער באדייטונג פון אליהו בחורס ווערק.

L. Geiger. Das Studium der hebr. Sprache in Deutschland, 1870, Breslau.

גייגער גיט פיל מאטעריאל וועגן די קריסטלעכע תלמידים פון אליהו בחור, באזונדערס וועגן פאאולוס פאגיוס און סעבאָסטיאן מינסטער.

כ) מ. ווינרייך, „שטאפלען“, בערלין, 1923. ז. 72—86 א. א. — א פראכטפולע באהאנדלונג פון יענע שריפטן פון אליהו בחור, וואס האבן א באדייטונג פאר דער יידישער פילאָלאָגיע.

כא) גייגערס ארטיקל אין דער „אלגעמיינער דייטשער ביבליאגראפיע“ (באראכאָוו, 186). ברענגט גיט קיין גייעס לגבי זיין בוך.

כב) וועגן דער ביבליקריטישער טעאריע פון א"ב פאראן א נאטיץ ביי ח. שויסק, (ביבלישע געזאנגען), מיטן גרייז וועגן דעם צינאמען „בחור“ — זע אויך מ. סלוביצקי און ז. רובאָשוב, תולדות בקורת המקרא, בערלין, 1924.

כג) וועגן עדושידיא-פער לעס, אין בורקהארדט, „קולטור דער רענעסאנס“, דייטשע צוועלפטע אויפלאגע, 1919 (רעדאגירט פון ל. גייגער).

כד) וועגן „פאריש אונ' ווענא“ אין דעם ארטוראמאן אין שטאנסן

Dr. L. Landau, „Arthurian Legends“, 1912, Verlag Ed. Avenarius, Leipzig, (3995—630), 498. ז. און סופט: קאט. באָד. ז. „Teutonia“ Bd. 21.

כה) וועגן קלאָגליד צו דער שריפה אין ווענעציע: שטיינשניידער, „געשיכטסליטעראטור דער יודן“ (באָראָכאָוו, 256) גר. 109. דאן גייבויערס קאטאלאג, כ"י אקספארד 1217/17.

כו) וועגן דער תהלים-איבערוועצונג:

W. Staerk und A. Leitzmann, „Die Jüdisch-deutschen Bibelübersetzungen“, 1923, Frankfurt a. Main, 148—155 ז.

דאן מ' גרינבוים כרעסטעמאטיע

- (כז) אלעזר שולמאן, שפת יהודית—אשכנזית וספרותה, ריגא, תרע"ג.
- (כח) אויסצוגן פון בבא-בוך מיט באראכאווס אנמערקונגען אין באַסינס
אנטאלאגיע, „פירהונדערט יאר יידישע פאעזיע“.
- (כט) M. Schüler, „Das Bovo-Buch“, zeitschrift für
Hebr. Bibliographie, 1917.

ט א ב ע ל ע

צו דעם אנטשטיין פון דעם יידישן „בבא-בויך“.

(דער אויסגאנגספונקט פאר דערדאזיקער טאבעלע איז שטימינגס טעאריע, אז צום נאענטסטן צו דער אורגעשטאלט פון דעם בבא-ראמאן שטייט די אנגלא-נארמאנישע גרופע, פון וועלכער עס שטאמט אפ די קאנטינענטאל-פראנצויזישע).

אור בבא (העלפט 12 יארה).

אנגלאנארמאנישער בבא-בויך (סוף 12 י"ה)

קאנטינענטאל-פראנצויזישער בבא (אנהייב 13 י"ה)

עלטערער איטאליענישער נוסח (ווענעטא, סוף 13 י"ה)

יינגערער איטאליענישער נוסח (טאסקאנא, ארום 1400)

ערשטע דרוקן פון דער טאסקאנא (פון 1480)

אליהו בחורס יידישער בבא-בויך (1507)

רומענישער בבא-בויך (1881).

פּאָפּוּל.

אינהאלט און אויסצויגן.

גאט דען זאל אן מיכין לוכן • אונ' זייני זאונדר זאל אן קינדן • ווען ער איז
 גימאכט פארט אונ' דער הוכן • מיין ורומי לייטן אונדן • ער מיין גיזעלטן
 אונטן אונ' זוכן • זיין זוב מיין ניט לז גרונדן • קיין מענטש דער ען קאן פלעגנדן •
 ווען עט האט ניד דרום נאך ענדן •
 זיין הייליג נאמן זאל איד שטערקן • דט איר ניט זאל זעלניגן • לז פול
 ענדן דט דמיג ווערקן • מיין וועלט בוך לז טייטט לז ברענגן • אונ' דט
 איד זאל זר איד אערקן • אונ' ניט פלען אן קיינר לייז דיגן • אונ' דט דמ
 לייט זאלן איינר ניט למכין • נון הערט אונ' עט וויל זיך אמכין •
 מן שפריכט ווימ מין למאפרטן • וואט גיזעטן זר למנגן לייטן • מיין הערליג
 פון הוכר מרטן • זיין זלייכן וואר ניט מין ווייטן • הערליג גוידן היט אמן
 דען למרטן • מיין שטארק דעגן מין און שטרייטן • אונ' איט גרוטר מידן טרוג
 ער דמ קרונה • מין איינר שטמט דמ היט אנטונה •
 דא מיין הט ער זיין לייט זר טריבן • אונ' וואר נון מין אן פון זעכליג יארן • דט
 בוך האט אונט אונ גיטריבן • ווימ דער הערלונג זא הוך גיבורן • אל זיין
 טאג און ווייב וואר גיבליבן • אונ' איט ורויאן גיזעטן פרווארן • אונ' דמ ער
 קאמט מין זיין עלטר • ווען אן מין טון בידעקט זא וואר מיין קעלטער •
 אל דט וועראן מין ניט קלעקן • ער טעצט און וואלט ער דר פריירן • זמ
 שפרמכן לז מיס זייני ווייז ריקן • גינעדיג הער פלוגט אונזרס הערן •
 טיקט לז ווכן מין מלין מיקן • איר גנט נאך זיינר יוגי וואר זיירן • דמ מיין אל
 וועראן אונ' מוזן זאל פלעגן • וואל מיס ווער ער לעגער מיין גילעגן •
 דט הערליג טוכער פון בורגנייה • דמ וואר מין לז דער מי גיגעבן • מיר
 גלייכן וואר ניט ביו קעטן באפילונגיה • זמ גפיל מיס וואל אונ' וואר מיס
 א ב 2 1 עכן

„בבא סוף“ פון אליהו בחור. (1507).

אמסטערדאמער אויסגאבע 1661, זייט 2.

די אויסצוגן ווערן געפראכט לויט די אויסגאבן: אמסטערדאם 1661, ארויסגעבער אברהם בן מרדכי הכהן, געדרוקט ביי אורי פייבש בן אהרן הלוי, און לויט אן אויסגאבע, וואס איז דערשינען הונדערט יאר שפעטער, פראג 1767, געדרוקט „אין דער קאָפּענישן דרוקעריי“, ביי ישראל בן בער וויטלש, די אמסטערדאמער אויסגאבע האט אויך מאדערניזירט דעם אויסלייג און ערטערווייז אויך די שפראך, דערצו פארמאגט זי א היפש ביסל דרוק-פעלערן, דאך איז זי אן א פארגלייך קארעקטער פון דער פראגער אויסגאבע, וואס האט ארויסגעווארפן א מענגע ניט נאר איטאליענישע, נאר אויך העברעישע ווערטער און אויסדרוקן פון דעם אריגינאל. די עלטסטע פארם פון דעם בבא-בוך שיינט דאך געבן דער כתב-יד פאָרגעט, וועגן וועלכן כ'קאן לייזער ניט געבן קיין פרייטערע אינפארמאציעס. די אמסטערדאמער אויסגאבע איז בכלל זייער עלעגאנט, גוטער פאפיר, שיינע שריפט און א צייכנונג אויף דער ער-שטער זייט, וואס שטעלט פאר, ווי הערצאג דאָדאָן טויטעט בבאס פאטער. עלעגאנט זיינען בכלל אלע אויסגאבן פון אברהם בן מרדכי הכהן, אזוי צ. ב. זיין פראכטפולע אויסגאבע פון „יוסיפון“ אין יידיש. כאראקטעריסטיש פאר דער אמסטערדאמער אויסגאבע איז, אז זי גיט צום סוף א דערקלערונג פון די איטאליענישע ווערטער, ווייזט אויס פארפאסט נאך פון אליהו בחור. די פראגער אויסגאבע פארמאגט ניט די דאזיקע דערקלערונג, עס פעלט אויך אין איר די שליס-סטראפע פון אליהו בחור, ווי ער דערקלערט, אז ער איז דער מחבר פון דעם ראָמאן. אנשטאט דעם קומט א סטראפע וועגן דער פרומקייט פון בבא און דרוזיניה. דער שער איז אין ביידע סטראפן אידענטיש, בלויז אנשטאט דעם איטאליענישן „גראטציא“ פון דער אמסטערדאמער אויסגאבע קומט אין דער פראגער „גינאט“. די אמסטערדאמער אויסגאבע ציילט 40 בלאט קוואַרט, די פראגער 38.

(אן אויסצוג פון דעם אנהייב פון בבא-בוך ברענגט באסין-פאָראַכאָוס אנטאלאגיע, I. באנד, אויך לויט דער אמסטערדאמער אויסגאבע 1661).

שער-בלאט: (אמסטערדאם)

בבא-בוך

דאש קלוג האפטיג פור נופטליך אונ' פור שטאנדליכי
 גשיכטניסי בבא. איין גאטש פורכטיג פוירשט אונ' גראבא. איין
 לערונג אונטר ווייזונג דרויש צו מערקן. ווי א דער אלמעכטיג

גאט דען ור שטוסנן ארמן מענשן טוט דער קוויקן. דרום האפן
מיר עש אין דרוק גישטעלט. צו לערן דש מן זיך זאל ניט פור
זיכרן אויף גוט נאך אויף געלט. נייארט אויף היף גאט. פריא
אונ' שפוט. אז דא איז אין דען מעשה צו פור שטיין. וויא עש
בבא הוט טון גיין. דורך גראטציא גאטש איז ער ווידר קומן צו
זיינס קיניג רייך. איין פורשטליך וועזן ווינש איך אייך. דיא דא
נעמן אין אכט. גאטש גינוד טאג אונ' נאכט. ער ווערט אויף זיא
גיסן איין גליק זעליג לעבן מיט מאכט. אמן:

פ א ר ו א ר ט: (אמסטערדאם)

גאט דען זאל מן איביג לובן
אונ' זייני וואונדר זאל מן קונדן
ווען ער איז גיאכפרט אונ' דער הובן
אין ורומי לייטן מונדן.
ער איז גיוועלטיג אונטן אונ' אובן
זיין לוב איז ניט צו גרונדן
קיין מענש דער עז קאן פולענדן
ווען עש האט נוך דרום נאך ענדן.

זיין הייליגר נאמן זאל מיך שטערקן
דש מיר ניט זאל מיסלינגן
צו פולענדן דש דאזיג ווערקן
איין וועלש בוך צו טייטש צו ברינגן
אונ' דש איך זאל ור מיך מערקן
אונ' ניט פעלן אן קיינר לייא דינגן
אונ' דש די לייט זאלן מיינר ניט לאכן
גון הערט אויף עש וויל זיך מאכן:

א נ ה י ב (אמסטערדאם):

מן שפריכט וויא אין לאמפרטן
וואש⁶ ג'זעשן ור לאנגן צייטן
איין הערציג פון הוכר ארטן
זיין גלייכן וואר ניט אין ווייטן.

הערציג גווידון היש מאן דען צארטן
 איין שטארקר דעגן⁷) אין אלן שטרייטן
 אונ' מיט גרושר אירן טרוג ער דיא קרונע
 אין איינר שטאט דיא היש אנטונה:

דא אינן הט ער זיין גייט ור טריבן
 אונ' וואר נון איין מן פון זעכציג יארן
 איין בוך האט אונש אזו גישריבן
 ווי דער הערציג זא הוך גיבורן
 אל זיין טאג און⁸) ווייב וואר גיפליבן
 אונ' מיט ורויאן גיוועזן פר ווארן
 אונ' דא ער קאם אין זיין עלטר
 ווען מן אין שון בידעקט זא וואר אין קעלטר:

אל דש ווערמן [טוט⁹] אין ניט קלעקן
 ער טעט אז וואלט ער דר פריירן
 זיא שפראכן צו אים זייני ווייני ריקן
 גינעדיגר הער פולגט אונזרם הערן
 שיקט צו זוכן אין אלן איקן
 אירגנט נאך איינר יונגי ווארמי דירן¹⁰)
 דיא אייך זול ווערמן אונ' אויך זאל פפלעגן
 ווארל אים ווער ער לענגר אליין גילעגן:

דיש הערציג טוכטר פון בורגנייה
 דיא וואר אין צו דער אי¹¹) גיגעבן
 איר גלייכן וואר ניט ביז קען באבילדונייה
 זי גפיל אים וואל אונ' וואר אים עבן
 זי וואר גיהיישן דיא שין ברנדונייה
 בייא אים הט זיא איין קעשטליך לעבן
 וואש זי ביגערט וואר איר גיאכט
 זי האט גוטי טעג אונ' ביזי נאכט:

זיא ווערמט אין מיט גוטן מורן
 איך קאן אייך ניט מין גיזאגן
 דעם שימפפא בראך אויש דער קארן¹²)

דיא ש'ן ברנדונייה דיא וואר טראגין
 אונ' גיוואן איין זון פון גאטש גינודן
 קיין שינער קינד זאך מן ניא מיט אויגן
 דעם זיין גיפער¹⁸⁴) זא וואל אן צאמן
 ער היש בבא מיט זיינס נאמן

גוידון גיט איבער זיין געליפטן יינגל דעם פורגראף סיניפאלד,
 ער זאל אים דערציען אין זיין שלאס סאן-סימאן (שנשימון). סיני-
 באלדס פרוי האט געזויגט דעם יינגל, און ער וואקסט אויס שטארק און חלל.
 דיש אבער זיין מוטער בראנדונייה האט אים פיינט צוליב איר פאטער. די
 שיינע בראנדונייה טראכט, ווי פטור צו ווערן פון איר אלטן מאן. צו דעם צוועק
 שיקט זי איר גיטרייען הויפטמאן ריצרט אין „פרנצה“, צום הערצוג דודון פון
 מגענצה (וואס איז א דם-שונא גוידונען, ווארום דער לעצטער האט דערהארגעט
 זיין פאטער). מיטן פארשלאג, ער זאל אריבערקומען קין „לאמפארטן“ און
 דערהארגענען אין וואלד איר מאן. זי וועט שוין זען, ער זאל נישט האבן
 דערביי קיין סאך ארבעט. דאן וועט זי אים איבערגעבן די שטאט און חתונה
 האבן פאר אים. דאָדאָן גייט דערויף איין. דאן מאכט זיך בראנדונייה קראנק,
 און בעט דעם מאן רייטן אין וואלד און ברענגען איר ווילדפרעט; זי זעט
 אים אויך איינשמעסן, ער זאל נישט מיטנעמען וואפן און א גרעסערע צאל
 קנעכט. גוידון איז גארנישט חושד. אין וואלד באפאלט אים דאָדאָן און דערי-
 הארגעט אים. ער קומט אריין מיט זיינע לייט אין שטאט:

אונ' דא דאש דאזיג נון וואר גישעהן
 הניין אין דיא שטאט קאמן זיא צו רעגן.
 דודון דודון הובן זיא אן צו ייעהן¹⁴)
 אונ' הובן אן צו מורדן אונ' צו ברענן
 אזו בלד אז אין ברנדונייה וואר דער זעהן
 פון וויטן וואר זיא אין וואל קענן
 אונ' גאר ביהענד ליה זיא אים אנקיגן
 אונ זיא פורט אין היים ער מושט זיך צו איר ליגן:

דרום ליבן הערן איר זאלט שויאן
 וואש אונגליק קומט פון דען ביזן ווייבן
 ווי זי מאכט אירן מאן צו שטיקן הויאן
 דש זי אירי ביברי¹⁵) וואלט טרייבן
 אלי אונגליק קומט פון דען ביזן וויאן

זעכט¹⁶) וואס שלמה המלך טוט שרייבן

וויא ער זוכט איין ורויא איין רייני י

אונ' זיין טאג פאנד ער קיינ י: (אמסטערדאם)

אין שטאט איז געווארן א גרויסער יאמער, מען וויל זיך אנטקעגן-
 שטעלן דאָדאָנען, אבער ברנדונייה רעדט איבער די אומצופרידענע, זי זאגט
 זיי צו, אז זיי וועלן ניט דארפן צאלן קיין שטייערן, און אז דאָדאָן וועט זיי
 שענקען וויינגערטנער און פעלדער. בבא האט זיך דערווייל באהאלטן פאר
 שרעק. דער פארזארגטער געטרייער סיניבאלד זוכט אים אומעטום ארום, ער
 געפינט אים ענדלעך אין שטאל. ער דערציילט דעם יינגל וועגן דעם מארד
 פון זיין פאטער. דאן זאמלט ער אלע די, וואס זיינען געבליבן טריי גוידונען,
 און פארט אפ מיט זיי און מיט בבא אין זיין שלאס סאנסימאן. דער פאררע-
 טער ריצארד פארט מיט זיי מיט, ער שיידט זיך אפ פון זיי אונטער אן אויס-
 רייד, פארט צו דאָדאָנען און גיט אים אלץ איבער. דאן קומט ער צוריק,
 אבער טעריץ, סיניבאלדס זון, האט גאמערקט ריצרדס פארראט, און דערהרגעט
 אים. דאָדאָן יאגט נאך די אנטרוגענע. אינמיטן וועג פאלט בבא אראפ פון
 פערד, און ווערט געפאנגען פון דאדאנט לייט, וועלכע ב' גגען אים אין
 אנטונה. סיניבאלדס גרופע פארשליסט זיך אין שלאס סאנסי י, ווו ס'באלא-
 גערט זיי דריי יאר דאדאנט ברודער, אלבוריגן פון פראנק י. צום סוף פון
 דעם דריטן יאר איז אויך דאָדאָן געקומען צו דער באל. ערוינג. ער זעט
 ביינאכט א חלום, אז בבא איז איבער אים געריטן, און אפגעשניטן פון אים
 א דריטחלק, אלבוריגן גיט אים א דריטחלק. אלבוריגן גיט אים אן עצה,
 ער זאל הייסן ברנדונייהן דערהארגענען שטילערהייט דעם יינגל.

...גון טראכטט בראַנדונייה אייגן זין

דש זיא דר ביז חוליה מוז שלאגן

וויא זיא אירן זון וואלט ליכטן זיין

דש עש גיט זאלט קומן אן דען טאגן¹⁷)

אונ' דא זיא גון דען פונד הט גיפונדן

דא שיקט זי גוך בבא צו דער זעלביגן שטונדן

בבא דער קאם צו איר גיגאנגן

אונ' זאגט ליבה מוטר וואש איז אייער ביגערן

זיא זאגט איך הוין גיהט נאך דיר פר לאנגן

קום לוש אונז גין שפצירן

גיט אייגר האגט וואש זיא אין זאנגן

אונ' פורט אין דורך איין קאמיר אודר זיין

אונ' אין דער לעצט האט זיא אין ור שפערט
דער ארם יונג שריא אונ' קערט:

זיא וואלט נון גנץ שפילן דש גיווישן
דאש מן אין ניט זאלט שרייאן הורן
די קאמר דר בור וואש זיא צו שליסן
אונ'-פור איטליכר טור הינג זיא צוואו שטירין
בבא ביגונד דער שימפפא צו פור דריסן
ער גידאכט ווען וויל דאש אויף הערן
אוי וויא האט מיך מיין מוטר דא ור געשן
נון וואלט איך בין איר זון איך וואלט גערן עשן:

ער הוב אן צו שרייאן אונ' שריא גאר לויט
דרייא טאג אונ' דרייא נאכט גאר עבן
נון פארקטט זיך בראנדונייה דיא ביזי הויט
מן וואר הורן דש גשרייא דר נעבן
אונ' גידאכט איך וויל אים איין קרויט
אין איין עשן גאר היימליך געבן
אזו בלד אז ער עש עשט זא דר שטערט ער
מה ריוח¹⁸) דש איך אין אזו לנג מרמער:

אליין גיבראטן היינליינין זיא אים צו ברייט
אונ' דש קרויט ליש זיא אים דריין רייבן
אונ' דאר נאך רופט זיא איר מייד
גר איין אלטש קאמר ווייבן
זיא שפראך איך האן ביא מינמם אליין
בבא מיין זון מיין ליבן ליבן
דש ליב מיין קינד דש חפץ גרושן
דא נידן אליין גלוסן:

דען גאנצן טאג איז ער דא נידן גיזעשן
ברענג אים דש הינליינין אונ' הייש זיך לאבן
און גיפערד הון איך אין ור געשן
הייש אין מירז ניט פור איבל האבן
דש קאמר ווייב נאם דש עשן

אונ' ולוקש¹⁹) ברוכט זיא עש הינאב דעם קנאבן
זיא שפארט אויף די קאמר אונ' ואנד אין זיצן
דש ער וואר אונמעכטיג אונ' קונט קוים גיצן:²⁰

ער קאם צו איר צו קריכן אן דען ווענדן
דיא זיל וואר אים קוים אין דער נאזן גיבליבן
ער ויל אויף דאש הינליין מיט ביידן הענדן
צום מויל וואלט ער עש שיקן
דיא מייד ויל אים דרוגטר גר ביהענדן
ווען פון זיינש פאטרש וועגן וואר זיא אים ליבן
אונ' שפראך ליבר זון הער מיר צו גר עבן.
אונ' עס קיין ביסן בייא דיין לעבן:

דיין מוטר וויל אונגליק שטיצטן
דיין לעבן ווערט דיר פון איר גינמן
דש הינליין הוט זיא דיר טון פור גיפטן
איסטו עש עש ווערט דיר איבל ביקומן
גון האט אונז גיזאגט דיא גישריפטן²¹)
וויא איין הינטליין וואר גיקומן
מיט איר אין דיא קאמר היניין גילופן
אלזו אז דיא קאמר וואר גיוועזן אופן:

דיא פרויא דיא וויינט קיגן דען קנאבן
אונ' שפראך צו אים אין זעלכר מושן
ווילשט ו מיר דז דאזיג ניט גלאבן
זא וויל איך דיך עז דא זעהן לאשן
איין בישן טעט זיא פון הינליין שאבן
דען הינטליין טעט זיא עז דאר שטושן
אונ' אי²²) עש דען בישן דא אין שלוקט
דא גישוואל עש אונ' איז דער שטוקט:

אזן בלד בבא דאש האט גיזעהן
דא הוב ער זיך אן צו שלאגן אונ' צו ראפפן²³)
או וויא ליידר וויא זאל מיר גישעהן
איך וואלט מיך גערן זעלבשט פור קויפן

קום איך הינויש מן ווערט מיך זעהן
 דוך הוב ער אן גר זער צו לויפן
 אונ' ולוקש דורך דיא שטאט לויף ער הין וועק
 מיטן דורך דען קוט אונ' דורך דען דרעק:²⁴)

אונ' לויף איין ווינציג פור זיך באז
 אונ' קאם ביז צו דעם מער אונ' רואט ווידר
 פור גרושן הונגר אש ער דאש גראז
 דער שלאגן ווארן אים אל זייני גלידר
 אונ' דא ער נון איין ווייל דא גיזעשן וואש
 דא ליגט ער זיך שלאפן נידר
 אונ' בייא דעם מער בליב ער דא ליגן
 אונ' שליף דיא גנין נכט מן דורפט אין גיט וויגן:

אן דען זעלביגן אורט דא ער לאג
 דאש וואר גיט ווייט פון שקייבונגיאה
 ער שליף וואול דרייא שטונד אויף דען טאג
 דא קאם צו פארן איין היפשי גליאה²⁵)
 עש איז וואר וואש איך אויך זאג
 זיא קאם צו פארן פון בארבריאה
 איינר זאך הירויש און גיפערדין²⁶)
 אונ' זאך אין דורט ליגן אויף דער ערדן:

לאן דען קויף לייטן הוב ער אן צו זאגן
 איך זיך דורט גיט ווייט פון זייגן
 דא ליגט איין מאן טוט זיך שלאגן
 דען מיך טריגן אל מיינ זייגן
 איינער זאגט מיר וועלן אין הינניין טראגן
 אירר פיר אין דאש קליין שיפלן שפרונגן
 אונ' פורטן אין אין דיא גליאה דען ארמן יונגן: (אמסטערדאם)

די שיפסלייט האבן ליב באקומען דעם יינגל. זיי קריגן זיך, וועמען
 ער לארף געהערן. בנא שלאגט זיי פאר, זיי זאלן אים אין דעם בעקסטן
 פארט פארקויפן אלס שקלאוו, און דאס געלט צעטיילן צווישן זיך. זיי גייען
 דארטן איין, די שיפסלאט טרעגן אויס דעם יינגל, ווער אין ער אין חוץ

וואנען ער שטאמט, ער וויל זיי אבער ניט זאגן דעם אמת. ער דערציילט זיי, אז זיינע עלטערן זיינען געווען בעטלער. א שטורעמוינט ברענגט דאס שיף אין פלאנדערן, אין א שטאט, וואס הייסט אַרמוניאה, ווו ס'קיניגט דער מלך אַרמניין. דער מלך אַרמניין קויפט אפ דעם יינגל פיי די שיפסלייט און גיט אים אפ דעם מרשלק אין שטאל אלס פערדיינגל. בבא איז דארט געווען צוויי יאר, אלע האבן אים ליב באקומען.

(פראג):

ער וואר פעט אונ' שוין אויף גבלאזן
 זיינ י האר ווארן גלייך גאלד גשלאגן
 אויף זיינ י באקן ברענט ער אז צווייא רוזן
 אונ' הוט איין שין פאר שווערצי אויגן
 ווען ער אריין רייט אין וואמש²⁷ אונ' הוון
 הוט דיא גנצי שטאט דער פון צו זאגן
 גון האט דער קיניג הוך גבארן
 איין היפשי טאכטר פון אכצעהן יאהרן:

קיין היפער געשטאלט אונ' שענרן לייבן
 נאך פרויא נאך מאן גוואונין
 זיא הוט צווייא אויגן וויא דיא שייבן
 איר גזיכט אז איין קרפונקיל ברענין
 איר שונהייט איז ניט צו שרייבן
 זי וואר גהייסן די שיני דרוזיינה
 איין מאל זאך זיא דורט פון ווייטן
 בבא איבר דען פלאץ רייטן:

זיא זאך וויא ער זאס אזו וואול צו פערד
 לייט זיין שפארן טעט ער הוילאן
 איינר איין הוך שפרינגט ער פון דר ערד
 די גנצי שטאט וואר אים נאך שוילאן
 דא אים זאך דיא יונג פרויא ווערד
 שפראך זיא צו אירן יונג פרויאן
 איך מוז פון פענסטר הראב פלאצן
 פיי מיין לעבן איך זאך קיין היפשו דיגאצן²⁸

ד'ר נאך פיגנט זיא זיך זעלברט צו גרענקן
 אַך גאט וויא איז דאש דער שענשטי קנאבן
 וואז געלט אונ' גוט וואלט איך דרום שענקן
 דש איך איין זאלכן מאן זאלט האבן
 זיין שונהייט האט מיך גאנץ טון קרענקין
 ווער ער בייא מיר ער מוזט מיך לאבן
 זאל איך אים ניט באַלד ווידר זעהן
 זא וויש איך ניט וויא מיר ווערט גשעהן:

דרוויינה אָרדנט איין אַ מאלצייט און בעט אויס ביי איר פּאָטער די
 דערלויבניש, בבא זאל באדינען צום טיש.

וויא בלד דרוויינה נאך אים (נאך בבא. מ. ע.) שיקט
 דא קאם דר דעגין אויז דר קאָרין
 וויא גאר ליפליך זיא אים אן בליקט
 זיא זאך אים הינטן אונ' פאָרן
 זיא דוכט זיא וואר גנץ דר קוויקט
 דר נאך לוישפרט²⁰) זיא אין זייני אורן
 דו גשטאלט דוא שמערן העליר
 (שוויר³⁰) מיר אויף מייגם טעליר:

ד'ן זאל זיין, בבא פיגונד צו זאגן
 מן זעצט זיך אן דען טישן
 ז א קעשטליך בגונד מען אויף צו טראגן
 גזאטן אונ' גבראטן חיבר אונ' פישן
 דרוויינה לייס פון בבא ניט איר אויגן
 דען גנצן טיש אַט זי קיין ביסן
 איר לוסט קאם איר אי לענגר אי בעסטער
 זי העט גערן גהאט איין אנדר י מונעסטרי:³¹)

אַיך לוישט וואר זיך אזו זער שמערקן
 דו אַי די דא ווארן אין דר שטובן
 זיא פיגונטן עש וואר צו מערקן
 די לייט צו אנדר אן האבן
 איז וואז זיין דאז פר ווערקן

מיט איין פר לאפנין רוטן בובן
 נון וואלט זיא איר לושט ביסן בעסר
 אונטר דען טיש לאזט זיא פלין איר מעסר:

בבא דער וואר בהענדן
 די יונג פרויאן היס ער רוקן
 אונ' ליגט זיך אויף אליי בידי הענדן
 דש ער דש מעסר וואלט אויף צוקן
 דרוויינה וואר אך בהענדן
 אונטר דען טיש זיא זיך טוט בוקן
 אונ' שפראך איי דש דוא מושט דר בלענדן
 קאנשטו ערשט דש מעסר ניכט פינדן:

אונטר דען טיש זיא אים קוסט
 גלייך אז העט זיא נאך דען מעסר גריפן
 איין אנדר י זאך זיא הריין מישט
 איי וויא איז דש מעסר זא איבל גשליפן
 בבא שטונד אויף אונ' טוט זיין באקן ווישן
 עש וואר אים אז העט אים איין גנו אן גפיפן
 ער שלוג זייג י אויגן אונטר
 אונ' וואר פיל רוטר אז איין ברענדיגער צונטר (82) (פראג)

א זון פון א מעכטיקן קיניג, מאקאברון, קומט צופארן מיט טויזנט
 פערד, ער באמיט זיך וועגן דער האנט פון דרוויינהן. ארמיניאן נעמט אים אויף
 מיט אסאך כבוד. ער מאכט לכבוד אים א טורניר, און מאקאברון בלייבט
 אין אלע קאמפן א זיגער. בבא דערזעט עס, ער לויפט האסטיק זוכן א שידט
 און א שפיו, ווארום ער וויל אויך אנטוילנעמען אין די קאמפן. ער נעמט
 צו ביי א יינג א שילט, א שפיו קאן ער אבער ניט געפינען, אנשטאט דעם
 געפינט ער אין שטאל א קרומע שטאנג, ער לייט געשווינט ארויס אויפן טור-
 ניר און איז מנצח מאקאברונען. מאקאברונס משרתים ווילן זיך נוקם זיין,
 אבער דרוויינה גיט א צייכן, און דער טורניר איז פארענדיקט. אומעטום פא-
 ווונדערט מען בבאס גבורה, בבא אבער קומט צוריק און לייגט זיך מיד
 שלאפן אויפן גראז. דרוויינה לויפט בשתיקה אראפ צו אים, זי וועקט אים,
 דערציילט פון איר ליבע, קלאגט זיך אויף זיין גלייכגילטיקייט, בעת זי איז
 אזוי שיין און א סאך מענטשן גלוסטן צו איר. זי דעקט אויף אירע ברוסטן,
 אבער דער צניעותדיקער בבא שעמט זיך און וויל גיט קוקן: „ער מוכט זיא

ור שאנדן ניט אן זעהן. אה ווי ווינציג ווער עש אלי בחורים גישעהן? אויף
 איר אויפפאדערונג מוז ער איר ארויפזעצן זיין קראנק אויפן שטערן, און זי
 קושט אים. דרוזינה פרעגט אים, וואס איז זיין שטאם, ווער זיינען זיינע
 עלטערן, אבער בבא דערציילט דיזעלביקע מעשה, אז זיינע עלטערן, זיינען
 בעטלער, וואס פארן ארום פון הקדש צו הקדש. דרוזינה וויל עס אבער ניט
 גלויבן. בשעת זייער געשפרעך איז אבער געשען א גרויס אוימגליק: דער סול-
 טאן מיט זיין זון לוציפער מיט אן ארמיי פון צען טויזנט מענטשן פאלאגערט
 פלוצלינג די שטאט פון ארמיניאנען, ער פאדערט דרוזינה פאר זיין זון לר-
 ציפער, אויב ניט דראט ער זי נעמען מיט געוואלט. עס אנטוויקלט זיך א קאמף,
 ווו מאקאברון שטייט העלדיש אויף ארמיניאנס זייט. אין קאמף נעמט לוציפער
 אין געפאנגענשאפט מאקאברונען און דעם מלך ארמיניאן. דער טומל דערגייט
 ענדלעך צו בבא און צו דרוזינה. בבא געזענגט זיך מיט דרוזינה, ער לויפט
 ארויס, דערוויסט זיך די סיבה פון דעם טומל, קערט צוריק אין דעם שטאל,
 דערציילט דרוזינהן די ביטערע ידיעה, און מוז איר ענדלעך דעראיילן דעם
 אמת וועגן זיין אפשטאמונג. דרוזינה גיט אים איר פארשטארבענעם ברודערט
 פאנצער, העלפט אים זיך אנטאן, שענקט אים א שווערט פומעלה און א פערד
 רונדעלה, ביידע מיט ווונדערבארע סגולות. זיי געזענגען זיך, נעמען זיך
 ארום און קושן זיך. דאס באמערקט דעם מלכס פעטער, גראף אוגלין. אוגלין
 הויבט אן מוסרן דרוזינהן, אבער בבא פארטראגט עס ניט און דערלאנגט אים
 מיט דער פויסט. דער גראף פאלט אין לאזט ארויס פון האנט דעם מלכס פאן.
 מיט וועלכער בבא לויפט ארויס אין שלאכט. בבא קערט אום די לויפנדיקע
 היילות פון דעם מלך ארמיניאן. די שלאכט פלאקערט ווידער אויף. בבא ווייזט
 גרויסע גבורות, דערהארגעט לוציפערן, פארטרייבט דעם סולטאנס הייל, בא-
 פרייט די געפאנגענע ארמיניאן און מאקאברון, קוים מיט צרות ראטעוועט
 זיך דער סולטאן אויף זיין שיף. דרוזינה דערציילט איר פאטער, ווער בבא
 איז, און דער גוטער מלך ארמיניאן גיט זיין הסכמה צו דעם שידוך. מען גיט
 אפ דעם פאר מזל טוב.

דער איינציקער, וואס פארגינט ניט דעם שידוך, איז דער גראף אוגלין.
 וועלכן בבא האט אקארשט צומזיקט. ער גייט צום מלך און פרעגט אים, ווי
 האט ער געקאנט געבן זיין טאכטער „אין פר לאפנין בופן אויז אלין לאנדן“, אויף
 וואס דער מלך ענטפערט אז „אונזרי גזאגט הפן אויך ווייזן. מען זאל נור אויף איין
 קרן זעהן. וואו העלפט דער יחוס פון פאטר אויב מוסר. ווען ער זעלברט איז
 קיין מענש קיין גוסר.“ דאן באשליסט דער גראף דערהארגענען בבא, ער קומט
 איינין ביינאכט טיט צוואנציק באוואפנטע משרתים אין בבאס קאמער; בבא
 לייגט פארזונקען אין טיפן שלאף. דאך פאלט אן א פחד אויף זיינע לייט, און
 זיי האבן מורא אנפאלן אויף בבא. איינער פון אוגלינס מענטשן שלאגט פאר
 אן אנדערן פלאן: ער וועט זיך געמלעך פארשטעלן פארן מלך ארמיניאן, זיך

אריינלייגן אין בעט, און מען וועט צו אים רופן בבא. דער מכלומערשטער
מלך וועט באפוילן בבא גלייך אפפארן מיט א בריוו צום סולטאן. ס'וועט אבער
זיין א אוריי-בריוו: אין בריוו וועט שטיין, אז דער שליח האט דערהארגעט
דעם סולטאנס זון, און איצט קאן דער סולטאן פון אים נקמה נעמען. דער
פלאן געפעלט אלעמען, און ווערט געשיקט אויסגעפירט. בבא איז גארניט חושד
און פארט צום סולטאן, אפילו דרוויינה דערציילט ער גארניט פון זיין רייזע,
ווארום אזוי האט באפוילן דער מכלומערשטער קיניג. אויך זיין פערד רונדעלה
האט ער געמוזט איבערלאזן.

אונט גישווינד ריט ער דא הין דער דעגן פיין

מן זאך ניא רייטן קיין גישווינדרן

פור מען י שטאט דא ער גיט קאם איין

ער גיש זיך קיינר גלייט גיט הינדרן

פיל לענגר מוש אונש אלן וואל זיין

אזו זאגט מן אין דען מערן קינדרין³⁸

דא איז ווערליך וואר ביא מיינן איידן³⁹

דער רייט פיו ער קאם אויף איין גרושי היידן:

דיא זון די מאכט אין זער דרויף שוויצן

דש ער פור גרושר היץ וואר שיר גישטורבן

אונ' פור גרוש דורשט קונט ער קוים גיצן

אונ' ער פור הונגר וואר ער שיר ור דורבן

דא ואנד ער דורט איין טייטשן בעטלר זיצן

מיט איינם גרושן קורבן

דער טראנק גוטן וויין אויש זיינר ולעשן

אונ' אש קעז אונ' ברוט אויש זיינר טאשן:

בבא גיזעגנט אים דש עשן, אונ' בוט אים הייל

גאר וריינטליך דאנקט ער דען קנאבן

דא ורפעט אין בבא אוב ער העט גישט פיי³⁵

דא ער זיך דא מיט קונט לובן

דער בעטלר שפראך איך מיט דיר טייל

אזו גוט אז איך עש זולט האבן

בבא דער זעצט צו אים אויף דיא ערד

אונ' גיט דעם צאם הילט ער דש פפערד:

ער אש איין שטוק צרוט אונ' מוכט נישט מין
 אזו זער וואר דער שימל דינן
 אים קעז האט ער שיר נישט אויש גיברוכן דיא צין
 ער קונט אים נישט אן גיווינן
 ער ליש עש אלש איבר פלש דר גין
 אזו לאנג אז איין טרופפן וואר דא אינן
 דער בעטלר גודוכט העשטו דען טרופפן אלז וואלן
 זא מושטו מיר דען וויין נוך טייער ביצאלן

ג'ן האט ער איין ולעשל גימאכט אויש גלאז
 דש הינג אין אים אן דער זייטן דער לינקן
 דא אינן גוטר שלוף-טרנק וואש
 דא גאב ער אים אויש צו טרינקן
 אונ' אזו פאלד אז ער האט גיטרונקן דאש
 דא וואר ער פור שלוף היין זינקן
 דא וואש זיך דער בעטלר נישט לאנג זוימן
 אונ' נאם אים זיין רינג פון דעם דוימן:

דער נוך ער אים א יבך דען בייטל קאם
 דען ריש ער אים אב פון דער זייטן
 אונ' דר נאך ער אים זיין גוט שווערט נאם
 דא ער פפלעגט מיט צו שטרייטן
 דער נאך נאם ער זיש פפערד בייא דעם צאם
 אונ' הוב אן ולוקש דר פון צו רייטן
 אונ' ליו אין דא ליגן אויף זיינם רוקן
 בייא דעם קורבר⁸⁶ מיט דען שטוקן: (אמסטערדאם)

24 שעה איז בבא אפגעשלאפן אין שווערן שלאף, און דאן ערשט דער-
 זען דעם אימגליק, וואס האט אים געטראפן. ווי עס איז דערשלאפעט ער זיך
 איבער בראפאנט און בורגונדיען אין בבל, צום סולטאן, און דערלאנגט אים
 דעם אוריה-בריוו. דער סולטאן פאלט אריין אין שרעקלעכן צארן און הייסט
 אים הענגען. מען פירט בבא צו דער תליה, צו זיין גליק באמערקט אים די
 טאכטער פון דעם סולטאן, מארגאריטה, און איז זיך משתדל פאר דעם סולטאן,
 מען זאל אים דערווייל נישט טויטן, ווארום זי וועט זיך באמיען, ער זאל
 אננעמען זייער גלויבן. זי נעמט בבא אראפ פון דער תליה און פארט מיט אים

צום סולטאן. בבא ערקלערט אבער, אז ער וועט ניט פארלאזן זיין גלויבן. מארגאריטה בעט אויס, מען זאל אים דערווייל אריינווארפן אין תפיסה, ביז ער וועט בעסער ווערן, דער סולטאן האט מרגריטהן געגעבן צוועלף חודשים צייט איבערצייגן דעם עקשנותדיקן בבא, דאך ווערן צונישט אלע באמיונגען פון דער מיידל, וואס איז פארליבט אין בבא. אין כעס שווערט זי, אז זי וועט אויפהערן אים ברענגען עסן. דאך הייסט זי שפעטער אירע קנעכט אים שפייזן. בבא געמינט אין גרויב א ראסטטיק שווערט. נאך צוועלף חודשים שיקט דער סולטאן 20 קנעכט, בכדי אים צו טויטן. ניין לאזן זיך צו אים אראפ, און ווערן פון אים דערהארגעט. דאן די אנדערע ניין. בבא טוט זיך איבער ווי א הייד, צו הייסט די איבעריקע צוויי אים ארויפציען, דערהארגעט אויך זיי, און אנטלויפט געשווינט. עס יאגן אים נאך דעם סולטאנס לייט מיט א געוויסן אַפרייאן אין דער שפיץ. בבא דערהארגעט אַפרייאנען, קומט צום ים, כאפט זיך אַרויף אויף א שיף און פארט אפ.

דרוויינה דערוויסט זיך פון אויגלינס א קנעכט וועגן זיין פארראט, און דעם שפיצל, וואס מען האט אפגעטאן איר געליבטן. דער מלך ארמיניאן הייסט פערטלען אויגלינען, און זיינע לייט אויפהענגען. פאר זיין טויט זאגט אויגלין: „עש איז ווייליך וואר. די אלטן שפריך ווארט זעלטן פעלן. עש ווערט בימר איין דינג זא קליין גישפונען. עש קומט צום הינטרשטן אן די זונן“ (זייער א באליבט שפריכווארט אין דער עלטערער יידישער ליטעראטור. פאראן אין דעם ארטור-ראמאן, אויך אין דעם שמואל-בוך, נעמלעך, ווען פת-שבע איז מודיע דודן, אז זי איז שוואנגער—סטראפע 1184, אויגסבורג—1544: „די אלטן שפריך ווערט די ועלן אלייניכט. עש אישט ואל מער גישעהן אלז מיר איצונד גישכט. עז וואר ניא קיינש אלזוא קליין גישפונן. עש קאם צום לייצטן אופן באר אן דיא זונן“). נאך א געוויסער צייט זאגט ארמיניאן זיין טאכטער, אז ס'האט ניט קיין זין, זי זאל פארזיצן, „נאך בבא קרעט קיין האן“, ער וויל זי אפגעבן מאקאברונען. דרוויינה בעט אפוארטן מיט דער חתונה א יאר צייט, און דער מלך גייט דערויף איין. אין טאג פון דרוויינהס חתונה מיט מאקאב-רונהן קומט בבאס שיף צו א שטאט, און בבא דערוויסט זיך פון א פישער, אז ס'איז מאקאברונס שטאט, און אז ער איז געקומען צום חופה-טאג. דער פישער דערצייילט אים אויך, אז דרוויינה האט א גאנץ יאר געווארט, און אז זי האט חתונה גאנץ אומגען. בבא גייט אוועק אין די שטאט, און באגעגנט אויפן וועג דעם בעטלער, וואס האט אים אמאל באגאנוועט. בבא נעמט צו ביי דעם גנב זיין שווערט פומעלה, ער לאזט אפ דעם בעטלער, נאכדעם ווי ער גיט אוועק זיין שלאף-געטראנק און א פלעשל מיט א פולווער, וואס פארבט אפ דעם פנים, ביז ניט צו דערקענען. בבא טוט זיך איבער אין דעם בעטלערס בגדים, באכארבט זיין פנים, און קומט אזוי פארענדערט אין שטאט אריין. ער קומט אין מאקאברונס פאלאץ, לאזט זיך נאך א געוויסער צייט דערקענען

דרוויינהן, און דערקלערט איר דעם פלאן, ווי צו אנטלויפן. ער גיט איר איבער דעם שלאף-געטראנק, זי זאל עס געפן צו טרינקען מאקאברונען פיינאכט, וועלכער וועט באלד איינשלאפן, און דאן זאל זי גלייך צו אים ארונטערקומען, און זיי וועלן ביידע אנטלויפן. דער פלאן געלינגט, מאקאברון טרינקט אויס די גאנצע פלאש און פאלט גלייך פון די פיס. די פארליבטע פאר זעצט זיך אויף רונדעלעך און אנטלויפט. זיי רייטן די גאנצע נאכט און רוען זיך אפ ערשט פייטאג ביי א קוואל. דא פייערן זיי זייער ליב,.

אונ' אָסן וואו זיא האטן בייא דעם קוואל

אונ' ווארן זיך גאנץ ווידר דער קוויקן

דר נוך הוב זיך דיא ווייד ערשט אן

פבא דר טעט וואו ער האט צו שיקן

דרוויינה שריא אַז איין דיב אים שטל

אַך דורפט ער זיא אין קאַפּא גיט פיקן

ווען זיא וואר אים צו מאל גיט אויז ווייכן

וואו זיא דאראן גיוואן דאז זאלשט דו אן די צין שטרייכן: (צמסטערדאם)

מאקאברון שיקט ארויס נאכיאגן די אנטרוגענע אַ משונהדיק באשעפע-ניש, דעם האלבמענטש, האַלבֿהונט פלעקן (אין דער פראגער אויסגאבע-פּלע-קיין), א פלינקע בריאה מיט משונהדיקער קראפט און גבורה. פלעקן דעריאנט זיי, עס אנטוויקלט זיך א שווערער קאמף צווישן פבא און פלעקונען, דרוויינה מישט זיך אבער אריין און דערמאנט פלעקונען די טובות, וואס זי האט אים געטאן, ווי זי האט גיט דערלאזט, מאקאברון זאל אים הענגען. פלעקן לאזט זיך איבערריידן און שליסט א פריינדשאפטסבונד מיט די פארליבטע. פון איצט אן ווערט ער זייער שומר און באשיצער. זיי וואנדערן ווייטער און קומען אָן אין דעם שלאס פון גראף אורייאן, א שונא פון מאקאברונען, ווע-מענס ווייב איז א נאענטע קרובה פון דרוויינה. זיי ווערן פריינטלעך אויפגע-נומען, און לעבן א געוויסע צייט בשלום אין אורייאנס שלאס. מאקאברון דערוויסט זיך אבער, ווו זיי געפינען זיך, און באלאגערט הדשים-לאנג דעם שלאס, פאדערנדיק פון אים ארויפצוגעבן פבא און דרוויינה. אין איין שלאכט נעמט ער געפאנגען דעם גראף אורייאן, און ער מאכט אפ מיט דעם גראף, אז ער וועט אים ארויסלאזן, מיט דעם באדינג, אז ער וועט דערהארגענען פבא און פלעקן, און אים ארויסגעבן דרוויינה. פלעקן דערוויסט זיך אבער וועגן דעם פלאן פון דעם גראף און מאכט אים צונישט. פלעקן דערהארגעט דעם גראף אורייאן, און אנטלויפט מיט פבא און דרוויינה דורך אן אונטער-ערדישן נאנג מיטן פערד רונדעלעך. זיי רייטן אָפּ אַ פּערציק מייל. דערווייל באקומט די שוואנגערע דרוויינה די געבורט-ווייען. פלעקן בויט אויס אַ

שאַלעש פון צווייגן, און דארט געווינט דרוויינה צוויי יינגלעך, פלעקן לויפט
דאן אוועק ב'ענגען עסן, ער לויפט דורך דעם וואלד אין קומט אין א קלוי-
טטער. ער צווינגט די אויף טויט איבערגעשראקענע מאנאכן אים צו געבן אלץ,
וואס ער פאדערט:

... פלעקן הוב אן דר פון צו גין
דורך דען וואלד וואר ער ולוקש שרייטן
דא זאך ער דורט פון פערן שטיין
איין היפש קלושטר גאר פון ווייטן
ער גידוכט דא וויל איך מיך ניט מין זוימן
יעניש קלושטר וויל איך גאנץ אויש רוימן:

ולוקש ליה ער היגאן ביז אן דש הויז

אונ' קלופפט אן מיט איינם שטעקן

איין קליין מינכלייזן⁸⁷ זאך צום וענשטר הנויש

אונ' פיל גלייך הינטר זיך פור שרעקן

אונ' מיט איינם אנגשט אונ' גרויזן

לויף עז פון דעם וענשטר-הין וועקן

אונ' זאגט דעם אפט מיט שרייאן אונ' מיט וויינן

עז שטיט איינר פור דער טיר דער גיט אויף פיר ביינן:

ער קלופפט אן און וויל יוא הריין

קיין שייצליכר⁸⁸ מאן הון איך ניא גיזעהן

דער אפט דער שפראך ווער מאג עז גיזיין

עז דען אנדרן מינכן הוב ער אן צו יעהן

גיט זאגט ולוקש אונ' לאשט' אין ניט איין

עז ליפן דא הין לעכט אירר צעהן

אן דש וענשטר אונ' זאכן אין קלופפן

אונ' פון אנגשט לאגן אויף אין דיא טרופפן:⁸⁹

* * * * *

...פלעקן שפראך איך וויל אייכש מאכן זויאר

אונ' מיט אלץ פיר פיס קלעטרט ער איבר דיא מויאר:

אונ' שפרונג הינאב גלייך וויא איין בוק

דיא מניכן אל פור אים הין וועקן ולוהן

צו דעם אפט לופן זיא איבר שטיין און איפך שטוק
 מיט איינס גרושם גישרייא איין הובן
 דער אפט היש לייטן⁴⁰) דיא שטורם גלוק
 אונ' אוו פלד אז זיא הבן אן גיצוגן
 דו קאמן דיא מינכן אל גיגאנגן
 מיט גרושן קניטליין⁴¹) און מיט שטאנגן⁴²)

* * * * *

לך נוך גינג ער אין איין קעמראליין דאך
 דא פאנד ער פיל הינר אין איין שטייגן
 ער שפראך דיא הינר וויל איך נעמן גאר
 דיא פאפן⁴³) מוזן וואל שטיל שווייגן
 דר נוך ואנד ער איין קישטן רייז אונ' ואר
 אונ' צימקי אונ' ווינפראליך' און וייגן
 אונ' ווארן ער איין גאנץ זעקלן בול ער בילט
 דר נאך אין קוך דא היינין ער טרוילט:
 דא נאם ער איין גרושן האבן מיט שמאלץ
 אונ' איין זאק מיט ברוט אן גידרונגן
 אונ' דר נאך נאם ער איין זעקלן מיט זאלץ
 אונ' אויז דען קוימן פיל דירר צונגן
 אונ' איין ועסלן מיט גיזוטן וויין איין אלטש
 דיא רייף ווארן אים שיר אב גישפרונגן
 ער שפראך דרויז וועלן מיר מאכן וויין זויפן
 דש גירעט ליגט ער אויף איין הויפן: (אמסטערדאם)

איין טאג, ווען בבא גייט ארויס צום ים זיכן א שיף, וואס זאל זיי
 אוועקפירן קיין לאמפארטן, זיינען געקומען צוויי לייבן. זיי האבן גארניט
 געטאן דרוויינה מיט די קינדער, „דען קיין ליב טוט ניש קיין פלוט דש
 אידלן“, זיי זיינען אבער באפאלן דעם אומגליקלעכן פלעקן. פלעקונען גע-
 לינגט דערהארגענען איין לייב, דער אנדערער האט אים אבער צעריסן און
 אוועקגעלאפן. דרוויינה האט מורא בלייבן אויף דעם זעליביקן ארט, אויך איז
 זי זיכער, אז די לייבן האבן איר מאן בבא צעריסן. זי ווארט א טאג, בבא
 קומט אבער ניש צוריק. דאן איז זי אוועק דורכן וואלד צום ים, ווו ס'איז
 גראד געשטאנען א שיף מיטן פאן פון איר פאטער. די שיף ברענגט זי מיט
 אירע קינדער צו איר פאטער, דעם מלך ארמיניאן, וואס נעמט זי אויף מיט

גרויס פרייד, זי דערציילט אים איר טרויעריקן שיקואל, און ווייזט אים, און אירע קינדער זיינען נאך ניט געיידישטן

דך נוך זאגט זיא אים אל דיינג גאנץ אונג גאך
אונג וואש אונלינג זיא הט גיליטן
אויף דש פפערד זיא אויך גילצטן וואך
הינטר אירם פאטר קאם זיא גיריטן
אונג דר נוך ברוכט מן איר דיא קינד דאך
זיא שפראך זיא זיין נוך ניט בישניטן
דער קיניג שפראך דוא דארפסט ניט זארגן
איין היפשי ברית מילה וויל איך מאכן פורגן
דילער אנדר טאג קאם תר נוך
דא ליש ער דיא יונגן יודשן טראגן
אָבער דענוך ורוגט ער דרוזיינה דוך

וויא זאלן זיא היישן ואלשטו מיר זאגן
זיא שפראך אי דער זעלביג בבא פון מיר צוך
דא זאגט ער מיר אל טעגליכע טאגן
איינש וויל איך היישן גיווילדן נוך מיין פאטיר
אונג איינש סיניבאלד נוך מיין קוואטר: (אמסטערדאם)

בבא איז צוריקגעקומען, האט דערזען דאס בלוט און די שפון פון די שרעקלעכע קאמפן, און איז זיכער, אז די לייפן האבן צעריסן זיין פרוי און די קינדער. ער וואנדערט אין דער וועלט און קומט אין א גאסטהויז, ווו ער טרעפט טעריצן, דעם זון פון זיין טרייען דערציער סיניבאלד, וועלכער ווער-פירט סאלדאטן פאר זיין פאטער, וואס פירט נאך אלץ קאמפן מיט דאדאנען. טעריץ דערקענט ניט בבא און שלאגט אים פאר פארדינגען זיך צו אים אלס זעלנער, אויף וואס בבא גייט איין. בבא גיט זיך אויס אלס א געוויסער אויגושטיין. זיי קומען אין שנשימון קעמפן קעגן אנטונה, בבא דערהארנעט דאָדאָנס ברויער, אלבוריגן. דאדאנען פארווונדעט ער שווער. ער קומט צוריק מיט טעריצן אין סאַנסימאָן. ביים טיש דערקענט סיניבאלדס פרויא בבא. און סיניבאלד און טעריץ איבערצייגן זיך אין דער ריכטיקייט פון איר השערה. בעת טעריץ זעט אין באַד אויף בבאס לייב יענע מוטערסימנים, וועלכע ס'האט אים איבערגעגעבן זיין מוטער, בבאס אמאליקע זויגערין. אזוי ארום איז בבא דערקענט געווארן אין גרויס שמחה. בבא באשליסט קומען אין אנטונה איבערגעטאן אלס רופא און מיטנעמען טעריצן אלס זיין קנעכט. ווידער העלפט דא דעם בעטלערס פולווער, מיט וועלכן זיי שמירן זיך אויס.

זיי קומען קיין אנטונה, און טעריץ שמועסט זיך דורך מיט די חשובסטע לייט אין דער שטאט און דערציילט זיי פון בבאס צוריקקומען. בבא ווערט פון ברנדזנייה איינגעלאדן צו היילן איר פארווונדעטן מאן. בבא קומט, הייסט אלעמען ארויסגיין, דאן דערהארגעט ער דאָדאַנען, דעם מערדער פון זיין פאטער. די שטאט ווערט איינגענומען פון סיניבאלדס חיים. בבא קען זיך ניט אנטשליסן דערהארגענען זיין מוטער. ער גיט עס איבער דער אנטשיידונג פון סיניבאלד און טעריץ. ברנדזנייה ווערט פארשלאסן אויף איר גאנץ לעבן אין א קלויסטער.

בבא באקומט א בריוו פון דער שיינער מארגריטה, דעם סולטאנס טאכטער, וואס שרייבט אים, אז איר פאטער איז געשטארבן, און איצט וויל דער מלך פון מאָרן-לאַנד, פאַשמוניש, מיט געוואלט זי נעמען פאר א ווייב. זי בעט אלזא זיין הילף, ווי זי האט אים אמאל געהאלפן, און, ווען ער פאַשמוניש ניש קענט פר טרייבן. וויל זי זיין גערין זיין ערליך ווייבן. בבא מאכט א תל פון פאַשמונישנס חיל און דערהארגעט אים. מארגריטה באשליסט אנצונעמען בבאס גלייבן, און די חתונה ווערט באשטימט אין פיר וואכן ארום. דערוויל דער ווייב זיך. דערפון דרוויינה, וואס געמינט זיך נאך אלץ ביי איר פאטער ארמיניאן. זי שמירט אויס זיך און די קינדער מיטן פולווער, און פארשטעלט אלס בעטלער, קומען זיי אין בבל, דרוויינה שפילט און זינגט מיט די קינדער א-ליל פון בבא און דרוויינה אזוי לאזט זי זיך דערקענען איר מאן אין פריידן. מרגריטה האט חתונה מיט טעריצן. בבא קערט זיך אום מיט זיין ווייב און קינדער אין זיין לאנד, קיין אנטונה.

שלוס-סטראפן לויט אמסטערדאם:

ער וואר איין קיניג גרוש אויז דער מוש

ער וואר איין קיניג גיוואלטיג איבן דריי קיניגרייכן

זיין צוויין זין ווארן נון בייד גרוש

אונ' ווארן צוויין דעגין טוגנטליכן

אונ' איטליכס גאב ער זיינש לאַנט איין שטוס

אין דער וועלט וואר ניט איר גלייכן

זיא הטן פיל לאנט אונטר אירן הענדן

דא מיט האט דש בוך איין ענד:

דאָך וויל איך נענן ואר

ווער דאש בוך האט גימאכט אונ' גישריבן

אליהו בחור נענט ער זיך צו ואר

איין גאנץ יאר האט ער דאר איביר פור טריבן

אונ' האט עש גימאכט דש זעלביג יאר
 דש מן צילט צווייא הונדרט אונ' זעכציג זיבן
 ער האט עש אויש אין ניסן
 אונ' הוב עש אן אין איר
 גאט זאל אונש געבן רוא פור אלן בויון טיר
 אונ' זאל אונש דר ליזן אויש אונזרן פיין
 אונ' זאל אוגש דיא גינוד געבן
 דש מיר אל מושן זוכה זיין
 משיח צייט צו דער לעבן
 דער זאל אונש פירן קען ירושלם היגיין עבן
 אודר ערגאנץ אין איין דערפליין דר נעבן
 אונ' זאל אונש דש בית המקדש ווידר בויאן
 אמן וכן יהי רצון אמן טרויאן:

שלוש-שטראפן לויט פראג:

דאז זעלביג לנד וואר אויף זיין
 פיל רייכטום פאנד ער דרינגן
 ער צאך זעלברט דריין
 זיא הטן אין גערין איבן
 פון אלי זייטן ב זיצט ער אליין
 קיין קיניג קאן אים ניקש אב גיוויגן
 ער וואר איין רייכר קיניג פיין
 דרייא קניגרייך וואר ער זיך פ' דינגין
 זייני צווייא זין גאב ער איין גוטש לנד איין
 פיל געלד אונ גאלד זאמלין זי איין:

בבא אונ דרווייגה ווארן זער פרום

זי דינין גאט מיט גנצין הערצין
 זיא בעטן צו גאט דארום
 דער זיא הוט גהאלפן אויז אירי שמעצין
 דרום זאל קיין מענש פר צאגין אונ' זיין גראד אונ ניט קרום
 אונ' זיין גווישן ניט פר זעצין
 זון האט דש בוך איין ענד

גאט זאל אונז בלד משיח זענד
 אונ' אליהו הנבי דר זעבן
 דש מיר זאלן דער ווערפן דש איביגי לעבן
 אמן וכן יהי רצון:

אין דער אמסטערדאמער אויטגאבע קומט נאך צום סוף א ליסטע פון
 אייניקע איטאליענישע ווערטער, וועלכע קומען פאר אין דעם ראמאן, לויטן אלף-
 בית צוזאמענגעשטעלט און דערקלערט, ווי כ'מין דורך דעם מחבר, אליהו
 בחור, גופא. די ליסטע נעמט ניט ארום אלע איטאליענישע ווערטער אין דעם
 ראמאן.

„נון וויל איך שרייבן דיא וועלשן ווערטער דיא דא שטינג
 אין מענכם אורטר אונ' וויל זיא אין טייטש בישיידן. מיט ליב אונ
 מיט פריידן:

אין שוף אייזן דאש מן אינש מער ווערפט אן איינם זייל:	אנקר
וואש מן גיפט דען ארמן לייטן צדקה:	אלמוני
דן שפאט בבל היישט אזו:	בבלוניתא
ויען דאש מיר קיין ווינט ניט האט:	בונא(43)
אייזן זאלל מיט שטרוא גימאכט:	באשט(44)
אייזן הער אין דאש קיניגש הוב:	בארון
פלויש גיבראטן אויף אייזן רושטיר:	בריוזליך(45)
גרוש גינאר אונ דאנק האפט:	גראציא
די דייקסל הינטן אן אייגם שיק:	טימון(46)
דש דיא טירקן אום קאפף טונן:	טולפאן(47)
אייזן שלעכט ווערטש הויז:	טאליוערן(48)
פארן לאנד היישט אזו:	טארה די טארל
איינגר לייט אויז דער אפטיק:	טריזאה דפערליין(49)
אייזן קעשטליכיל פרויא:	יושטיציה
גוועכטיקייט:—מאדונה	מונעשטר
אייזן פאר גיריכט:	מאטראץ
אייזן פעט אויש וואל גימאכט:	מריניער
שיף לייט היישן אזו:	מורטי(50)
דא דיא שוף זיין אן גיבונדן:	משרון
דער הויז הער:	מיינערין
אייזן פעטליך:	מיינערין

מיט ליידונג:	פאצענצייה ⁵¹
איין זונה:	פוטנה ⁵²
דא דיא גוים דראן בעטן:	פאטיר גושטר ⁵³
ער איז אז המן:	פר המן
איין גיווי ⁵⁴ אים מער:	פארטונה
גינויטר ווייק:	פאר
איין פרייליך וו עזן:	פעשטה ⁵⁵
איך בין וואל צו פרידן:	קונטענט
גוט גיזעל:	קומפאנין
איין רענר;	ריגאק ⁵⁶
איין גישריי אונ בילבול:	ראמור
דעק גימאכט אויז באשט אונ שטרא:	שטורן

תם ונשלם שבח לאל פורא עולם:

דער יידיש-טייטשער ארטור-ראמאן.

1. וועגן דעם ארטור-ציקל.

די זאגע פון דעם קיניג ארטור איז לויט איר אפשטאמונג קעלטיש, זי איז אנטשטאנען אין דער עפאכע פון דעם קאמף פון די בריטן מיט די אַנגלאַסאַקסן, וואס האבן אויף זיי געדרענגט פון דעם מיטן 5 יארהונדערט. איר העלד איז געווען ארטור, ס'קאן זיין א היסטארישע פערזענלעכקייט, וואס זאל האבן געלעבט ארום 500. א בריטישע כראניק, פארפאסט ארום 796 אין אוועלס, דערציילט, אז ער האט באזיגט די סאַקסן אין צוועלף שלאכטן. אויפן גרונד פון דער כראניק אין זיין אייגענער פאנטאזיע האט גאָטפריד פון מאַנמאָוט פארפאסט ארום 1136 א לעגענדארע געשיכטע פון בריטישע מלכים, וואס האט דערציילט הויפטזעכלעך פון די גבורות פון די בריטישע קעלטן און פון ארטורן, וואס פיגורירט שוין דא אלס מלך. 1155 איז די דאזיקע לאטיינישע כראָניק איבערזעצט געווארן פון וואַסן אין פראנצויזיש, אין ריימען, וואָס האט צוגעגעבן אייניקע לעגענדן לויט מינדלעכע ברעטאנישע וואריאנטן. אזוי צ. ב. האט וואַס צוגעגעבן דעם מאטיוו פון „טאַבולאַ ראָטונדאַ“, פון דעם קיילעכדיקן טיש, ארום וועלכן קיניג ארטור זאמלט זיינע מער חשובע ריטער, דער גרויסער באַאַרבעטער פון די ארטורלעגענדן איז אבער דער פראנצויזן קרעטיען דע טרואַ, וואס האט אין די יארן 70—1160, גאך זיין טריסטאָן פארפאסט 5 ראמאנען פון דעם ארטור-ציקל, אין זיינע ראמאנען איז דער נאציאָנאַלער מאָטיוו פון דעם קאמף פון די קעלטן מיט ארטורן בראש קעגן די אַנגלאַסאַקסן שוין פארשווונדעט, און ארטור הערט שוין אויף צו שפילן אן אקטיווע ראליע. ער און זיין פרוי גינעווראַ, זיין „קיילעכדיקער טיש“ און זיין הויף זיינען בלויז א פארבינדנדיקער צענטער, און די גבורות און נסים און אלערליי וונדערבארע געשייענישן קומען פאר מיט זיינע ריטער, די בארימטע גאוויין, ערעק, קליזשע, לאַנסעלאַט, איוויין, פארסיפאל, יעדער ראמאן אין

געווידמעט איין העלד און מעשים און העלדנטאטן. קרעטיענס דייטשער באארבעטער איז געווארן הארטמאן פון צאנז (צווייטע העלפט פון 12 יאר-הונדערט. ארום 1210 האט ער נאך געלעבט). הארטמאן האט באארבעט דעם „ערעק“ (באלד נאך 1190) און „איוויין“ (פאר 1203). דעם פארטיפאל-ראמאן באארבעט דער בארימטער וואלפראם פון עשענבאך (אנהייב 13 יאר-הונדערט. די פאראייניקונג פון דער גראל-זאגע מיט דער ארטור-זאגע איז שוין פאראן אין קרעטיענס פערסעוואל-ראמאן).

אונדזער „מעשה קיניג ארטיש הוף“ שטאמט אפ פון דעם מיטלהויכדייטשן „וויגאלוא“, דער ריטער מיט דעם ראדע“. דער פארפאסער איז ווירנט פון גראווענבערג. ער האט דעם „וויגאלוא“ פארפאסט אן ערך 6 יאר נאך הארטמאנס איוויין, און באלד נאכן דערשיינען פון די ערשטע 5 ביכער פון וואלפראם „פארטיפאל“, אלזא ארום 1210-1205. ווירנט איז געווען א פרענקישער ריטער (גראווענבערג איז נאך עדי-היום פאראן אין פראנקען, עס ליגט צווישן נירנבערג און בייירוט). ער ווערט דערמאנט אלס עדות אין א דאקומענט פון יאר 1217. אין יאר 1228 האט ער אנטיילגענומען אין דעם קרייצצוג. אין דער כראניק פון רודאלף פון עמט, ארום 1240, ווערט ער שוין דערמאנט אלס טויטער. זיין „וויגאלוא“, ווי ער אליין דערציילט, האט ער פארפאסט פון א מינדלעכער דערציילונג פון א נושא-פליס, וואס האט אים-גיט געגוי-איבערגעגעבן דעם אינהאלט פון „בעל ענקאונג“ פון רענאלד דע באזשען. ווירנט האט זיין ווערק פארפאסט אינטער דעם שטארקן איינפלוס פון הארטמאנס „איוויין“, צו וועלכן ער איז גאר גאענט מיט דער שפראך, מיטן טאן, און אפט אויך לויט די סיטואציעס; אָבער ס'זיינען קאנטיק אויך שפורן פון „פארטיפאל“, און דער מחבר אליין באוונדערט דעם גרויסן עשענבאך. די מעטריק פון דעם „וויגאלוא“ איז קאמפירט לויט „איוויין“, דאקעגן איז א זעלבשטענדיקע אייגנטימלעכקייט פון ווירנטס ראמאן די דריי ריימען, מיט וועלכע ס'ענדיקט זיך יעדע טראפע.

ווירנטס ראמאן ווערט 1472 באארבעט אין א פראזאישן פאלקסבוך און ווערט דערנאך פילמאל געדרוקט.

2. די האמבורגער כתב-ידן פון דעם יידישן ארטור-ראמאן.

פיר דעם יידישן ארטור-ראמאן זיינען צו אונדז דערגאנגען צוויי כתב-ידן

און א ריי געדרוקטע אויסגאבן. ביידע כתב-ידן געפינען זיך אין דער האל-
בורגער מלוכה—און אונזערס טעט-ביבליאטעק. דאס זיינען:

(A) כתב-יד האמבורג נר. 289 (שטיינשניידער 288), 64 בלאט, אן ערך
22 שורות אויף א זייט, געשריבן דורכויס דורך איין האנט. ס'פעלט סיי דער
טיטל, סיי דער אנהייב, (ארום 600 שורות פעלן), סיי דער סוף. דער כתב-יד
הייבט זיך נעמלעך אָן ביים געשפרעך פון דעם פרעמדן מלך מיט גאנציינען,
וועמען דער מלך שלאגט פאר חתונה צו האבן מיט זיין טאכטער (דאס וועט זיין
וויזווילטס מוטער). דער כתב-יד ווערט אפגעבראכן ביים אויסהיילן פון וויז-
ווילטס ווונד נאך דער לעצטער שלאכט מיט דער מכשפה. דער גאנצער כתב-
יד איז געשריבן אין ריימפארן, איין שורה פון דער אנדערער איז אפגעטיילט
מיט פונקטן, וועלכע פעלן אמאל אויס. קיין שום צעטיילונג אויף סטראפן,
דער וואסערציכן פון דעם פאפיר ווייזט אויף דעם 16 י"ה, אויך די שריפט
כאראקטעריזירט דעם אנהייב 16 יארהודערט. די שפראך פון אונזער כתב-יד
איז בלתי-ספק אסאך עלטער, זי ווייזט אויף שפראכלעכע סימנים פון דעם
15 יארהודערט, אפשר נאך דעם 14.

(B) האנדשריפטלעכער זאמלבאנד האמבורג נר. 255 (שטיינשניידער 327).
בלאט 88—111, אלזא 24 בלאט (ניט 11) א טעות ביי דר. לאנדוי, קליינע
שריפט פון דעם סוף 16 י"ה—דער דאזיקער כתב-יד איז אלזא ייגער פון (A).
דער פראגענט הייבט זיך אן מיט דער זעלביקער שורה, זוי דער פריערדיקער
כתב-יד, ער ווערט אפגעבראכן ביים סוף פון וויזווילטס אוואנטירע מיט דער
מידל, וועמען מען האט אוועקגערויבט אירע מתנות פון דעם שיינקייטס-
קאנקורס.

ביידע כתב-ידן שטימען אין אלגעמיין, מיר האבן דא צו טאן מיט קא-
פיעס פון דעמזעלביקן אריגינאל, נאר דער קאפיסט פון (B) איז געווען
אסאך זעלבשטענדיקער, ער האט אפט געענדערט די ארכאישע פארמען פון
דעם אריגינאל אין מער מאדערנע און אויך מער זיי צוגעפאסט צו זיין דיא-
לעקט. בלויז די ריימען האט ער אפגעהיט געטרייער פון (A). דאס, וואס
ביידע כתב-ידן הייבן זיך אן מיט דערזעלביקער שורה, קאן דינן אלס בא-
ווייז, אז זיי האבן באנוצט דעם זעלביקן אריגינאל—מאנוסקריפט, וואס איז
יארשיינלעך געווען באשעדיקט. פון דער אנדערער זייט האבן מיר סימנים,
אז דער אריגינאל, פון וועלכן ס'זיינען אראפגענומען געווארן די קאפיעס
(A—B) איז אויך געווען בלויז א קאפיע פון נאך אן עלטערן טעקסט. אזוי

צ. ב. טרעפן מיר אין ביי דע כתב-ידן אויגערופענע „ניטריינע“ ריימען, וועלכע זיינען אנטשטאנען דורך דעם, וואס שוין אין דעם אריגינאל זיינען ארכאישע פארמען פארביטן געווארן דורך מצר מאדערנע, און ס'איז צולייבען צושטערט געווארן דער גראם.

איך וועל נאך צוגעבן, אז מיר שיינט, אז דער אריגינאל איז געווען אייגענטיילט אין געזאנגען. דאס איז געווען ניטאזיפיל אן איינטיילונג לויטן אינהאלט, ווי א נאטירלעכע פויזע פארן זינגער, בכדי זיך אפרווען א וויילע. אין ביידע כתב-ידן צייכנט זיך אויס דער אנהייב פון א נייעם „געזאנג“ מיט א נייער שורה, דאן מיט גרויס געצייכנטע אותיות פון דעם ערשטן ווארט. אין דעם כתב-יד (B), וועלכער איז אסאך קירצער, האבן מיר דריי אזעלכע פויזעס, נעמלעך אויף בלאט 93א, ווו דער נייער געזאנג הויבט זיך אן מיט די ווערטער: „וועלט איר נוא שטיל גידאגן. דא וויל איך איך פור באש זאגן. דיא ווייל ריטר גיוויין ווייב דיא איין זון גיוואן. ער וואר דער אלר היפש מאן.“ (אין כתב-יד (A) בלאט 5ב) דערדאזיקער געזאנג גייט ביז בלאט 96א (A-99). דער ווייטערדיקער געזאנג הויבט זיך אן מיט די ווערטער: „וועלט איר נוא שטיל גידאגן. פון דיזם שטול וויל איך איך וואונדר זאגן (וועגן דעד פישופדיקן שטול, ווו ס'זעצט זיך אריין ווידוילט). דער ווייטער-דיקער געזאנג הויבט זיך אן אויף בלאט 104א מיט די ווערטער: „איך וויל נימץ דיא וורטן. אונ' רייט נים צו שפילן מיט דען קרטן...“ (די מיידל לאכט אויס ווידוילטן, וואס וויל מיטפארן און אויסלייזן די פארצויבערטע מלוכה). ס'איז כאראקטעריסטיש, אז די דריטע פויזע פעלט שוין לתלמין אין דעם כתב-יד (A), אין וועלכן ס'איז בכלל מערניט פאראן קיין פויזעס (אחוץ אלזא די דערמאנטע צוויי). אויך אין דעם פירט שיינט (B) געטרייער נאכגיין דעם אריגינאל.⁵⁸

3. די דרוקאויסגאבן פון דעם יידישן ארטור-ראמאן.

מיר האבן ידיעות וועגן פאלגנדיקע געדרוקטע אויסגאבן פון דעם ארטור-ראמאן:
(C) אויסגאבע פראג, אָן א יאר, אָבער צווישן 79-1652, 80 בלאט 40, אין סטאַנסן, (אסטאָואַ רימא), די שפראך ווייזט אויף דעם 16 יארהונ-

דערט, איך ברענג דא א פראבע לויט דער פאקסימיליע פון דר. ל. לאנדוי,
פון דער זייט 11 א:

צו דר אוסטרן דו הער קאם.

ווארד מן אויף דר היידן ווייטן.

אויף שלאגן פיל גולד און זילבר קראם,

אך פיל גאר קיין דרויף צו ברייטן.

איטלער קינג דר צו קאם.

קאם ניט מיט ווינצגר אַז מיט פופציק טויזנט צו רייטן.

אונ' קינג ארטש איטלעך אנטקיגן גריטן.

אונ' איטלעך אנטפנגן נוך הובליכן זיטן:

אַלי טאג בוויז מן איין אנדרה קונשט.

איין טאג אויף אנדר צו שטכן.

דר עז גיוואן העט גרושן גונשט.

מן דרפט קיין ניט שפוטן נוך לכין.

ריטר וויא דוא ווילשט שפראך עז איז אום איין זונשט.

איך מוז מיך אך אַרפור מכן.

ער ריט מיט ריטר גאוויין שטאכן.

ער שטאך ריטר גאוויין פון פערד אין קורצליכן זכן:

דר נוך אנדרי שטרקר ריטר מין.

וועלטן עז ניט גלזון און גרוכן.

ער מוסט מיט זי אך שטכן גין.

ווען ער שון דען העכשטן ריטר הוט פון פערד אראָב גשטוכן.

ער גדוכט זיך אייך אונ' נוך זו פיל אנדרן מין.

וויל איך ניט אנדרשט קוכן.

וויל אייך ניט אַז ריטר גאוויין ערן.

וויל אייך שטוסן איר זולט די גייגן אויף קערן:

ער שטוך פיר פינג פון פערד אראב.

דו זיא איין ווייל ליגן בליבן.

מן גאב מיט ריטר וויא דוא ווילשט זער דער גאב.

פיל מיט אים גטריבן.

ער קריגט גשענדט איין גרושה האב.

ער טעט קיין געלט ניט ליבן.
דען אנדרן טאג ווארד מן נוך דאן רינגל רענן.
ער ווארד עז אַך צון בעשטן קענן;
דען דריטן טאג ריטן זי איין גנו דען קאַפּא אב רייסן,
די גנו הונג אונ' העט דז לעבן.
ריטר וויא דוא ווילשט וואר זיך ולייסן.
אונ' רעמט דר נוך גאר עבן.
ער טעט איר אין ערשטן דען קאַפּא אברייסן.
עטליכי הונדרט טרעפן דר נעבן.
ער הוט זעלכי ער איין גנומן.
ניט מיגליך איין מענש זו פיל זול בקומן;
דען פירדן טאג הילט מן פכט שול אויף.
דו ווארד פיל וואונדר גשעהן.
ער שלוג אירן פילן אויף די קעפּף אנויף.
וועלט קיינר מיט אין צו ועכטין גנעהן.
ער הוב קיגן איטליכן אויף.
ער וואר גאר קיינן פר שמעהן.
עז זיי אין טעסקן, רפיר, דולכן, לנגי שטנגן,
אין אַלי ווערן איז ער זעכר פרייא גינגן;
(D) אין אמסטערדאם איז דערשינען א געדרוקטע אויסגאבע פון
„מעשה קיניג ארטיש הוף“ נאך פארן יאר 1680, ווארום זי איז דערמאנט אין
דעם ביבליאגראפישן ווערק פון שבתי בס „שפתי ישנים“, וואס איז דערשי-
נען 1680. קיין שום עקזעמפליאר פון דעם דרוק איז ניט באקאנט, אבער
ס'זענען פאראן ראיות, אז די דאזיקע אויסגאבע האט וואַגענזייל איבערגעדרוקט
אין יאר 1699 אין זיין *Belehrung der Jüdisch-Teutschen Red-und Schreibart*
קעניגסבערג, איבערגעדרוקט אויך אין דער צווייטער אויפלאגע
פון וואַגענזיילס ווערק, פראנקפורט, 1715. שבתי בס דערמאנט ניט, ווער איז
דער מחבר אדער ארויסגעבער פון דעם בוך. ביי וואַגענזיילן שטעלט ער זיך
אבער פאר צום סוף פון זיין הקדמה אלס יוזל וויצנ הויזן.
(E) 1683 איז אין אמסטערדאם דערשינען „א שין מעשה פון קיניג
ארטיש הוף אונ' ריטר ווידוויילט“, 53 בלאט, 8°. מיט א קורצער הקדמה. צום
סוף: „ע"י הפועל יוסף בן לא"א אלכסנדר שליטא"ס מק"ק וויצן הויזן“.

שפראך, דיאלעקט און ארטאָגראַפֿיע זיינען אינגאנצן אנדערע ווי (C), כאַראַק-
טעריסטיש פאַר דער דאזיקער אויסגאבע איז, אז בעת זי איז דורכױס געשריבן
אין רייים-פּאָרן, זיינען אין איין ארט, נעמלעך, ווען דער מלך שלאגט פאַר
גאַביינען חתונה צו האבן מיט זיין טאכטער, אַרײַנגעשטעלט 32
סטאַנסן, וועלכע שטימען גענוי מיט דער סטאַנסן
אויסגאַבע (C). אויך דאס שער-בלעטל איז ווי אין (C).

(F) ווי דערמאנט, האט טאַגענזײל אין יאר 1699 איבערגעדרוקט א פּוּלן
טעקסט פון אונדזער ראמאן, געשריבן דורכױס אין געפאַרטע דיימען, אפילו
אַן די 23 סטאַנסן, וועלכע זיינען אריינגעפלאכטן געווארן אין (E), און וואס
זיינען ביי וואַגענזײלן אויסגעמיטן געווארן. לױט דעם, וואס מיר האבן פריער
געזאגט, דאַרף D-F אפגעזען פון דעם סטאַנסן-עפּיזאד, שטימט (F) גענוי
מיט (E), בלױז דער טיטל און די הקדמה זיינען אנדערע.

(G) אין אַהנוי איז דערשינען אן אויסגאבע 1707, 52 בלאט, 8. ס'איז
אן איבערדרוק פון (E), מיט א קליינעם שינוי אויף דער לעצטער זייט. דער
אַהנויער דרוקער האט ווייזט אויס איבערגעדרוקט אן עקזעמפלאַר, ווו דאָס
לעצטע זייטל איז געווען באשעדיקט. ער האט אלזא צוגעארבעט אליין, און
זייער אומגעלומפערט, די פעלנדיקע שורות.

(H) ווילמסדאָרף 1715, 52 בלאט. 8. ס'איז אין אַלגעמיין א
איבערדרוק פון (E), אלזא מיט די 23 אַרײַנגעשטעלטע סטאַנסן. דער דרוקער
האט אבער פון (F) גענומען דעם טיטל און די הקדמה.

(J) בן-יעקב נאטירט אן אויסגאבע פירט 1771, 8.

(K) 1789 איז אין פראנקפורט-אָדער דערשינען א פּראָזאַ-מעשה „הי-
סטאריע אדער מאַראָלישע ערצעהלונג“, 9 בלאט, וואס האט אייניקע עלעמענטן
לױט אונדזער ראמאן. איבריגנס א נישטיקע שמאַטע, וואס האט א קנאפע
שיכות צו אונדזער ראמאן. לאנדוי האט זי אינגאנצן איבערגעדרוקט (אין א
לאטיינישער טראנסקריפציע).

4. אליהו בחור אלט היפאטעטישער מחבר פון דער סטאַנסן-ווערסיע.

סוף-כל-סוף

האַבן מיר אלזא צו טאן מיט צוויי ווערסיעס
פון דעם יידישן ארטוראמאן: די סטאַנסן-ווערסיע (C), פון וועלכער ס'איז

איבערגעדריקט געווארן אן אויסצוג (23 סטאנסן) אין E, G, H דאן די ריימ-
פאָרן-ווערסיע, צו וועלכער ס'געהערן אלע געדריקטע אויסגאבן פונם ארטור-
ראמאן, אחוץ (C).

פון וואנען האט זיך גענומען און פון וועמען שטאמט די סטאנסן-ווערסיע?
מ. שילער האט געזאגט, אז די סטאנסן-ווערסיע איז אנטשטאנען אין דער
צווייטער העלפט פון 17 יארהונדערט, ווארום ערשט דאן ווערן סטאנסן בא-
נוצט אין דער דייטשער ליטעראטור. לאנדוי ווייזט אן מיט רעכט, אז אין
דער יידישער ליטעראטור האט אליהו בחור אריינגעפירט דעם סטאנסן-ראמאן
שוין אנהייב 16 יארהונדערט. און היות ווי אליהו בחור איז בכלל דער איינ-
ציקער אונדז באקאנטער יידיש-טייטשער מחבר, וואס האט באנוצט די סטאנסן-
פארם, שטעלט אויף לאנדוי די השערה, אז דער מחבר פון דער סטאנסן-ווער-
סיע פון דעם ארטור-ראמאן איז אליהו בחור. דא, אין דער פראגע פון דער
סטאנסן-אויסגאבע, קאן מען האבן די גרעסטע טענות צו דר. לאנדוי. פון דער
פראגער אויסגאבע איז נעמלעך צו אונדז דערגאנגען בלויז איין עקזעמפלאר,
וואס געפינט זיך אין אַקספּאָרד, אין דער באַדלעיאַנאַ. לאנדוי האט דעמדאזיקן
עקזעמפלאר באנוצט און אפגעדרוקט פון אים א פאקסימילע פון א זייטל.
פארוואס האט לאנדוי אזוי קארג באשריבן דעמדאזיקן אינטערעסאנטן ארטור-
נוסח? ער גיט אונדז בלויז איבער, אז זיין אינהאלט דעקט זיך מיט דעם
אינהאלט פון דער ריימפאָרן-ווערסיע, ער איז בלויז דאטאליזירטער, אויספיר-
לעכער פון דער אנדערער ווערסיע. — גראד די סטאנסן-ווערסיע האט מען בא-
דארפט אינגאנצן איבערדריקען, במדי צו פאקומען א פולן בילד פון דער
אנטוויקלונג פון דעם יידישן ארטור-ראמאן. עס וואלט געווען אפילו אסאך
וויכטיקער דעם סטאנסן-ראמאן דריקן פאדאלע מיטן האמבורגער טעקסט, ווי
מיט דער וואגענזייל-ווערסיע—און אזוי וועט מוזן גיין די קינפטיקע וויסנ-
שאפטלעכע אויסגאבע פון אונדזער ראמאן. די צווייטע טענה איז די, אז דר.
לאנדוי האט געמעגט גיט אפשטעלן זיך בלויז ביי דער השערה. צי וואלט
דען א סטיליסטישער אנאליז גיט געקאנט ברענגען גענוג זיכערע ראיות, אז
דער מחבר פון דעם בבא-בוך איז גלייכצייטיק דער מחבר פון דער סטאנסן-
ווערסיע? באקענענדיק זיך מיט דעם בבא-בוך, מוז מען קומען צו
דער איבערצייגונג, אז אליהו בחור איז אזא אויסגעשפראכן לעבעדיקער
טעמפעראמענט, אז ס'איז, אוממעגלעך, ער זאל זיך גיט אויסדריקן בולט אין
דער סטאנסן-ווערסיע, ווען זי זאל זיין ווערק. בפרט איז דער פארדרוס

גרויס, אז דר. לאנדוי האט געהאט די מעגלעכקייט זיך באקענען אויך מיט דעם צווייטן ראמאן פון אליהו בחור, אויך אין סטאנסן, מיט „פאריש אונ' ווייפנא", א ראמאן, וועלכער איז אנדז לחלוטים ניט צוגענגלעך. קורץ: אויב אליהו בחור איז דער מחבר פון דער סטאנסן-ווערסיע פון דעם ארטור-ראמאן, דאן מוזן זיך אין סטיל, אין דער שפראך, אין דער קאמפאזיציע פון דער ווערסיע געפינען געניגנדיקע ראיות פאר זיין מחברשאפט. דאס פעלן פון דער סטאנסן-ווערסיע שיינט מיר צו זיין דער גרעסטער חסרון פון לאנדויס אויסגאבע.

5. יוזל וויצנהויזן, דער ארויטגעבער פון דער ריימפארן ווערסיע.

מיר גייען איבער צו דער ריימפארן-ווערסיע. היות, ווי ביז דער צוויי-טער העלפט פון דעם 17 יארהונדערט זיינען אנדז ניט באקאנט קיין דרוקאויס-גאפן פון דערדאזיקער ווערסיע דארף מען אננעמען, אז יוזל (יוסף) בן אלכסנדר וויצנהויזן געהערט דער פארדינסט צו זיין איר ערשטער ארויסגעבער. ער איז געבארן אין וויצנהויזן, העסען. מיר ווייסן ווייניק וועגן אים, אזויפיל, אז ער איז געווען זעצער אין אמסטערדאם אין די יארן 1644-1680, אין דער דרוקעריי פון יוסף עטיאש. 1679 האט ער פארעפנטלעכט א תנך-איבערזעצונג (צווייטע אויפלאגע 1687), — ער איז דורכדעם געווארן א ניטקא-רעקטער קאנקורענט פון יקותיאל בליץ, קארעקטער ביי אורי פיבוש (Phoebus) בן אהרן הלוי, וואס האט נאך פריער איבערזעצט דעם תנך און אנגעהויבן אים דרוקן, ס'—איז געווען דער ערשטער פריוו צו געבן דעם גאנצן תנך אויף יידיש, און דערצו אין א גענויער איבערזעצונג, אויסגעמיטן דעם דרש, וואס האט אזוי שטארק דאן געבליט אויף דער יידישער גאס. צו דערדאזיקער גראנ-דיעזער אויסגאבע האבן זיך בליץ און פיבוש באווארנט מיט זייער פיל הסכמות און הזרות, צווישן זיי פון ועד ארבע ארצות אין יאר 1672, פון די ספרדישע און אשכנזישע אויטאריטעטן אין אמסטערדאם אין יאר 1675, וואס האבן פאר-באטן אן ענלעכע אויסגאבע אין משך פון 10 יאר. אויך האט בליץ באקומען א פריווילעגיע פון דעם פוילישן מלך יאן סאָפּיעסקי אין יאר 1677, וואס האט באשטעטיקט זיינע רעכט אין פוילן אין משך פון 20 יאר. פון דעם אלעמען איז אבער וויצנהויזן ניט נתפעל געווארן, בפרט, וואס זיין פארלע-

נער עטיאש האט אויסגענוצט זיין גאנצן איינפלוס אין האט באקומען פאר זיין אויסגאבע פון דעם חנך ניט גאר א פרווילעגירטע פון דער האלענדישער רע-זירונג, גאר אויך הסכמות פון דעמועל'ביקן „ועד ארבע ארצות“, און אפילו פון בנינים, וואס זיינען געחתמעט אויף בליצט איבערזעצונג. ס'איז אנטשטאנען א סקאנדאליעזע פאלעמיק, וועלכע דריקט זיך אפ אין די הקדמות פון די איבערזעצער און די פארלעגער—פארט איז חוצפהדיק און ניטקארעקט וויצן-וויזנס הקדמה (זע ביי שולמאנען, דאן שטערק—לייטצמאן, ז. 161 וו.). אפגעזען יערפון, איז וויצנהויזנס איבערזעצונג באמת בעסער פון בליצט, זי האט בכלל געהאט מער מזל, און זוכה געווען אפילו אריינגענומען צו ווערן אין די קאנפעטיאנעלע „ביבליא פענטאפלא“ (Biblia Pentapla), ווו זי איז אפגע-דריקט נעבן דער קאטוילישער, רעפארמירטער, לותרישער און האלענדישער ייבל-איבערזעצונגען אלס די „ידישע איבערזעצונג“ וואנדסבעק, 1711).

די וואגענזייל-אויסגאבע (F) פון דעם ארטור-ראמאן האט דעם שער:

א י י נ ש י נ מ ע ש ה

פון קיניג ארטיש הוף

וויא ער זיך אין זיינס קיניגרייך האט טון פירן. אונ' וואו ער האט

גיהאט פר מאנירן. אונ' פון דעם ברימטן ריטר

ווידוילט דעם שטרייטבאָרן העלד. גאר

שין אין ריים גישטעלט. ווען איר

ווערט דריינן לייאן. ווערט

זיך אייער הערץ

ארפרייאן:

דאן קומט פאלגנדיקע הקדמה וויצנהויזנס:

יך האב ביא אל מיין טאגן. פיל פון קיניג ארטיש הוף הערן זאגן:

ז וויא מן זאגט איין אלט שפריך ווארט הער.

ש גיט הינן צו אז ווען עש קיניג ארטיש הוף ווער: ⁵⁹

אך האב איך אויז גירייזט גאר מעניך לנט. אונ' האב מיין טאג ני א קריינן
[אין מיין הנט:

יך בוך דז איך עש העט גילעזן. אדר וואו עש ווער גיוועזן:

ז איך האב איינש גיפונדן גישריפן אויז. אין מיינש פאטרש הויז:

ז האב איך מיך ניט לאנג טאן זיימן. אונ האב דיו בוך גישטעלט אין ריימן:

איז עש גלייך ניט גיזעצט גאר ווארל. זא איז עש מיין ערשט מאל:
איר מעכט עש לייאן אודר זינגן וויא איר וועלט. עז קאָשט אייך אַלז איין
[געלט:]

דאך האט עש אן זיך דיא טוגנט. דז דיא צארטי יונגט:
אַל צייט גערן ל'ושטיג איז. אונ' וואו זיא זינגנדיג לייאן גידענקן זיא גיוויש:
אונ' ביהאלטן עש איין לאגגי צייט אין אכט. דרום אַך האב איך עש אַלזו
[גימאכט:]

דען עש רעט גאר שין אונ ציכטיג. מן קאָן אַך דרויז לערנן ריכטיג:
רידן אונ' שפרעכין צו אַלן צייטן. בייא הערן אונ פירשטן אונ אידל לייטן:
עש הישט קינג אַרטיש הוף אדר ריטר (ווידווילט). עז דאך איין געלט
[בייארט גילט:]

וויא דיזר ריטר ווידווילט האט טון שטרייטן אונ שטורמן.

מיט מענכים שטארקן ריזן אונ' לינד וואורמן:

אונ' וואו ער פור אייגר איז גיוועזן. ווערט איר שון אין דעם בוך לעזין:

דרום קומט גישווינד צו לויפן. דיז שין מעשה צו קויפן:

דען עש זיין גיט פיל ווארדן גידרוקט. דרום ווערדן זיא באַלד פר צוקט:

עש איז דראן שיני אותיות אונ' גוטי טינט אונ' פפיאַר. איך גיב זיא אך
[גיט טיאר:]

דרום קומט ביהענד צו גין. אונ' קויפט גישווינד דען איך האב ניט פיל מיין:

דז איר זאלט זוכה זיין. צו קומן אין ארץ ישראל אניין:

באלד אין אונזרן טאגן. דרויף וועלן מיר אמן זאגן:

צו ערין אַלין מאנן יונגן מיידליך אונ ווייבר.

גישטעלט דורך אייערן דיגשט וויליגן יוזלן וויצן הויזן דען שרייבר:

עס איז נאך א גרויסע פראגע, צי געהערט די גאנצע הקדמה צו

וויצנהויזענען, צי האט ער ניט איבערגעארבעט די הקדמה פון דעם אריגינאל

וועלכן ער האט איבערגעדרוקט. ער שרייבט, אז ער האט געפונען „איינש

גשריבן אויז“, און ס'לייגט זיך אויפן שכל, אז ער האט פאר זיין אויסגאבע

באנוצט א יידישן כתב-יד פון דעם ארטור-ראמאן, וואס האט ווייזט אויס ביז

דער צווייטער העלפט פון דעם 17 י"ה אויף דער יידישער גאס קורסירט

בלויז אין כתב-יד. ווען אבער וויצנהויזן שרייבט אין זיין הקדמה, אז ער

האט „דיז בוך גישטעלט אין ריימען“, איז אדער ער חזרט איבער מעכאניש

א זאץ פון זיין כתב-יד. אדער ער זאגט א ליגן, מן-הסתם בכדי חשובער צו

מאכן זיין אייגענעם אויפטן; ווארום זיין כתב-יד איז געווען א קאפיע, ווי

די האמבורגער כתב-ידן, מיט וועלכע דער וויצנהויזן-טעקסט שטימט אין אלגעמיין אזוי ווייט, אז ס'איז מעגלעך א פארגלייך פון שורה צו שורה. דער טעקסט, וועלכן וויצנהויזן האט רעדאגירט, איז אלזא לכתחילה געווען אין ריימפאָרן, מערניט זיין כתב-יד איז געווען ניט א פראגמענט, ווי די האמבורגער פתב-ידן, נאר א קאמפלעטער גוסה. וויצנהויזנס אויפטו איז אלזא געווען ווייניק זעלבשטענדיק, ער איז באַשטאנען אין אייניקע שפראכלעכע און סטיליסטישע ענדערונגען, אפשר אויך אין צוגעבן פון אייניקע עפיזאדן (אזוי צ. ב. דעם עפיזאד מיט דעם ריו, וועמען מען האט צוגעגאנבעט זיין מאגישע שווערט מיט אויסגעשניצטע 7 פלאנעטן און 12 הימלישע צייכן) — דער דאזיקער עפיזאד, ווי דר. לאנדוי ווייזט נאך, איז פאראן אין דעם „סימפליציס-סימוס“). קאמיש וויקט דער פראקטישער מאטיוו פון אונדזער ארויסגעבער: יוזל וויצנהויזן זאגט צו זיינע נאיווע לעזער, אז דורך זיין ראָמאַן וועלן זיי זיך אויסלערנען ריכטיק ריידן ביי „הערן אונד פירשטן און איידללייט“, וואס ווייזט אַפּריאָרי אויף די קינסטלעכע, ניטידישעלעכע שפראך פון זיינע אויס-גאבן, פון וועלכע ער האט דערווייטערט אפילו די געצילטע העברעישע ווערטער, וועלכע קומען פאר אין דעם האמבורגער גוסה.

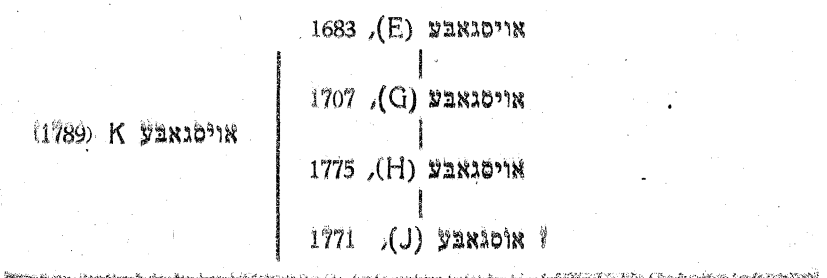
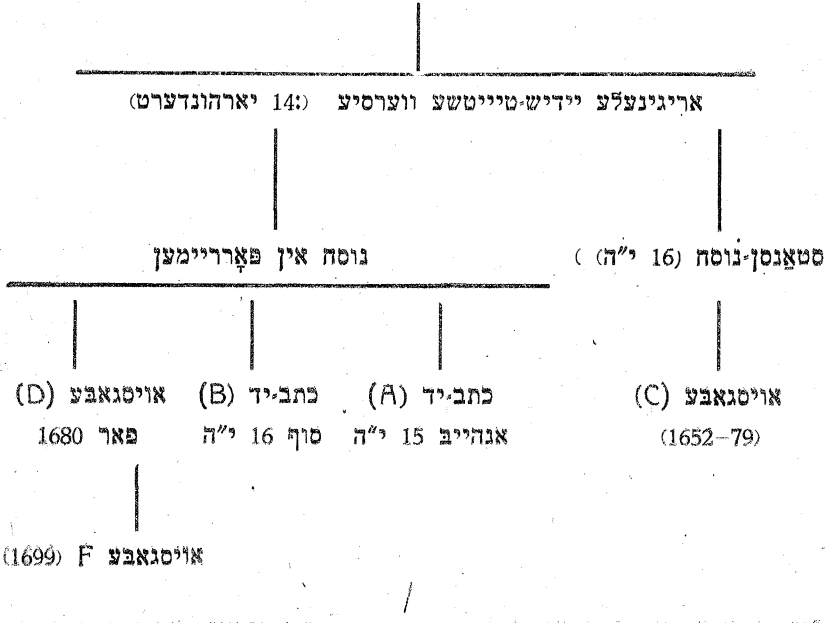
ווייטער איז קלאר, אז וויצנהויזן האט געהאט פאר זיך אן עקזעמפליאר פון דער סטאנסן-ווערסיע (C), ווארום ער האט פון איר איבערגעדרוקט 23 סטאַנסן אין זיין אויסגאבע (E). אפשר האט ער די סטאַנסן איבערגעדרוקט בכדי צו שאַפן אן אילוזיע פון א נייער, פארבעסערטער און פארמערטער אויסגאבע פון (D), צוליב דעם האט ער אפשר אויך איבערגעדרוקט דעם שער-בלאט פון (C). נעמט מען אין אכט, אז 1679 האט וויצנהויזן ארויסגעגעבן זיין תנך-איבערזעצונג, קאן מען אויך געפינען א מאטיוו פאַרוואָס ער האט (D), וואס איז אַרום דער צייט זערשינען, ארויסגעגעבן אַנאָנים: ס'זאל ניט פאַרשאַטן דער רעפּוטאַציע פון א פרומן תנך-איבערזעצער, און אויך דער ביבליאגראף שפתי בס האט געמוזט מאכן א שווייג, ווארום ער איז געווען זיין קאלעגע און געארבעט דאן מיט וויצנהויזנען אין דערזעלביקער דרוקעריי.

6. גענעטישע טאפעלע צו דעם

יידישן ארטור-ראמאן.

אלס רעזולטאט פון זיינע גענעטישע פארשוונגען פרענגט דר. לאנדוי דיל פאלגנדיקע גענעטישע טאפעלע:

וויגאליא (1205—1210)

7. אינהאלט פון דעם יידישן ארטור-ראמאן.

ביים קיניג ארטיש איז געווען א מנהג, אז מען האט נישט געטארט נישט צעסן, נישט טרינקען, ביז מען האט דעם טאג נישט באקומען צו הערן וועלכע ס'איז נייס. איין מאל איז געקומען א טאג, ווען קיין שום נייס איז נישט פארגעקומען, און מען האט געמוזט זיך לייגן שלאפן הונגעריג. צום גליק האט

זיך צומארגנס באוויזן אן אויבאקאנטער ריטער פאר די טויערן, ער האט דערזען די קיניגין שטיין אויפן דאך אין איר גילדענער קרוין, און ער האט זי געבעטן נעמען ביי אים אלס מתנה א ווונדערשיינעם גארטל. די קיניגין פרעגט אן איר מאן, דעם מלך ארטיש. אלע יועצים ראטן דעם מלך דערלויבן דער קיניגין צונעמען די מתנה, אחוץ איין ריטער גאביין, וועל-כער האלט, אז א מלך פאסט געבן, אבער ניט נעמען. דער פרעמדער ריטער באקומט אלזא אן אפזאג, ער פילט זיך באליידיקט אין רופט ארויס אויף א קאמף דעם ריטער גאביין. אין דעם קאמף ווערט גאביין באזיגט, און מוז מיטפארן אלס געפאנגענער מיט דעם פרעמדן ריטער. ס'לאזט זיך אבער אויס אז ס'איז א געוואלטיקער מלך, וואס האט געהערט פון גאביינס רום און וויל אים אלס מאן פאר זיין איינציקער טאכטער. צו דעם צוועק איז ער טאקע געקומען צו דעם ארטור-הויף. גאביין באגעגנט זיך מיט דעם מלכס טאכטער און איר שיינקייט מאכט אויף אים א געוואלטיקן איינדרוק. ער האט מיט איר חתונה, און זי ווערט פון אים שוואנגער. עס איז אריבער מער ווי א האלב יאר, און גאביינען הויבט אן ציען צום ארטור-הויף, ער דערציילט זיין יונגער פרוי וועגען זיין באשלוס פארן אויף א קורצער צייט צו ארטורן. זי בעט אים אבער ניט פארן, בפרט, וואס זי טראגט א קינד פון אים. זי פרעגט אים, ווי וועט דאס קינד הייסן? ער ענטפערט צוטראגן: „ווי דו ווילט“. צומארגנס איז גאביין אפגעפארן, לאנגע יארן זוכט ער ארום דעם הויף פון מלך ארטור, און ערשט נאך 10 יאר געלייגט אים קומען צו ארטורן—ער ווערט אויפן הויף אויפגענומען מיט אסאך פרייד. נאך א געוויסער צייט פרווט ער צוריקגעפון נען זיין פרוי, ער קאן אבער ניט געפינען דעם וועג צו איר מלוכה און מוז צוריקערן אויף דעם ארטיש-הויף.

גאביינס פרוי האט געפארן איינגל, און זי האט אים א נאמען געגעבן, לויט דער באמערקונג, וואס האט זיך ארויסגעריסן ביי זיין פאטער „ווידוולט“, ווען דער יינגל איז אויסגעוואקסן, האט ער פיל געהערט פון זיין פאטערס מוט און העלדגאטן, און ער באשליסט אים אויפצוזוכן. ער איז שוין דאן 13 יאר אלט. די מוטער וויל אים ניט אפלאזן, אבער ס'מישט זיך אריין דער זיידע, דער אלטער מלך, און דער יינגל פארט ארויס אין דער וועלט, ער באקומט פון זיין מוטער דעם שוין דערמאנטן צויבערגארטל, וואס האט צוויי אייגנשאפטן: ער גיט צו דעם אייגנטימער דעם פוח פון 12 מענטשן, און ער פרעגט דעם אייגנטימער צו יעדען ארט, צו וועלכען ער וויל קומען, אין משך

איין קאדזאן - אונז וויל אונז קענליך קלא
 קלאמ - איין קענדיך אילט אל היא - דו
 וויל אונז אונז וואו וואו - אונז אונז אונז דע
 רעכט צון דער לטט - צוין דער לטט צוין
 וויל הויפל - יונג וואווי אונז וועלכ זיאן
 לענגלט אונז דו אונז און אונז דרייא - איין
 לעין קענע - דע אונז וואו טוינט זיאן
 ווערט - אונז און אונז ציעל דער אונז צוין
 זיין ניט יעט צוין און וואו זיין - אונז און
 דו צו צוין הויפל ציעל הייט דו וועל צווייל
 זאל - דו זעט און אלע ווער ד הויפלעט
 אונז - אונז הונט ווייך זעט דו הייט זעט
 אונז ער הונט ווייך דו זעט הונט צוועט
 דרום און וואו דו זעט אונז - דו האלף ע
 זעט ווייך זעט אונז - דע און ווייך זעט ד
 דרייא זעט - אונז און וואו ווייך הייט צוין
 אונז ווייט - דו זעט אונז אונז אונז
 אונז ער זעט ווייך דו זעט אונז - דרום צוין
 אונז ווייך ווייך - ווען ער הונט צוין טוינט
 אונז לייט ווייך - דו ווייט ער זי וואו דא
 לענגלט צוין - דו זי ניט ווייט ער טעט אונז

זעט צוין

א זייטל (23 ב) פון דעם האַמבורגער ארטור
 כתב־יד (נר. 289). (שטיינשניידער 288).
 (A). זע ז. 124, פון דער דריטער שורה פון אונטן.

פון 4 וואכן, (אויך גאביין וואלט פון זיין פרוי דעמדאזיקן ווונדערגארטל באקומען, ווען ער וואלט ניט אפגעפארן שטיצערדייט.

ווידוילט קומט אן אויפן הויף פון קיניג ארטיש. פארן שלאס שטייט א שטול פון מירמלשטיין, אין וועלכן ווידוילט ועצט זיך. דאס ווערט אויפגענומען מיט גרויס ווונדער אויף דעם הויף, ווארום דער שטול דער-לאזט אויף זיך זיצן בלויז אזעלכע מענטשן, וואס זיינען נאך ניט באגאנגען קיין שום זיגד. מען נעמט אויף דעם זינגל מיט א סאך ליבע, און דער מלך ארטור באשטימט אלס דערציער פאר אים דעם ריטער גאביין. דער זינגל האט אבער ניט דערציילט גאביינען, אז ער איז זיין פאטער.

איין טאג איז געקומען א יונגפרוי מיט א קליינעם קארליק בעטן שוין פיי דעם מלך ארטור. זי איז דער שליה פון דער קיניגין פון אונגעראנד. דער מלך אליין איז פארניכטעט געווארן, זיין מלכות שטייט אין פלאמען, עס איז איבערגעבליבן בלויז זיין שלאס „צום וואקסנשטיין“, ווו ס'ווינט די מלכה מיט איר טאכטער, דער שיינער לורעל. דעם אוימגליק האבן געבראכט פישוף-מעשים פון טייוול לוציפר און זיין שרעקלעכער מוטער, ווארום דער מלך האט אים ניט געוואלט געבן זיין טאכטער פאר א ווייב. די מיידל בעט אלזא א מוטיקן ריטער, וואס זאל קענען ביישטיין דעם ריזיקן שד און זיין מוטער, — דער רעטער וועט אלס לוינ חתונה האבן מיט לורעל און וועט ווערן דער יורש פון דער מלכות. קיינער אבער פון ארטישס ריטער האט ניט קיין חשק צו גיין קעמפן מיט שדים. די מיידל פארט אפ אין צארן און מיט זידל ווערטער, דער זינגער ווידוילט באשליסט איבערצונעמען די דאזיקע העלדישע מיטיש, און רא-טעווען דעם פבול פון דעם ארטור-הויף. נאך א געוויסן קווענקלעך זיך גייט דערויף איין דער מלך ארטור, און ווידוילט באקומט פון גאביינען א העלם; ער איז אים מגלה פארן אפפארן, אז ער איז זיין זון. גאביין וויל דאן מיט אים מיטפארן, אבער ווידוילט וויל ניט מסכים זיין דערצו. ער פארט אלזא אליין. — ווידוילט האט נאך די יונגפרוי מער ווי דריי טעג. ווען ער האט זי דעריאגט, וויל זי ניט, ער זאל זי באגלייטן, ווייל זי האלט, אז ס'איז א חלפה, אז פון דעם גאנצן בארימטן הויף ריטער ביי ארטורן האט מען איר געגעבן א קינד אלס קעמפער קעגן ריזיקע שדים. אויף דער בקשה פון דעם קארליק דערלויבט זי אים ענדלעך מיטפארן. אבער ווידוילט ווייזט גרויסע גבורות אין וועג, זיי האבן אנגעטראפן א שיינעם הינטל אויפן וועג, און ווידוילט שענקט דער דאמע דאס הינטל אלס מתנה. זי נעמט עס צו פארברוגט, ערשט נאך

לאנגע בקשות. דערווייל באווייזט זיך אבער א ריו, וואס איז דער בעל-הבית פון דעם הינטל, און ווידוויילטן קומט אויס מיט אים צו קעמפן. ער זיגט און שענקט דעם ריו דאס לעבן מיט דעם תנאי, אז ער וועט פארן צום ארטיש-הויף, דערצייילן זיין גבורה און בלייבן דארט געפאנגען ביז ער, ווידוויילט, וועט צוריקקומען.

דאן טרעפט ווידוויילט און זיין דאמע אויף זייער וועג א מיידל מיט צופלאסענע האר, וואס לויפט ארום פארוויינט און צעמישט, און דערצייילט, אז אויף א טורגיר איז זי אנערקענט געווארן אלס די שענסטע, מען האט איר געגעבן אלס פריו א פראכטפולן פערד, א פויגלשטייג מיט א פויגל, וואס קאן ריידן שוין; דאן איז אבער געקומען א שטארקער ריטער און צו-גענומען ביי איר אלע מתנות, פאר וואס מען האט דעם פריו גיט געגעבן זיין טאכטער. איר פאטער האט זיך גיט געקאנט אנטקעגנשטעלן, ווארום ער איז ארעם, כאטש יחוסדיק, — ער איז קיים אנטלאפן מיטן לעבן, ווידוויילט קעמפט מיט דעם רויבערישן ריטער און באזיגט אים, און אויך אים שענקט ער דאס לעבן מיטן באדינג, ער זאל אוועק מיט זיינע פיריהונדערט מאן אויף דעם ארטיש-הויף אלס זיין געפאנגענער. די מתנות גיט ווידוויילט אפ דער געליטענער מיידל, זי וויל עס אבער צוליב דאנקבארקייט וועגן גיט צוריקגעמען און ווידוויילט שענקט די דריי מתנות זיין פארכמארטער דאמע, זיי קומען דאן נעכטיקן צו א ריטער, און ווען ווידוויילט דערצייילט אים דעם ציל פון זיין רייזע, דאן זאגט דער ריטער, אז ער אליין האט זיך שוין פריער ארום געטראגן מיט דעמזעלביקן ווילן, און ווידוויילטן קומט אים צו קעמפן מיטן ווירט. אויך ער ווערט באזיגט און מיו ווי די אנדערע זיך מתחייב זיין אפצופארן צום ארטיש-הויף, ערשט דאן ענדערט זיך די מיינונג פון דער יונגער דאמע, זי פאלט אויף די קנל פאר ווידוויילטן און בעט ביי אים מחילה, פאר איר ביז איצטיקער האלטינג, זי האט אים בלויז גוטס געווינטשט, זי האט געמיינט, אז ער איז נאך א קינד, ערשט איגט האט זי זיך איבערצייגט און זיין גבורה.

דערווייל קומען זיי אן צום ציל פון זייער רייזע צו א פֿרעכטיקן שלאס, ווו ס'זיינען פאראן בלויז צען מענטשן, די אומגליקלעכע קיניגין און איר טאכטער לורעל, די יונגפרוי און דאס קארליקל, און א פאר דינער, ווילן ווילטן נעמט מען אויף זייער פריינדלעך, און ס'איז קלאר, אז ער פארליבט זיך באלד אין דער בילד-שיינער לורעל. די קיניגין פרעגט אויס זיין יחוס, און דערצייילט עס גערן, דאן וויל ער וויסן די פרטים, ווי אזוי צוקומען צו

דעם שד מיט דער מכשפה, זיין מוטער. מען דערציילט אים אלזא, אז יעדן טאג, צו מיטאנצייט קומט צולויפן א הירש צום שלאס, און פון די אויגן רינען אים טרערן. מיט זיינע הערנער שטויסט ער דריי מאל אין דעם שלאס, דאן לויפט ער אוועק. אטאדעם הירש דארף מען נאכיאגן. אזוי טוט טאקע צומארגנס ווידוילט, ער יאגט נאך דעם הירש, וועלכער ווערט זיך לכתחילה קעגן אים, דאן לויפט ער אוועק אויף א לאנקע, ווו ס'קוואלט א ברונעם, ער שפרינגט אין אים אריין, און קומט אין א וויילע ארויס ווי אן אלטער, נאקטער מאן מיט א באַרד ביז איבער די ברוסט. ער דערציילט ווידוילטן, אז ער איז דער פארכישומטער מלך פונם לאנד, לארעלס פאטער, און בלויז א קורצע צייט אין טאג קאן ער אננעמען א מענטשלעכע געשטאלט. ער ראַט ווידוילטן זיך אפצוזאגן פון זיין אונטערנעמונג, ווארום זיינע שונאים זיינען שרעקלעך שטארק. זעענדיק אבער, ווי אנטשלאסן איז ווידוילט, גיט ער אים איבער די פרטים, וואס אים וועט אלץ אויסקומען דורכצומאכן און מנצח זיין. צוערשט מוז ער אלזא דורכפארן דורכן פארשאלטענעם און פארברענטן לאנד, זיין גע- וועזענער מלוכה. דארט וועט ווידוילט זען ארומלויפן פארשידענע לייט, ער טאר אבער ניט זיך צורירן צו זיי און גארניט נעמען פון זיי, ווארום דאן וועט ער אנהייבן ברענען. דא איגמיטן איז דער קיניג-הירש פארשוונדן, ווייל ס'איז פארגאנגען זיין צייט, און ווידוילט מוז ווארטן ביזן צווייטן טאג. דאן יאגט ער ווידער נאך דעם הירש, און דער פארוואנדלטער מלך דערציילט אים ווייטער רי ספנות, וואס שטייען אים פאַר. אלזא נאך דעם פארברענטן לאנד, וועט ער קומען אין א וואלד, אין וועלכן ס'איז פאראן א לינדווארם, וועלכן ער מוז מנצח זיין. דאן וועט ער האבן בייצושטיין פירהונדערט ווייבער, וואס לויפן ארום אין דעם וואלד, אויך דאס זיינען טייוול-געשפענסטן, אונטערטעניק דער מכשפה, לוציפערס מוטער, נאך די ווייבער וועט ער זיך מוזן אן עצה געבן מיט זייער הארין גופא, מיט דער גרויסער און שרעקלעכער שדיכעל נאכן וואלד פירט צום שלאס איבער א וואסער א בריק, שטייען אבער אויף אים צוויי רעדער, אין וועלכע ס'דרייען זיך בלאנקע מעסערס.

צומארגנס איז ווידוילט ארויסגעפארן אין דעם פארברענטן לאנד. ער האט געזען ריטער, וואס זיינען ווילד ארוםגעלאפן, און צו זיין אומגליק האט ער איינעם אנגעריירט מיט זיין שפיץ, וואס האט באלד אנגעהויבן ברע- גען, און ער האט געמוזט אים אוועקווארפן, אנדערש וואלט ער אויך פאר- ברענט געווארן. דאן איז ער צוריקגעקומען און געפרעגט אן עצה ביים הירש.

דער מלך דערציילט אים, אז אין א וואלד אונטער א בוים ליגט באהאלטן זיין גוטער שפיין. ווידוילט פארט גלייך אפ, פארט אדורך בשלום דאס פארברענטע לאנד, און קומט אין א גרויסן וואלד. דא דערהערט ער א שרעקלעכן געשריי פון א פרוי. זי יאמערט, ווארים דער לינדוורם האט אקארשט צונעכאפט איר מאן, א מלך, און דעם זון. ווידוילט יאגט נאך דעם לינדוורם און דערזעט דעם זון אויפן עק פון דעם לינדוורם און דעם מלך אין זיין מויל. עס אנטוויקלט זיך א שווערער קאמף, בשעת וועלכן דער לינדוורם מוז ארויסלאזן זיינע קרבנות, וואס ווערן אויף אזא אויפן ניצול, אין פארן אוועק בשלום אין זייער שלאס. דער לינדוורם קעמפט דערווייל מיט ווידוילטן, ער שפייט אויף אים מיט פייער, דאך געלינגט ווידוילטן נאך א שווערן קאמף אים צו דערהארגענען. אין די לעצטע קאנוולטעס ווארפט אים אבער דער לינדוורם ווייט אויפן ברעג פון א טייך, ווו ווידוילט ליגט א פערהלשטער, אפגעשוואכט און האלב טויט פון זיינע ווונדן. ס'קומען אן פישער, מאן און פרוי, דערזענן ווידוילטן, זיינע שיינע וואפן און קליידונג, טוען אים אויס נאקעט, דער מאן וויל אים אפילו דער-הארגענען, דאך דערלאזט ניט צו דעם זי פרוי. זיי פארן אפ מיט זייער רויב, און לאזן איבער דעם פארהלשטן ווידוילט ליגן א נאקעטן. א יונפרוי פון דער קיניגן ווערט עס אבער אויפפאלנדיק, די קיניגן דערגייט ביי די פי-שערס, אז ווידוילט לעבט נאך, זיי מוזן אפגעבן זייער רויב, ווידוילט ווערט געבראכט מיט גרויס כבוד אין שלאס אלס דעטער. מען היילט אים זיינע ווונדן, און דער מלך שלאגט אים פאר זיין טאכטער און חצי המלכות, פון וואס ווידוילט זאגט זיך אבער אפ. ער פארט ווייטער אין וואלד, קומט צום געסט פון דעם לינדוורם, און דערהארגעט זי קליינע לינדווערעמלעך, ער פארט ווייטער און זעט ביי א גרויסן פייער פירהונדערט וויינער. ער שטעלט זיך זיי אנטקעגן, און זיי לויפן אוועק אין אימה צו זייער הארן, צו דער אומגעהויערער שדיכע, זי קומט צולויפן, און ס'הויבט זיך אן א שווערער קאמף צווישן איר און ווידוילטן, לגבי דערדאזיקער שרעקלעכער משפחה קאן אבער אויך ווידוילט גארניט אויפטאן זי באזיגט אים, שפאלט א בוים, זעצט אים אויין אזוי, אז ער קען זיך ניט רירן, דאן נעמט זי זיין שווערע און וויל אים דערהארגענען. אבער דא דערהערט זי דעם גערויש פון וויד-וילטס פערד, און מיינענדיק, אז ס'איז דער לינדוורם, אנטלויפט זי, ווארים זי האט ניט געוויסט פון דעם טויט פוג'ם לינדוורם, און פלויג פארן לינד-

וורם האט זי מורא, ערשט נאך צוויי טעג און דריי נעכט האט ווידוילט באוויזן ארויסצוגיין פונם פנים, ער איז דורכגעפארן דעם וואלד און געקומען צו דער פריק, ס'איז גראָד מעגלעך געווען דורכצוגיין, ווארום די רעדער זיינען געווען צעבראכן, עס האט אבער געווארט אויף דעם פריק א גרויסער ריז, ווידוילט דערהארגעט דעם ריז און קומט צום שלאס פון דער מכשפה און איר זון, דעם שד ל'וציפער, נאך פארן שלאס קומט אים אויס צו קעמפן מיט אן אנדערן ריז, ער איז אויך אים מנצח, און דער ריז ווארנט אים, ער זאל ניט אריין אין שלאס, ווארום שרעקלעך איז דער כוח פון ל'וציפער און נאך מיר פון זיין טיילוולשער מוטער, דער ריז אליין איז 18 יאר געווען ביי זיי געפאנגען, אבער ווידוילט גייט מויטיק אריין אין שלאס, ווידער קומט אים צו קעמפן מיט דער שרעקלעכער שדיכע, און ווידער אָן דערפאלג, זי יטעכט אים דורך מיט זיין אייגענעם שפיו, און זי וואלט אים באשטימט דערהארגעט, צו זיין גליק קומען אבער צולויפן אירע וואלדווייבער און דער ציילן איר די בשורה, אז ווידוילט האט דערהארגעט איר שונא, דעם לינד-וורם, פון גרויס שמחה שענקט זי אים דאס לעפן, זי גיט אים איבער, אז ער וועט געזונט ווערן, אויב לארעל וועט אים ארויסציען דעם שפיו נאך דריי טעג, בשעת וועלכע ער מוז שווייגן און ניט ארויסרעדן אפילו קיין איין ווארט, — יעדן טאג וועט לארעל צו אים קומען און רעדן צו אים א שעה צייט, און ער מוז שטומען, אויב ער וויל געזונט ווערן, ווידוילט גייט ארויס פון דעם שלאס, פארווגדעט און אפגעשוואכט, עס יאגט אים אבער נאך דער שד, איר זון, עס אנטוויקלט זיך א שווערער קאמף, ווידוילט דערהארגעט דעם טייוול, און מיט דעם מאמענט ווערט דאס לאנד פריי פון זיין פישוף, ווידוילט קומט מיט זיין פריינד, דעם פריער באזיגטן ריז, צום מלך, וועלכן ער האט געראטעוועט פון דעם לינדוורם, — און דער שפיו שטעקט נאך אלץ אין זיין אקס, דער ריז דערציילט אים זיין געשיכטע (א מעשה), מיט דינער, וואס זיינען פון אים צנטלפאָפן און מיטגענומען טייערע און זעלטענע חפצים, אין דעם א כלי מיט א בילד פון דער באוועגונג פון די פלאנעטן, נאכיאנגדיק זיי, האט אים אויפן וועג באגעגנט דער שד ל'וציפער און גענומען געפאנגען, דער ריז באקומט רשות פון ווידוילטן אפצופארן אהיים, ווידוילט קומט צום גערעטעטן מלך, ער ווערט אויפגענומען מיט גרויס פאראד, ער שווייגט אבער און ענטפערט ניט קיין ווארט, ער לאזט אויך ניט ארויסנעמען דעם שפיו, ביז ס'נעמט אים ארויס איין טאג מיט א רמאות דעם מלכס טאכטער, דער

דער מלך איז מכריז און מודיע, אז אינקורצען וועט פארקומען די חתונה פון ווידוויילטן מיט זיין טאכטער. פון אלע עלטערע קומען מלכים און ריטער. ס'קומט לאַרעל מיט איר מוטער און ענדלעך אויסגעלייזטן פאטער, ס'קומט דער קיניג ארטיש און גאָביין, ס'קומט ווידוויילטס מוטער און איר פאטער. דריי טעג רעדט לאַרעל צו ווידוויילטן, ער ענטפערט איר אבער ניט. ערשט אויף דעם פערטן טאג הייבט ער אן צו רעדן. אלגעמיינע שמחה און אלגעמיינע פאראייניקונג. גאָביין געפינט ענדלעך זיין פרוי, ווידוויילטס מוטער. ס'ווערט געפראוועט די חתונה פון ווידוויילטן און לאַרעל. דעם אנדערן מלכס טאכטער באַקומט אלס מאן „דען גרוש הערציג פון טושקנא“.

8. דער יידישער ארטור

ראמן און „וויגאלוא“.

1. דער כאראקטער פון „וויגאלוא“.

וויגאלוא

איז א טיפישער ריטערלעכער ראמן, אן אזויגערופענער הויפריטער ראמן. ער איז פארפאסט געווארן פון א יינגן מענטשן, מיט א נאך נאאיווער טעכניק, וואס איז, ווי געזאגט, געשטאנען אונטער הארט-מאנס און וואלפראמס השפעה. ווירנט באזיצט ניט דאס שטרעבן פון די דער-מאנטע מחברים צו פארטיפן דעם שטאף, אריינברענגענדיק קאנפליקט-עלעמענטן אין דער נשמה פונם העלד. — ס'רוב זיינען דאס די אממענטן פון קאמף צווישן ליבע און דעם ריטערלעכן חוב. די דאזיקע קאנפליקט-שטאפן פעלן אין „וויגאלוא“. מיר האבן צו טאן מיט א ריטער פון איין גוס, וואס לעבט ניט איבער קיין שום ספיקות, גייט צום ציל, איינגעמענדיק איין באריערע נאך דער אנדערער. בלויז אין אנהייב פון ראמן באגעגענען מיר אן עכטען ארטוס-מאטיוו: דעם מאטיוו פון גאביינען, וואס פארלאזט זיין פרוי קעגן איר ווילן און קען זי שוין ניט צוריקגעפינען. ער ווערט אבער אויך עפיזאדיש פונדאדערגע-ארבעט, אן א טראגישער פארטיפונג.

ערשט אין דעם יידישן ארטור-ראמן געפינען מיר ווידער צום סוף דעם מאטיוו פון שפיו, וואס ווערט ארויסגענומען ניט דורך דער געליבטער לארעל, נאר דורך אן אנדער פרוי, וואס באקומט צוליבדעם פרעטענזיעס אויף ווידוויילטן. דער דאזיקער מאטיוו, וואס דייט אן א קאנפליקט פון א מאן, וואס געפינט זיך אין דער שליטה פון צוויי פרויען, ווערט אבער אזוי מטושטש פונדאדערגעארבעט, אז אלץ בלייבט בלויז ביים אנדייטן: ס'איז מעכאניש

אייליק און גיט דערטראכט איבערצומען פון אן אנדערן ראמאן.
גיט אריינדרינגענדיק אלזא אין דער טיף, פארלייגט זיך ווירנט פון
גראווענבערג אויף די אויסערלעכע מאמענטן פון דער אקציע, וועלכע איז ציי
אים פארפלאנטערט און פאנטאסטיש, און פול מיט גיט רעאלע געשטאלטן, פישוף
ריזן, קארליקעס, לינדוורמען, פארצויבערטע חיות, מכשפות א. א. וו. דער
צווייטער שטריך פון זיין ווערק זיינען באשרייבונגען, ער באשרייבט געשיפענישן,
טצענעס, מענטשן, קליידער פארביק און מיט פלערליי פריטים און דעטאלן. דער
דריטער פאראקטעריסטישער שטריך פונם „וויגאליא“ איז זיין ריטערלעכע און
רעליגיעזע מאראליסטיקן אויף שריט און טויט גיט דער מחבר אנווייזונגען,
ווי דארף זיך א ריטער, אן איידעלפרוי פירן אין די פארשידנסטע פאלן, און
ער קאמענטירט אין מוסר-סטראפן און צוזאצן דעם גאנג פון דער אקציע.
ס'פאלן אבער אויך גיט קריסטלעך-פרומע באטראכטונגען, אין גיסיס, וואס
קומען אלס רעזולטאט פון דעם העלדס תפילה און גאטס גענאד. דער צוויבער
פון ווירנטס ראמאן באשטייט טאקע אין דעם אויסמישן זיך פון ליישישע און
עפישע, אביעקטיווע און סוביעקטיווע דיכטערישע עלעמענטן.

II. אייניקע דיפערענצן אין דער פאבולע.

מיר וועלן איצט פארצייכענען אייניקע דיפערענצן אין דער פאבולע
פון ווירנטס ראמאן און דער יידישער באארבעטונג.

1) וויג. — מיט דעם פרעמדן ריטער קעמפן פארשיידענע ריטער פון
דעם קיילעכדיקן טיש, זיי ווערן אבער אלע פון אים באזיגט, דאן ערשט
גייט ארויס קעמפן גאביין. ייד. — באלד נאכן אפזאג גייט ארויס קעמפן גאביין.
2) ייד. — פאר גאביינס אפפאר פרענט אים זיין פרוי, ווי זאל הייסן דאס
קינד, וואס זי וועט געבוירן. ער ענטפערט „ווי דו ווילט“, און אזוי אנטשטייט
דער נאמען פון דעם הויפטעלד. וויג. — פילט דער גאנצער עפיזאד. ערשט
נאכן אנקומען פון דעם יינגל אויף דעם ארטור-הויף דערוויסן מיר זיך, אז
ער הייסט „וויגאליא“.

3) ייד. — ווידוילט ווייסט, אז גאביין פון דעם ארטור-הויף איז זיין פאטער,
און ער אנטפלעקט עס גאבייגען פאר זיין אפפארן מיט דער מיידל אויף זיין
גרויסע אוואנטיוורן-רייזע. וויג. — ווידוילט דערוויסט זיך, אז גאביין איז זיין
פאטער, ערשט פון דעם פארצויבערטן מלך-הירש.

*) וויג. — באטייט ווירנטס „וויגאליא“.

**) ייד. — באטייט: דער יידישער ארטור-ראמאן.

4) ייד. די געקוימענע מיידל דערציילט אויפן ארטור הויף גענויער פון א שדים-משפחה, וואס האט פארצויבערט איר הארט מלוכה, די ריטער ארטוסנס זאגן זיך אפ צו קעמפן מיט א ניטגענשלעכער קראפט, בלויז איין ווידוילט גייט שיצן דעם כבוד פון דעם ארטור הויף, וויג. די מיידל זאגט אן בלויז קורץ א גרויסע און געפערלעכע אוואנטיוורע, און באלד רופט זיך ארויס ווידוילט מיט א ביטע צו דערלויבן אים פארן.

5) וויג. נאך פאר דער באגעגניש מיטן הינטל האט ווידוילט צוויי נצחונדיקע קאמפן מיט א ריטער, דאן מיט צוויי ריזן, וואס זיינען באפאלן א יונג מיידל. ביידע עפיוזאדן פעלן אין דער יידישער ווערסיע, און ווידוילטס איינלייטונגס-אוואנטיוורעס הויבן זיך אן גלייך מיטן הינטל-עפיוזאד.

6) נאך די איינלייטונגס-אוואנטיוורעס קומט דאס מיידל צו דער איבער-צייגונג, אז וויגאלוא איז גענוג שטארק, בכדי צו ווערן דער ריטער פון איר הארין. זי דערציילט דאן אונדזער העלד דעם ציל פון זייער רייזע: א מעכ-טיקער הייד, א געוויסער ראָאט פון גלוא, האט פארקויפט זיין נשמה דעם שד, און מיט זיין הייליך איז אים געלונגען צוערשט צו געווינען דעם צוטרוי פון לאָרעלס פאטער, דעם מלך פון קארענטין, בכדי אים שפעטער צו דערהארגענען און פארקאפן זיין מלכות. דאן איז די אלמנה מיט איר קליין טעכטערל אוועק אויף איר שלאס אין ראָאמונט, און געווארט, ביז איר טאכטער וועט רייף ווערן. זי האט נעמלעך באשלאסן זי חתונה צו מאכן בלויז פאר יענעם ריטער, וואס וועט באזיגן דעם הייד און צוריקברענגען דאס מיידל דערציילט אויך ווידוילטן די געשיכטע פון דער פארצויבערטער חיה, וואס קומט יעדן טאג צולויפן צום שלאס. אזויפיל אין דעם, וויגאלוא. אין דער יידישער ווערסיע א גאנץ אנדערע קאָנסטרוקציע, א מער פאָנטאָסטישע. מיר וועלן צו דעם פונקט שפעטער נאך צוריקקומען.

7) וויג. פארן אָפּפאַרן הערט אויס וויגאלוא א מעסע. ייד. נאטירלעך פעלט.

8) וויג. איז קירצער אין דעם עפיוזאד מיט דעם פארמישונגן מלך-הירש, וועלכער דערציילט אויף איין מאל ווידוילטן דעם גאנג פון זיינע קאמפן. דער יידישער מחבר האט עס צעלייגט אויף דריי סעצנען.

9) וויג. דעם גארטל, וועלכן ט'גאנבענען צו זי פישערס, באקומט שוין ניט וויגאלוא צוריק. מן-הסתם, טוט עס ווירנט בכיוון, בכדי ער זאל קעמפן אין גלייכע באדינגונגען מיט זיין הויפטשונא ראָאט, און ניט זיגן מיט דער

הילף פון דעם ווונדערבארן גארטל, אין דער יידישער ווערסיע באקומט וויד-
ווילט צוריק זיין גארטל.

10) וויגאלוא טויפט די פרויען פון ראָאָנסט שלאס, פעלט נאָטירלעך
אין דעם יידישן טעקסט.

11) דער גאנצער עפיזאד מיט דעם שפיז, וואס בלייבט שטעקן אין
ווידווילטס אקסל, און זיין נדר צו שווייגן, אויף די מעשה מיט דעם צווייטן
מלכט טאכטער, מיט וועלכער מען וויל אים משדך זיין, פעלט לגמרי אין
אין דעם „וויגאלוא“.

12) אָפער שוין נאך דער גליקלעכער חתונה פון אונדזערע העלדין ווערט
אין „וויגאלוא“ צוגעשטעפערט אן עפיזאד מיט א קאמף קעגן דעם פירשט
ליאָן—דערדאזיקער עפיזאד פעלט לגמרי אין דער יידישער באַארבעטונג.

III. אויספירן.

די דיפערענצן אין דער פאבילע פון „וויגאלוא“ און דער יידישער ווער-
סיע קאנען אין אלגעמיין צוטיילט ווערן אויף צוויי גרויסע גרופן: השמטות
און פארקירצונגען פון איין זייט, און הוספות פון דער
אנדערער זייט. צו די השמטות געהערן צ. ב. די פארצייכנטע פונקטן:
1, 3, 4, 5, 7, 10, 12. מיר באגעגענען דא א דערשיינונג, וואס איז כאַראַקטע-
ריסטיש פאר אלע מצר אריגינעלע יידיש-טייטשע ראמאנען: די שטרעבונג
צו פאראיינפאכן די אקציע, קאנצענטרירן זי און מאכן זי ווייניקער קאמפליצירט.
דאן האט דער יידישער מחבר געמוזט באזייטיקן אלע עפיזאדן, וועלכע טראגן
אן אויסגעשפראכענעם קריסטלעכן כאַראַקטער. דא געהערן צ. ב. די השמטות
7, 10.

א סאך וויכטיקער איז די גרופע פון צוגאבן, ווארום זי
מאכט קלארער די אקטיוויטעט און זעלבשטענדיקייט פון דעם יידישן מחבר.
צום וויכטיקסטן איז דא דער אינצידענט מיט דעם שפיז, וואס בלייבט שטעקן
אין דעם אקסל פון ווידווילטן, — מיט וועלכן ס'בינדט זיך נאך א מאטיוו:
ווידווילט מוז שטום בלייבן, ביז ס'וועלן אריבער 3 טעג נאך זיין באגעגניש
מיט לאַרעל. ביידע מאטיוון זיינען כאַראַקטעריסטיש פאר דעם ציקל פון די
ארטור-לעגענדן. דער שפיז-מאטיוו שפילט צ. ב. א גרויסע ראליע אין וואלפ-
ראמס „פאַרטיפאל“. דעם מאטיוו פון דעם העלד אדער העלדין, וועמען ס'איז
פארבאטן צו רעדן, טרעפן מיר אין הארטמאנס „ערעק“ אין „פאַרטיפאל“, אין
„לאַנצעלאט“. איברינקס איז דער שטומען-מאטיוו פאראן אויך אין די „זיבן

ווייזן מיינשטר" (משלי סנדבר), וועלכע קורטירן (העברעיש) אויף דער יידישער גאס שוין פון דעם 13 יארהונדערט אן. ס'איז אבער פאראן בלויז איין ראמאן פון יענער צייט, וווּ ביידע מאטיוון ווערן פארבונדן אויף אן ענלעכן אופן: ס'איז דער מיטלעוויכטיגער ראמאן „וויילעלם פון אַרלעאן" פון רי. דאָלף פון עמס. דעמדאזיקן עפיזאד האט אלזא דער יידישער מחבר ווארשיינליך געליען פון רודאלף פון עמס.

און דאך האט דער יידישער מחבר דעמדאזיקן עפיזאד איבערגענומען ריין—מעכאניש און ניט באוויזן אים לאגיש פונאנדערצוארבעטן, אריינפאלנדיק אלעין אין א סתירה: די אלטע מכשפה זאגט אן ווידוויילטן, אז, בכדי ער זאל געזונט ווערן, טאר קיינער ניט ארויסנעמען דעם שפיו, א חוץ לארעל, ווארום צוליב לארעל שענקט זי אים דאס לעבן. דערביי מוז ער דריי טעג שטומען און ניט ענטפערן אויף לארעלס פראגן. דער ערשטער באדינגט ווערט ניט דערפילט, ווארום די טאכטער פון דעם גערעטעטן מלך, און ניט לארעל, נעמט ארויס מיט ליסט דעם שפיו. ניטקונדיק דערויף זעען מיר ניט קיין שום ניטאנגעמע פאלגן פארן העלד צוליב דעם ברוך פון זיין שבועה.—עס איז ויער מעגלעך, אז שוין צום סוף פון דעם ראמאן האט דעם יידישן מחבר פארגעשוועבט דער געדאנק ווידער צו פארפלאגטערן די אינטריגע, פארוויקלען דעם העלד אין נייע אוואנטיוועס, פפרט וואס ער געפינט זיך מיטאמאל צווישן צוויי פייערן, און צוויי פויערן פערענדירן אויף אים. דערנאך האט זיך דער מחבר אפגעזאנט פון זיין פלאן און פארענדיקט בכי-טוב דעם ראמאן, אויפן חשבון פון דער סתירתדיקער אנטוויקלונג פון דעם שפיו-מאטיוו.

ניטווייניקער מעכאניש און קאנסטרוקטיוו מינדערווערטיק איז דער צוויי-מאליקער דעביוט פון דער אלטער מכשפה, דער מוטער פון דעם שד, וואס געווינט אין דער יידישער ווערסיע גרויסע חשיבות. אין „וויגאלוא" געהערט די דאזיקע מכשפה צו די מכשולים, וועלכע ווידוויילט מוז באזייטיקן אויף זיין וועג צו ראַצסנס שלאס.

דא, אין דעם יידישן ארטור-ראמאן, איז זי שוין דעם מכשפס מוטער, וואס היט אים ווי דעם שווארצאפל פון אויג, כאטש אויך ער, דער שד, איז ניט קיין מפליקנד. אין „וויגאלוא" דערשיינט זי איינמאל, אין וואלד, דאן פארשווינדט זי פון דער ארענע און מער הערן מיר ניט פון איר. אין דער יידישער ווערסיע מוז ווידוויילט צוויימאל מיט איר קעמפן, און ביידע מאל אן דערפאלג. ער ווערט ווידער ריין צומעליק געראטעוועט פון א זיכערן טויט.

צוליבדעם קומט אויף אויס קינסטלעך דער קאמף מיטן זונדל, מיטן שד. לויט דער קאנסטרוקציע האט עס געדארפט זיין דער הויפטקאמף, אין דער יידישער ווערסיע איז עס א צווייטראנגיקער עפיואד.

עס גלייבט נאך מאכן אויפמערקזאם אויף דעם נאמען פון דעם הויפט העלד: די יידישע ווערסיע האט געענדערט זיין נאמען פון „וויגאלא“ אויף ווידוויילט (אין דער סטאנסן-ווערסיע אפילו „וויא דו ווילשט“), און צו געטראכט צום נאמען א טעם ס'קאן זיין, בכדי אויסצוגעבען דעם ראמאן פאר אן אריגינאל-ווערק.

IV. דער מחבר פון דער יידישער ווערסיע.

דער מחבר פון דעם יידישן ארטור-ראמאן, ווי לאנדוי שטעלט פעסט, איז געווען א יידישער שפילמאן, א פראפעסיאנעלער פאלקסזינגער. באווייזן דערפאר שטעלן צו הויפטזעכלעך די האמבורגער כתב-ידן, וועלכע טראגן בולט דעם כאראקטער פון רעציטאציע-שטיק, בעת דער וואגענזייל-טעקסט איז שוין גיכער א פאלקס-בוך, און די לעבעדיקע, פסדר וועגן זיך דערמאנענדיקע און מאנענדיקע שטים פון דעם זינגער איז שוין פון דעם טעקסט כמעט ווי פארשוונדן. די האמבורגער כתב-ידן זיינען פול מיט איבערהערונגען (ריימען, שורות גאנצע דער שפילמאן כאפט אטעם פאר דער ווייטערדיקער דערציילונג), ווענדונגען צום פובליקום, פאררונגען אויף עפעס א בוך („דאָש טוט אונז דאָש בוך ביקנט“), אדער גאר אויף א שפילמאן מסורה („אז מיר עש ור נומן הוּן“), פארזיכערונגען אין דער ווארהאפטיקייט פון די דערציילטע געשייטנישן, בקשות זיך שטיל צו פארהאלטן (וועלט איר נון שטיל גידאגן“), און אין איין ארט קומט אפילו אזא מין כאראקטעריסטיש אינטערמעצא: אין א מא-מענט, ווען די צוהערער זיינען גאר שטארק פארניטצערטירט-ווארום ווידוויילט ווערט פון דער מכשפה אריינגעטריבן אין א צושפאלטענעם בוים, אזוי, אז ער קאן זיך ניט רירן, נוצט עס אויס דער קלוגער שפילמאן פאר א מין שטרייק: ער וויל ווייטער ניט דערציילן, ביז מען וועט אים ניט געבן א פולן גלאז וויין.

נוך מוש ווידוויילט אזו לאנג גיפאנגן זיין,

ביש איר מיר גיבט צו טרינקן גוטן וויין.

דו וויל איך אים העלפן וואָל.

שענקט איר מיר אנדערש איין גרוש גלאז בור. (פאָל. מ. ע.)

(כתב יד 288, בלאט 58א.)

מיט דער הילף פון א שפראכלעכן אנאליז שטעלט לאנדוי פעסט, אן

דער מחבר פון דעם יידישן ארטור-ראמאן האט געמוזט שטאמען פון דעם ריי-
גיש-פרענקישן געביט. אן ערך ארום מיינן, פראנקפורט אדער וואָרמס, פון
דעם פרוצור געזאנגן איז קלאָר, אז דער יידישער שפּילמאן איז געווען גוט
געוואונט אין דער דעמאלטיקער זייטשער ראמאנטישער ליטעראטור, גפרט
אין די ארטור-ראמאנען.

V, דער כאראקטער פון דער יידישער ווערסיע,
דער יידישער שפּילמאן האט געהאט פאר זיך ווארשיינלעך א כתב-יד
פון ווירנעס ראמאן; אייניקע בעוהותדיקע און כמעט אידענטישע ווענדונגען,
וועלכע קומען פאר אויפן גאנצן עטח פון ראמאן, באווייזן, אז ער האט דעם
„ווינצלאָ" געקאנט ניט נאר פון גערער, נאר אויך בכתב. פון דער אנדערער
זייט, זיינע באדייטנדיקסטע וואריאציעס הויפן זיך אן ערשט סוף ראמאן, —
אפשר איז זיין ווירנעס-כתב-יד געווען צום סוף באשעדיקט, און ער האט
געמוזט דעם דעמעקט אויספילן מיט זיין אייגענער פאנטאזיע. — ער האט זיין
ראמאן געשריבן אין דער ספעציפישער פּאָעטישער פארם פון דעם 14 יאר-
הונדערט, אין רייס-פארן. דאך פילט זיך פון צייט צו צייט אין דעם יידישן
ראמאן דער איינפלוס פון די דריי ריימטן, מיט וועלכע ווירנעס פארענדיקט
תמיד יעדע סטראָפּע, און מיר טרעפן—אין די האמבורגער כתב-ידן, — שיריים
פון אזעלכע דרייִלימען, כאטש אינמיטן און ניט אפט.

ער האט געהאט פאר זיך א ראמאן, געשריבן דורך א יונגן, גאָוון און
באגייסטערטן ריטער. ווי האט ער, דער ייד, אפגעריט מיט דעמדאזיקן, דעם
געטא אזוי פרעמדן מאטעריאל? די ריין קריסטלעכע מאטיוון האט ער אינפאך
אויסגעמיטן, ער האט אויך רייק באזייטיקט ווירנעס פּאָעטיש-ליידישע און
מאראליזירנדיקע סטראָפּען. גאר זעלטן פרוווט ער אריינשטעלן אן אלגעמיינע
מוסר-ווענדונג. ער האט לחלוטים ניט געהאט קיין חשק יידישעלעכער צו מאכן
דעם טעקסט, צי דורך אויסדרוקן, צי דורך בילדער, סימבאָליעס, וואס זאלן
אָנקניפן צום יידישן שטייגער. ווי דאס וואס געטאן דער מחבר פון דעם בלא-
בוך, די הויפט סיבה פאר אזא מין באציונג צו די צילן פון דעם אייגענעם
ווערק דארף מען זוכן אין דער צייט: אליהו בחור לעבט כמעט צוויי יאר-
הונדערטער שפעטער, ווען ס'איז שוין פארשוונדן דער טיפ פון דעם ריכער-
ראמאן אלס א ציל פאר זיך, אלס א שאפונג, וואס געניגט זיך אליין, ווען
ס'איז שוין פארשוונדן די אינעווייניקסטע אטמאסכער פון א ריטעראמאן, און
ס'האט שוין געמוזט קומען זיין גלגול אין א פאלקס-בוך, וואס באטראכט

שוין האלפגלויביק, האלסקעפטשיש זיי גבורה פון דעם העלדן—גלויביק אויף אזויפיל, אויף וויפיל ס'איז נויטיק, צווי מיטגעריסן צו ווערן פון דעם סיפור-המעשה, פארקאפט ווערן פון דער אינטריגע,—סקעפטשיש אויף אזויפיל, אז ס'בילדעט זיך אויס א בלוז, ס'בלייבט פלאץ פאר יאוויאלן הומאר, פאר פיקאנטע אינטערמעצאט, פאר ווערטלואגעריי און שטרענג רעאליסטישע עפיו-זאדן.—דער דאזיקער בלוז, דער פרייצר פלאץ, וועלכן ס'האט געשאפן דער ביטל פון די שפנטערדיקע דורות, איז נאך ניטא אין דעם יידישן ארטור-ראמאן. אינטערעסאנט איז דורכצופארטן, אויפן ביישניל פון דעם ארטור-ראמאן, ביי דעם גאנצן קאנטערוואטיום פון די יידישע ארויסגעבער און דרוקער, די עוואלוציע פון דעם רעציטירטן ראמאן צום פאלקסבוך. די דאזיקע עוואלוציע שטעלט פאָר דער וואגענזוויל-טעקסט: דאָכט זיך, ס'האט זיך גארניט געביטן, כמעט די זעלביקע אויסדרוקן, יוזל וויצנהויזן לאדט איין זיינע לעזער דעם ראמאן צו לעזן אָדער רעציטירן, ס'איז אבער שוין פארשוונדן דער שפילמאן, דער זינגער, וואס דערצייילט פייערלעך אין השוּבדיק וועגן דעם לעבן און קאמפן פון זיינע העלדן, אטא די פארשוונדענע פייערלעכקייט צייכנט אפ דעם אינטערגאנג פון דעם ריטערראמאן און זיין מנדלגל ווערן אין א פאלקסבוך.

ביים קריסטלעכן ריטער-דיכטער פארוט די פייערלעכקייט אויף א וועלט-אנשוואונג, אופן באוויסטזיין פון דער חשובער מיסיע, וואס ווערט דערפילט דורך דער ראמאן-רעציטאציע, זי איז אויך א ריטערלעכע טאט, די דאזיקע ראמאן רעציטאציע, וואס האט זי געקאנט זיין ביי דעם יידישן שפילמאן, וועלכער האט זיך דאך נישט געקאנט שטיצן אויף דערדאזיקער באזע פון די טערלעכן וועלטבאָנעמען? זי האט געמוזט ווערן א מין ווערטער-מאסקעל, ווערטערמינע, א ריין טעכניש מיטל.

דער יידישער שפילמאן האט נישט געהאט קיין הוש פארן ריכערטום פאר זיינע מנהגים, פאר זיינע סובטיליטעטן, וועלכע ער האט געמוזט אויפ-געמען אויסצולעך, מעכאניש, ביי וירנטן, דעם ריטער,—באגעגען מיר אזא מין סובטיליטעט, אז פאר דעם, ווי וויגאלוא גייט קעמפן זיין הויפטשלאכט מיטן ריטער ראָאָס, ווערט צוגעגאנבעט און פארפאלן זיין כישופדיקער גארטל; ס'איז א ריטערלעכע פייגקייט: ס'האנדלט זיך וועגן דעם, אז ווידוויילט זאל אין גלייכע באדינגונגען באזיגן דעם הויפטשונא. דער יידישער שפילמאן האט זי דאזיקע סובטיליטעט נישט פארשטאנען, און ווידוויילט באקומט צוריק זיין

גארטל. — אן אנדער ביישפיל: גאַביין איז טאקע דער שולדיקער אין דעם סיכסוך מיט דעם פרעמדן ריטער, לויט זיין עצה האט מען נישט צוגענומען די מתנה. — דאך שטעלן זיך איין ביי ווירגטן סאַלידאַריש אלע זיינע חברים, און דער פרעמדער ריטער קעמפט צוערשט מיט גאַביינס חברים, און, ערשט ווען זיי ווערן באזיגט, — מיט גאַביינען. ביים יידישן שפּילמאַן ווילן נישט די ארטור-ריטער קעמפן פאר גאַביינען, זיי טענהן, אז גאַביין דארף אליין טראגן די פאַראַנטוואַרטלעכקייט פאר די פאלגן פון זיין עצה. — אין דעם יידישן טעקסט, ווען דאס מיידל קומט אויף דעם ארטור-הויף בעטן היילף, זאגן זיך אפ די ריטער, ווארום זיי האבן מורא פאר שדים. ביי ווירגטן רופט זיך באַלד ארויס ווידוילט צום קאַמף, און לאזט שוין נישט אנדערע קומען צום ווארט. אויב דער יידישער ארטור-ראמאן קאן צוליב פארשטענדלעכע סיבות נישט אטעמען מיט יענער עקזאלטירטער לופט, וואס איז דער הויפטצויבער פון ווירגטס ראמאן, — דאן האט שוין דער יידישער ראמאן געמוזט לכתחילה זיין פארמשפט צו בלייבן בלויז א מעשה, אן אינטריגן-ווערק, ווו דער פלאנטער איז שוין אלץ און פילט שוין אלץ אויס און לאזט שוין נישט איבער קיין פלאץ פאר אנדערע מאמענטן. דאס ריטערטום איז שוין א פאנטאסטיק-אַביעקט, די העלדן — הילצערנע אינטריגע-מאַנעקינען. דער פירישער עלעמענט פון ווירגטס ראמאן איז פארשוונדן, — צוזאמען מיט זיין סביבה. ס'איז פארשוונדן, מן-הסתם צוליב טעכנישע טעמים, ווירגטס פארביקע, דאך זייער זעטאליזירטע גאשרייבינג, דער פארשוונדענער סוביעקטיווער עלעמענט איז ווי אוועק צו פארשטארקן די פאנטאסטיק פיגור ראמאן. אויב „וויגאַליא“ איז גענוג פאנטא-סטיש, איז אין דעם יידישן טעקסט די פאנטאסטיק דערהויבן געווארן צום קוואַדראַט, ביי ווירגטן איז דער הויפטשונא ראַאַס א ריטער, אמת, א הייד, וואס באַנוצט זיך נאך דערצו מיט דער היילף פון דעם שד, — דאך א ריטער, א רעאלער מענטש, וואס קעמפט מיט ווידוילטן לויט אלע כליים פון דעם ריטערלעכן קאדעקס. די פרוי פון דעם הייד, און איר ליבע צו דעם מאן, שילדערט ווירגט אין ווארימע און סימפאטיזירנדיקע שטריכן, ער באדויערט אפילו, וואס זי האט זיך נישט געטויפט פארן טויט, און שמוגלט אדורך, בכדי מלמד זכות זיין אויף איר, א פאר טענות פון איר צו מאַהאַמעטן. אנדערש אין אונדזער טעקסט: דער הויפטשונא איז שוין דא נישט א ריטער, נאר דער שד גופא, געמלעך די אלטע שדיכע און איר זין, דער ריז לויפער. — ביי ווירגטן האנדלט לאַרעלס מוטער זייער פראקטיש: אז מען האט אוועקגערויבט

איר מלכות, פארט זי אפ אין א שלאס און ווארט, ביז איר טאכטער וועט רייף ווערן בכדי צוריקצופאקומען דורכן חתן דאס פארלויבענע מלכות. אין דעם יידישן טעקסט לעבט זי עלנט, שיר ניט געפאנגען, מיט איר טאכטער און א פאר געצייילטע משרתים. אפילו רעאליסטישע מאמענטן זיינען אלזא אין דעם יידישן טעקסט פאנטאסטיש אויסגעלייגט געווארן.

וואס איז אלזא דער יידישער ארטור-ראמאן? אונדז איז ניט באקאנט די סטאנסן-ווערטיע, און גראד זיינען מיר חושד, אז זי איז אין א סאך פרטים אינטערעסאנטער פון דער ריימפאָרן-ווערטיע, און אז אויך איר עסטע-טישער ווערט איז א סאך העכער. דאס, וואס איז אונדז באקאנט—דער על-טערער נוסח פון דעם האמבורגער כתב-יד און דער יינגערער וואגענזייל-נוסח—איז א ריטערראמאן אָן ריטער און אָן ריטערלעכקייט, א ראָמאַן, וואס שלאנט אויפן פלאנטער פון דער אינטריגע, און בלייבט דאך שטארק מאָנאָטאָן. בפרט מאכט א שווערן איינדרוק דער וואגענזייל-נוסח, וואס איז א מומיע פון אַנֶאַמאָל לעבעדיקן ראמאן, אן וועלכן ס'איז פרוו אים צו גאלוואַניזירן, א ריטערלעכער ראמאן, וואס האט ניט באוויזן דורכציוועבן זיך מיט רעאלע, פריילעכערע אלטאגספארבן.

מען דארף מלמד זכית זיין אויפן יידישן ארטור-ראמאן, אז ער איז פריי פון וועלכע ס'איז טרוויאלע המצאות, פיקאנטע עפיזאדן, דראסטישע סצענעס—ער געהערט אפשר צו די אנשטענדיקסטע פאלקסביכער פון דער אלט-יידישער ליטעראטור.

ליטעראטור:

שטיינשניידער-נר. 266, 420. אין קאטאלאג פון די האמבורגער
העברעישע האנטשריפטן:

אין אלגעמיין שטיצט זיך די איצטיקע אפהאנדלונג אויפן ווערק:

D. L. Landau, Arthurian Legends or the Hebrew-German
Rhymed Version of the Legend of King Arthur,

Leipzig, 1912, „Teutonia“, Arbeiten zur Germanischen
Philologie, 21 Heft.—

דארט איז אויך אנגעגעבן די איבעריקע ליטעראטור.

זע אויך מ. וויינרייכס קורצע רעצענזיע וועגן לאנדויס אויסגאבע:

„שטאפלעך“, ז. 42, 48.

אויסצוגן פון דעם יידישן ארטור-ראמאן.

(א) דער עפיואד מיט דעם מיידל, וועמען מען האט צוגערויבט אירע דריי מתנות פון דעם שיינקייטס-קאנקורס. (לויט די ביידע האמבורגער כתב-ידן).

B.

A.

כתב-יד האמבורג נר. 255 (שטיינ-
שניידער 327) בלאט 111b-108b.

כתב-יד האמבורג נר. 289 (שטיינ-
שניידער 288) בלאט 22b-26 א.

דא טעטן זי אבר ווייטער רייטן.

דא ריטן זי אבר ווייטער דר בור.

דא זאכן זיא רייטן איין שויגי מייד
[פון ווייטן.]

דר גוך זאכן זי אין דש ועלד היננין.
דו זאך זי רייטן איין שויגי מייד.

איר פפערד דש טעט ניט אנדרש
[ווען לויפן.]

איר פפערד טעט ניט אנדערש ווען
[לאפן.]

אונ' זיא טעט ניט אנדרש ווען זיך
[שלאגן אונ' רויפן.]

אונ' זי טעט ניט אנדרש ווען זיך
[שלאגן אונ' ראפן.] 61

יר וואר זאג איך איך דש.

כור וואר זאג איך אויך דש.

איר האר קלאך אז דש גולד וואש.

איר (האר) 62 ווש קלור אז דש גולד.

דש רויפט זי אויש מיט גרים.

דש ראפט זי אויז מיט גרים.

אונ' שריא מיט לויטער שטים.

אונ' שריא מיט לויטער שטים.

קיין שויגר ורויא וואר גיא גיבורן.

קיין שויגי וראווי וואר גיא גיבורן.

זיא שריא וויא וואש איך האב ור לורן.

זי שריא וויא ווש איך הון ור לורן.

דא עש ווידוילט זאך.

דו עש ווידוילט דר זאך.

גוא הוירט וויא ער צו זיין יונג
[ורויא שפראך.]

גון הורט וויא ער צו זיין יונק וראווי
[שפראך.]

לייבי יונגי ורוי אלעשט אונש רייטן
[צו ייענר ורויא אונ' זעהן.]

לייבי יונקי וראווי פייין.

וואש איר איז גישעהן.

לוישט אונש רייטן צו ייענר וראווי

אוב איך איר עש קענט אויש ריכטן.
[אז איין מאן.]

אונ' לוישט אונש זעהן ווש איר טוט
[גיברעכן.]

אוב איך אירש קונט אויש ריכטן.

זיא שפראך דש גיט מיר גיט אן.

זי שפראך דש גיט מיר גיט אן.

A.

ווער וויל' הוט אויש צו ריכטן.

דער זול' ורויא 63 אויף שטיין.

ער שפרך' דו ווארטצט מיינר איין

[קלייני ווייל].

אונ' ל'ושט מין ביזעהן ווש דו גיברייכט

[די שון מייד.

זי שפרך' איך ווייש נימנץ צו פייטן. 64

איך וויל' מיין שטרוט רייטן.

ער שפרך' איך וויל' די שון מייד ניט

[ל'ושן טויטן בור לייד.

איך וויל' דאהר רייטן.

אונ' וויל' זעהן ווער איר הוט גיטן' דש לייד.

לייט (לייכט) 65 הוילף' איך איר ווידר

[אויף איר בייין.

דו ער נון קאט צו איר.

דו שפרך' ער ווער הוט דיר גיטן' דש לייד.

מין דר בארמט זער דייני פייין.

דש רייד' איך אויף די טרויאן מייין.

דיא יונג ורווי שפרך' ליבר ריטר מייין.

דש איר מושט אוימיר 66 זעליק זיין.

איר קענט מירש ליידר ניט רעכין. 67

נוך מיט הובירן 68 נוך מיט שטעכן.

ווען מיר זיין ליידר אליין צו שוואך דיון מן.

דער מיר דו לייד' הוט גיטן.

ער שפרך' אויער לייד' זולט איר מיר זגן.

אונ' זולט מיר נישט בור זגן.

ווער ווייש וויא שוואך איך זיא.

איך הוילף' אויך אויף די טרויאן מייין.

זיא שפרך' איר זייט איין הויפער יונגר מן.

אז איך גיא גיזעהן הון.

דרום וויל' איך אויך מייין קומר זגן.

אונ' וויל' אויך קאגלין 69 קלאגן.

מייין קוינגרייך אישט אל' היא.

B.

ווער ויל' האט אויש צו ריכטן אונ'

[אן ויל' אווער וויל' בין.

דער זאל וריא אויף שטיין.

ער שפרך' דא ווארטט מיינר איין

[קלייני ווייל.

אונ' כוט ניט רייטן אזו אין גרושר אייל.

זיא שפרך' איך ווייש נימנץ צו פייטן.

איך וויל' מיין שטראט רייטן.

ער שפרך' איך וויל' דיא שון מייד.

[ניט ל'ושן טויטן ור לייד.

איך וויל' דאהר רייטן.

אונ' וויל' זעהן מיט וועם זי טוט

[שטרייטן.

לייכט הוילף' איך איר אויש איר פייין.

דיא ער קאט צו דער מייד דיא שון

[אונ' דיא ויין.

דא שפרך' ער צו איר.

ווער האט גיטאן דאס לייד דיר.

מין דר ברמט זיר דייני פייין.

דש רייד' איך אויף דיא טריי מייין.

די יונג ורויא שפרך' ליבר ריטר מייין.

דו איר מושט זעליג אימר זיין.

איר קענט מירש ליידר ניט רעכין.

נאך מיט הובירן נאך מיט שטעכן.

ווען מיר זיין ליידר זעליין צו שוואך.

[דיון מאן.

דער מיר דש לייד' האט גיטאן.

ער שפרך' אייער לייד' זאלט איר

[מיר קלאגן.

אונ' זאלט מיר נישט ור זאגן...

ווער ווייש וויא שוואך איך זיא.

איך הוילף' אייך אויף די טרויאן ורייא.

A.

דו וויל איך אויך זגן וויא. אונ' אזו איז דש רעכט בון דיזר שטט.

אין דער שטט זיין ויל הויפשי יונק [וראווי].

אונ' וועלכי דיא שוינישט איז דו גאב מן גוצ 70 דרייא.

איין שיך פפערד.

דש איז וואל טויזנט גוילדן ווערט.

אונ' אך איין בויגיל דער איז זיין [גלייכן ניט].

ער קיין אך וואל רידן.

אונ' אך דער צו איין הויפש בויגיל [הויש דו ווש אייטיל גולד].

דו גירעט 71 מן אלש ווער די הויפשט איז.

אזו הוט מיך גוט 72 דו מיט גיערט.

אונ' ער הוט מיר די גרוש הולד 73 ביווערט. דרום איך וואר די שון אליין.

דו האלף עש מיר גר קליין.

דש מן מיר גאב דיא דרייא גוב.

אונ' איך וואלט ווידר היים ציהן מיט [מיינס היר].

דו קאם איין ריטר איין בויז וויכט.

דער מיר הוט גיטון דש גישיכט.

אונ' ער גאט מיר די דרייא גוב.

דרום בין איך וויידן ווייא.

ווען ער הוט איין טוכטר איין שויני מייד.

די מיינט ער זי וועלט די שוינישט זיין.

דו זי ניט ווייש עש טעפט אים זער צורן.

דרום הון איך ליידר מייך ור לורן.

מיט גיוואלט ער מירש נאם.

קאם איז מייך פאטר מיט זיינס היר

אנטוונגן. דא קאם איין ריטר איין בין וויכט.

B.

זיא שפראך איר זייט איין היפער [יונגר מן].

אז איך ניא גיזעהן האן.

דרום וויל איך איין מייך קימר זאגן.

אונ' וויל איך קלעגליך קלאגן.

מייך קינגרייך איז אלייא.

דש וויל איך איין זאגן וויא.

אונ' אזו איז אין דער שטאט איין [רעכט ור יארן].

יונגי אידעלי ורויאן גיבורן.

וועלכי די שוינישט איז דא גאב מן [גאב דרייא].

עש זייא ווער עש זייא.

איין שוין פפערד.

דש איז וואל טויזנט גילדן ווערט.

אונ' אויך איין פוגל דער איז זיין [גלייכן ניט].

ער קאן אויך וואל רידן ווען עש [שוין גיט איז דער זיט].

אונ' אויך איין הויפש פוגל הויז דש [וואז אויש אייטל גאלד דר צו].

דש גרעט מן גאב ווער דיא הויפשט [וואש נוא].

אזו האט מיך גאט דא מיט גיערט.

אונ' ער האט מיר דיא גרוש הולד [ביווערט].

דרום איך וואר דיא שוין אליין.

דאך האלף עש מיר גר קליין.

דו מן מיר גאב די דריי גוב.

אונ' איך וואלט ווידר היים ציהן מיט [מיינס היר דרום דו איך הט זייזי לוב].

דא קאם איין ריטר איין בין וויכט.

A.

ער וואלט אין אך האבן דר שלאגן.
העט ער אין נויערט קוינן דר יאגן.
מיין פאטער איז איין ארמור ויטר
ואיין בידר מן. 74
ייענער בוב איז אים צו מעכטיק.
דרום מוש איך דש מיין ור לירן.
דרום וויל איך מיך טויטן ור ליר.
אל היא אויף דינר הייט. 75
דער יונג מן שפרך איר זולט מיר
באלד בור ייעהן. 76
וואו איז דש גישעהן.
זי שפרך עש איז קאם צווייא צייט.
צוואר דער בויז וויכט איז גיט ווייט.
ער איז מיט זיינע הער קאם צוואו מיילן.
ער שפרך דו לושט מיך באלד איילן.
ער מוש אויך דש אויער וויר געבן.
אודר ער מוש מיר נעמן מיין לעבן.
דו אייליטן זי באלד זער.
ביש זי ווארן אן זיכטיק דו הער.
אונטר דעם הער ריט ער מיט גיוואלט.
ער שפרך נון זגט מיר באלד.
ווער דער הער אונטר אויך איז.
דו שפרך אייגר צו דעם אנדרן אין
(הלט ער אויבזניק איז.
ער איז איין יונגר שטולער מן.
וש מג אים אונזר הער האבן גיטון.
מן וויז אים דען הערן.
דו נייגט זיך צימליך דער יונג מן.
דער הער דען גאשט גר שון אנפיינג.
גון זג אן ווש דו ווילשט דו הויפער יונג.
ער שפרך מיר איז ווארן בור ייעהן.

B.

דער מיר האט גיטאן דש גשיכט.
אונ' ער נאם מיר די גאב דרייא.
דרום בין איך ווארדן וריידן ורייא.
ווען ער האט איין טוכטר איין שויני מייד.
דוא מיינט ער זיא זאלט דיא שוי-
[נישט זיין דש וואר אים ליר.
דא זיא ניט ווש עש מעט אים צארן.
דרום הון איך לירר דש מיין ור לורן.
מיט גיוואלט ער מירש נאם.
קויט איז אכטרונגן מיין ואטר מיט
וויינעם היר האם (קאמ) 87.
ער וואלט אין אויך האבן דר שלאגן.
העט ער אין גיארט קעגן דר יאגן.
מיין ואטר איז איין ארמר ריטר איין
[מאן בידר.
ייעגר בוב איז צו מעכטיג אים דר
ווידר.
דרום מוז איך דש מיין ור לירן.
איך קאן מירש ניט שלאגן אויש
[מיין הירן. 88
אלהי אויף דינר הייר.
וויל איך מיך טויטן ור ליר.
דער יונג מאן שפראך איר זאלט מיר
[בלד ור ייעהן.
וואו איז דש גישעהן.
זיא שפראך עש איז קויט צווייא צייט.
דער בויז וויכט איז גיט ווייט.
ער איז מיט זיינע היר קויט צוויי מיילן.
ער שפראך דא לושט מיך בלד איילן.
ער מוז אייך דש אייער ווידר געבן.
אודר ער מוש מיר נעמן דש לעבן.

A.

וויא איך איז איין גרוש אונצוכטיג גישעהן.

וויא איר איין יונק וראווי הט ביראבט. צוואר איך העט עש ניט גילאבט.

העט איך דען ראב ניט בייא אויך גיזעהן. דש מושט איר זעלברט ייעהן.

ער שפרך בון זג אן דו יונגר מן. ווש דיך דיא זאך גיט אן.

ער שפרך איין יונגר ריטר בין איך. אונ' איך הון מיר גינמן אין מיין זין.

וואו איך ריטר שאפט זיך 77 שענדן. קיין איך דו וויל איך עש ווענדן.

זייט איר איין ריטר.

דו זולשט איר דש איר האבן גילושן. ווען עש איין ריטר ניט וואל אן שטיט.

דו ער איין יונק וראווי ביראבט.

דרום גיבט עש ווידר די שון מייד. איר דרייאר לינא קליידר.

דו איר הוט טון בישערן גוט.

דער ריטר לייכטיט אונ שפוטט ווידוילט. ער שפרך דו יונגר נאר.

איך זאג דיר ור וואר.

בון וואנן קומשטו הער גיראנט.

אודר ווער הוט בוך דיר גיראנט. דש דו מיר אזו בערליך רידשט אן.

איך שון דיך דיינר יוגנט עש זולט ודיר דען נוימר גוט טון. 78 ווידוילט ענטווערט אים גר גישווינד

ואיך וויל מיך דש אונטר ווינדן. 79

B.

דא איילטן זיא זער.

ביז זיא ווארן אן זיכטיג דש הער.

אונטר דש היר ריט ער מיט גיוואלט. ער שפראך נוא זאגט מיר בלד.

ווער איז אונטר אייך דער הער.

דא זאגט איינר צו דעם אנדרן איך ואלט ער איז אונזיניג דער.

ער איז איין יונגר שטולצער מאן מיט אלן ערן.

מן וויז אים דען הערן.

אונ' דא ער אין זאך אן.

דא נייגט זיך גר צימליך דער יינג מאן. דער הער דען גשט גר שין אנטפינג.

נוא זאג ווש דוא ווילשט דוא היפשר יונג. ער שפראך מיר איז ווארן ור ייעהן.

וויא דא איז איין גרוש אונצוכט גישעהן. וויא איר איין יינג ורויא האט בירויבט.

צוואר העט עש ניט גילויבט.

העט איך דען ראב ניט בייא אייך גיזעהן. דש מושט איר זעלברט ייעהן.

ער שפראך נוא זאג אן דוא יונגר מאן. וואש דיך דיא זאך גיט אן.

ער שפראך איין יונגר ריטר איך בין. אונ איך האב מיר גינמן אין מיין זין.

וואו איך זיך ריטר שפט שענדן.

קאן איך דא וויל איך עש ווענדן.

זייט איר איין ריטר פון זעלכר מושן. דא זאלט איר דש איר האבן גילושן.

ווען עש איין ריטר ניט שטיט וואול. דוער איין יונג ורויא בירובן זאל.

דרום געבט עש ווידר דער שוין מייד.

א.

איך וויל דז דו זולשט דער יונקי ווראווי דז איר ווידר געבן. אונ' קושט 80 עש מיך האלט 81 מיין לעבן. איך וויל דיר בון דיינם האלז גיט רייטן. אונ' זולט איך האלט מיט דיר שטרייטן. דו בויוז ראכר 82 אונ וראווי שענדר. דער ריטר ביגונד 83 זיך צו דר צוירנן. ער שפרך צו דען יונג מן. וויא גערן איך דיינר יוגנט גישונט הון. דו הושט מיר אזו בויוז צו גירעט. דו ווערט דיר גוימר ווערן ור ייעהן. דש וויל איך זיך בור וואר ייעהן. ווידוילט שפרך איך וויל דיך אונ' ודיין הערן בישטיין. אודר דו גיבשט דער יונק וראווי דש איר. דער ריטר שפרך דש זול גיט זיין. איך העט עש וואל אין מיין מוט. דש איך דיך אין מיינר רוט. זולט שלאגן. ווידוילט שפרך איך וויל דיך לושן ווערן אינן 84. דש דו אין דער רוט אנטוואקשן בישט. בירייט דיך צו ווילשטו נון מיט מיר שטרייטן. ער שפרך דש זול. זיין צו האנט. זיין העלם ער אויף באנד. ער היש זיין גיזנד 85 דו בלייבן. אל ווייט הינטר זיך ווייכן. דו ראנטן די צוויין קלוגי מנן. איינר דען אנדר אן. אונ זי שלוגן זיך איך (1-איך) דער שטונדן.

ב.

איר דרייאר לייא קלייד. דש איר האט טון בישערן גאט. דער ריטר לאכיט אונ שפאסט. ער שפראך דוא יונגר נאר. איך זאג דיר ור וואר. פון וואנן קומשטו הער גיראנט. אודר ווער האט נאך דיר גיזאנט. דז דוא מיר אזו גערליך רידשט צו. איך שון דיינר יוגנט עש זאלט דיר ונוימר גויט טון נוא. ווידוילט ענטוורט אים גר גישווינדן. איך וויל מיר דש אונטר ווינדן. איך וויל דז דוא זאלשט דער יונג ורוויא דש איר ווידר געבן. אונ' קושט עש מיך האלט מיין לעבן. איך וויל דיר פון דיינם האלז גיט רייטן. אונ' זולט איך האלט מיט דיר שטרייטן. דוא בויוז שענדר אונ' ורויא רויבר. דער ריטר ביגונד זיך צו דר צירנן אבר. ער שפראך צו דעם יונגן מאן. וויא גאר זיר איך זיין יוגנט זיך אן. דו האשט מיר ביז צו גירעט זער. דא איך אויף מיין אייד שווער. דש ווערט דיר גימר ווערן איבר זעהן. דש וויל איך זיך לאשן ור וואר ייעהן. ווידוילט שפראך איך וויל דיך אונ' ודיין הער בישטיין. אודר דוא גיבשט דער יונג ורויא (דש איר אונ' לושט זיא גין. דער ריטר שפראך דש זאל גיט זיין. איך הב אויך נישט דז דייין. איך העט עש ווארל אין מיין מוט.

A.

מענכי טיפי וואונדן.
דער ריטר וואר אך גר איין שטארק
ומן.
דוך קונט ער ניט בור ווידוילט בישטין.
ער גאב אים איין שלאק.
דש ער אויף דער ערדן לאג.
דז ער ויל בון זיין פפערד.
זיין גיזנד עש זער ור דרוש.
זי טורשטן אים ניט העלפן.
אז ער אין ור בוטן הט.
אי ער מיט שטרייטן ביגאן.
דו שפראנג ווידוילט דער יונג מן.
בון זיין פפערד אויף דער ערדן.
אויף הוב ער זיין שווערט אונ' ער
וואלט אים נעמן זיין לעבן.
ער שפראך טוא מיר נישט איך וויל
דיר ויל צו אויגן געבן. 86
אונ' מאך מיך אונטר טון.
ווידוילט שפראך דיין גוט איז מיר
אונמער.
גילוב מיר נון באלד הער.
דש דו נון מיט ויר הוגדרט מן.
רייטישט בון דאגן.
אונ' רייטשט אין קויניג ארטוז לנד.
אונ' טושט אים דיזי ווערק פיקאנט.
וויא איך בין מיט דיר אום גאנגן.
אונ' זינא דו די ווייל גיפאנגן.
ביש איך ווידר קום צו דיר.
דו זינא דו גיפאנגן מיר.

B.

דו איך דין זאלט שלאגן מיט מיין רוט.
ווידוילט שפראך איך וויל דין לושן
ווערן אינן.
דו דוא דער רוט זעלבש בישט
וגיוואקשן דינגן.
פירייט זיך צו ווילשטו מיט מיר
ושטרייטן.
אונ' לוש דין גיזנד בלייבן אויף
ואינר זייטן.
ער שפראך דש זאל זיין צו האנט.
זיין העלם ער אויף באנד.
ער ציש זיין גיזנד דו בלייבן.
איך וויל גין דען יונגן מאן אום
וטרייבן.
דא ראנטין זיא צווין מאן.
אינר דען אנדרן אן.
אונ' זיא שלוגן זיך צו דר שטונדן.
מענכי שרפי וואונדן.
דער ריטר וואר אויך איין שטרקר מאן.
דאן קונט ער ניט ור ווידוילט בישטון.
ער גאב אים איין שלאק.
דו ער אויף דר ערדן לאג.
דו ער פיל פון זיין פפערד.
זיין גיזנד עש ניט גערן הערט.
זיא טורשטן אים ניט העלפן דר צו.
אז ער אין הט ור באטן נוא.
אי ער מיט אים שטרייטן ביגאן.
דא שפראנג ווידוילט דער יונג מאן.
פון זיין פפערד הב.
אונ' וואלט אים אפ שיינדן זיין הייבט.
אונ' ער וואלט אים נעמן זיין לעבן.
ער שפראך טוא מיר נישט איך וויל
דיר ויל צי אויגן געבן.

A.

אך זולשטו צום ערשטן דער יונג
ווראווי דז איר ווידר געבן.

ווילשט אנדרש ביהאלטן דיין לעבן,

ער שפרך דו יונגר היילד.

עש זייא אלש אן דיך גישטעלסט.

איך וויל עש טון מיט גאנצ ווארהייט,

דו שוואר ער אים איין רעכטי אייד...

B.

אונ מך מיך אונטר טאן.

אלש וואז איך הון.

ווידווילט שפראך דיין גוט איז מיר
אונמער.

גילוב מיר נוא בלד הער.

דז דוא מיט דיין ויר הונדרט מאן.

רייטשט פון דאן.

אונ' רייטשט אין קיניג ארטוז לאנד.

אונ' טושט אים דיזי ווערק ביקאנט.

וויא איך בין מיט דיר אום גאנגין.

אונ' זייא דוא דיא וויל גיואנגין.

ביז איך ווידר קום צו דיר.

דען זייא גיואנגן מיר.

אך זולשטו צום ערשטן דער יונג
וורויא דש איר ווידר געבן.

ווילשטו אנדרש ביהאלטן דיין לעבן.

ער שפראך דוא יונגר היילד.

עש זייא אלש אן דיך גישטעלסט.

איך וויל עש טון מיט גנצ ווארהייט.

דא שוואר ער אים איין רעכטי... (אייד).

(דא רייסט זיך איבער דער כתב-יד B).

(ב) ווידווילט קעמפט מיט דעם לינדווורם.
(לויט דעם כתב-יד האמבורג נר. 289, בלאט 44א—47א)

A.

דו ער ריט אן דען נוינדן טג.

ור וואר איך אויך דש זאג.

דו הוירט דער דעגן 89 ורייא.

גר איין ייעמרליך גישרייא.

אונ' זי הורט גר ייעמרליך קלאגן איר גוט.

A.

אויבא אירן ליבן מן אונ' זון טוט.
דו ווש אימ גר גוך, 90
ער ריט דש גישרייא נוך.
ביש ער קאם אין ראהר דו פאנד ער ליגן אויף די ערדן.
דז אלר שוינשט ווייפ.
דש קיין מענש גיוואן איר לייפ.
אויף אירם ענצליט 91 זי דו לאג.
איך וויל אויך בור וואר זגן.
עש קונט ניט האבן ביצאלט קיין מן.
די קליידר די זי טרוג אן.
בון גולד אונ' בון אידלי שטיין.
צו איר ער שפרך דער דעגן ריין.
ווארום ליידשטו אזו גרושי פיינ אין דיינגם לייפ.
איך זאך עש ניא ליידן קיין ווייפ.
דו זולשט מיר דייין נוט גאנץ זגן.
איך הוילךך דיר אוב איך קיין 92 אודר מג.
זי שפרך ניין דו קאנשט מיר העלפן קליין.
איך וויל ווייגן ביש מיר די זיל 93 אויש גיט.
ער שפרך עש גיבט קיינר קיין רוט.
דער זעלברט קייני הוט.
איר זולט מיר זגן אויער בייכניש, 94
אונ' עש זיל אויך ניט ווערדן ליידי.
זי וואלט זיך אן אים גר ניט קערן.
דו שטיג אב דער יונג הער.
אונ' ער זעצט זי אויף אויבר איר דאנק.
בון זאגט מיר ליבי וראנוי אויער צוואנג.
דו זיא אין ווארד זעהן אן.
זי גידוכט איך וויל אימש זגן.
ווען ער מיר זו וואל גיבעלט, 95
ער איז איין יונגר שטארקר היילד,
ווען אים וועלט העלפן גוט.

A.

לייכט הילפט ער מיר אויש מיינר נוט.
זי שפרך צו דען יונגן מן.
איך וויל אויך מיין לייז ווישן לושן.
איך בין איין רייכע קויניגין ערשט גיוועזן הוייאיר.
נון איז מיר לייזר אל מייני ווייזן גיווארן ווו-ער(?) 96
ווען איך הון לייזר ור לורן דען לייבשטן הערן מיין.
אונ' אן איין איינציגן זון.
דש לוש איך אויך גיקלאגט זיין.
מיר קאמף אין דעם הולץ 97 נוך לוש צו ייאגן.
דש וויל איך גוט בון הימל קלאגן.
דו קאם איין לינד וואוירם גיגאנגן.
דער הוט מיר גרוש לייז איין גיהאנגן.
ער נאם מיר מייני ורוינד צוויין.
אין איינר קלייני שטונד.
מיין זון איך זיין מונט.
מיין מן. אויף זיין שוואנץ.
דרום איז מיין קלאג גאנץ.
אונ' ער הוט זי גאנץ הוועק גיטראגן.
דש וויל איך גוט בון הימל קלאגן.
ער שפרך איר זולט מיר בור ייעהן.
וואו די זאך אישט גישעהן.
זי שפרך עש איז קאם איין צייט.
צוואר דער לינד וואוירם דער איז ניט ווייט.
ער שפרך מויכט איך דען לינד וואורם נוך רייטן.
זי שפרך ליבר הער מיין.
עס איז אייטל 98 בויער וואו ער איז גיגאנגן.
דו איז די ערד בור ברענט אונ בור זענקט. 99
דש זעלביג רייט נוך איר דעגן קלוג.
דו קומט איר צו אים עבן.
אבר איך ווש אויך דו איר ורישט 100 אויער יינגשט לעבן.

א,

אונ' זולט היא בלייבן.
ווען איר קונט מיר לייזר מיין לייך ניט ור טרייבן.
ווען עש איז דוך בעשר אליין.
אום די צוויין ורוינט מלין.
ווען דש איר אך זולט איר שפיז זיין.
ער שפרך איך וויל ניט לענגר פייטן.
איך וויל דען לינד וואוירם נוך רייטן.
אונ' וויל מאכן דש אויער.
ורוינט זולן דש לעבן נוך לענגר האבן.
דו הרן זולט איר ניט בור צאגן.
וויל מיר גוט פייא שטיין.
עש מוש דען לינד וואוירים אן זיין לעבן גין.
בון דער וראוון ער דו ראנט.
אונ' ער קאם אויף די ערד דו ווש בור בראנט.
די וראווי אן ניט לענגר פייטיט.
זי דען יונגן מן נוך רייטיט.
זיא וואלט זעהן אוב ער קונט דען לינד וואוירים אובר ווינדן.
אונ' אוב זי איר מן אונ' איר זון קוינט ווידר פינדן.
ווידוויילט ווש אויף דעם לינד וואוירים גר נוך.
ער ראנט דער שטורם (שטרום) 101 זוא לנג נוך.
ביש ער אין אן זיכטיג וואר.
אונ' ער זאך אין טראגן דיא צוויין מן.
דען יונגן אן דען שוואגן אונ' דען אלטן אין דען מונט.
דו זאך ער אין די זעלביגן שטונד.
דו זי נוך לעבטן אונ' זיא זיך נוך רוירטן.
אונ' נוך רידטן דו וראייט זיך דער יונג מן.
דער לינד וואוירם וואלט זיא טראגן אין איינר גרופ.
ווידוויילט גידוכט אין זיינם זין.
ברענגט ער זי אין זש לוך.
דו קיין איך זי ניט מין האבן.

A.

בייט איך וויל אנדרש מיט דיר אום גין.
ער באַלד בור דש לוך ראנט.
זיין שפער נאם ער ריטגליכן אין זיינר האנט.
אונ' ער ראנט אויף דעם לינד וואוירם.
דש דער שטיך שאדט אים ניט אום איין הור.
ווען ער אייטיל הורן ווש.
בור וואר זאג איך אויך דש.
די שטיך גאב אים ויל דער יונג מן.
אונ' דער לינד וואוירם זאך דש ער אין ניט וואלט לושן אין
ודש לוך גין.
דו ליש ער דען קויניג פאלן אויש דעם מונט זיין.
אונ' ער שום בוייער אויש דעם מונט זיין.
אונ' שום ווידוילט דעם דעגן פיין.
אונ' ער הט אין נוהנט בור בראכט.
דוך לעשט ער זיך צו הנט.
אונ' דו ער דען שוש¹⁰² הט גיטון.
דו פינג ער אין דען מונט דען מן.
ווען ער הט אים שיר זיין לעבן גינומן.
ווען ער טעט איין גרושן שוש און מוש¹⁰³.
ווידוילט עש זער בור דרוש.
ער וואר דער לינד ווראווירם גר גיוואר.
ער גאב אין מענכי שטיך מיט זיינר שפער.
אונ' ער הט זיך דרום ניט גיזוימט.
דו גידוכט אים דער דעגן צו הנט.
זולט איך דש לאנג מיט אים אן טרייבן.
ער טויט מיר דען איין מן.
מיט די הערט. שטוס די ער אים אן טעט.
דו דער מיינט זיך ערשט דער דעגן גוט.
אונ' ווארף דש שפער אויף דש לנט.
אונ' נאם זיין שווערט אין בייד הענד.
אונ' ער לוך אין אן צו בוש¹⁰⁴ גר ריטגליכן.

A.

דער לינד וואורם העט אים גערן גיוויכן.
דו גאב ער דען לינד וואורם איין שלאק.
דער ווש זו גרוש.
דז עש דען לינד וואורם בור דרוש.
ער ליש אבר פאלן דען איין מן אויש זיינם מונט.
אונ ער שוש אבר בוייער אויף ווידוילט צו דער זעלבגיג שטונד.
דש ער נוהנט ור פראנט וואר.
דו וואר ער ערשט צורניג גר.
אונ' ער לוף אויף דעם לינד וואורם מיט גרושן צורן.
אונ' ער שלוג אין מיט זיינם גוטן שווערט דורך דען הורן.
אין מיטן אין צווייא שטויך. דז ער ליש איין ביטר גישרייא
דש בויר טייל דז טעט אים אזא וויא.
דש ער דען מן ניט קונט ביהאלטן מין.
דש הינטר טייל זיין וועטיך 105 ער בון אים שטרעקט.
אונ' אזו וואר אך לייג דער זון.
דו ער זיין שוואנץ בון אים שטרעקט.
זי דר גרייצט אין ווידוילט דער יינג מן.
אונ' ער וואר גישווינד צו אים דרוקן.
אונ' ער וואר אין גר הערט דרוקן.
דש עש אים הט גיקושט זיין לעבן.
דש וויל איך אויך מיין טרויא געבן.
דען שוואנץ ער ווידר צו שטערקן ביגאן.
אונ' ער שלענקרט ווידוילט דען יוגן מן.
דאר שוואנץ ווש גרוש אונ' ער הט שטארק אזו וויל.
דעש ער ווידוילט בון אים שלענקרט אין איינם קורצן ציל.
מין ווען זיבן מייל.
דז ער אין איינם גרושן וושר לאג.
דז ער ניט וואשט אוב עש ווש נאכט אודר טג.
אין אונמעכטיג ער דו לאג...

ג) ווידוויילט קעמפט מיט דעם לינדוורם.
(לויט דער וואגצנויילע-ערדיצע, ז. 242-246.)

F.

...דא ריט דער יונגי ריטר פרומן.
ביז דש ער קאם אין דש גרושי האלץ.
דרינגן ריט דער ריטר שטאלץ.
וואויל ביז אן זען דריטן טאג.
דש ער ניא קיין רוא פפלעג.
דא הורט דער קוני העלר פרייא.
גאר איין ביטר יעמירליך גישרייא.
אונ' שריא או וויא מיין הערצן ליבן מאן.
איך ליידר פור לארין האן.
אונ' מיין ליבן זון.
דען האב איך פאר לארין וואש זאל איך טאן;
אר וויא דיא יעמירליכי גוט.
זיא זיין לייד בידי טוט.
דיא קאן איך אל מיין לעבי טאגן.
גיט גינג ביקלאגן.
דא ריטר ווידוויילט דש גישרייא דער הורט.
דא הילט ער שטיל אן דעם אורט.
צו מערקין וואש דש גישרייא ביטייט.
אונ' ריט דא ווידר פורט גיט ווייט.
דא זאך ער ליגן אויף דער ערד דש אליר שינשטי ווייט.
דש אי גיוואן מענשן לייב.
אויף אירט עגצליט זיא דא לאג.
עש איז וואר וואש איך אייך זאג.
דיא קליידר דיא זיא דא אן האט ווארן איין גאנץ קיניגרייך ווערט.
זא ווארן זיא פון איידל גאלד אונ' איידל גישטיין גיצירט;
דא שפראך ווידוויילט זאגט מיר הער.
ווארום איר היא ליגט וואש איז דער מער.
דרום איר ליידט אלוו גרושי פיין.

F.

איך ביט אייך זאגט מירש דוך איר צארטיש יונקפרייאליין.
ווער קאן עש האפן אין זיינט הערצן.
דער אייך אן טוט זולכי גרושי שמערצן.
איר וואלט מיר אייאר נוט דאך קלאגן.
ווער אייך לייז גיטאן האט דעם וויל איכש ניט פור טראגן.
די אידלי קיניגין שפראך ניין איר.
קענט לייזר ניט העלפן מיר.
איך וויל פון דיזר שטאט ניט אויף שטין.
ביז מיר דיא זיל טוט אויז גין.
דא שפראך ריטר ווידוויילט.
דר און פר צאגטי העלד.
עש גיבט אופט איינר דעם אנדרן איין ראט.
דער זעלברט קיינן האט:
איר זאלט מיר אייאר נוט זאגן.
אונ' אייארן שמערצין קלאגן.
שטיט דוך אויף זאגט דער אידלי הערי.
זיא וואלט זיך אפר גיט אן אין קערן.
זא שטיג ער אב פון זיינם פפערד.
אונ' זעצט זיא דרויף איבר אירן דאנק דער אידלי ריטר ווערד.
ער שפרך גון זאגט מיר אייאר נוט.
ווער אייך זא פיל ביז גיטאן האט.
דא זיא אין גון רעכט אן זאך.
זיא אין זיך זעלברט שפראך.
ער איז פור וואר איין יונגר שטארק העלד.
דער ווייל עש אים גון זא גיפעלט.
דש איך אים זאל מיין הערצין לייז קלאגן.
זא וויל איך אים עש אויך זאגן.
פיל לייכט העלפט אים גאט.
דש ער מיר בייא שטיט אין דיזר נוט:
זיא שפראך צו דעם יונגן ריטר גיוויש.
איך מוז אייך זאגן וואש מיר גישעהן אין

F.

פור גאר גרוש הערצן לייך.
איך בין גיוועזן פור איינר קורצן צייט.
איין רייכי קיניגין דש גלויבט מיר.
נון בין איך ארם גיווארדן שיר.
דען איך גאט דער בארם עש פור לארן האן.
דען קיניג מייזן ליבן מאן.
אונ' דער צו מיין איינציגן ליבן זון.
אך גאט פון הימל וואש זאל איך טון.
מיר דרייא קאמן אין זיין וואלד אונ וואלטן יאגן.
דש וויל איך גאט אים הימל קלאגן.
דא קאם איין לינד וואורם און גיהיאר.
דער מאכט מיר אלי פריידן טיאר:
ער נאם מיר מייזן ליבה פריינד אלי צווייא.
דא איך שטונד דר בייא.
אין איינר קלייני שטונט.
מיין זון אין דען שוואנץ אונ' דען קיניג אין זיין מונט.
ער האט זיא אלי בייד די הין וועק גיטראגן.
דאז וויל איך גאט אין הימל קלאגן.
זייא זיא דיא ווארט אויז שפראך.
דא וויינט זיא זא זער דז איר באלד דז הערץ צו פראך.
זיא קונט קיין ווארט רידן מער.
זיא נאם זיא ווידוילט דער אידלי הער.
זייא אירי שניא וויישי האנט.
אונ' זאנט מייזן גינעדיגי פרויא טוט מיר ביקאנט.
איז עש לאנג דז עש איז גישעהן.
זיא זאנט איר קענט אין נאך וואול זעהן.
ער איז איידיל פייאר.
איין שייצליך און גיהיאר:
איך זאג איך אידליר ריטר ווערד.
זואו ער גאנגן איז פר ברענט ער דיא ערד.
דער זעלביגן שטראס רייט איר נאך גאר עבן.

F.

אביר איך ראט עש אייך ניט וואלט איר ביהאלטן אייער לעבן.

דרום זאלט איר בלייבן דר פון.

איר קענט מיר ניט העלפן נון.

ווען ער שון האט גינומן דיא צווייא פריינד מיין.

ווארום וואלט איר אויך דאז ביזן טיר שפיז זיין.

דא שפראך דער ריטר גינעדיגי פרויא ווארט מיר.

היא איך רייט נאך דעם אן גיהיארן טיר.

אונ' וויל זעהן אוב אייער מאן אונ' אייער זון.

נאך מעכטן ברענגן איר לעבן דר פון.

איך וויל אן גאט ניט פר צאגן.

אונ וויל דען לינד וואורם דר שלאגן:

פון דער פרויאן ער אלדא רענט.

אונ' קאם אויף דען וועג דער דא וואר פר ברענט.

דיא קיניגין וואר אויך ניט טרעג. 106

זיא פאלגט ריטר ווידווילט נאך דען וועג.

דא ער טעט הין רייטן.

מיט דעם לינד וואורם צו שטרייטן.

זיא וואלט דאך גערן זעהן.

אוב איר דש הייל 107 מעכט גישעהן.

דז ער דען לינד וואורם מעכט איכר ווינדן.

אונ' דז זיא אירן מאן אונ' אירן זון מעכט ווידר לעבנדיג פינדן.

ווידווילט וואר אויף דען לינד וואורם גאך.

אונ' רענט אים זער נאך.

פיז דז ער איר אין וואר אן זיכטיג אן.

וויא ער טרוג דיא צווייא מאן.

דען יוגן אויף דעם שוואנץ אונ' דען אלטן אין דעם מונט.

דא זאך ער אין דער זעלבן שטונט.

דז זיא נאך האטן אליי פידי איר לעבן.

דאז פרייאט זיך ווידווילט גאר עבן.

נון טוט אוגז דאז בוך פר איין ווארהייט זאגן.

דער לינד וואורם וואלט זיא האפן גיטראגן.

F.

אין איינן הולץ בערג הין איין.
דא זאלטן זי זייגר קינדער שפייז זיין.
דא גידאכט ווידוילט אין זיינם זין.
ברענגט ער זיא אין דען בערג הין אין.
זא קאָן איך ניט העלפן נון.
איך וויל אים אנדרש טון.
ווידוילט פאלד פור דאז לאך ראנט.
זיין שפער נאם ער אין זיין האנט.
אונ' שטאך אויף דען לינד וואורם פרייא.
ער מיינט אין צו הויאן אן צווייא.
דער שטיך שאדיט אים ניט אום איין האר.
דען זיין הויט איידייל האריין וואר.
דער שטיך גאב ער אים גאר פיל.
און מאש אונ' און ציל.
דא דר צארינט זיך דער יונגי מאן.
דו ער פון גרושים צורן בראן.
אונ' נאם אין ביידי הענט זיין שווערט.
דורך דען לינד וואורם צו הויאן ער ביגערט.
דא לים ער דען קיניג פאלין אויז זיינם מונט.
אונ' אויף ריטר ווידוילט מיט פייאר ער צו שיסן ביגונט.
אונ' העט אין גאר גאהנט פר ברענט.
דאך לעשט ער זיך ווידר ביהענט.
ווען ער נון הסט גיטאן איין שוס מיט פייאר.
דא פינג ער ווידר גאר און גיהיאר.
דען אלטן קיניג אין זיינן מונט.
וואל צו דער זעלביגן שטונט.
דאז בראכט דעם קיניג קיין פרומן.
דען ער העט אים שיר זיין לעבן גינומן.
דען ער גאב אים זא מענכין הארטן שטוס.
דו עש ווידוילט פר דרום.
עש טעט אים וויא גאר זער.

F.

דו דער לינד ווארם דעם אלטן הער.
טעט מיט זיינם שטוסן זא גידראנגן.
ווען ער אין ווידר אין זיינן מונט וואלט פאנגן.
ער שטאך אין גאר אופט מיט זיינם שפערי. 108
דער לינד ווארם וואלט זיך אפיר ניקש דראן קערן.
דען ער האט זיך גיווינט דראן.
ווען נאך אים שטאך דער קויני מאן.
זא לייט ער פאלן גאר און גיהיאר.
דען אלטן קיניג אונ' שוט דען מיט פייאר:
אויף ווידוילט אונ' פינג דען אלטן קיניג דען ווידר.
אין זיין מונט זא און גיהיאר דו ער אים באַלד אַל זייני גלידר.
העט אין טויונט שטיקר צו בראכן.
ווידוילט גידאכט ווארט דוא איך וויל דיר עש אנדרש קאכן.
אונ' ווארף זיין שפער אויף דש לנט.
אונ' נאם זיין שווערט אין די רעכטי האנט.
אונ' גאב דעם לינד ווארם גאר איין ריטרליכן שטרייך.
דער לינד ווארם אים אפיר דאך ניט ווייך.
דא גאב ער אים נאך איין שלאק זא גרוש דו עש דען לינד
ווארם פור דרוס.
דו ער לייט פאלן דען אלטן קיניג אויז זיינם מונט.
אונ' אויף ריטר ווידוילט ווידר מיט פייאר צו שיסן פינגונט.
דאן ער אין שיר גאר פו ברענט.
דא דער צורנט זיך ריטר ווידוילט אונ' שטיג אפ ביהענדל.
פון זיינע פפערד אונ' לעשט זיך ווידר דער ריטר וואול גימוט.
אונ' פאטיט אין בידי הענד זיין שארף שווערט גאר גוט.
אונ' לייף אויף דען לינד ווארם מיט גרושים צארן.
אונ' הויאט אין דורך זיין הארן.
מיט זיינעם גוטן שווערט מיטן אן צווייא.
דא טעט דער לינד ווארם איין גרושן שרייא.
דו עש גאר ווייט דר שאל.
דורך דו האלץ איבר בערג אונ טאל.

F.

גון וויל איך אייך זאגן נאך מיא.
דעם פודיר טייל טעט דער טוט אלזו וויא.
דז עש דען אלטן קיניג פאלן לייט אויף דיא ערד.
דאז פרייאט זיך דר אידלי קיניג ווערד:
דאז הינטר טייל אפיר פר וויא טאג.
דען שוואנץ פון זיך שטרעקט פר וואר איך זאג.
אונ' דר גאך דען שוואנץ ווידר צו קרימן ביגאן.
אונ' דר ווישט דריין ווידוילט דען יונגן מאן.
אונ' דרוקט אין גישווינד צו זיך אלזו הארט.
דען אידלן יונגן ריטר צארט.
דז עש שיר העט גיקאָשט זיין לעבן.
גון מערקט דאך אויף גאר עבן.
דער שוואנץ וואר גאר לאנג.
פון דער גרייטכי און גיהיארי שלאנג.
פר וויא טאגן וואר ער זיך ווידר אויז שטרעקין אין אייל.
אונ' שלענקירט דען אידלן ריטר ווידוילט וואול אין האלבי מייל.
דאז ער אן איינע גרושן וואשיר לאג.
ער וואשט ניט אוב עש ווער נאכט אדר טאג.
אין גרושר און מאכט ער דא ליגן בליב...

דער מינכענער כתב־יד נר. 100

ליטעראטור:

- שטיינשניידער, קאטאלאג פון די מינכענער האנטשריפטן, נר. 100.
שטיינשניידער, סעראפעאום 1864, נר. 388, 399, 411, 412, 413.
אויך סעראפעאום 1866 ז. 1 וו.
שטערק-לייטצמאן ז. 321 וו.
נ. שטיף, „דיטריך פון בערן“, אין „יידישע פילאָלאָגיע“, נר. 1, 3-3 1924.

דער מינבענער כתב-יד

נר. 100

דער מינבענער האנדשריפטלעכער זאמלפאנד נר. 100 שטעלט פאָר אן איינציקע אין איר מין זאמלונג פון אלטידישע ראמאנען און נאוועלען. אין דעם כתב-יד גייען אריין פאלגנדיקע ווערק:

(1) בלאט 66—1 פילט אויס דער ראמאן „קיסר אַקטויגוס“. אזוי הייסט נעמלעך די דרוקאויסגאבע פון דעם ראמאן, וועלכע שטייט שניידער נאטירט אונטער נר. 266, געדרוקט אין וואַנדסבעק, 1730.—אין אונדזער כתב-יד פעלט דער אנהייב, ווארשיינלעך ניט מער ווי 4—2 בלאט. מיר וויסן אלזא ניט, ווי האט דער ראמאן געהייסן ביים שרייבער. א שפעטערדיקע האנט האט אויפן צווייטן בלאט צוגעשריבן א טיטל: „דש מעשה דער קייזרין מיט צווייא זויגן“.—דער סוף פון דעם ראמאן: „אַלזא הוט איין ענד דיזיא גישיכט. ור וואר עש אישט קיין גידיכט. בון דעם קיסר אַקטויגוס אונ' בון זיינום זון ולורעניס. אונ' ל'וואָן. אונ' בון דעם קויניג דאָגבירדוס אויש ורנקרייך: דש הט איר ור נומן אָרים אונ' רייך. וויא עש אין אישט אר גינגן. וויא זיא ווארן בון דען טוירקן גיונגן. דר דורך דיא ורום קויניגן קאם ווידר צו לנד. דיא גאט פיהויט הוט ור שנד: אונ' איר בויז שוויגר דיא זוילכי בויברייא הט דר דיכט. וואורד מיט איין אונזינגר ווייז בון גאט ית" גיריכט. אז אופט אוף דען הויטינג טג גישיכט. דש איינר דען אַנדרן וויל און אירן. זא טוט גאט איין לאשטר אוף אין בישערן. אָן איר אין דעם מעשה הט טון לייאן. תקב"ה זיל אונש מיט משיח דר ורייאן. אונ' זיל אונש אוף דיא סעודה לוותן פרייאן. אונ' אונש אין דעם גן עדן דער מייאן. דא מיט וויל איכש בישליסן. עש מויכט זונשט איינג ור דריסן: אזא לנג צו שוועבן. הבט אויך איין גוט יאר. צו דער לעבן. דש פיט איך דער שרייבר. דינר אַלי ורומן

ווייבר, יצחק בר" יודא ז"ל רויטלינגן, גאט ית" זייא גילובט ור אלין דינגן, גישריבן אונ' בולענד, אם טג דען מן מונטג נצנט, ח" שבט שמ" לפתח. (1580, מ, ע.)

סליק: סליק: א. א. וו. אמן סלה."

דערדאזיקער ראמאן איז אויף אזויפיל ניט אינטערעסאנט, אז ער איז אָפגעשריבן און אידענטיש (מיט גאר קליינע שינויים, ווען מען האט געדארפט אויסגעלטן די ריין-קריסטלעכע שטעלן) פון דעם דייטשן פאָלקסבוך, וואס איז דערשינען אין דער ערשטער העלפט פון דעם 16 יארהונדערט, (ארום 1550) („איינע שאַנע אונד קורצווייליגע היסטארי פאָן קייזער אָקטאָוויאַנאָ זיינעם ווייב אונד צווייען זינען...“), און וואס איז ווידער א באַארבעטונג פון א פראנצויזישן ראמאן.— יצחק רויטלינגען האט נאכגעצייכנט די איילוסטראציעס פון דעם אריגינאל, אמת, אויף זייער א רויזען אופן. (פגל. ז. 21—12, Goedeke, I, דאן סעראפעום, 1864, ז. 75).

(2) בלאט 73—67 פילט אויס דער קליינער ראָמאן אדער ראמאנטישע אָריגינעלע יידישע נאָוועלע „מעשה בריעה וזימרה“, אפשר די אינטערע-סאנטסטע זאך אין אונדזער פת-ב-יד, געשריבן דורך דעם זעלביקן יצחק בר" יודא רויטלינגען, ווארשיינלעך אויך אין יאר 1580.

(3) אויף בלאט 89—74 קומען 22 (און ניט 21. שטיינשניידער האט צוויי מעשיות אונטער איין נומער פארצייכנט. דעם טעות האט ער פארריכט 1896, סעראפּעאום, ז. 11, דאך חזון דאס איבער די פינקטלעכע שטערק-לייטצמאן) מעשיות וואס געהערן צום קרייז פון „מעשה-בוך“, א גאר וויכטיקע קוועלע צו דער געשיכטע פון דעם „מעשה-בוך“. געשריבן און איילוסטרירט מיט פעדערצייכנונגען פון דעמזעלביקן יצחק רויטלינגען.

(4) 116—90 און 132—117 קומט דער ראמאן „זיבן וויזן מיינשטר“, א זייער פאָפולערער אָרענטאַלישער ראמאן, קאפירט דורך צוויי שרייבער. דער שרייבער פון דעם ערשטן טייל איז אונדז ניט באקאנט. דאָך שיינט זיין קאפיצ צו שטאמען פון דעם 16 יארהונדערט. דעם צווייטן טייל האט געשריבן דערזעלביקער שרייבער, וואס האט ווייטער קאפירט דעם „טייל אוילענשפיגל“, אלזא אין יאר 1600, בנימין בר" יוסף רופא (זון פון דעם רופא) מערקש.

(5) ענדלעך קומט אויף בלאט 191—134 די היסטאריען-זאמלונג וועגן דעם דייטשן לץ „טייל אוילענשפיגל“, געשריבן דורך דעם דערמאנטן בנימין בן יוסף מערקש סוף 1600, אין דער קהילה מאָנהויזן.

דריי קאפיסטן האפן אלזא אויסגעפילט דעם זאמלבאנד, פון דעם האט
כמעט א העלפט געשריבן יצחק רויטלינגען, „וואס האט זיך ווייזט אויס געוואלט
פארשאפן א גאנצן נאָוועלן-אין זאָנבוך“.

(א) „מעשה בריעה וזימרה“.

(שטיינשניידער, 159, 412. נ. שטיף, א. אָנגעווי, אָרט.)

די מעשה „בריעה וזימרה“ שטעלט פאר גאר א באזונדערן אינטערעס,
וואָרום זי איז די ערשטע, און אפשר די איינציקע יידיש-טייטשע אָריגינעלע
ראמאנטישע נאוועלע. מיר האפן ידיעות וועגן דריי דרוקן פון דערדאזיקער
מעשה, די איינע פון דיאזיקע אויסגאפן איז דערשינען ביי די זין פון
יעקב בק אין פראַג, מן-הסתם צווישן די יארן 1657-1672. צעדנער אין זיין
קאטאלאג פון די דרוקן פון בריטיש מוזעאום (ז. 158) נאטירט אן אויסגאבע
פראנקפורט-אָדער 1732 „מעשה בריאה וזמרה... איין שין מעשה וויא זימרה
האט לאָן חכמה זעהן“. אונדזער מינכענער כתב-יד איז אלזא באדייטנדיק
עלטער, ווארום ער איז געשריבן 1580 אדער 1585 (צום סוף קומט: גישריבן
אים יאר: פֿי שם ה" אקרא וכו"). וועלן מיר צורעכנען דעם ה", און מיר
האפן דאס רעכט עס ניט צו טאן, ווארום אויף דעם ה" וואלט סייזוי געמוזט
קומען א שטריך, — דאן באקומט זיך די דאטע 1585. היות אבער ווי די
פריערדיקע אָקטאָוויאָנוס-מעשה איז פון דעמזעלביקן יצחק רויטלינגען געשריבן
אין יאר 1580, דארף מען אויך פאר „מעשה בריעה וזימרה“ אננעמען דיאזיקע
לעצטע דאטע.

דער מחבר פון דער נאוועלע.

צי איז דער מינכענער כתב-יד פון אונדזער נאוועלע אן אויטאגראף
אדער א קאפיע? אנדערש געזאגט, צי האט יודא בר" יצחק רויטלינגען בלויז
איבערגעשריבן דיאזיקע מעשה, אדער איז ער אויך איר מחבר? שווער דערויף
צו ענטפערן, אין איין ארט פון אונדזער כתב-יד געפינן מיר בולט „רינגן" א-
שטאט „דינגן", וואס וואלט געקאנט-שוואך-מעיד זיין אויף א ניט אויפמערקזאמן
קאפירן פון א דרוקאויסגאבע. פאר דער מחברשאפט פון יצחק רויטלינגען
קאנען אויך ארויסגעזאגט ווערן פאלגנדיקע השערות, — ניטמער ווי השערות:
1) ערטערווייז שטרייכט אונדזער שרייבר דאס אנגעשריבענע, און ס'איז
אפט ניט דאס שטרייכן פון א קאפיסט, וואס האט איבערגעהיט א שורה אדער

א פאר ווערטער, אדער פארויסגעלאפן מיטן אייגענעם געדאנק דעם טעקסט פונם מחבר. פארקערט, אפט מאכט דאס געשטראכענע דעם איינדרוק פון אן אריגינאלן נאכדענקן.— ס'איז דאך בלויז זייער א שוואכע און א סוביעקטיווע השערה, ווארום געשטראכענע ערטער קומען פאר גאנץ זעלטן.

2 א סאך וויכטיקער שיינט מיר צו זיין דער צוזאמענשטעל פון דעם ערשטן בלאט, ער שטעלט פאר דאס כאַאָטישסטע בלאט אין גאנצן כתב-יד. צוערשט האבן מיר א מין רשימה פון די העלדן אין ראמאן, אלזא פון איינעם וואס האט געהייסן זימרה, פון איינער, וואס האט געהייסן בריעה. דאן פון איינעם, וואס האט געהייסן הורקניש, און וואס איז „אם נעטן“ (אמנאענטסטן) געווען צום מלך.— אלזא א מין שני לַמֶלֶךְ. צי דארפן מיר פארשטיין, אז דער הורקניש איז דאס דער יידישער מלך, וואס קומט פאר אין דער מעשה אלס זימרהס פראטעקטאר? עס בלייבט א קשיא, וואוּם מער ווי אין דער ערשטער שורה באווייזט זיך ניט דער נאמען הורקניש.— דאן האבן מיר פלוצלונג א שורה „אינ' ער היז אין זימרה נוך זיינום עלטר ואתר“, ווער איז דער „ער“, זימרהס פאטער אדער דער מלך? נאך אפיסל שפעטער דערוויסן מיר זיך, אז דער מלך האט צוויי זין, טובת און זימרה! דער מחבר האט ווייזט אויס א קנאפן רעזערוו נעמן אדער נעמענבאנטאזיע.— דערנאך פעלט בולט א שורה, ווארום מיר דערוויסן זיך, אז טובת (דעם מלכס זון?) האט ניט פארשטאנען, ווי צו משפטן דעם מענטשן מיט די צוויי קעפ, און באלד הערן מיר, וואס זימרה טוט (די שורה פעלט אלזא נאך „איין ארטייל געבן“ און פאר „אונ' היש אים הייש וושר געבן“). ווייטער גייט שוין די מעשה גלאט. אט דער פלאנטער און דער חיפוזן אין דער ערשטער זייט רוקן ארויס פסיכאלאגיש די השערה, אז מיר האבן דא צו טאן מיט אן אויטאגראף, ווי ס'יאגן אין קאפ פון דעם מחבר אריי אידייען, נעמען און פלענער און ער איילט זיך זיי צו פארפיקסירן. פאר דעם חיפוזן פון דעם מחבר איז אויך כאראקטעריסטיש, אז ערשט אויף דער סעודה פון פיגין דערוויסן מיר זיך, אז ער איז א כהן גדול.— מיט איין ווארט, ערשט נאך דעם ערשטן זייטל באקומט דער מחבר זיכערקייט און פעסטקייט אין דעם פונדערוויקלען פון דער אקציע, אין דעם פונדערוועלט פון די העלדן.

3 אָבער אויך לויט דעם איינדרוק, וועלכן מיר באקומען ביים לעזן די נאָוועלע, וועגן איר מחבר, לייגט זיך אויפן שכל די אויטארשאפט פון י. חן רויטלינגען. ווער עס זאל ניט זיין דער מחבר פון אונדזער נאָוועלע, א פאקט

איז, אז ער האט געמוזט זיין גוט באהאָונט אין דער דייטשער ראמאן-אין פאלקספּוּך-ליטעראַטור, די גאנצע נאוועלע, איר דראמאטישער נערוו איז גע- בויט אויפן יחוס-מאטיוו, נ. שטיף האט שוין אָנגעוויזן א פאַראלעלע אין וויליאַנד דער שמיד, ווו דער מלך וויל ניט געפן וויליאַנדן זיין טאכטער, וויל ס'שטייט אים ניט אָן דער שמיד, און ווי אונדזער פהן גדול, ברעכט ער זיין ווארט נאך א צוזאָג. די מעשה ווידר מיטן מיסטישן פערד, וואס פארטראגט זימרהן אויף יענער וועלט, טרעפן מיר ביי דיטריך דעם בערנער- איך וואלט צודעם נאך געקאנט צוגעבן, אז ס'זיינען פאראן סימנים, אז דער מחבר איז געווען באקאנט מיטן „ווידוילט-ארטור-ראמאן“, דערויף זאגט עדות פאלגנדיקער עפיזאד: זימרה קומט אויפן וועג, וואס פירט צום גן-עדן; פון חומש האט דער מחבר געקאנט האבן דעם מאטיוו פון „חרב המתהפכת“. אבער דער אופן, ווי דער מאטיוו ווערט פונאנדערגעארבעט, שטאמט פון דעם ארטוס-ראמאן, אויפן וועג נעמלעך ליגט א גרויסער שטיין, אין וועלכן ס'איז געגאסן א שווערט. דער שטיין דרייט זיך אויף א ראָד, וואס שליסט אָפּ אלע וועגן צום גן-עדן. זימרה טוט תפילה, און דער ראָד בלייבט שטיין (ווי אין „וויגאַלואַ“, ניט ווי אין יידישן ארטור-ראמאן). וויטער קומט ער אויף א ליאָנקע מיט בלאַנקע מעסערס, וואס צעטיילן זיך אויף זיין תפילה און ער קען דורכגיין. און אויך די טויטע, וואס זיצן אין א שטיבל, און וואָרענען דעם העלד, ער זאל זיך צו קיין זאך ניט צורירן, קאן אָנגעווייזט זיין פון די פארכישופטע ריטער אין דעם ארטור-ראמאן, צו וועלכע ס'איז ווידוילטן פארבאטן זיך צורירן.— אָגב, באַשרייבנדיק די שיינקייט פון פריעה, ווערט דערציילט, אז זימרה האט זיך דערשראקן און בלאַס געווארן—ווי דער עפּי- זאד מיט גאַפּיינען אין דעם ארטור-ראמאן. אין דעם זעלביקן ראמאן טראכט ווידוילט קוקנדיק אויף לאָרעל: דא מושט מיר ווערדן צו איינם ווייב. אודר וויל פור לירן מיין לייב.— אן אוימדוק, וואס חזוט זיך כסדר איבער אין אינדזער נאוועלע (די לעצטע פאַראלעלן קאָנען אָבער אויך זיין א סטערעאָטיפּ). פון דער אנדערער זייט, איז אונדזער מחבר געווען ניטווייניקער באַ- קאנט מיט דעם קרייז פון יידישע פאלקסמעשהלעך, פון וועלכע ער נעמט צ. ב. די מעשהלע וועגן דעם משפט איבער דעם מענטשן מיט די צוויי קעפּ, (ווי שטיינשניידער איז משער, גענומען פון א העברעישן מעשה-ביכל „חיבור המעשיות והמדרשות והאגדות“, ערשטע אויסגאבע ווענעציע 1551, פון דער עלפטער מעשה. זע באַדלעיאַנא-קאטאלאג, ז. 006-605), די געשטאלט פון

אליהו הנביא;—ספעציעל מיט דעם „מעשה-בוך“, ווו סטרעפט זיך אפט דער מאַטיוו פון דעם פויבסט אדער מלך, וואס איז גוזר אויף יידן, זיי זאלן ניט יידישן די קינדער, פארבונדן מיט דעם טבילה-פארבאט פאר פרויען געמינען מיר דעמדאזיקן מאטיוו אין דער מעשה וועגן דעם יידישן פויבסט אלחנן (מעשה 188 אמסטערדאם, 1701. אַגב, עס זאל זיין דער פויבסט גראציאן), ענלעכע שטריכן ברענגט אויך די מעשה 228 פון מעשה-בוך מיטן רב פון לאנד עוז, ווי דער יונגער יועץ ריוזיקרט זיין לעבן, בכדי צו באקומען די האנט פון דעם מלכס טאכטער,—דאן די מעשה 230 מיט בר קפרא.¹⁰⁸)

דאס אלץ פאסט זייער גוט צו דער געשטאלט פון אונדזער יצחק רויט-לינגען, פון וועלכן מיר האבן אין דעם מינכענער כתב-יד, אחוץ דער מעשה וועגן בריעה און זימרה, א קאָפּיע פון א דייטשן פאלקסבוך, דאן א ריי מעשהלעך פון דעם קרייז פון „מעשה-בוך“. אויב די דרוקאויסגאבן גייען זיך פונאנדער מיטן מינכענער טעקסט, דאן קאנען זיי אפשר ווארפן ליכט אויף דער אנטשטייאונג פון אונדזער נאוועלע, מיר איז ליידער ניט געלונגען בא-קומען א דרוקאויסגאבע פון דער נאוועלע.

דער מחבר גייט צום סוף טראַדיציאָנעל אריבער אין א ריימען-שפראך. פאראן אויך אין טעקסט איינמאל א ריים: (בלאט 57), „איר שוינהייט איז ניט צו שרייבן, דרום מוש איכש לושן בלייבן“—א טראַדיציאָנעלער טעכנישער ריים-אויסדרוק אין אלע יידישע ראמאנען.

קורץ: עס לייגט זיך אויפן שכל די השערה, אז דער מחבר פון אונדזער נאוועלע, איז יצחק רויטלינגען.

כאראקטעריסטיק פון דער נאוועלע.

1) מיר האבן צו טון מיט א ווערק, וואס איז א פראָדוקט פון דעם דורותלאַנגן באַאיינפלוסן פון דער יידישער ליטעראטור פון פרעמדע ראָ-מאַנטישע עלעמענטן, מיט א ווערק, אין וועלכן ס'זיינען פארשמאַצן געווארן עלעמענטן פון קריסטלעכן און יידישן בעלעטריסטישן שטאף, זיי זיינען פארשמאַצן געווארן האַרמאניש, און אויף א גליקלעכן אופן איז דעם מחבר געלונגען צו שאפן א לעבעדיקע, האלבפאַנטאַסטישע, האַלברעאַליסטישע נאוועלע. ס'איז אבער לייכט צו זען, אז די אויבערהאנד האט דער פרעמדער שטאף, מען דערקענט עס אפילו ריין אויסערלעך, אזוי צ. ב. אין דעם נאמען טובת, וואס איז א פארדרייען פון דעם יידישן טוביה דורך דעם קריסטלעכן טאָפּיאַס.

אויזעצער ווערק באזינגט די ליבע. מען האט אבער דאן געמוזט פארזיכ-
טיק זיין מיט אזעלכע ווערק אויף דער יידישער גאס, און מען דארף באווי-
דערן, ווי קונציג דער מחבר מאסקירט דעם אייגנטלעכן זין פון זיין ווערק.
פארזיכטיק גיט ער צו פון צייט צו צייט אויסדרוקן און באמערקונגען, וואס
דארפן אפשראכען דעם אפיקורסישן גייסט פון זיין ראמאן. אפילו שטיינשניידער
לאזט זיך פארפירן פון אַטאדי זייטיקע באמערקונגען, און רעדט וועגן דער
אסקעטישקייט פון יענער צייט.—אבער די באצינג פון דעם מחבר סיי צו
זיין טעמע, סיי צו זייענע העלדן איז אן אויסגעשפראכענע און א קלארע.
בריעה שטארבט צוליב דעם קושן זיך מיט זימרה. און דער מחבר באמערקט
פרום: „דרום זול קיינר אייניש קוסן“—באלד שוואכט ער אבער אפ זיין איי-
גענע באמערקונג מיט דעם פאלגנדיקן זאץ: „ווען איינר בון איינום הין וועק
גיט“, מען טאר אלזא ניט קושן, ווען מען צעשיידט זיך, אבער פריער מעג
מען? און צי איז בריעה באמת געשטארבן אלס שטראף פאר קושן זיך? עטוואס
פריער זאגט בריעה: „גאט זיי עש גיקלגט, איך ווייש וואל דש איך מוש
שטערבן ור לייד“. זי שטארבט אלזא פון צער, פון לייד, פארוואס שטארבט
ווידער זימרה? די פרומע קאנסטרוקציע הייסט פארשטיין, אז ער איז גע-
שטארבן, ווארום ער האט זיך ניט אייגעהאלטן און זעקושט בריעהן אויף
יענער וועלט, ניטקוקנדיק אויף איר וואָרנונג. לייענט מען אבער אדורך מיט
קאפ די אנטשפרעכנדיקע סצענע, דאן באמערקט מען, אז ווידער איז דא פאר-
שלייערט געווארן א גאנץ אנדערער, טיף דראמאטישער מאטיוו, ביי דער ער-
שטער באגעגניש מיט בריעה אויף יענער וועלט זאגט זימרה ארויס דעם
געדאנק: „איך וויל דיך קויסן זא שטירב איך אונג בלייב בייא דיר היא“, און
ביי דער צווייטער באגעגניש פרעגט בריעה איר געליבטן, צי וויל ער דא
לענגער מיט איר בלייבן? ס'איז קלאר, אז דער העלד וויל לענגער מיט איר
בלייבן.—דאס גאנצע קושן זיך אויף יענער וועלט איז אלזא א מאנעווער
פון די געליבטע (אפילו אויף יענער וועלט האט ליבע מאנעווערט), בכדל
וואס גיכער זיך צוזאמענצוטערפן און פאראייניקן. זימרה באגייט אלזא א מין
דורכגעטראכטן זעלבסטמארד.—איבריגנס שטרעבט דער מחבר פסידר אונדו צו
דערמאנען, אז זימרה איז קיין שום זינד ניט באגאנגען, דערפאר טראגן אים
אוועק די מלאכים גבריאל און מיכאל גלייך אין גן-עדן. און דער סוף פון
דעם ראמאן איז אן אַפּאָסטאָפּן פון די געליבטע, וואס ווערן אויפגענומען מיט
גלייך פאראן אויף יענער וועלט, ס'ווערט אין גן-עדן אפגעשפילט די חתונה.

און ה"קבה אליין מאכט די ברכה.

2) שטיף האט שוין אויפגעקוקט געמאכט אויף אן אפיקורטישע בא-
מערונונג אין טעקסט, נאכדעם ווי בריעה קומט אריין אין דעם לייכטיקן גן-עדן:
„ווערש נ"ט גלב ד"ער איז א"ויך א"יין י"וד", מיט א קוועטש אויף דעם
זאץ דורך שטריכן פון אויבן. איך גלויב, אז אטאדער זאץ שטאמט אויף יעדן
פאל פון יצחק רויטלינגען, ד. ה. אפילו ווען ער איז געווען בלויז א קאָפּיסט, —
און דערדאזיקער זאץ קאן אויך שטארקן די השערה, אז רויטלינגען איז בלויז
א קאָפּיסט פון דער נאוועלע, ווארום דער זאץ האט פולט דעם כאראקטער
פון א צוזאץ, און די שטריכעלאך דארפן עס אונטערשטרייכן.

3) האט מען אדורכגעשפרייזט דעם וויסטן פעלד פון יידיש-טייטשע
איבערזעצטע ריטעראמאנען, ראמאנען, ווו ס'בלויט א משונהדיקע, פארפלאנ-
טערטע און ביי דעם אלעמען פוסטע פאנטאסטיק, — ווט מען זיך באמת
אפ ביי דעמדאזיקן קליינעם, גאיוון און דאך אזוי פרישן ראמאן. צום ערשטן
מאל באגעגנן מיר דא העלדן, — לעבעדיקע מענטשן, רעאלע געשטאלטן, וואס
ריידן צו זיך, טראכטן אויס בשותפותדיק פלענער, שטרעבן עקסנותדיק צו
איין ציל, פארבונדן מיט איין שטארקן, ערדישן געפיל. לאמיר דערמאנען,
אז אין דעם גרויסן ארטוראמאן איז ניטא קיין איין געשפרעך צווישן וויד-
ווילטן און זיין געליבטער! אונדזערע געליבטע ווערן, אמת, נאך זייער גאיוון
געשילדערט. מיר האבן צו טאן ערשט מיט כימנים פון כאראקטערן, אונדזערע
העלדן טוען שוין אמער דאס, וואס עס טוען אלע געליבטע אין אלע צייט
זיי זיפצן און קלאגן, זיי זוכן תהבולות, בכדי זיך צו זעהן און ענגליטיק זיך צו
פארייניקן. — דער דזעט איז שוין דא, די צארטע שטים פון דער פרוי, וואס
ווי אפהאלטן דעם געליבטן פון יעדער געפאר, און ווייס שוין, אז דער ליבער
איז בילכער פאר דעם פאטער. — און דער העלד וואס גייט מוטיק קוקן דעם
שיקזאל אין די אויגן, און זייער ליבע איז שוין גיט א טעארעטישער דאמאן
רעקוויזיט, אן אינטריגע-עלעמענט, ווי אין דעם ארטוראמאן, נאר א ציל פאל
זיך, די איינטלעכע טעמע פון דעם ראמאן. זי איז ערדיש און אלע סימפא-
טישע פון דעם מחבר זיינען אויף דער זייט פון אט דער ערדישער ליבע,
ווארום אין איין ארט, כאראקטעריזירט ער אויף אזא מין „גאלאנטן" אופן-
זוי שטיינשניידער דריקט זיך אויס-די ווירקונג פון די קושן אויך דער העלדין!
עס איז געווען אזא מין געקושעריי, אז אויב זי איז פריער גיט שוין געוועזן,
איז זי איצטער שוין געוואָרן! (עס וואר איין ווילכש גיקוסט. ווען זי גיט שוין

וואר גיוועזן. זא איצונדר שוין גיווארדן“.

4) דער אינטריגע-עלעמענט איז אלזא אין אונדזער ראמאן אראָפגע-
שטופט געווארן אויפן צווייטן פלאץ. דעם ערשטן האבן פארנומען די העלדן
און זייער ליבע. גייען מיר איצט איבער צו דער פאפולע אלס אזעלכער,
דארף מען באוונדערן— לויט דעם מאַטשטאָפּ זעלבסטפארשטענדליך, וועלכן
מען דארף אָנווענדן צו דער דאמאלטיקער בעלעטריסטיק—דעם טאלאנט פון
דעם מחבר, וואס האט באוויזן אויף אזא קורצן שטח אריינצופירן אזויפיל
עפיזאדן פון צווייטן ראנג, און דאך ניט אפצושוואכן די שפאנונג, נאר פאר-
קערט זי צופארשטארקן, און דערביי ניט פארלאנגזאמען דעם גאנג פון דער
אקציע. די גרויסע מעלה פון אונדזער נאוועלע איז טאקע דער לעבעדיקער
לויף פון דער אקציע, בפרט ווען מען דערמאנט זיך, ווי אפט ענדערט זיך
דער טעאטער פון דער האנדלונג, וואס שפילט זיך אפ צוערשט אין ירושלים,
דאן אין רוים, דאן ווידער אין ירושלים, און ענדלעך אויף יענער וועלט.
אבער אויך אין אנדערע פרטים איז די זאך זייער געראטן, איר עסטעטישער
צייל איז ארויסצורופן מיטלייד צו די אימגליקלעכע פארליבטע, און דער מחבר
דערגרייכט עס מיט איינפאכע, אבער זיכערע מיטלען. ער האט ניט שאַרזשירט
די פיגור פון דעם גרויזאמן פיגין, דעם כהן-גדול, ער האט זי בלויז לייכט
שקיצירט, ווי אלע זיינע געשטאלטן, און דאך וואקסט אויס פאר אונדזערע
אויגן בולט די דאזיקע איינגעשפארטע, שווערע געשטאלט, וואס זאגט אפ אפילו
דעם מלך, אפילו צוויימאל, אפילו ווען ס'דראט דער טויט, און הארט עקשנות
וועלכן ער אליין האט געגעבן זימרהן ביי עדים. ווען ס'קומען צו אים די
פיר פרנסים ריידן דעם שידוך מיט זימרה, זאגט ער אפ העפלעך און בעלט
זיי גיין „לחיים ולשלום“, ד. ה. ער הייסט זיי זיך אפטרעגן געזונטערהייט;
זכדי צו פארשטארקן דעם קאנטראסט, גייט דער מחבר אוועק אויפן וועג פון
גרעסער מאכן, חשובר מאכן דעם הויפטחעלד; זימרה איז א דער אויבער-
שטער אין מלכס הויף, אי דער רעטער פון דעם אפיפירוס גזירה—צום סוף
איז דאס אויך ניטגענוג דעם נאיו-איבערגעבענעם מחבר, און ער דערציילט,
אז מען באשליסט זימרה צו מאכן פאר א מלך נאכן טויט פון דעם יונגן קיניג
5) ניט קיין קלענערער צויבער פון אונדזער נאוועלע איז די מישונג
פון רעאלע און פאנטאסטישע מאטיוון. רעאל זיינען די העלדן, רעאל איז
דער הויפטמאטיוו פון דער אינטריגע. דער יחוס-מאטיוו—פאנטאטיש זיינען

די אטמאספער און דער פאָן פון דער נאוועלע. וווּ שפּילט זיך אפּ די נאוועלע-
לע? אין ירושלים. און דאך איז עס ניט א קאנקרעט ירושלים—ס'ליגט גיכער
אין מעשה-לאנד, א ירושלים, וואס האט א יידישן מלך, און איז דאך אין
גלות, און ס'שיטן זיך אין דערזעלביקער צייט גזירות פון דעם אפיפּיור. מען
איז עולה לרגל און מען ברענגט קרבנות—און מען דאוונט גלייכצייטיק אין
דער שול. אטא די אלע אַנאַכראניזמן שטערן לגמרי ניט דער נאוועלע.
פארקערט, זיי שפּרייטן אויס א לייכטן, דינעם נעפל פון פאלקספאנטאסטיק,
וואס שפּרייזט תמיד אריבער דעם גבול פון צייט און ארט.

די לעבעדיקייט און אריגינאליטעט פון דעם אינהאלט האט געמוזט
ברענגען אויך צו א לעבעדיקן און אריגינעלן לבוש, צו א נאטירלעכער און
פרישער שפּראך. מען לעבט דא אויף נאך דעם שפּראכלעך-טויטלעכן ארטור-
ראמאן, און מען דארף זיך ווונדערן, ווי לייכט שטיינשניידער פסקנט אפּ,
אז די העברעישע ווערטער און פראזן אין אונזער נאוועלע באשרענקען זיך
אויסשליסלעך אויף אן אוזויזאגן טעאלאגישן געביט, אויסר אפשר די ווערטער
„ממון“ און „אבנים טובות“, וואס געהערן צו דעם געשעפטסלעבן. מען דארף
זיך וואונדערן און באוונדערן דעם לוח פון אן אסימילאטארישער אידעאלאגיע,
וואס איז אימשטאנד געווען צו פארטונקלען דעם אביעקטיוון אמת אפילו פאר
דעמדאזיקן גאון און ליבהאבער פון דער יידיש-טייטשער ליטעראטור. ירושה,
חלקים, סעודה, מלך, חדר, שלום, בחרפה, מתחתן זיין, מאמין זיין א סוד,
פרנסים, לחיים ולשלום, מורד זיין—איך רייס ארויס בלוין עטלעכע ווערטער,
וואס ווייזן, ווי שטארק פארטראטן איז געווען דער העברעישער עלעמענט
אין דער יידישער שפּראך שוין אין 16 י"ה—און ווי ברייט דארף זיין דער
באגריף פון „טעאלאגישן קרייז“, במדי ש"ש זאל גערעכט זיין.

טאקע צוליבדעם, וואס „מעשה בריעה וזימרה“ איז אן אריגינאלווערק,
און ניט קיין איבערזעצונג ניט פון דייטשע, ניט פון העברעישע מקורים, איז
זי א גאר וויכטיקער דאקומענט פאר דער יידישער שפּראך אין דעם 16 יארי
הונדערט.

אינהאלט פון „מעשה בריעה וזימרה“.

דער יינגער זימרה, זון פון טובת, איז זייער באליבט ביי דעם יידישן
מלך אין ירושלים, ער איז דער אויבערשטער אויף זיין הויף און דער ריכטער
פון דעם פאלק ישראל. זיין חכמה ווערט איילייסטירט מיט א משפט פון א
פרוי און אירע צוויי קינדער, וועלכע זייגען געקומען צוטיילן זייער האטערס

ירושה, און איינער פון די זין האט געהאט צוויי קעפ און צוליבדעם געפא-
דערט צוויי חלקים. זימרה האט גיהייסן גיסן הייסע וואסער אויף איין קאפ,
דאן האט גענומען שרייען אויך דער צווייטער קאפ, ס'איז אלזא קלאר געווארן
אז ס'איז איין מענש און ס'קומט אים איין חלק. דער מלך, זימרה און זיין
פאטער ווערן איינגעלאדן צו א סעודה ביים כהן גדול פיגין, און דא דער-
זעט זימרה פיגנס טאכטער, בריעה, און פארליבט זיך אין איר, און אויך
בריעה האט אים ליב באקומען. זיי זאגן זיך צו טריי זיין איינער דעם אנ-
דערן. זימרהס פאטער שיקט פיר פרנסים צו דעם כהן גדול בעטן ביי אים
די הסכמה צו דעם שידוך. דער כהן גדול אבער זאגט אפ, ווארום עס שטייט
אים נישט אן דער שידוך מיט זימרה, וועלכער איז ווייזט אויס פון ניט קיין
געהויבענעם יחוס. עס מישט זיך אריין דער מלך, וועלכער רופט צו זיך,
אפילו צוויי מאל, דעם כהן גדול, און רעדט אים צו אפצוגעבן זימרהן זיין
טאכטער, — עס העלפט אבער ניט, דער כהן גדול זאגט קאטעגאריש אפ. דער-
ווייל זעצן זיך די פארליבטע אין דעם הויז פון דעם כהן גדול, ווהיך זימרה
קומט בשעת אלע גייען אוועק דאוונען אין שול, און זיי קישן זיך דערביי
„טויזנטמאל“. דערווייל מאכט זיך א מעשה, אז דער אפיפאטיר (דער פויבסט)
מאכט א גזירה, יידן זאלן ניט טארן יידישן די קינדער, און יידישע פרויען
זאלן ניט טארן גיין צו דער טבילה. דער פויבסט לאזט נאך דערצו ניט
אריין קיין שום יידישן שתדלן, וועלכן ער הייסט גלייך טויטן. דא פאלט
איין א געדאנק דעם כהן גדול פטור צו ווערן פון זימרה דורכדעם, וואס ער וועט
אים שיקן אלס שתדלן צום פויבסט אלס לוינ זאגט אים צו דער כהן גדול
זיין טאכטער בריעה, אויב ער וועט באווייזן צו פועלן ביים אפיפאטיר מבטל
צו מאכן די גזירה און בשלום צוריקצוקומען, ווארום דער כהן גדול איז זיכער,
אז זימרה וועט שוין פון רוים ניט צוריקקומען. אבער זימרה געלינגט דורך
דמאות — (א גאנץ פרימיטיווער) — זימרה האט פונדאדער געווארפן קליינע צעלן
וועלכע די שומרים קלייבן צונויף, און לאזן אים דערווייל דורך אריינצוקריגן
זיך צום פויבסט און איבערצייגן אים, אז זיין גזירה איז שעדלעך פאר אים
גופא, ווארום מילה שוואכט אפ יידן, אויב ווידער יידישע פרויען וועלן צוליב
דעם פארבאט ניט קענען אפהיטן גידה, וועלן זיך יידן מערן כחול היים „כן
ירבה“, אויסרדעם ווירקט אויף זיי שלעכט דאס קאלטע וואסער. דער אפיפאטיר
איז אלזא מבטל די גזירה, שענקט זימרהן אסאך מתנות, און אונדזער העלד
קומט צוריק מיט טריאומף, דער כהן גדול ברעכט אבער זיין ווארט, און וויל

ווידער ניט געבן זיין טאכטער. פאר צער און אפשר צוליב דעם קושן זיך שטארבט בריעה. נאך איר טויט פארפירט א מיסטישער פערד זימרהן אויף יענער וועלט (וויזט אויס, אין א מין כף-הקלע), און ער דערזעט בריעהן אין א שטיבל אויף די טרעפ, — זי מוז דארט בלייבן 8 טאג אלס שטראף פארן קושן זיך. זימרה האלט זיך ניט איין און קושט זי, כאטש זי זאגט אים פארויס, אז ער וועט צוליבדעם שטארבן אויפן דריטן טאג. ער טוט תפילה, און בריע גייט באלד אריבער אין דעם גן-עדן. אליהו הנביא פירט אים ארויס, זימרה געזעגנט זיך מיט אלע נאענטסטע און שטארבט אויפן דריטן טאג. די מלאכים גבריאֵל און מיכאל קומען און טראגן אוועק זיין טויטן קערפער אין דעם גן-עדן, וווּ מען שפילט אפ מיט גרויס פאראד זיין חתונה מיט בריעהן, און הקב"ה אליין מאכט די ברכה.

מעשה בריעה וזימרה

ט ע ק ס ט.

(כתב-יד מינסען 100, בלאט 67—73.)

מעשה פריעה וזימרה.

(כתב־יד מינכן ען 100, בלאט 67-73.)

מעשה⁽¹¹⁰⁾ איז גישעהן אייני' היז פריעה אונ' איינר היז זימרה: איינר
היש חורקניש דער אם נעשן⁽¹¹¹⁾ ביי דעם מלך וואר. אונ' וואר גר וואל'
גיהלטן אונטר דען יודן אונ' איין פירשט אונטר דעם ואלק: אונ' זימרה זון
טבת וואר גר שוין אונ' איין גרושר חכם אונ' איין לערנער. אונ' דער מלך
הט אין ליבר דען אל זיין דינר. אונ' ער וואר אויברשטר אן דעש קויניגטש
הוף. אונ' ער היז אין זימרה נוך זיינום עלטר ואטר. אונ' דער קויניג מכט
אין ריכטר אויבר אל זיין ואלק ישראל צו לערנן זיא תורה. אונ' דער מלך
גב אים איין הויז. בייא זיינום שלום. צו ירושלים. אונ' בייא הויזר דער
כהנים. ווען ער וואר איין ריכטר אויבר אל ישראל דרייא מול אים יאר ווען
זיא אוף גינגן אים יאר צום רגל אונ' אלי טג קאמן צו גינעהן אופר⁽¹¹²⁾
אונ' צו איינום ראש השנה זאש דער מלך אויף זיינום שטול. אונ' זייני קינדד
שטונדן בויר אים. דא קאם איין ורויא מיט צוויין אירי זוינין ור אין
אונ' הטן איין צנק⁽¹¹³⁾ בון וועגן איינר ירושה דיא אין איר ואטר
גילושן הוט. דער איין הט צווא הייבטר⁽¹¹⁴⁾ אונ' רידט מיט צווייא מוילר אונ'
ביגערט צווייא חלקים. דען עש ווער זיינר צוויין. דא זגט דער קויניג צו זייני
צוויין זוינין טובת אונ' זימרה טויט איר גיריכט⁽¹¹⁵⁾. וויל זעהן וויא וועלט איר
דש אורטייל שפרעכן. דא ענטוורטן זיא גינעדיגר הער ואטר אונ' קויניג מיר
וועלן עש גערן טון. דא קאם דער מיט דען צוויין קויפן ור זיא. אונ' טובת
וואושט ניט וויא ער זולט איין אורטייל געפן⁽¹¹⁶⁾. אונ' היש⁽¹¹⁷⁾ אים הייש
וויא געבן אין איין קנט⁽¹¹⁸⁾ דש גישיך. דא גוס מן אים דש היישי וויא אויבר
דש איין הייביט דא שריא דש אנדר הייבט. דא זגט זימרה ווארום שריישטו
הב איך דיר דוך ניקש גיטון זא זיך איך אויך וואל דש דו איין לייפ
בישט. מן זול דיר אויך איין חלק געבן. דא לבט⁽¹¹⁹⁾ דער קויניג אונ' אל
זיין ואלק דעש אורטייל צו זימרה:

אחר־י

הדברים האלה דא זאך דער קוישליך¹²⁰) זימרה דיא שוין בריעה טוכטר פיגין אונ' זיא ווש זער דעמויטיק¹²¹) אונ' גר ורום אונ' זיא גייל אים גר וואל. אונ' אויך דיא יונק ורויא הט אין אויך גר ליפ. דען זי הורט דש ער איין תלמיד חכם אונ' ורום וואש. אונ' זיא גילושט אין אין אירם הערצן: אונ' עש ווש איינוג טג דא מאכט דער פיגין איין סעודה. אונ' פרייטאט¹²²) טובת אונ' זימרה דא ורייאט זיך זימרה זער. צו דער צייט דש מן עשן זולט דא זגט ער איצונדר וויל איך מיין הערץ אנטפלעקן גיגן דער יונג ורויאן. דא זיא נון קאמן אין דעש הערן כהן הגדול הויז דא וואר ברייט איין גר קוישליכי סעודה. אונ' ער ברייט דען טיש מיט ויל הויפשי כלים. דיא זיא ניא אלזא הויפשי בייא קיינום מענשן גיזעהן הטן אונ' דיא לויט ור וואונדרטן זיך זער דארן. דא שפרך ער דש זינד ניט הויפשי כלים. איך הב זיא נוך ויל שוינרש חפץ¹²³). אונ' בורט זיא דען מלך אונ' טובת. אונ' זימרה. מיט אים אין איין חדר. דא וויש ער איגן דיא שוין טוכטר. דיא וואר דיא איניקליך שוין מענשא¹²⁴). דש ניא קיינר מיט אויגן גיזעהן הט. איר שוינהייט איז ניט צו שרייבן. דרום מוש איכש לושן פלייבן. אונ' דער זמרה זאך זיא גר עבן אן. אונ' קונט זיא ניט גינוג זעהן. אונ' דר שרק בון וועגן דער ליכן. דש ער ור פלייכט. אונ' דיא לויט זאהן עש וואל אן אים. אונ' לכטן זיין. אָבר זיא שוויגן שטיל. דרצו: אזא גינגן זיא ווידר בון איר אין דיא אנדר שטוב. אונ' אנטשליפן אזא טרונקן ווארן זיא. אבר דער זימרה דער שליף ניט אונ' גידוכט וויא ער צו דער שוין טוכטר וועלט גין. אונ' זולט עש אים זיין לייפ קושטן. אונ' גינג אזא מיט ורייאים מוט. אין צו איר אין דש חדר דא זיא אין וואר. אז ער דיא טויר אוף טעט. אונ' זיא זאך אין קומן. דא שטאנד זיא אוף גיגן אים. אונ' אנטפפינג אין גר ליפליך אונ' שוין. אונ' ער דאנקט איר צויכטיגליך¹²⁵) ווידר. אונ' זיא בורט¹²⁶) אין בייא דער הנד. אונ' ועצטן זיך ניבן אנגדר נידר. דא היב ער אן אונ' שפרך איך העט עטווש מיט אויך צו רידן. אין אלים צויכטן אונ' אירן. וויל אויך דר בייא גיבעטן הבן וועלט מיר ניט ור אויבל הבן. דא זגט זיא ליבר זימרה ריד ווש דו ווילט. איך וויל דירש ניט אויבל הבן: דא זגט ער זינטמא¹²⁷) דש איך אויך אן גיזעהן הב. זא בין איך מיט זוילכר ליבי בישטריקט¹²⁸) דש איך קיין רוא הב. אונ' פיט¹²⁹) אויך איר וועלט מיר ור היישן¹³⁰) מיך צו איינום מן נעמן. זא וויל איכש בייא מיינום הער וואטר צו וועגן ברענגן דש ער מיט אויערם וטר רידט, דש ער זיין ווילן דריין גיבט.

איך וויל מכן דש עש מיט גרושר ערן צו גיט: דא זגט זיא ליבר הער זימרא איר העט מיך ניט אזא גערן. נוך ויל ליבר הב איך אויך. 131) איך קאן אויך ניט דר צילן דיא ליפ דיא צו אויך הב. ווען עש בון גאט י"ת פישערט זול זיין. זא וועלן מיר די זאך וואל צו וועגן ברענגן. אזא שייך זיא בייד בון אננדר מיט ורויליכם מוט. אונ' זימרא קאם ווידר צו דען לויטן. אונ' שטעלט זיך אז ווען ער קיין וושר ביטרויבט העט. אונ' ווער אנטשליפן בון וועגן דער טרונקזהייט. אזא נמן דיא גישט 132) ווידר אורלב אונ' צוגן איטליכר ווידר היים מיט שלום: דא זימרה היים קאם. נאם ער זיך איין קרנקהייט אן. וואלט וועדר עשן נוך טרינקן נוך שלופן אונ' וואר גר טרויריג: דא זגט זיין ואטר. ליבר זון זג מיר ווארום בישטו אזא טרויריג. זג מיר ווש אישט דיין אן ליגן. דא זגט ער ליבר הער ואטר איך מוש דיר זגן. זינטמאל דש איך דעש כהן גדול טוכטר הב גיזעהן. דא בין איך מיט זוילכר ליבשאפט גיגן איר ור שטריקט. וואו 133) דיא מיר ניט צו טייל ווירט. זא מוש איך שטערבן ור גרושר ליפא. דער הלבן ליבר הער ואטר. רייד מיט דעם כהן הגדול. דש ער מיר זיא צום וויפא גיבט: דא זגט זיין ואטר טובת. ליב זון שווייג שטיל אונ' מך דיך אונ מיך ניט בחרפה. איך בין מיך גיט טועה. ער איז זיך צו מיר ניט מתחתן. דער הלבן ואלציג 134) מיר אונ זעץ דיין דיעה דר בון: דא זגט זימרה ליבר ואטר דא וויל איך דיר דען סוד מאמין זיין. זא ווירשטו הירן דש איך ניט בחרפה ווערט ווש זיך צו גיטרגן הוט. דא אונש דער כהן הגדול צו גשט גיהצט הוט. אונ' אנדר לויט הבן גישלופן. זא בין איך היימליך צו איר קמן. אין אלץ צויכטן אונ' אירן. דא הבן מיר בייד אננדר דיא איי גיהיישן. 135) אונ' ור שפרוכן. דא הורט טובת וואל וויא דיא זאך איין גישטעט העט אונ' זגט נון ליב זון זא גירב דיק 136) וואל. איך וויל מיין הייל ור זוכן. אזא גינג טובת בון זיינום זון זימרה אונ' גינג צו ויר מאנן דיא בעשטן אין דער שטט. אונ' זגט אין זייניש זונש אן ליגן 137) אונ' ביגער. אונ' בט זיא זיא זולטן מיט דעם כהן הגדול רידן דש ער זיין ווילן דר צו גיבט אונ' ור הישט 138) אין איין גוט שדכונית. דא זגטן דיא ויר מאנן זייא דו אונ דיין זון גיטרוישט. דש ווילן מיר וואל צו וועגן ברענגן איז אונש אויך קיין צווייביל ניט גיא אונ' רוישט 139) אויך בור צו דער ברויילישט: 140) דא זגט טובת עש איז נוך צו פלד 141) צו דער ברויילישט צו רוישטן. איך הב נוך צייט גיט ברענגט אין ואר: דיא ויר פרגנים גינגן צו דעם כהן הגדול. אונ' הילטן אים טובת אונ'

זימרה ביגער, ער זאל זיך צו אים מתחתן זיין. ער וועלט זיינום זון גרוש ממון געבן: דאָ לַכַּט פּיגין דער כהן גדול אונ' זגט לַיבּי פּרנסיים אונ' גוטן ורוינד. איך ווייש וואָל דש דער זימרה דער שוינישט אונ' דער קלוגישט קנאב אישט אין דעם לַנד אונ' רייך, 142) אבר מיין טוכטר אים צו געבן. דאָש גישיכט ניט אין קיין וועג. איך וועלט זיא אי דר טרענקן, 143) איצונדר הט איר מיין בישיד אונ' ציכט הינ לחיים ולשלום: אזא גינגן זיי ויר פּרנסיים ווידר צו טובת אונ' זגטן אים דען בישיד, דא זגט טובת הב איכש דוך ור גיזגט. איר וואלט איך זולט דען קויבי 144) ור דער קוא קאפן. איצונדר איז עש מיר איין שנד דש איך אן גיהובן הב. דיא בוטשפט 145) קאם זימרא. וועם וואר וויאר דען אים זיין הערץ וואלט אים צו שפּרינגן ור צרות. דא זגט זיין וטר שווייג שטיל מיין לַיבר זון איך וויל דיר וואָל איין אנדרי געבן. אונ' צווענציג טויזנט גוילדן דר צו. אבר זימרה וואלט ניט גיטרוישט זיין. אונ' זגט ווען מיר דיא שוין טוכטר ניט ווערד. זא מוש איך שטערבן ור לַייד. דא זימרה זאך דש ער דורך זיין וואטר אונ' דורך דען ויר פּרנסיים ניקש קונט אויש ריכטן. דא צוך ער צו דעם מלך אונ' זגט אים זיין אן לַיגן דען ער וואר דעם מלך גר לַיפא אונ' פּט 146) אין ער זולט מיט דעם כהן הגדול רידן דש ער אים דיא טוכטר געב צום וויפּא. דא זגט ער איך וויל עש גערן טון אונ' שיקט נוך דעם כהן הגדול אונ' זגט צו אים. איך וויל דיך אום איין זאך פּיטן דוא וועלשט מירש ניט אפּ שלגן. אונ' גיב דיין טוכטר בריעה זימרה צו איינם וויפּא: דא דר שרק דער כהן הגדול זער אונ' שפרך לַיבר הער קויניג וועלט איר 147) מירש רוטן דש איך מיך זולט צו איינום נידרין גישלעכט געבן דען איך בין. אלֵי יידן ווערן מינר שפּיטן, 148) איך קאן עש ניט אין מיר וינדן אונ' וויל עש אויך ניט טון. וויל אויער קויניגליכן מיישטיט 149) טון ווש אים לַיבּ אישט. דא זגט דער קויניג וויל דיך ניט נויטן. אזא צוג ער דר בון. אונ' טובת אונ' זימרה קאמן צום מלך. אונ' וואלטן איין גוטן בישיד בייא אים הולן. אבר עש וואר ניקש איר ביגערונג: דא זגט דער קויניג ווש אים דער כהן הגדול ור איין תשובה געבן הט. דער הלבן מיין לַיבר זימרה שטיא בון דיינום ביגער עש גישיכט ניט. היב אן ווש דו ווילשט: דא וורטיט זימרא ביז דש מן אין דיא שול גינג. דא גינג ער אין דש כהן הגדול הויז: אז בלד זיא אין דער זאך לַיש זיא אין איין אונ' אנטפּינג אין אונ' ער הוב אן צו וויינן. דא זגט זיא ווארום וויינישטו. דא זגט ער דארום דש דיין וואטר דיך מיר ניט וויל געבן צום וויפּא. דא הוב

ויא אויף אן צו וויינן אונ' זגט דש גאט דער פריים (150) דא זגט זימרה הערף
 לייפ טרייא איך וויל דייך אום איין פיט פיטן: דש דו מיר זיא גיווערשט, (151)
 דא זגט זיא פיט ווש דו ווילשט דוא זאלשט גיווערט זיין. איך ווייש וואל
 זיש דו מיר ניקש צו מוטשט, דש זוינדא אונ שנדא איז. דא זגט ער זא פיט
 איך דייך דש דו קיין אנדר מן נעמשט דען מיך. זא וויל איך דיר ור היישן
 קיין אנדר וויפא צו נעמן דען דייך. דא שפרך זיא איך וויל עש גערן טון,
 אזא גילובטן זיא אן אננדר. דא לייש זימרא איין גרושן זיפפצא אונ' זאך זיא
 אן. דא שפרך זיא (אוייג 152) ווארום טושטו אזא. דא זגט ער איך וועלט נוך
 איין בעט אן דייך הון ווערשט מירש ניט ור זגן. איך וועלט דייך גערן קוסן.
 דא זגט זיא עש זייא דיר דר לאבט. דא קוסט ער זיא טויזנט מאל אונ' זיא אין
 אויך: דא וואלט מן שיר (153) אויש דער שול גין. דא שטונדן זיא אונ' ווינטן
 מיט אננדר. אונ' זיא שפרך לייבר זימרא ווען דו מיט דעם יונגן קויניג רייטשט.
 זא רייט ור מיינום הויז בור זא שטיא איך אן איינום וענשטר דש איך דייך
 זעהן קאן. אבר דו קנשט מיך ניט זעהן. ווען איך דש וענשטר ניט אויף טוא.
 אבר אל' מורגן זא מן ברכו זגט דא דו איך דש וענשטר אוף אונ' הויר
 ברכו אורן (154). זא קנשטו מיך זעהן. אונ' ווען דו זיכשט איין הנד צוועל (155)
 אויש הער הענקן. זא קום צו מיר. אזא שיד ער דר בון. מיט ורויליכם מוט.
 אונ' אל' מורגן גינג ער אונטר איר וענשטר אונ זאהן זיך אננדר אן: איין
 מולט קאם דער יונג מלך צו רייטן. אונ' זגט צו זימרה וועלן מיר ור דש
 טור רייטן שפצירן. דא זגט זימרה יוא. דא ריטן זיא מיט אננדר. אונ' זימרא
 וואר זיפצן אונ' גר טרויריג. דא זגט דער יונג מלך ווש אישט דיר דש דוא
 אזא טרויריג בישט. ור הושטו מיט דעם פפערד גישפרענגט. אונ' איצונדר
 רייטשטו אז ווען דו שליפשט דו מושט מיר זגן ווש דיר אישט אודר אן
 לייגט. דא זגט ער דער כהן גדול הוט איין טוכטר וואו זיא מיר ניט ווערט
 דא מוש איך שטערבן ור ליידי. דא זגט דער יונג מלך גיהעב דייך ניט אויב (156)
 שווייג שטיי זיא מוש דיר ווערדן. איך וויל עש מיינום ואתר זגן ער מוש
 נוך אים שיקן. אונ' מוש מיט אים רידן דש ער זיא דיר גלבן מוש. ווערט
 עש מיינום ואתר ניט ור זגן. אזא רייטן זיא מיט אננדר ביז אויף דיא בורג.
 דא זגט דער אלט מלך ווש אישט דיר דש דו אזא ערנישהפט זיכשט (157) איך
 הלט דו בישט ניט בייא (בויא 158) זעלבשט. דא זגט דער יונג מלך איך ווילש
 דיר זגן. דא זגט ער אים ער זולט דען כהן גדול פיטן. דק ער דים זימרה
 זיין טוכטר צום ווייפ געב. דא זגט דער מלך איך הב אין ור אויך איין מול גיבעטן

וויט מיר מיין פֿיט ור זגט. דא זגט דער יונג מלך איך וועלסט עש אים שאפן
מיט פֿיטן, וואו ערש דיר ווידר אב שלויג וועלסט אין אם לייפ שטויפן, דער
שיקט ווידר נוך אים אונ' 159) זגט צו אים איך הב דירש ור 160) אויך צו גימוט
דו וועלשט זימרה דיינ טוכטר צום ווייפ געפן. דש זעלביג הושטו מיר וך
זגט, איצוגדר פֿיט איך דירש, אונ' וועלסט ניט מאריד אן מיר זיין. דא זגט
דער כהן הגדול איך ווייש וואל וואו איך עש ניט טעט. זא וואוירשאו מן
טויטן. דען ווער ניט טוט ווש דער מלך זגט דער הוט דש לעבן ור לורן.
אונ' וויל עש דוך ניט טון ווש מיר דארום גישיכט, וויא וואל דער זימרה איין
שוינר וואל גילערנטער אונ' ווייזר קנאב איז, איך וויל מיין טוכטר אי דר
טרענקן אי איך זיא אים געבן וויל, דער מלך וואר צורניק אונ' זגט איך וויל
דיך לעשן טויטן, דיא ווייל דו מיך ור אכשט. זא ביהלסט דיר דיינ טוכטר.
איך וויל זימרה וואל איין אנדר ווייפ געבן. אונ' 161) דיינ טוכטר: דער מלך
שפרך צו זימרה זוך דיר איין אנדר ווייפ אין אל מינינום לנד. זא וויל איך דיר
ויל ממון דר צו געבן. אבר עש גויל זימרה ניט. דיא שוין בריעה לג אים
אין זין. אונ' זגט דעם מלך גרושן דנק אונ' שיד בון אים מיט טרויריקייט:
אחר הדברים האלה. וואר איין אפיפיור צו רום גר איין גרושר רישע.
דר ור פיט 162) עש זולט קיין ווייפ צו טבילה גין אונ' זולט קיין קינד
יודשן. אונ' זולט קיין יוד ור אין קומן לעשן. וואו איינר קעם זא זול מן
אין טויטן. אונ' מן שריב עש דיא יודן אונ' בט דען כהן הגדול דש ער
תפילה טעט דש זיילכי גזירה ור שטוירט וואוירד: דא גידוכט דער כהן
הגדול איצונדר וויל איך דעש זימרה וואל אב קומן. איך וויל צו אים זגן
ווען ער צו דעם אפיפיור וויל אונ' וויל ור דיא יידן פיטן דש ער זיילכיש
ווידר שפרעך זא וויל איך אים מיין טוכטר געבן: זא ווערט אין דער
אפיפיור טויטן. דא קום איך זיינר אב. דש הורט 163) זיין טוכטר. זיא גידוכט
איך וויל אין וורנן. אונ' דא מן אין דיא שול גינג. הינג זיא דיא צנד צוועל
ווידר הרויש. דא דר זך עש זימרה. אונ' גינג צו איר. אונ' זיא אנטפפינג
אין גר שוין. אונ' זגט אים אלי זאך וושר (ווש 164) איר וואטר אים זין העט.
דער העבן לעש דרך ניט אויבר רידן דש דו ניט אום דיינ לעבן קומשט.
אודר איך וויל דיר ניט העלפן ווש איך דיר ור היישן הב. דא זגט זימרה
וויל מיר דרך דיינ וואטר געבן. דא וויל איך מיין לעבן וואגן 165) בון דיינט
וועגן. דא וויינט זיא זער. ער שפרך גיהעב דרך וואל גאט ית" ווערט מר
דש גלויק געבן. דש מיר ניקש גישיכט. דא נאם ער אורלב בון איר מיט

נאטן אויגן. אונ' זיא זגט ציך הין דש דיר גאט גלויק אונ' הוייל געבן דא
 מן בון אויש דער שול גינג, דא נאם דער כהן הגדול זימרה אויף איין אורט
 אונ' היילט אים דיא זאך בויר, דא אנטוורט זימרה וועלט איר דעם נוך קומן
 וויא איר זגט, זא וויל איך מיין לעבן וואגן. ער ור היש אים ור עדים: אזא
 צוך זימרה דר בון אונ' זגט דער שוין פריעה ניקש מין דר בון, דא זגט
 דער כהן הגדול מיר זינד דעם זימרש וואל אב קומן, ער קומט ניט לעבנדיג
 ווידר, דא עש דיא טובטר הורט דא שריא אונ' ווינט זיא אונ' טריב איין
 גרושן יאמר אז לנג אז ער אוישן וואר; דער זימרה צוך אז לנג ביז ער
 גין רום קאם צו דעם אפיפפור, ער וראגט דיא יודן וויא ער קוינט צו דעם
 אפיפפור קומן, דא זגטן זיא וואו ער ור אין קעם זא טויט מן אין, דא
 שוויג ער אונ' גינג אין דין וויכשיל (1669) וועכשילט ור ציהן גולדן אייטי (1675)
 גרושן, גינג אזא אין דיא בירג ליש ויל גרושן ואלן, דיא טויר הויטר לישן
 אין גין אונ' קלויבטן געלט אוף, דא ער גר אין הוף קאם דא גינגן
 כעהורים (1688) אונ' גרופן (גרובן? 169) אים אנטגינגן, אונ' וואלטן וראגן ווש
 מנש (170) ער ווער, דא ליש ער אבר געלט ואלן, זיא קלויבטן אבר אוף אונ'
 לישן אין גין, אזא קאם ער בור דען אפיפפור היניין, דא וראגט אין דער
 אפיפפור ווש מנש ער ווער דא שפרך ער איך בין איין יוד, דא דר שרף
 דער אפיפפור דע ער אזא היניין קומן ווער אונ' ווער אים ניקש גישעהן,
 אונ' די טרבנטן (171) וואלטן אין טויטן, דא ביואליך (172) ער מן זולט אין
 לעבן לושן, אבר ער וועלט דיא מור הויטר אל טויטן לושן דא זגט דער
 אפיפפור נון זג אן מיין ליבר יוד ווש אישט דיין בעער, זא וויל איכש אן
 הוירן, זינד דש דיר גאט דש גלויק געבן הוט דש דו ור מיך בישט קומן אן
 גישעדיגט, דא זגט זימרה איר ווירדיגר הוך גילובטר הער איך וועלט אויער איר
 ווירדיגי גינד איינש אונ' צווייא וראגן, אונ' אויער גינד זול מירש ניט ור
 אויבל הבן, אונ' וועלט עש מיר בשיידן, דא זגט ער וריג (ורוג? 173) ווש דו
 וויל (עיי לבט? 174) ניקש בון דען יודן, דא זגט ער איך וויל אויך איין ורוג
 בון די יודן ורעגן, דש אויך איין דינשט אישט, דא זגט דער אפיפפור זא
 ורוג, דא זגט זימרה ליבר הער, ווען איר ווינד הט, וועלט איר (175) ליבר דש
 זיא שוואך ווערן, אודר שטרק, דא לכת דער אפיפפור אונ' שפרך וויא גר
 קינשטליך ורעגשטו, העט איך ווינד ווער מיר ניט ויל ליבר זיא ווערן שוואך,
 דען שטרק, נון ליבר זג מיר ווש מיינשטו דר מיט, אונ' ווארום ורעגשטו
 אזא נערש; דא זגט זימרה וועלט איר מירש גיוואונן געבן, זא וויל איך

צעט אויך זגן, אונ' בון (176) אויך בון אויערט וויגן הער קומן. אונ' איר הט
 רעכט גרעט. אבר אויערי רויט רוטן אויך ניט רעכט מיט טרויאן. דען די יודן
 זינד אויער ווינד אונ' בון קיין קראנקר אונ' שוואכר זאלק איז אויף
 צידן דין די יודן. דען מן גישניידט זיא צו אכט טגן. זא דש בלוט בון אייט
 קומט זא ווערט ער שוואך. אבר דא ער ניט בישניטן (בישניטן 177) איז דא
 שלגט איין יוד ציהן קרישטן אונ' איר ור פיט דש מן קיין יודן זול מין
 בישניידן. אין ציהן יארן ווערט אויער לנד אלש בושניטן (178) יודן זיין. דא זגט
 דער אפיפפור דש אישט וואר: וואש אישט נון דיא אנגדר וראג. דא זגט
 זימרה ליבר הער ווען איר ווינד העט וועלט איר ליבר עש ווערן ויל אודר
 וועניג. דא לכט ער אבר אונ' זגט איך וועלט ליבר עש ווירן וועניג דען ויל
 זג מיר ווש מיינשטו דר מיט. דא זגט ער איך ווילש אויך זאגן. איר הט ור
 פיטן דיא יודן ווייבר זולן ניט טבילה גין אזא ור איין יוד אישט גיבורן
 ווארן. ווען איצונדר ויר גיבארן ווערדן. ווען בון דען קלטן וושר דר שרעקן
 דיא יודניש. אונ' ווערן ניט בלד טרגן אויך דרפן זי ניט בייא-דין מנן ליגן.
 ווען זיא א אבר ניט אין דש קלט וושר גין. ווערן זי ור אונ' בויר בייא אירן
 מנן ליגן. זא ווערן איר אז ויל אז זנט (179) אים מער כן ירבה. אונ' ווערן
 איין שטרייט מיט אויך. מכן. אונ' ווערן אויך צו טוט שלגן. דא זגט דער
 אפיפפור יוד דו הושט וואר גיזגט איך הב ניט ויל גישיידר יודן גיהערט
 אליש דו בישט. דער הלבן וויל איך דיך וואל ביגובן. (180) אונ' ווידרהיים
 לושן ציהן. מיט וריד. אונ' גב אים ויל ממון אונ' אבנים טובות אונ' איין
 גוטן באריף. דש דיא גזירה זולט מבטל זיין. דא ליש דער אפיפפור דיא טוא
 הויטר אל טויטן. די אין היניין הט לושן גין כן יאבדו: אונ' דער זימרה
 נאם אורלב בום אפיפפור אונ' קאם ווידר אין זיין הערברייג צו דען יודן.
 דא זגט ער אין וויא ער דיא גזירה הט מבטל גיוועזן. אונ' וויז אין דש ממון
 אונ' דען בריף דען אים דער אפיפפור הט געבן. דא וואלטן אים די יודן
 אויך גרוש ממון געבן. ער וואלט אבר ניקש נעמן. דען ער האט ור הין גיבוו.
 אונ' גיזעגנט זיא אונ' רייט ווידר היים צו לנד. דא וואר אידרמן דער ורייט
 צפרט זיין אלרליבשטן פריעה. אבר דער מהן הגדול. דער דר שרק דש אים
 שיר די נשמה וואר אויש גנגן. ער הט יא גימיינט מן זולט אין גיטויט הבן.
 דער גוט זימרה ווייש דען בריף אונ' אידרמן ווש ורוא דש די גזירה מבוטל
 וואר: דא זגט זימרה איצונדר גיב מיר ווש דו מיר גיהיישן הושט. דער

כהן הגדול ווארד אים פסול. אונ' וואלט אים די טוכטר אבר נישט געבן. אונ' זולט איך דארום קומן אום מיין לעבן. דא שפרך זימרה דש מוש גאט ית" דר ברמן. אונ' זגט ווש אישט מיין גרושי ערבייט (181) אונ' גיוערליכקייט דיא איך מיך אונטר שטנדן הב. אונ' איצונדר איז עש אבר ניקש. אונ' גיהוב זיך זער אויבל דש נישט צו שרייבן איז: דער גוט עלנד זימרה וורטט ביז מן אין דיא שול קאם. אונ' גינג אבר צו זייער ליבן פריעה. דיא אנטפפינג אין גר שון אונ' ליבל'יך מיט ויל ורויליכן ווארטן. אונ' ער זגט איר וויא אים איר וואטר ווידר פסיל וואר ווארדן. דא וויינטן זיא בייד זער אונ' טרייבן איין גרושן יומר. אונ' זיא ויל אים אום זיין הלז אונ' קוסט אין אונ' זגט ליבר זימרה. גאט זייא עש גיקלגט איך ווייש וואל דש איך מוש שטערבן ור לייד. דא זגט זימרה דא זייא גאט בויר. אונ' ער קוסט זיא. אונ' זיא קוסט אין. עש וואר איין זילכש גיקוסט. ווען זיא נישט שוין וואר גיוועזן. זא איצונדר שוין גיווארדן (182) אונ' גינג אזא בון איר הין וועק. דא ער בון איר קאם אל'יש בלד שטרב זיא ור לייד. דרום זול קיינר אייניש קוסן. ווען איינר בון איינזום וועק גיט: אבער זימרה וואושט ניקש דר בון דש זיא גישטורבן וואר. דא וואר גר איין גרושן יאמר אונ' קלג. אונ' זיא וואורד ערליך ביגרבן:

אייניש טג גינג דער זמרה ור דען אלטן אונ' יונגן מלך דא וואר ער שוין בון אינג אנטפפנגן. דא ער בון דער בורג קאם ביגענגט אין זיין וואטר. אונ' זגט ליבר זון איך וועלט דיך גערן עטווש ורוגן ווילשטו נישט דר שרעקן. דא זגט ער גיין איך וויל נישט דר שרעקן. דא זגט ער דו הושט דיך ור אויבל גיהיבט דש דיך דער כהן הגדול נישט הוט וועלן דיך זיין טוכטר געבן איצונדר גיהיב דיך נוך אויבלר דען זיא אישט גישטורבן. ור לייד דר הלצן דר שריק נישט. דא זגט ער ווארום זולט איך דיך שרעקן וואש גאט ית" טוט דש אישט וואל גיטן. אבר וויא זיין הארץ וואר קאן אין איטלכר וואל גידענקן. דא ער היים אין זיין קמיר קאם דא טריב ער איין יומר אונ' רייס זיין הור ור לייד אויש זילפר יומר אישט נישט צו שרייבן. נוך זילכש יומר גינג ער ווידר אויש זייער קמר אונ' וואושט זייער אויגן דש מן עש נישט פערקן זולט. דש טעט ער וואל אכט טג אן אנדר:

נוך דער צייט דש דער קויניג אלט ווש. דא זנט ער נוך זיינ' יועצים אונ' הערן. זיא זולטן קומן ער וועלט זיין זון קרוינן בייא זיינזם לעבן. דש גישיך אונ' ער מכת איין גרושי פעגיה. דער זימרה וואר וואל אים יונגן מלך

דא זגט דעם (דער?) יונג מלך צו זימרה מיין ואטר הוט מיר דש קויניגרייך
אויברגעבן נוך זיינום טוט צו ביזיצן קום מיט מיר צו מיינום הערן ואטר
דעם קויניג אונ' ור זייני יועצים זא וויל איך דירש אויבר ענטוורטן נוך
מיינום טוט. דש דו עש זולשט ביזיצן. דער הלבן ווארט איין קלייני ווייל
זא מושטו מיט מיר אוף דש שלום רייטן. דער זימרה זגט יוא אונ' רושט 183
זיך גר שוין מיט קליידונג אונ' מיט אלץ רינגן (דינגן 184). ער וורטיט איין
קלייני ווייל. די ווייל וואר אים צו לנג. אונ גינג אל גימך 185) ור זיך ער
גידוכט ער ווערט מיך וואל אויבר רייטן. דא ער אבר דען בערג הינזיף גינג
ער הוב אן מויד ווערדן. דען דער בערג ווש גר הוך. אונ' שטונד איין
ווייל שטייל דא זאך ער גר איין שוין פפערד ור אים לפן גר וואל גיצירט
מיט רוישטונג דש ער אל זיין טג ניט הויפשר גיזעהן הט. אונ' עש טעט
אלש וועלט עש דען בערג הינג לפן. דא גידוכט ער קוינט איך עש ונגן
איך וועלט דען בערג הנויף רייטן. ער גינג אים אנטגינגן. דא שטונד עש
שטייל אלש בלד ער אוף דש פפערד קאם דא לייף דש פפערד אויבר בערג
אונ' טל אז ווען עש דער טוייביל ווער. אונ' לייף מיט אים אין איין גרושן
וואלד. דא ווכש מעכרלייא קרויטר אינגן. דר נוך קאם ער אוף איין וויז 186.
דא ווארן וילרלייא ווארצילן אוף. דא שטונד דש פפערד שטייל. דא וואר ער
ורוא אונ' שטיג אויש דעם זמיל אוף דיא וויז. אונ' וואלט זיך איין ווייל
דר מייאן 187. דא לייף דש פפערד הין וועק. אונ' ור שוואנד אים ור זיין
אויגן. דש ער ניט וואושט וואו עש הין קומן וואר: דא וואושט ער גיט
וואו ער וואר. ער שריא אומרדר 188) לייד אויבר לייד. אונגלויק זיא הושטו
מיך אום ונגן. וויש איך דורך גיט אויש נוף איין. אונ גיין אזא ווייט בון
מיינום ואטר אונ' ורוינגדן: אונ' זיך אונ' הויר קיין מענש בון הויר נוף שטט
זואו גיין איך אודר ווש איז מיר גישעהן. בון זילכט אויבל גיזיבן הונגלט
אין גר זער ער ואנד גיקש צו עשן דען 189) דיא ווארצילן אונ' קרויטר. אונ'
טרק וושר: אונ' גינג און און אוף דער וויזן אודר הייד אונ' ור מיינט ער
וועלט ווידר היים קומן. אבר אי לענגר ער גינג. אי לענגר ער ור אירט
וואר: לסוף קאם ער אן אייני שויני בן 190). דא שטיג ער איין דען זיא וואר
גיט טיף דא ואנד ער ויל אבונים טובות דיא נאם ער אונ' טעט ויל אין
בוזם. דער בן וואר ואלר אבנים טובות אונ גינג אויש דען גן עדן. ער צוך
זיך אויש אונ' גינג דורך דש ווער עש וואר ור שטרענג אונ' שטרק. ער
קאם דר דורך. אונ' קאם אוף איין שויני שטרוט 191). דא זאך ער ור אים

איין גרושן שטיין אונ' דארין גיגוסן איין שווערט. אויך וואר אן דעם שטיין
איין רד דש אום שלום אַלי וועג אונ' שטעג דש ער ניט קונט ווייטר גין ווען
עש וואר גימכט צו הויטן דען וועג אין דש גן עדן. דא טעט ער תפילה דש
רד שטונד שטייל אונ' ליש אין גין. ער גינג ווייטר אונ' קאם אויף איין הייד
דא וורן אייטיל שרוקטן (192) אוף. דיא שניידן אויבר זיך גיווענד. דא טעט ער
אבר תפילה דא ארטיילטן זיך דיא שאר מעסערס (193) אונ' גינג דר דורך. דא
קאָם ער אוף איין ועלד דא שטונד ור אים איין קליין הויזליין. ער וואר גר
ורא אונ' גינג היניין. דא זאשן ויל לויט אינן אונ' אָסן אונ' זאהן אין אן
גבן אים שלום ער דנקט אין אונ' וואר ורא. דש עש יירן וורן ער גינג אונ'
וואלט זיין הענד וועשן אונ' וואלט אויך עשן. דא שריאן זיא אין אן ניט
וועש דיא הענד אונ' הויט דיך דש דו ניקש אן רירשט. דא זגט ער ווארום.
דא זגטן זיא מיר זיין אייטיל טוטן לויט. אונ' איז אונש וועדר וואל נוך
ווייא (194). אונ' מוישן איין גנץ יאר הינן בלייבן. דר נוך אז ער ור שולד
הוט (195); ליבר זימרה ביט ור אונש. מיר ווישן וואל ווש דו היא מושט.
געכטן הורטן מיר וואל דש מן נוך דיר וואורד שיקן. ער וראגט זיא ויל
אבר זיא וואלטן אים ניקש זגן. אזא גינג ער וידר בון זיא. דא זאך ער
זיך בז אום דא זאך ער זיין שויני אונ' ליבליכי בריעה אונטר דען שטיגן
זיצן. דא דער שריק ער אונ' שפרך אווייא ליידר ליבי בריעה ווש טושטו
היא. דא שפרך זיא ליבר אויש דר וועלטער זימרה היא מוש איך זיצן נוך
אכט טג. אָבר טושטו תפילה אום מיך זא קום איך בלד הרויש. ליבר זימרה
איך הב קיין זוינד גיטון אוף ערדן. דען דש איך דיר דר לאָבט דש דו מיך
קוסן זולשט. ער גינג צו איר אונ' וואלט זיא אבר קוסן. דא זגט זיא חויט
דיך אן דייגום לייפ אונ' רייר מיך ניט אן. אודר דו מושט שטערבן. דא
שפרך ער איך ווש ניט וואו איך בין. אודר וויא מיר גישעהן איז אולר וואז
איך הין זול. איך ויל דיך קויסן זא שטירב איך אונ' בלייב בייא דיר היא.
דא זגט זיא גיין בייא דייגום לייבא. גיא בון מיר אויבר דיא הייד זא
קומשטו ווידר היים. דא גינג ער ווידר בון איר מיט גרושים לייד מיט ווינגן
אונ' שרייאן. דא ביגיגנט אים אוף דער הייד איין אַלטער גראר מן מיט
אייגום לגנן ברט. דא זגט דער אַלט. דש אישט איין זעלצמר מן אן דיזם
אורט. דא זגט זימרה דש אישט ווארליך וואר. ווש ניט וואו איך בין אודר
וואו איך הין זול. ליבר רבי צייגט מיר וואו איך חיים קום. אונ' זגט מיר
וש הב איך דוך גיטון. דש מיר איין זיילכי מקרא (196) ווידר וארן אישט. דא

שפרך ער דו הושט קיין זינד גיטון. דען דש דיא בריעה בון דיינט וועגן גישטורבן איז. נון דו זולט ווידר היים קומן. דא זגט זימרה ליבר רבי זגט מיר ווער איר זייט. דא זגט ער איך בין אליהו הנביא. דא זגט ער ליבר ר' בענשט מיך. דא זגט ער איך וויל דך איצונדר ניט בענשן. איך ווייש יואל דו מושט ווידר היים קומן. דא הט ער ור געסין דש ער ניט הט גיבעטן ור דיא בריעה. דא ער נון ווידר קאם דא גינג ער אין דש הויז צו זיינר בריעה דא דוכט אין וויא אינר בייא איר ווער. אונ' אירי בידי פרוישט אין זיין הנד. דא זגט ער ליבי בריעה ווער הלזט דך. דא זגט זיא ליבר זימרה ניט דר שריק. דער שטן וויל דך אזא אן רייצן. אונ' ער גינג צו זיינר בריעה. אונ' זי זגט הויט דך אונ' רור מיך ניט אן ביז איך הב גירעט איין ריד. דא זגט ער זא ריד ווש די ווילשט. דא זגט זיא ליבר זימרה זא טו ווילשט בייא מיר אוף דעם שטול זיצן. אודר ווילשטו לענגר בייטן 197) דא זגט ער איך וויל לענגר בייטן. דא זגט זיא זא גיא הין ווידר היים אונ' זג עש דיינום וטר. אונ' מיינום ואטר עש זייא אין ליב אודר לייד זא וועלשטו מיך יא האבן. ער וואלט מיך דיר ניט געבן. בייא מיינום לעבן. זא מוש ער ליידן דש דו מיך הושט אין יענער וועלט. און זילבר אונ' געלט. אונ' גיא טבילה אונ' רייניג טיך אונ' גיזעגן דייני ורוינד אם דריטן טג בושטו גיוויש טוט. איך זג דיר ור וואר אם דריטן טג ווערשטו געוויש שטערבן אז טוא מיך אן רורישט. ער זגט איך וויל דך אן רירן אונ' זולט עש מיר נוך איין מול דען לייד קושטן. אונ' ויל איר אום דען הלז. אונ' קוסט זיא. אונ' גינג דר נוך ווידר הין וועק. דא קאם דער אלט גרואר מן ווידר צו אים אונ' זגט קום הער ליבר זימרה אוך וויל דך היים בורן. אונ' וויל די וויל צו ריכטן צו דער פרוייליפט. דא בענשט ער אין. דא בט ער ור זיין ליביבריעה דש זיא אויש דעם הויזלין אונטר דער שטיגן דר לויט וואירד. דש גישך אונ' זיא קאם אין דש ליפט גן עדן. ווערש גיט גלכ ד"ער א"יז אויך איין י"ד 198)

דא קאם דער זימרה היים. דר צוירנט דער קויניג דש ער אזא לנג וואר אויש גיוועזן. דא זגט ער אים (אליש 199) ווש אים ביגעגנט ווש. אונ' וויא ער שטערבן וואירד. (אונ' 200) דער קויניג גיהוב זיך זער אויבל בון וועגן זימרה טוט. (פארקלעפט. מ. ע.) קאם זימרה צו זיינום ואטר אונ' בריעה ואטר אונ' זגט וויא אים בריעה ביואלן הט. דש ער אם דריטן טג שטערבן מוישט. דא גיהוב זיך אלי זייני ורוינד זער אויבל אום טוט זימרה ער זגט צו איגן זא ער גישטורבן ווער דא וולטן זיא אין גיט ביינרין. זיא

זולטן אין אוף דש קבורות שטעלן. אונ' שטין לושן. אונ' זולטן ווידר הים גין. אזא גינג ער טבילה אונ' רייניגט זיך אונ גיזעגנט אידרמן. דא ווארד איין גרוש שרייאן אונ' וויינן דש מניש הורט אין דער גנצן שטט. דש גלייכן דער כהן הגדול אויך אונ' הט גרוש חרטה דארוף דש ער בון וועגן זיין טוכטר הט אזא ור לורן. (ביזו) אם טריטן 201) שטרב דער גוט ורום זימרה גאט זיי אים גינעדיג. זייני ורוינד טעטן וויא ער אין ביואלן הט. זיא טרייבן איין גרוש אבילות אונ' דש ניט צו שרייבן אישט. אזא נוך לנגים קלגן אונ וויינן גינג אידרמן ווידר הים אונ' לישן אין (פעלער: איז) אזא און ביגרבן אוף דעם בית החיים שטין. דא קמן די מלאכים מיכאל גבריאל אונ' נאמן אין אונ' טרוגן אין או וואל ביליך וואר. דען ער הט נוך גיא קיין זוינד גיטן. אונ' ברוכטן אין אין דש גן עדן. צו זיינר ליבשטן פריעה. אונ' מכטן איין הויפשי ברוייליפט. הקב"ה מכט די ברכה. אונ' דיא מלאכים ווארן דיא לצנים. משה אונ' אהרן בורטן דען חתן אונ' כל'ה אונטר די חופה. דר נוך אס מן. אונ' טרנק. אונ' טנצ. אונ' שלמה המלך בענשט דיא שבע ברכות. עש וואר איין זויילי קוישליכי ברוייליפט דיא גיא איז אין קיינער קהילה גיוועזן: נוך איר ליבי לויט הט איר וואל אין דעם בויכלן גילעזן: ווש דיא גרוש ליבשאפט ברענגט. דער הלבן איין איטליכי זיך ור וואל בידענקט: ווש דרויש מויכט ווערדן. עש זינד נאך ויל הויפשי אונ ורומי לויט אין צרדן. דיא אים מויכטן ווערדן צו טייל. הוט ער אנדרשט דש גלויק און הייל. דאמיט וויל איכש ולענדן. גאט ית"ו זול אונש אויך דען אלטן גרואן מאן זענדן. אונ' מיט אים ברענגן משיח צוואר. ווען 202) דש זול גישעהן אין דיזם יאר:

גִּישְׂרֵיבֶן אִיִּם יֵאָרֶ כִּי שֵׁם הָ אֶקְרָא וְכוּ׳

דש פיט איך דער שרייפר יצחק ב"ר יודא ז"ל רויטלינגן.

דער ווענעציאנער נוסח פון „מעשה בריעה וזמרה“.

דער קאפיטל וועגן „מעשה בריעה וזמרה“ אין שוין געווען אויסגעזעצט, ווען כ'האב זיך באקענט מיט דעם פראנקפורטער דרוק-עקזעמפלאר פון דער נאוועלע. ס'איז אנ'אויסגאבע, געדרוקט אין קליין-אָקטאָו דורך יעקב בן גרשון ב"ק פון פראג אין ווענעציע, אין יאר 1597 (ב"ק—מן-הסתם „בני קדושים“; וועגן דעמדאזיקן דרוקער זע צונק, „צור געשיכטע און ליטעראטור“, ז. 264) ער האט אין יאר 1585 אנגעהויבן דרוקן אין פראג, דאן פארלאזן פראג, געדרוקט סוף יארהונדערט אין ווענעציע (אזוי צ. ב. האט ער 1598 ארויסגעלאזן די „תנא דבי אליהו“), דאן צוריקגעקומען אין פראג און געדרוקט אריי ווערק אין די יארן 1605–1615; ער איז געשטארבן פאר 1620; זיינע זין האבן ווייטער געפירט זיין דרוקעריי.

דער שער-בלאט פון דער ווענעציאנער אויסגאבע איז:

מעשה פון בריעה וזמרה אונ' אין משל מיט איין
מעשה גיבומן אויש דער גמרא זו זיך איינר זאל האלטן בסברה.
אונ' דיא צואה פון רבי יהודה החסיד אך דר בייא דר ווייזט
איינם דען וועג זו ער זאל גיין ורייא:

גידרוקט דורך האנט אויער דינר יעקב בר גרשון ב"ק
זצ"ל וואל הרר כעת בק"ק פראג הבירה פרשת בכל היוצא מפיו
יעשה שנת שנו"ל לפ"ק בבית זואן די גארה בויניציא:

די ווענעציאנער אויסגאבע פון „מעשה בריעה וזמרה“ איז לויט אלע
טיימנים די ערשטע צו אונדז דערגאנגענע דרוקאויסגאבע פון דערדאזיקער
נאוועלע. עס איז אבער ניט אויסגעשלאסן און זייער ווארשיינגלעך, אז ס'האבן
נאך פאר 1597 עקזיסטירט דרוקן פון אונדזער מעשה. היות, ווי שפעטערדיקע
אויסגאבען פון „מעשה בריעה וזמרה“ האבן זיך געדרוקט ביי די זין פון יעקב
ב"ק, דארף מען זיך מצער זיין, אז די זין האבן איינפאך איבערגעדרוקט די
אויסגאבע פון זייער פאטער, ד. ה. אז אלע שפעטערדיקע דרוקאויסגאבען
שטימן מיטן ווענעציאנער דרוק.

דער ווענעציאנער טעקסט איז אבער ניט א איבער-
דרוק פון דעם רויטלינגען-טעקסט: אחוץ דער געמיינאמען

טאפולע און אייניקע געמיינזאמע אויסדרוקן, גייען זיך ביידע טעקסטן לחלוטים פונאנדערן אבער אויך די פאפולע, דער טיפּור-המעשה איז אין ביידע טעקסטן ווייט ניט אידענטיש. אזוי, אז די „מעשה בריעה וזמרה“ איז צו אונדז דערגאנגען אין צוויי נוסחאות: אין דעם האנט-שריפטלעכן רויטלינגען-נוסח און דעם געדרוקטן, ווע-נעציאנישן נוסח.

קודם-כל צייכנט זיך אויס דער ווענעציאנער טעקסט, לגבי דעם רויטלינגען-געזעץ-מיט א געוואלטיקן פארקירצן און פארזינפאכן די אקציע, איבער-הויפט אין דער ערשטער העלפט פון דער נאוועלע. ס'איז אויסגעפאלן די מעשה מיטן משפט איבערן מענטשן מיט צוויי קעפ, וואס דארף אילוסטרירן ביי רויטלינגען די חכמה פון זמרה. ס'איז ארויסגעפאלן די סעודה ביי דעם כהן גדול אין דער ערשטער געשפרעך פון די פארליפטע נאך דער סעודה, דאן די ערשטע שתדלנות פון דעם מלך ביי דעם כהן גדול (אין דעם רויט-לינגען-טעקסט איז זיך דער מלך צוויי מאל משתדל). דער כהן גדול האט באקומען א ביבלישן נאמען: ער הייסט שוין ניט פיגין, ער טראגט דעם ווייבערשן נאמען עתליהו דער העלד הייסט קאנסעקווענט זמרי. עס ווערט פארענטפערט די טונקעלע געשטאלט פון הירקנס-ס'איז זמרהס זיידע, זיין פאטער טבת איז הירקנס זון. דער אפיפּיור ווערט פארוואנדלט אין א קיסר, וועמען ס'איז אונטערטעניג דער ירושלמער יידישער מלך. אין דער ערשטער העלפט פון דעם ווענעציאנער טעקסט גייט בכלל די גאנצע אקציע גאלאָפּ, אויסטירלעכער ווערט דער טעקסט אנווייבנדיק פון זמרהס שתדלנות ביים פויגסט. אין דעם ווענעציאנער טעקסט קומט צו נאך א גזירה פון דעם קיסר-פויגסט: אחוץ מילה און טבילה קומט נאך א פארבאט פון העלפן שבת, אויף וואס זמרה ארגומענטירט, אז אויף יידן וועלן האַנדלען אויך שבת, וועלן זיי נתעשר ווערן און ס'וועט זיין נאך א גרעסערער שאָרן פאר די קריסטן. גאר אויסטירלעך ווערט די ווענעציאנישע אויסגאבע ביים פאשרייבן פון יעצער וועלט. בריעה געפינט זיך ניט אין א מין כף-הקלע, ווי ס'גייט איבער דער מיטליידפולער רויטלינגען-טעקסטן, גאר טאקע אין גיהינום, וואו זי ווערט געברענט אין דעם גיהינום-פייער צוליבן קישן זיך. ליידער איז דער פראנקפורטער עקזעמפליאר באשעדיקט; ער רייסט זיך איבער ביים מא-מענט, ווען זמרה פארלאזט בריעהן בכדי זיך אומצוקערן אהיים, אויפן וועג וועט ער אבער זען דעם פיין פון די רשעים אין גיהינום. דאך בין איך משער,

אז אליהו הנביא, וואס שפילט, ווי תמיד אין דער יידישער מעשהלע, א סימפאטישע ראליע אין דעם רויטלינגען-טעקסט, פיגורירט אינגאנצן ניט אין דעם ווענעציאנער טעקסט, ווארום אלע זיינע פונקציעס גייען אריבער אויפן מלאך הדומה, און בריעה הייסט אירן געליבטן דריי זאכן צו בעטן ביים מלאך הדומה: ער זאל זי ארויסנעמען פון דעם העלישן פייער, ער זאל זמרהן ווייזן דעם גיהנום, ענדלעך זאל ער זמרהן צוריקגעבן דעם פערד, בכדי ער זאל קאנען זיך אומקערן א היים.

ווייטער האט דער ווענעציאנער טעקסט א טבע אויסצוטייטשן אלע פאנטא-סטישע פרטים. שוין אינגאנצן אין א מוסר-סטייל: דער געהיימיניספולער פערד, וואס פארטראגט זמרהן אויף יענער וועלט, איז א מלאך, און געשיקט איז דער מלאך, בכדי צו ווייזן זמרהן יענע וועלט; און די בלאַנקע מעסערס, איבער וועלכע זמרה איז געפאָרן, זיינען נשמות, וואס מוזן נאך זיבעציק יאר ווארטן, ביז מען וועט זיי אריינלאזן אין גן-עדן.

קורץ: דער רויטלינגען-טעקסט איז א ראָמאַן, דער ווענעציאנער נוסח — א טיפיש יידיש מעשה-ביכר. רויטלינגען שטעלט זיך אפ מיט א סאך ליבע, נאיוו און דאך צארט און פריש, אויף די ראמאנטישע עפיזאדן פון דער נאוועלע; די ווענעציאנער אויסגאבע היפט זיי איבער, שטרייכט זיי אויס אדער דערמאנט זיי איילנדיק. זי האט ניט קיין שום חוש פאר פסיכאלאגישע מאמענטן; רויטלינגען דערציילט צ. ב. אז בריעה וויל ניט, זמרה זאל פארן צום פויבסט, וויסנדיק, וואס פאר א געפאר עס דראָט אים, דער ווענעציאנער טעקסט דערציילט, אז בריעה איז מיט פריינד איינגעגאנגען אויף זיין נסיעה. רויטלינגען שיצט מיט אלע מוחות די פארליבטע, בעת דער ווענעציאנער טעקסט פאראורטיילט זיי, הגם אויך גאנץ מילד; די דערמאנטע גאלאנטע אויסדרוקן רויטלינגענס, זיינע אייגנפאלן, ווי צו מאַסקירן זיין פאציונג צום ענין „ליבע“ און דאך זי פולט מאכן, פלען פארשטייט זיך אינגאנצן אין דעם ווענעציאנער טעקסט.

דאס אנטשטיין פון „מעשה בריעה וזמרה“ בלייבט ווייטר טונקל. איך שטעל זיך פאר פאלגנדיקע צוויי מעגלעכקייטן:

1) ערשטע מעגלעכקייט: יצחק רויטלינגען האט גענומען א געדרוקטע אויסגאבע פון „מעשה בריעה וזמרה“ און זי זעלבשטענדיק באַאַר-בעט, צוגעגעבן עפיזאדן, איבערדערציילט מיט אייגענע ווערטער, — וואו ניט וואו איז געבליבן א געמיינזאמע ווענדונג מיטן געדרוקטן טעקסט. שוין די

מעשיות פון דעם קרייז פון דעם „מעשה-בנין“, פארשריבן דורך דעמזעלביקן יצחק רויטלינגען, רוקט ארויס די השערה, אז ער האט אפט זייער זעלב-שטענדיק באַאַרבעט שוין געדרוקטע מעשה-לעך. לויט דערדאזיקער השערה קומט אויב, אז „מעשה בריעה וזמרה“ איז געדרוקט געווארן נאך פאַר 1580, און אז רויטלינגען איז דער רעדאַקטאָר, באַאַרבעטער, ניט אבער דער מחבר פון אונדזער נאָוועלע.

2) צווייטע מעגלעכקייט: דער פארלעגער האט אויף זיין שטייגער רעדאגירט, איבערגעאבעט און ארומגעשיטן יצחק רויטלינגענס נאוועלע; ס'איז קלאר אז זי איז אים אויסגעקומען צו פאַרשייט, און ער האט זיך באַמיט זי יידישלעכער, פרימער, מוסרדיקער צו מאַכן. לויט דער דא-זיקער השערה איז יצחק רויטלינגען דער מחבר פון אונדזער נאוועלע.

אזוי צו אזוי-אינטערעסאנט און שיין איז דער רויטלינגען-נוסח, בעת דער ווענעציאנער טעקסט איז א גרויע, קורצע מעשהלע פון דעם טיפ „שול-הויף-ליטעראטור“.

איך ברענג דאָ צום פאַרגלייך אויסצוגן פון דער ווענעציאנער דרוק-אויסגאבע, דעם אָנהייב און סוף פון דעם לידער דעפעקטן פראנקפורטער עקזעמפליאר.

פון דער ווענעציאנער דרוקאויסגאבע פון

„מעשה בריעה וזמרה“ 1597.

אָנָה ייב:

עש

גישאך איין מעשה אין ירושלים אן איינם עשיר דער היש טבת אונ' ער וואר הוירקנס זון. דר זעלביג עשיר וואר איין מעכטיגער הער ער האט איין יונגן זון דער וואר אכציהן יאר אלט ער וואר גאר פיין פון הייבט אונ' האר אונ' מן גיפנד ניש זיין גלייכן אונ' ער וואר וואל איינש מיט דעם מלך זון פון ירושלים דער זעלביג האט אויך איין זון פון אכצעהן יארן אונ' דיא צווייא יונגן הטן זיך זיר האלט מיט אנגדר אז צווייא ברודר. אויך וואר צו ירושלים איין כהן גדול. דער וואר איין גרושר הער אין דער תורה ער היש עתליה. ער האט איין טאכטר מיט מעשים טובים דו מן גפינד ניש איר גלייכן אונ' זמרי אונ' דיא בתולה הטן זיך ליב מיט אנגדר דו איינש קעניט ניש לעבן און דען אנדערן מיט ציכטן אונ' מיט ערן. דא שפראך זמרי זאלט מיר דאז כהן גדול טאכטר ניש ווערן דא מוזט איך שטרבן אונ' שפראך ליבר פאטר איך ביט דיך רייד מיט דען כהן דו ער מיר זיין טאכטר וול געבן. דא שפראך דער פאטר ווערליך איך בין מיך ניש טועה איך ווייש וואל דו זיך דער כהן גדול ניש מתחתן איז צו מיר אבר ווילשטו עש מיר ניש גלאבן דא וויל איכש דענוכטר רידן לאזן. דא זאגט ער נאך פיר מאנן דיא בעשטן אין ירושלים אונ' באט זיא דו זיא מיט דען כהן גדול זאלטן רידן דו ער זיין טאכטר זמרי געב צו איינם ווייב. דיא פיר פרנסים שפראכן מיר וועלן גיין אונ' גינגן צו דעם כהן גדול אונ' ליגטן אימש פיר וויא זמרי וואלט גערן זיין טאכטרן האבן אונ' אוב ער אים זיא וולט געבן. דא שפראך דער כהן גדול אונ' לאכט גאר זיר עש איז וואר זמרי איז איין פינר יונג מיט אלן זאכן נאך דענוכטר וויל איך מיך ניש צו טבת מתחתן זיין. זיא גינגן איין וועק אונ' זאגטן צו טבת. דא שפראך טבת האב איכש ניש פיר וואל גיווישט. נון ליבר זון לאז עש אויש זיינם זין ווען דוא ווילשט איינה נעמן איך וויל דיר געבן צו איינס ווייב הונדרט טויזנט גילדן. דא שפראך זמרי איך ווילש גערן לאזן אויש מיינם זין. דענוך גינג ער צו זינר בריעה אז

אידרמן אין דער שול וואר אונ' דא זיא אין זאך הער גין דא וואר זיא גאר פרא. אונ' ליש אין וויל קום זיין. אונ' ער הוב אויף זיין אויגן אונ' וויינט גאר זער אונ' זאגט איר וויה איר פאטר אים זיא ניט וואלט געבן דא וואר זיא וויינן אונ' שפראך גו"ט י"ת זאל זיך דר בארמן. דא זאגט זמרי צו בריעה איך וויל דיך איין בעט ביטן גווער מירש דא זאגט בריעה ביט וואו דוא ווילשט דו זאל דיר גיווערט זיין ווען איך ווייש וואל דוא ווערשט מיך ניט ביטן וואו מיר איין שאנד איז אדר זינד. דא שפראך ער איך וויל דיך ביטן דו זולשט קיין אנדרן מן נעמן ניערט מיך דא מאגשט מיט אירן ענטוורן אונ' מאג זיין זינט דו עש דיין פאטר ניט טון וויל דא וויל איך דיר גלויבן גלויב דוא מיר אויך. דא גלויבטן זיך אן אננדר צו הנט אונ' ער זך זיא אוימר אן דען עש דוינקט אין ער זאך זיא קיין שענר מענש אין דער גאנצי וועלט אונ' ער זויפצט גאר זיר אונ' שפראך איך וויל דיך ביטן דו דוא מיך לושט קוישן דיך דא שפראך זיא דו זייא דיר דר לויבט. דא קושט ער זיא וואל טויזנט מאל אונ' זיא אין אויך.....

זימרי געפינט זיין געליבטע בריעה אויף יענער וועלט.

...אונ' דא ער גאנץ אונ' גאר הין קאם פער דיא טורן דא זאך ער זייני בריעה זיצין אין איינם טארין אונ' ער וואר גאר זיר פרוא דען ער וואלט מיינן דו זיא ווער לעבדיק אונ' לייף פלוקש צו קיגן איר. אונ' זיא ריף אין אנט-קיגן ליבר זימרי מיין ליבר פריינט גיא ניט נאהנט הער איך בין טוט. אונ' ער וואלט זיך ניט דראן קערן. דא שפראך זיא ליבר זימרי ווילשט עש ניט גלובן דו איך טוט בין דא נעם אין דיין האנט מיין גיוונט דא ווערשטו איין מיין גרושי וויה טאג דיא איך מוז ליידין אום דש קושן וועגן דו דוא מיך גיקושט האשט. אונ' ער רירט אן אירן גיוונט דא פר ברענט ער זיך זיין הנט. זא שריא ער איין גישרייא איין גרוש אונ' איין ביטרש. דא שפראך בריעה גיא בלד צו דען באך אונ' וואש דיא הענד דא ווערשטו גיהיילט ווערן. דא גינג ער צו דען באק אונ' וואר גיהיילט אונ' קאם ווידר צו זיינר בריעה, אונ' זיא שפראך וויש דו דאש איז דאש טור פון דעם גיהנם אונ' אין דער טורן

ריכט מן דיא זינדיקר פון ישראל אונ' דוא בישט קומן פון הויז דיינש פאטן
 אז אובן גשריבן שטיט אונ' דאו פפערד דו דיא דרויף גיריטן בישט דאו איז
 איין מלאך אונ' איבר דען דאו דוא בישט איברפארן אייטל שארמעסר דא
 אינן זיין אייטל נשמות דיא ניט אירי טעג האבן אויז גילעבט אונ' קומן ניט
 אין דש גן עדן ביז דיא זיבציק יאר אויש זיין וויא זי"ח זאגן אונ' גאט האט
 דיר דאש פפערד גשיקט דו ער דיר וויל ווייזן אלש אונ' וואו דוא הושט
 גיזעהן אונ' וואש דיא ווערשט זעהן דא ווערשטו זעהן איין מלאך דער היישט
 דומה אונ' זיך עבן אויף ער איז ווייש גיקלייט אונ' איז גרעשר ווען דיא
 אנדרין אל: אונ' ער פירט מיט זיך זיבציג טויזנט מלאכי שרת דיא דען לייטן
 איר טוט אב נעמן דיא אונזרש הער גיבאט ניט האבן גיהלטן. אונ' ווען דוא
 אין ווערשט זעהן דא ביט דריי ארלייא פון אים: איינש דו ער מיך פון
 הינן אויש ציכט דען איך ווער גאר הערטיגליך גריכט פון דאש קושן וועגן
 אונ' וויא וואל דו מיר עש האבן ניט צו ביזן מיינן צו פאר אויש דו דיא
 זעלביגן ווערן גיריכט מיט דען גרונט פון גיהנם אונ' מן ניט מיט אים
 שייצליך אום דו זיא וואלטן דו דיא וועלט העטן ניא אן גיזעהן. אזו גאר
 הערטיגליכן ווערן דיא גיריכט. אונ' דש אנדר דש ער דיר ווייזן זול דיא טור
 פון גיהנם אונ' וועם מן דינן ריכט אונ' וויא מן זיא ריכט. אונ' דו עש דיר
 ניט שאדן זאל ווען דוא אונטר זיא גישט. אונ' דאש דריט בעט דו ער דיר
 זאל ווידר געבן דאש פפערד דו דוא גריטן בישט אונ' דו עש דיר ווידר איין
 היים ברענגט. אונ' ער ווערט דיר אלש גווערן דו דוא אין ביטשט.....

די מעשיות פון דעם
קרייז „מעשה-בוך“

(פתביד מינכען 100)

ליטעראטור:

שטיינשניידער, נר. 411 אין „סעראפעאום“ 1866, ז. 1 וו. - דאן

שטערק-לייטצמאן, א. אָנגעוו. ארט, ווו ס'איז אויך פאראן די

גאנצע ליטעראטור צום „מעשה-בוך“.

ב) די מעשיות פון דעם קרייז „מעשה-בוך“.

פון דעמזעלביקן יצחק רויטלינגען זיינען אין דעם מינכענער כתב-יד געשריבן 22 מעשיות, וואס געהערן כמעט אלע צום קרייז פון „מעשה-בוך“. צום פארגלייך האב איך אונטער דער האנט בלויז דריי אויסגאבן פון דעם „מעשה-בוך“, נעמלעך די אויסגאבע אמסטערדאם 1701, געדרוקט פיי אשר אנשיל בן אליעזר חזן ז"ל. שוהט דמתא. (וועלכער איז אלזא א דרוקער, ניט א מחבר, — בן-יעקבס גרייז). דאן די אויסגאבע דירנפורט, 1709, פיי שפתי משורר פון פראג. ענדלעך זיי רעדליימער אויסגאבע פון דעם מעשה-בוך, 1753, דורך יונה בן משה גאמבורג, פיי קרל רייך. וועגן דער דירנפורטער אויסגאבע זאל קורץ פארציכנט ווערן, אז זי איז אין אלגעמיין אירענטיש מיט דער אויסגאבע אמסטערדאם 1701, מיט דעם אונטערשייד, אז זי האלט 255 מעשיות, מיט איין מעשה מער ווי אמסטערדאם. אויסערדעם איז דער אויסלייג און די שפראך אין דירנפורט לגבי אמסטערדאם עטוואס מאַדער-ניזירט. — לויט שטיינשניידערן וועל איך אויך פארציכען דעם נומער פון דער עלטסטער אויסגאבע פון „מעשה-בוך“, וואס איז צו אינדז דערגאנגען, — באַזעל, 1602. — די פארקירצונגען זיינען: מ"ב (ד. ה. אמסטערדאם 1701), דאן: באַזעל (ד. ה. באַזעל 1602).

1) אן איבערשריפט פון אונדזער קאָפיסט: „דש מעשה שטיט אין ברכות“. אָנהייב: „איין חסיד דער גינג אויבר ועלד אונ' אורט דא ביגינגט אים איין הגמון“. — די מעשה איז פאראן אין דעם מעשה-בוך (מעשה נר. 130, מ"ב—באָזעל).

2) איבערשריפט: „איין אנדר מעשה אין ברכות“. אָנהייב: „ר' פפוס צייטן וואר איין מלך איין גרושר רשע“. (וועגן ר' פפוס און ר' עקיבא, וואס האט געלערנט די יידן תורה, און דערציילט דעם ר' פפוס דעם משל מיט די

פיש אין דעם פוקס, פאראן אין מעשה-בוך. באזעל, נר. 20, מ"ב נר. 29,
3) איבערשריפט: „דש מעשה שטיט אין שבת.“ אָנהייב: „רבי הייא בר
אבא זגט איין מול בין איך גיוועזן אין איינש קצוב הויז בייא איינום בעל
בית אין לודקה“ (מ"ב—באזעל, נר. 7).

4) „דש מעשה שטיט אויך אין שבת.“ אָנהייב: „רב יוסף מיוקר שבי
דש איז ווער דען שבת אירט דער ווערט אויך גיאירט. עש וואר איין גוי
אין זיינר שטט בייא אים דער וואר גר רייך.“ (באזעל—מ"ב, נר. 6).

דער סוף איז זייער כאראקטעריסטיש: „אונ' ווארד איין מעכטיגער
גרושר עשיר, (עשיר" איז פאראן אויך אין מעשה-בוך מ. ע.) ער מוכט במ"ט
(במזל-טוב, מ. ע.) שמעון גוינצפורג וואיל גלייכן מיט
עושר (אונדזער קורסיוו. מ. ע.) דרום זול איין איטליכר גיוורנט זיין אונ'
דען שבת אירן. זא ווערט אים הק"בה זיין ממון מירן.“

5) „איין מעשה אין מגילה.“ אָנהייב: „דא מרדכי אוף דש מלך פפערד
רייטן זולט.“ אינמיטן אַ גראַם: „דא מושט זיך המן בוקן. אונ' מרדכי שטיג)
אים אויף זיין רוקן.“ צום סוף: „זא ווארד המן בולר ליידי. אונ' מרדכי
איטייל רייד.“ (באזעל—נר. 129—מ"ב. a).

6) „דש מעשה שטיט אין מועד קטן.“ אָנהייב: „רבי עקיבא דא ער
תופת וואר אונ' ר' יהושע וואר (זיין) משרת.—צום סוף: „דרום זול מן די
הענדא וועשן ניט ור אכטן. ר' עקיבא האט בעסער געוואלט שטארבן פאר
דורשט, איידער ניט צו וואשן די הענד. ס'איז מס' עירובין, פרק עושין פסין.
באזעל 78, מ"ב 77.“

7) „דש מעשה שטיט אין כתובות.“ אָנהייב: „ר' עוקבא דר הט איין
עני בייא אים זיצן דעם שיקט ער אַל ערב יום כפור ויר הונדרט גיילדין.“
(באזעל 94, מ"ב 93).

8) „דש מעשה שטיט אין מועד קטן.“ אָנהייב: „ר' ביבי זון אַביי דער
וואר וואל ביקנט מיט דעם מלאך המות.“—דער מלאך המות האט גשיקט זיין
קנעכט צונעמען דאס לעבן ביי א פרוי, וואס האט געהייסן מרים, האט ער
געטויט גאר אן אנדער מרים, ווארום זי האט געקערט מיטן קרוק (קאָטשערע)
אין פייער. צום סוף: „דר הלפן זול איין איטליכי ורויא גיוורנט זיין. דש
זיא קיין קרוק אודר איין שטעקן ור ברען. דען עש איז גרוש סכנה דר בייא.
אז איר אין דעם מעשה גייליאט הט. אונ' הב גוט אכט. עש איז ניט דר
דאכט:“ (ס'איז מס' חגיגה. באזעל—מ"ב 131).

2) „דש מעשה שטיט אין יומה“ אָנהייב: „רבי פרידה דער הט איין תלמיד. אונ' ווש ער מוש אים לערנן, דש מושט ער אַל מול ויר הונדרט מול מיט אים לערנן ביו ער קונט“ (ס'איז עירובין פרק כיצד, באַזעל-מ"ב נר. 132). 10) אָן אַן איבערשריפט. מיר ברענגען די מעשה אינגאנצן: „ר' שמואל חסיד גינג איין מולט אויבר ועלט 203) מיט צוויין רומן יידן בייא איינר נכט. דא זיא איין ווייל גט... (פאַרקלעפט) ווארן. דא זאך ר' שמואל חסיד אויבר איין הייד 204) אויבר זיך. אונ' זאך דען הימל אובן 205) שטיין. דא שפרך דער חסיד צו זייני חברים די מיט אים גינגן. איך זיך דען הימל אובן שטיין. ביט איין איטליכי איין בעט אן הק"בה זא ווערט עש אים גיווערט. דער איין בט אוף הויפשי קינדר. דער אַנדר אום רייכטום. דער חסיד בט דש ער זולט קינדר אויבר קומן. דיא תורה אונ' מעשים טובים אן אינן ווערן. אזא ווארד דען דרייאן איר גיבעט גיווערט. דא דער חסיד היים קאם דא גינג זיין ווייפ איבן טבילה. אונ' ווארד די זעלביג נכט טרגן במזל טוב רבנו אברהם אשל הגדול. דר נוך גינג אויש בון אים (ד. ה. פון שמואל חסיד. מ. ע.) ר' יודא חסיד. דא איך ויל בון גישריבן הב אים מעשה-בוך: (אונדזער קורסיוו מ. ע. פאראן אין באַזעלער מעשה-בוך, אלס די לעצטע נר. 182) מעשה פון דעם ציקל שמואל און יודא חסיד-מעשיות. אין באַזעלער מעשה-בוך איז אבער פאראן א גאנץ אנדער סוף: „אונ' גיוואן ר' אברהם, דר נוך גיוואן זי ר' יודא חסיד, גאט לוש אונש זיין זכות אַך גיגיסן, אמן סלה“ 206) אין דעם אמסטערדאמער מעשה-בוך 1701 פעלט לגמרי, פעלט אויך אין דער רעלעהיימער אויסגאבע.

11) אָן אן איבערשריפט, אָנהייב: „מעשה אן איינזם חסיד אַל זיין קינדר דיא ער הט דיא שטורבן זיא אים אַל.“ דער זון פון דעם חסיד, מתנה, נעמט אויף גיטפריינדלעך דעם מלאך המת, וואס האט זיך פארשטעלט אלס בעטלער, און בלויז די תפילה פון זיין כלה ראטפּוועט אים פון טויט, די כלה פאררופט זיך אויפן סוף, אז א חתן איז א יאר צייט פריי פון דינסט, בכדי ער זאל קענען דערפרייען די ווייב. צום סוף: „דרום איז ווארדן גיזגט איין ווייפ איין בידר קרוינט אירן מן. אונ' וואל דעם דער זיך ביהפט אן זיין ווייפ, אונ' אן קיין אנדריי. דער הלבן זול איין איטליכר גיווננט זיין, אונ' זול קייני עני בחרפה מכן. אונ' זול אים צו עשן געבן נוך זיינום ור מויגן, אונ' זול קיין מצוה ור אכטן, וויא קליין זיא זייא, דען דו וויישט ניט זען לון בון מצות, און איר אין דעם מעשה גיזעהן הטו“ (פאראן אין מדרש).

אויך אין ספר טוביה. שטיינשניידער שרייבט, אז די מעשה פעלט אין דעם מעשה-בוך. אינדעראמתן איז זי פאראן, בלויז אין אן אנדער וואַריאַנטירונג, נעמלעך אין דעם מעשה-בוך (1701) נעמט דער חתן אויף דעם מלאך המות פריינדלעך, לויט דער עצה פון אליהו הנביא. עס איז די מעשה נר. 195 פון דעם אמסטערדאמער מ"בוך.)

12) אן א איבערשריפט: „מעשה גישאך אן דעם חסיד ר' שמואל ורומקייט אז איר הוירן ווערט. אונזר חכמים הבן גיזגט וועלכי ורויא גיוואנט איז אן אירי טבילה גין די גיוונט זוין די תלמידים חכמים זיין. אז מיר הבין ור נומן ביי אלישע ווייפ".— אין דער מעשה איז גארניט פאראן וועגן „ר' שמואל ורומקייט"—ס'איז די געשיכטע פון אלישעס ווייב, וואס האט געבארן ר' ישמאל כהן גדול. (אויך די מעשה איז פאראן אין דעם מעשה בוך, קעגן שטיינשניידערס מיינונג, —ס'איז געמלעך דער מיטן פון מ"ב נר. 133.)

(עס קומט אן אנזאנצייכן „אין מעשה" עס איז אלזא מעגלעך, אז ס'פעלט דא א בויגן.)

13) „דש מעשה בון דען דרייאן טויכטר." (באזעל נר. 219, מ"ב נר. 220) דידאזיק כאראקטעריסטישי מעשה ברענגען מיר אינגאנצן, לויט אינדזער כתב-יד.

„עש וואר איין ורומר מן דער הט דריי טויכטר. די איין די ווש איין גנבת. דיא אנדר וואר בוייל (207). דיא דריט וואר איין לויגנרין (208) אונ' איין רבילת טרייברין. אזא קאם איין ורומר מן דר עט דרייא זוין. אונ' שפרך צו דעם מן מיט דרייאן טויכטר גיב דיין דרייא טויכטר צו מיינן דרייאן זויגן. דיא שפרך ער ווידר צו אים לוש בון זייני רידן. עש מג אויך מייני טויכטר קיינא. וועגן (209) איין איטליבי הוט איין גיברעכען (210) איין בויזן דען גיט ליידין קאן. דיא זגט ער ווש גיברעכען הבן דען זיא אן אינן. דיא זגט ער דיא איין איז איין גנבת. דיא אנדר איז בוייל. דיא דריט איז איין לויגנרין אונ' איין רבילת טרייברין. דיא זגט ער ווידר צו אים וואש לייאט דארן. איך וויל עש אין וואל ור טרייבן. אזא וואר דש קנס גילעגט. אונ ער בוירט זיא מיט אים היים. אונ' דיא דרייא נדונית דר מיט. אונ' מכט איין הויפשי בייילפט אונ' ווארן ורויליק: דיא גב ער דער גנבת אל זיין שלויסיל צו אל זיינום גוט. צו דער בויילן דינגט ער קגעכט אונ' מייד דיא איר די ערביט טעט: דער דריטן טעט ער אל איר ווילן. ווען זיא איין אודר אויש גינג. דיא הלויט ער זיא אונ' קוקט זיא. אונ ווש זיא וואלט דש טעט ער. אונ' ור מיינט דר

מיט זיא בון אירס בויון מעשים צו ברענגן: אונ' בון גרושר לייב דיא איר
וואָטער צו אין העט. דא וואָלט ער איין מול ביזיהן ווש זיין טויכטר טעטן.
אונ' קאם צו זווני טויכטרן אונ' וראגט. ווש זיא טעטן. אונ' וויא עש אין
גינג. אונ' וויא זיא מיט אירן מאנן לעבטן. אונ' וויא איר שוועהר זיא הילט.
דא זגט דיא גנבת גילובט זייא גאט ית" לייבר ואתר דש דו מיך הושט אין
דש הויז געבן. ווען 209) מיין שוועהר אונ' מיין מן טון מיט מיר דש בעשט.
דען איך הב אַליש צו גיוואָלט דש ער הוט. אונ' ווש איך בידארף דש קאף
איך מיר אונ' דארף ניט גנבן. אונ' די אַנדרר זגט אויך אזא. דען איך בידארף
ניקש מין צו טון. דין מיין שוועהר אונ' מן. הבן מיר גידינגט קנעכט אונ'
מייד. אונ' העטן מיך וויא איין שאַל נוס אַיי אונ' בידארף ניקש צו טון. דיא
דריט דיא שפרך דו בישט ווערליך איין הויפּשר ואתר. עש אישט דער זיטן
דש איין וטר גיבט זינר טויכטר איין מאַן. זא הושטו מיר צוויין געבן. איין
ואטר אונ' איין זון. דען ווען מיין מן גיט אין דש ועלד אונ' טוט זיין
ערבייט. זא קומט מיין שוועהר אונ' קוסט אונ' האַלזט מיך אונ' וויל דר צו
הבן איך זול בייא אים לייגן. דש איך מיכש ניט דר ווערן קאן. דארום לייבר
ואטר ווילשטו מיר ניט גלויבן. זא קום מורגן וויא זא ווערשטו עש זעהן
דש איך וואר הב: זא טעט דיא טויכטר אירן ואתר אין איין חדר היימליך 211)
דש ער וואָל קונט זעהן. אונ' הוירן. צו מרגיש קאם דער שוועהר אונ'
וואוינשט דער שגור איין גוטן מורגן. אונ' הלזט אונ' קוסט זיא. אונ' שפרך
לייב טויכטר ווש טושטו אישט דיר דיא וויל ניט לגג. דש טעם ער בון
דעכטר לייב אונ' ורומקייט ווילן. דש טעט ער אַלש זיין דען ווארטן דש זיא
בון אירן בויון מעשים זולט שטיין. אונ' דא עש דער וטר זאך. דא גידוכט
ער אין זייגום הערצן. זיא העט וואר גיזגט אונ' שפרנג אויש דעם ור גורגן
חדר מיט גרימן צרון. אונ' דר שטאך דען גוטן אַלטן ורומן מן איר שוועהר.
אונ' גינג דר נוך ווידר אונ' וואָלט אנטלויפן. אונ' אז ער צום טור אויש
ליף. דא קומן דיא זיין בון אירר מלאכה. אונ' זאהן אירן ואתר טוט לייגן. דא
שריאן זיא אונ' וואורדן דר צוירנט אונ' אויש גרושם צורן דר שטאכן זיא
אירן איינגן שוועהר: דא הוב דיא רכילת טרייברן אן צו שרייאן. מורט
אויבר מורט. דא ור שטונדן זיא וואָל דש דיא רכילת טרייברן דש אַלש גי
שטיפט הט. דש איין זויכער מורט דורך איר רכילת טרייבן גישעהן וואר.
אונ' בון גרושן און מוט. אונ' און זיניג קייט לייפן זיא צו דער רכילת
טרייברן אונ' שלוגן איר איין אַקיש 212) און קופפא דש איר דש הירן הרוישן

ויל: אזא ווארדן דיא דרייא בון וועגן רכילת גיהרגת. דארום הוט גיזגט רב הונא עש איז הערט אונ' בויוזר לשון הרע. דען דיא דרייא עברות לא תרצה לא תנאף לא תגנוב: נון קום אונ' זיך דו זוינדיגר מענשא וויא גר בויו דינג איז אים לשון הרע. דען דש גיהנם קאן גיט בישטין בור אים. ווען הק"בה ווערט ריכטן. דיא דא ווערן אויש גירויאט בון דעם עולם הפא דיא לשון הרע אונ' רכילת טרייבר. דא שפריכט הק"בה צו דען גיהנם טוא אוף דיין מונד. אונ' אנטפפינג דיא דא הבן גיטריבן לשון הרע. דא שפריכט דש גהינם ווידר רבנו של עולם. איך קאן גיט בישטין צו ור אין. אים הימיל טואן זיא איר ריד. אז דער פסוק שפריכט. זיא טון (אין) הימיל איר מונד אונ' זיין צונג אין דיא ערדן. דא שיסט (הק"בה 213) זיין פפיל אַם ערשטן אן אין. דר נוך אנטפפנגט זיא דש גיהנם אזא אישט זיא הק"בה אַם ערשטן דן מיט זייגום גיריכט. דר נוך ווארדן זיא גיריכט אים גיהנם: אַ מענשא הויט דיין צונג אים מונד. דש איז דיר גיזונד. לוש אידרמן דש זיין. שלג דיין מויל גיט דאריין. זא מגשטו מיט אירן בלייבן. אונ' אים גן עדן דיין צייט מיט וריידן ור טרייבן.

14 „אין מעשה אין ברכות“ אנהייב: „רבי דא ער שטערבן וואלט. דיא ליש ער זיין קינד צו אים קומן“ (מעשהלעך פון רביס טויט. באַזעל—מ"ב נר, 125. ס'איז מסכת כתובות, פרק הגושא).

15 „דש מעשה בון דען צווייאן קינדן“ אנהייב: „מעשה גישאך אן אייר ורויאן. דיא הוט גיט מין אז צווייא שוינא קינד. אונ' אַם שבת וילן זיא אין איין גרונן“ ורי באַקאנטע געשיכטע פון ברוריה, דער פרוי פון ר' מאיר, וואס האט ביו הבריה גיט דערצוילט דעם מאן פון דעם טויט פון אירע קינדער, בכדי גיט צופארשטערן דעם שבת. צום סוף קומט אַ מוסר-השכל וועגען דער וויסטיקייט פון מכבד זיין שבת. מיט אַ בילד פון קינדער און א פרוגעם. פעלט אין מעשה-בוך לגמרי—לשם קוריאז וועל איך דערמאנען, אז דערזעליביקער פראפעסאר גיטטאוו געארג צעלטנער, וואס האט פארפאסט א גישטיקע לאטיינישע אָפּהאַנגלונג וועגן רבקה טיקטינער (1719 אַלטדארף), האט אין דערזעליביקער סעריע פובליקירט א גיטווייניקער שמאַטעדיקע שריפט וועגן ברוריה).

16 „דש מעשה בון איינום זון דער דיין ויש ברוט גב“ אנהייב: „מעשה אן איינום חסיד דער הט אין זון“—ליידער, אין אונדזער כתב-יד דעפעקט: צווישן 80 אין 82 פעלט א בלאט צום סוף אַ מוסר-גראַם, דאָרום

זול מן ואטר אונ מוטר אירן. זא טוט אים הקבה ויל ממון בישערן. אונ' זול דען אלטן ואלגן. זא טוט עש אים וואל גין. אונ' זאל זיינום ווייפ ניט אלש ור טרויאן. זא טוט עש אין ניט גרויאן; דער הלפן זול זיך איין איטליכער וואל בידענקן. אונ' דש משל ניט ור אכטן. דא מיט הוט דש משל איין ענד. הקבה משיח זענד: אמן סלה." (באזעל נר. 193, מ"ב נר. 194, רעדלהיים נר. 202, נאר אין אלע אויסגאבן פון דעם מעשה-בוך האבן מיר א אנדערן ווארי-אנטן, אן איינפאכערן, וואָרום צו דעם מינכענער טעקסט איז צוגעגעבן נאך א מאטיוו, אז מען טאר ניט אלץ פארטרויען דעם ווייב. אויף דעם מאטיוו איז געבויט אין דעם מעשה-בוך מעשה נר. 198, וועגן דריי עצות, וועלכע איינער פון דריי פרידער באקומט פון שלמה המלך.)

(17) „דאש מעשה מיט דעם אבן טוב.“ „מעשה גישאך אן איינום גוי דער וואר גר איין גרושר עשר אונ' היו זימא זון נתינה.“ (ס'איז די תלמודי-שע געשיכטע פון מסכת קדושין, פון דמא בן נתינה, וואס האט מקפיד געווען אויף פבור-אב. באזעל-מ"ב נר. 127.)

(18) „איין מעשה בון איינום חסיד מיט זיינום זון.“ „אנהייב: „מעשה אן איינום חסיד. דער ווארד אלט אונ' הט קיין זון. דא בט ער הק"בה ער זולט אים דוך איין זון בישערן.“—ער באַקומט א זון, נאך זיין טויט ווערט דער זון א סוחר, ער ווארפט אָבער דעם האנדל, ווארום ער איבערצייגט זיך, אז דער האנדל איז געבויט אויף אייטל שקר און גנבה. ער גייט אוועק וואנדערן און באגעגנט אן אלטן מאן, וואס אקערט אין פעלד און האלט אויף דעם אקעראיין א אפענעם בוך און לערנט,—ס'איז אליהו הנביא. אליהו ווייזט אים אן א כלה, ער האט חתונה, נאר פון גרויס ליבע צו זיין ווייב איז ער מבטל זי טעג פון דעם תורהלערנען, און אליהו הנביא זאגט אים אן, אז אלס שטראף וועט ער זי יאר זיין א קנעכט, וכך הוה. מיט אן אילוסטראציע פון אליהו הנביא, וואס האלט אן אָפן בוך אויפן אקעראיין.—די בעסטע אילוסטראציע אין אונזער כתב-יד, דאך נאך רעכט פרימיטיוו.—באזעל נר. 216, מ"ב נר. 217.)

(19) „דש מעשה איין ורויא שטרופט איר טוכטר.“ (ס'איז פון בבא בתרא פרק חזקת הבתין, באזעל-מ"ב נר. 128.) די דאזיקע מעשה ברענג איך אינגאנצן מעשה איין ורויא שטרופט איר טוכטער. דש זיא וואר איין הור' (214) אופן בור' (215) אונ' זגט צו איר. ליבי טוכטר זייא איין חור אין דער היימליך קייט, דש עש די לויט ניט ווירדן גיוואר. אז איך מיין טג הב גיטון. איך הג ציהן קינדער. הב ניט מין דען אייגיש מיט מיינום מן גיהט. אונ' דיא אגדון

זיין אייטיץ ממזרים. טוא אויך אזא. זא ווערשטו ניט צו שנדן!
דא זיא דש צו דער טוכטר זגט. דא הורט עש איר מן אונ' שוויג
שטיץ. אונ' גידוכט ווש זול איך בעו"ה טון. זול איך מיך אונ' מייני קינד
זעלורט צו שנד אונ שפוט מכן. ווילש ניט טון.

דא ער נון שטערלן זולט. דא טעט ער צואה דש נון איין זון בון זיינן
זוינן דש ממון אליין ירשן זולט. אונ' נענט קיין ניט. דא ער נון גישטורבן
וואר. אונ מן דיא ירושה טיילן זולט. דא קריגטן זיא מיט אנגדר. איין איט-
ליכר וואלט די ירושה אליין ירשן. סוף דבר זיא קונטן דש הנדילש ניט
אייניש ווערדן. אונ' קומן מיט אנגדר בור דען ראש ישיבה. אונ' זגטן אים
וויא איר ואטר צואה גיטון העט. דש ער איין זון אונטר אינן זולט ירשן
אונ' די אנדרן זולטן אל לער אויש גיין. דען דיא אנדרן קינדער ווערן אייטיץ
ממזרים אונ' העט קייני גינאנט. וועלכר זיין רעכטר זון וואר. דער הלבן
ליכר געבט איר איין פסק דארום. דא שפרך דער ראש ישיבה איך ווייש
ניט וויא אים צו טון איי. דען דער דין איז מיר ור הולן בון מיר. אבר
אייניש וויל איך אויך רוטן ווש איר טון זולט. גיט אל מיט אנגדר אוף דש
בית החיים אוף אויערש ואטרש קבר. אונ' נעם איטליכר איין שטיין אונ'
קלופט אוף אוירש וטרש קבר מיט דעם שטיין. אונ' שפרעכט ליכר ואטר
זג אונש וועלכר אישט דיין רעכטר זון. דא גינגן זיא אל מיט אנגדר אוף
דש קבר אין. אליין 216) איינער וואלט עש ניט טון. אונ' שפרך איין 217) איך
דש טון וועלט. וויל אי דש ממון ור לורן זיין. אונ' דא דש דער ראש ישיבה
זאך. דא זגט ער זער מוש ודאי דער רעכט זון אונ' ירש זיין. אונ' שפרך
אים דש ממון צו. אונ' יעגל מושטן אל לער אויש גיין. אונ' ווארדן אל
החרפה. אונ' צו ממזרים דערקענט. דער הלבן ווען איין מענשא עבירות
היימליך טוט. דא קומט עש צו לעצט דר צו דש עש אופן בור ווערט. דארום
זול איין איטליכר גיורנט זיין אונ' ור עבירות הויטן: (א מין אומקערונג פון
שלמה המלכס משפט).

20) «איין מעשה פון יואב אין טגן שלמה המלך»: אנהייב: שלמה
המלך צייטן דא זגט ער יואב זון צרויה, אין דיא מלחמה. דש ער זולט מיט
דען עמלקים שטרייטן. (באזעל-מ"ב גר. 145).

21) «מעשה גישין איינום חסיד דער הט איין ווייף דיא היש שושנה»

ס'איז דער שושנה-אפאקריף. פעלט לגמרי אין מעשה-בוך.

22) «איין מעשה בון אייננם רשע דער אלי עבירות עובר ור»: מעשה

ג'ישך אן איינזום רשע. דא וואונט איין עשר ניבן אים אין בבל. דער זעלביג
עשר הט גר איין שוני רומש ווייפ. אונ' דער רשע הט ל'ושט צו דער זעלביג
חסידה אונ' גינג צו איר דא איר מן ניט דא היימן וואר אונ' ור היש218)
איר ויל געלט זיא זולט זיין ווילן טון. זיא וולט ניט אונ' שריא אונ' ווינט.
אונ' דארפט אירם מן ניט זגן. זען זיא פיזרגט זיא מויכטן אן אננדר הרגן.
איין מול וואנדרט איר מן אויבר יס נוך סחורה. דא דש דער רשע גיוואר
וואורר. דא גינג ער אָם שבת אונ ברזיך אין איר הויז היימליך. אונ וואלט
פיי איר ליגן. אונ' וואר מהלל השבת. אונ' לג מיט גיוואלט פייא איר. אונ'
וואר עובר אוף לא תנאף. אונ' דא ער זיא הט גיפייניגט. דא דר הרגת ער
זיא אונ' וואר עובר אוף לא תרצח. אונ' דר נוך בוך דער סוד אונ' דש ערש
גיטון הט. אזא ווארט ער ור ממפט גישטולט דא שמדת ער זיך גר. דער
הלבן זא זיך איין איטליכר מענשא ווש בון איינר זולכי עברה קומן מג.
„דער הלבן הויט זיך איין איטליכר דר בור. זא פיהלט ער זייני גשמה ריין“
(באוועל 218, מ"ב 219).

ווען איז אנטשטאנען
דער „מעשה-בוך“.

די 22 מעשיות אין דעם מינכענער כתב-יד 100 ווארפן אן אייגנארטיקן
ליכט אויף דער אנטשטייונגס געשיכטע פון דעם „מעשה-בוך“. ס'איז אגב ניט
די איינציקע יידיש-טייטשע האנדשריפטלעכע זאמלונג פון מעשיות, וואס גע-
הערן צום קרייז פון „מעשה-בוך“ אין אָקספארד געפינט זיך א כתב-יד (אפפ.
1706 שטייגשניידער נר. 410), וואס האלט אויף 83 בלאט 9 מעשיות, דער-
הויפט פון מעשה-בוך קרייז, געשריבן ניט פריער ווי אין יאר 1579. אפשר
האט צום מעשה-בוך א שיכח אויך דער כתב-יד סאָרבאָנע נר. 158.
אונדזערע מינכענער מעשיות זיינען געשריבן ארום דעם יאר 1580, בעה
די ערשטע צו אונדז דערגאנגענע אויסגאבע פון דעם „מעשה-בוך“ איז דער-
שינען אין באַזעל אין יאר 1602. אן עקזעמפלאַר פון דערדאזיקער זייער
זעלטענער אויסגאבע געפינט זיך איצט אין דעם בריטישן מוזעאום; שטייג-
שניידער באשרייבט זי אין „סעראפעאום“ אין יאר 1866, ליידער האט דאן
שטייגשניידער ניט געהאט די מעגלעכקייט דידאזיקע אויסגאבע צו פארגלייכן

גענויער מיט דעם מינכענער טעקסט. שוין דאן איז שטיינשניידער געקומען צו דער איבערצייגונג, אז די אויסגאבע באזעץ 1602 איז ניט די ערשטע אויסגאבע פון דעם מעשה-בוך, און אז דער מחבר האט געלעבט אין מערב-דייטשלאנד אין דעם לעצטן דריטל פון דעם 16 יארהונדערט. די מאטיוון, אויף וועלכע שטיינשניידער בויט זיין השערה, אז די באזעצער אויסגאבע איז ניט די ערשטע, זיינען נעמלעך די, אז די באזעצער אויסגאבע האלט סך-הכל 257 מעשיות, אויף דעם שער-בלאט רעדט זיך אבער פון „דרייא הונדערט אונ' עטליכי מעשים“. ווארשיינלעך האט אלזא דער באזעצער דרוקער, יעקב בן אברהם פון מעזריטש (ער איז געווען א מוכר-ספרים אין באזעצער 1603—1598 און איז זיכער ניט דער מחבר פון דעם מעשה בוך) געקירצט די ערשטע אויסגאבע, ארויסגעווארפן אן ערך 50 מעשיות, און מעכאניש איבערגעדריקט זעם שער בלאט פון דער ערשטער אויסגאבע (די הקדמה שטאמט אבער ווייט אויס פון אים). כאראקטעריסטיש פאר דעם קאנסערווא-טיזם פון די דרוקער איז, אז זיי האבן יארהונדערטער כמעט שפעטר בסדר איבערגעחזרט אין דעם שער-בלאט דעם אנואג פון „דרייא הונדערט אונ' עטליכי מעשים“ און צום סוף געדריקט אן אנטשולדיקונגס-פארמולע: „נאך דעם דאז מן פאָרנן אין דען שער האט גישטעלט. דרייא הונדערט אונ' עטליכי פופציג (!) מעשים וועלכע ניט זיין. דען מן האט זיא נאך די פרעגער גימאכט אונ' אך נאך די פראנקפורטר. אבר עז איז איין טעות נון מיר זיא נאך גיזעהן האבן זוא זיינן עז ניט מין אלז צווייא הונדערט אונ' עטליכי פופציג. אונ' אך זיין צוויי מעשים אין דאז אלטי מעשה בוך טאפלט גידריקט גיוועזן דרום ווען עטליכי לייט זיין דיא דא וואלטן מיינן עז ווער אויז גי-לאזן עטליכי מעשים קעגן דאז אלט מעשה בוך נאך זעהן: זוא ווערן זיא זעהן דאז עש וואר איז“ (אמסטערדאם 1701, דירנפורט 1709). כאראקטעריסטיש איז אז מען אנטשולדיקט זיך פאר „דרייא הונדערט עטליכי אונ' פופציג מעשים“, בעת מען האט אין דעם שער אנגעזאגט בלויז „דרייא הונדערט אונ' עטליכי“. די רעדע היימער אויסגאבע, וואס האלט 259 מעשיות, זאגט אבער אן אין דעם שער „דרייא הונדערט אונ' פיר אונ' פופציג אנדרי מעשים“. ווארשיינלעך האבן די עלטערע אויסגאבן פון דעם מעשה-בוך, פון דעם 17 יארהונדערט, געדריקט אין דעם שער-בלאט אן אנואג פון דרייהונדערט פיר און פופציג מעשיות, ד. ה. מיט א קיילעכדיקער מאה מער, איבערלאזנדיק רויק דעם לעזער זיך משער צו זיין, אז ס'איז פארגעקומען א דרוקפאלער צווישן צוויי און דריי, איך האלט אויך פאר מעגלעך, אז זיי זיינען געווען גערעכט, די

דיאזיקע עלטערע דרוקער, און אז דער באזעלער דרוקער האט גארניט געקירצט, און אז די גאנצע מיספארשטייעניש בארוט אויף א דרוקפעלער.

אסאך וויכטיקער ווייזט מיר אויס צו זיין שטיינשניידערס צווייטער מאטיוו, אז אין דעם באזעלער דרוק זיינען פאראן עמהארזישע גרייזן, אפילו אין די איבערשריפטן, אשטיינער „ברוכות“ פאר „ברכות“, אדער „יון שלמי“ אנשטאט „ירושלמי“, און דער מחבר וואלט עס באשטימט ניט דורכגעלאזן, ווען ער וואלט אנוועזנד געווען ביים דרוקן.—אזויפיל שטיינשניידערס וויכטיקסטע מאטיוון, גראד אבער די מינכענער מעשיות גיבן, לויט אונדזער מיינונג, געניגנדיק באווייזן, אז דער מעשה-בוך איז אנטשטאנען נאך פאר 1580.

1) קודם-כל לאמיר פעסטשטעלן, אז יצחק רויטלינגען איז בלויז א קאָפּיסט פון דיראָזיקע מעשיות, בשום אופן ניט ויער מחבר. ער איז צו דעם א צו גרויסער עם הארץ ער שרייבט „מֶלֶךְ מְלֹאכִי הַמְּלָאכִים!“ „חוגה“ פאר חגא „ר' יוסף מיוקר (1) שבי“. שוין דאס ריכטיקע אויסלייגן פון העפרעזישע און אראמעזיש ווערטער איז פאר אים א שווער שטיקל ארבעט. דאס איבערזעצן פון אראמעזיש-תלמודישע טעקסטן פאדערט אבער א גרויסע בקיאות, וועלכע יצחק רויטלינגען האט לחלוטין ניט פארמאגט.—אויך זיין פאררוף אויף די תלמודישע מקורים איז אפט פארגרייזט.

2) נומערירנדיק לויטן אמסטערדאמער מעשה-בוך, פאקומען מיר אזעלכע רעזולטאטן: צוויי פון די מינכענער מעשיות פעלן לגמרי אין דעם מעשה-בוך. (אונזערע נומערן 15 און 21). לויטן סדר פון מינכען פאקומען מיר פאלגנדיקע נומערן פון דעם אמסטערדאמער מעשה-בוך: 130, 29, 7, 6, 129, 77, 93, 131, 132, 182 באזעל, 195, 133, 220, 125, 0, 194, 127, 217, 128, 145, 0, 219. אין דעם סדר פון דעם מעשה-בוך גייען די מינכענער מעשיות ווידער אין אַזא ארדנונג: 6, 7, 29, 77, 93, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 145, 182, 194, 195, 217, 219, 220. אויפפאלנדיק איז דא די סעריע 125—133, ווי ס'גייען כמעט נאכאנאנד 8 מעשיות, אמת, אין אונדזער כתב-יד שרעקלעך צעדרייט לויטן סדר. ספעציעל דיאזיקע סעריע שאפט דעם איינדרוק, אז יצחק רויטלינגען האט בכיוון פונאנדערגעווארפן דעם סדר פון די איבערגע-שריבענע מעשיות, אפשר בכדי צו געבן זיין אויסוואל דעם שיין פון א ארי-נעלער שאפונג.

3) דעם אנטגילטיקן ענטפער אויף דער שאלה, צי זיינען די מינכענער

מעשיות איבערגעשריבן פון דעם מעשה-בוך, גיט סוף-כל-סוף דער טעקסט אליין, שטיינשניידער איז פארויכטיק משער, אז אפגעזען פון צייטלעכע אין לאקאלע שינויים, שטימט דער מינכענער טעקסט מיט דעם טעקסט פון דעם מעשה-בוך. ס'איז ניט אינגאנצן ריכטיק, אמילו פארגלייכנדיק מיט דעם אמ-סטערדאמער טעקסט פון דעם יאר 1701, וווּ מען מוז אלזא כסדר נעמען אין אכט דעם צייט-אונטערשיד פון 120 יאר, מוז מען דעם מינכענער טעקסט צעטיילן אויף דריי גרופן. די ערשטע גרופע זיינען די מעשיות, וואס ווייזן אויף מינימאלע און פארשטענדלעכע שפראכלעכע און סטיליסטישע שינויים לגבי דעם טעקסט פון דעם מעשה-בוך, שינויים, וואס זיינען בלויז לאקאלע און צייטלעכע, עטוואס רעדאקציאנעלע דיפרענצן. דא געהערן די מינכענער מעשיות נר. 1, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 22. אפט פעלט אין דעם מינכענער טעקסט א מוסר גראם, וואס איז גראד פאראן אין דעם „מעשה-בוך“, אשטייגער אין נר. 1, נאך עפטער פעלט דער מינכענער גראם אין דעם „מעשה-בוך“. גאר כאראקטעריסטיש איז די גרויסע מעשה 13, וועגן דעם אלטן מאן מיט זיינע 3 טעכטער, וווּ דער מינכענער טעקסט האט כמעט ווארט אין ווארט דעמוזעלפיקן מוסר-השכל, ווי דער מעשה-בוך. אייניקע ריימען פון דעם מינכענער טעקסט שטאמען ווייזט אויס פון יצחק רויטלינגען. נר. 10 האב איך געשטעלט אין קלאמערן, ווארום ער איז פאראן בלויז אין דער באַזעלער אויסגאבע. נר. 12 שטייט אין קלאמערן, ווייל ס'איז בלויז אן אויסצוג פון א מעשה-בוך דערציילונג.

אזוי צי אזוי, דער רוב פון די מינכענער מעשיות שטימט מער-ווינציק מיטן טעקסט פון דעם מעשה-בוך, אפט אזוי ענג אין די סטיליסטישע אויס-דרוקן, אין דעם ווארטאוצר, אין די ווענדונגען, אן ס'איז אוממעגלעך צו לייקענען, אז מיר האבן צו טון מיט א טעקסט, וואס איז געשאפן געווארן דורך איין מחבר.

די צווייטע גרופע זיינען די מינכענער מעשיות, וואס שטימן לויטן סיפור-המעשה מיטן מעשה-בוך, עטעלן אלזא גיט פאר קיין באוונדערן וואריאנט, און דאך ווייזן זיי אויף אזעלכע שטארקע סטיליסטישע, שפראכ-לעכע און היפטזעמלעך רעדאקציאנעלע ענדערונגען לגבי דעם „מעשה-בוך“, אז זיי מאכן דעם איינדרוק גיכער פון איבערדערציילונגען, אדער באשריי-פונגען פון זיכרון, און גיט קיין קאפיסט פון א טעקסט. בפרט האט אונדזער קאפיסט אייניקע מעשיות שטארק געקירצט, און די קירצונגסטענדענץ פאמערקט זיך ביי אים אין אלע כמעט מעשיות. אויסגעשפראכן צו דער גרופע געהערן: 2,

4, 6, 17. פאראן אבער מעשיות, וואס דערנענטערן זיך פון דער ערשטער גרופע צו דער צווייטער, א שטייגער 3, 12.

די דריטע גרופע בילדן מעשיות, וואס שטעלן פאר א גאנץ נייעם וואריאנט לגבי דעם מעשה-בוך. טעקסט, ווו ס'איז אלזא געדנדערט אויך דער סיפור-המעשה, דא געהערן די מעשיות: 11, 16. ניטקלאָר איז די מעשה 16, גפרט, וואס עס פעלט דא א בלאט צווישן 80 און 82. אפשר געהערט בלאט 82 שוין צו אן אנדער מעשה? לויט דעם מוסר-השכל דארף מען זיך משער זיין, אז מיט דעם ערשטן מאטיוו, וואס איז געבויט אויף כיבוד-אב, איז פארשמאלצן געווארן א מאטיוו, אז מען דארף ניט אלץ פארטרויען דער ווייב. און פון דעם פראגמענט פון בלאט 82 דערוויסן מיר זיך, אז דער מאן הערט אן צעה פון א ראָב און א האן, ער זאל בעסער גוט אנשלאגן די ווייב, וועט זי אויכהערן אים מאטערן, וכך הוה. וועגן דעם, אז מען טאר ניט איבערגעבן קיין סוד דער ווייב, דערציילן די מעשיות נר. 198, 228, אמסטער. דאָם, נאר אין א אנדערע וואריאנט, צו דער דריטער גרופע דערנענטערנענטערט זיך פון דער צווייטער מעשה נר. 4, וועגן יוסף מוקיר שבת.

ענדלעך איז פאראן א מעשה, וואס בארוט אויף א מיספארשטייעניש מצד דעם קאָפיסט: ס'איז מעשה נר. 12, וואס הויבט זיך אן מיט די ווערטער: „מעשה גישאך אן דעם חסיד ר' שמואל רומקייט אז איר הוירן ווערט“, אין דער מעשה איז ניטא קיין וועגן „ר' שמואל רומקייט“, און דער קאפיסט האט איילנדיק געגעבן די איבערשריפט צו א מעשה וועגן ישמעאל כהן גדול. די דאזיקע מעשה און נר. 10 זיינען די איינציקע שפורן פון דעם לעגענדן-ציקל ארום יודא און שמואל חסיד.

די מעשה 10 ענדיקט זיך מיט דעם זאץ: „דר נוך גינג אויש בון אים ר' יודא חסיד. דא איך ויל בון גישריבן הב אים מעשה בוך“, וועלכן שטיינ-שניידער וויל פארשטיין אין דעם זין, אז איך האב פיל פון אים געשריבן אין דעם איצטיקן מעשה-בוך“, בעת שטערק-לייטצמאן (ז. 324) ווילן האבן, אז דער מחבר דערציילט, אז ער האט פון יודא חסיד פיל געשריבן אין א אנדערן מעשה-בוך, וואס איז ווארשיינלעך געווען געווידמעט די ביידע רעגנסבורגער חסידים. דערדאזיקער שלוסזאץ פעלט אין דער באזעצער אויסגאבע.

4 רעזיומירנדיק: איך גלויב, אז דער מינכענער טעקסט גיט געניגנדיקע באווייזן, אז יצחק רויטלינגען האט זיינע מעשיות קאפירט פון דעם מעשה-

בוך, וואס איז אלוא דערשינען נאך פאר 1580. ער האט זיך אבער אייניקע מאל זייער זעלבשטענדיק באצויגן צום טעקסט, קירצנדיק און רעדאגירנדיק אים לויט זיין געשמאק, אייניקע מאל אויך וואריאירנדיק דעם סיפור-המעשה, דאס, וואס 8 מעשיות פון דעם מעשה-בוך, וואס גייען דארט איינע נאך דער אנדערער, זיינען אריין אין דער רויטלינגען-זאמלונג, רוקט ארויס די השערה, אז די ערשטע אויסגאבע פון דעם מעשה-בוך האט אין אלגעמיין געהאט די זעלביקע רעדאקציע און סדר, ווי באזעל און די שפעטערדיקע אויסגאבן, ווער ווייס, צי איז ניט אין דעם שער-בלאט פון באזעל אריינגעפאלן א דרוקפעלער, ד. ה. אז אויך די ערשטע אויסגאבע האט פארמאגט ניטמער ווי צוויי הונדערט עטליכע און פופציק מעשיות. אויב אבער די ערשטע אויסגאבע האט באמת פארמאגט מער מעשיות, דאן קאן מען ארויסזאגן די השערה, אז ס'זיינען אויך אריין אין איר א ריי אפאָקריפן, א שטייגער דער שושנה-אפאָקריף פון דעם מינכענער כתב-יד, דער זרבל-אפאָקריף און דער יהודית-אפאָקריף, וועלכע זיינען פאראן אין דעם דערמאנטן אַקספארדער כתב-יד, א. א. וו.

5) איך ברענג איצט צום פארגלייך מיט דעם מעשה-בוך 1701: פון דער ערשטער גרופע אלוא מעשיות, ווו דער מינכענער טעקסט גייט זיך גאר ווייניק פונאנדער מיטן מעשה-בוך, — די מעשה נר. 9. וועגן ר' פרידה און זיין תלמיד. פון דער צווייטער גרופע, וואס ווייזט אויף שטארקע רעדאקציע-נעלע ענדערונגען — די מעשה מיט יוסף מוקיר שבת. (פאָרגל. אויך וואגענזייל, צווייטע אויפלאגע ז. 324 דאן גרינבוים, ז. 455—456).

(א) מינכענער טעקסט (בלאט 76א) דש מעשה שטיט אין יומה:

רבי פרידה דער הט איין תלמיד. אונ' ווש ער מיט אים לערנט דש מושט ער אל מול ויר הונדרט מול מיט אים לערנן ביז ערש קונט. איין מול רופט מן ר' פרידה צו איינר מצוה. אונ' ער לערנט איבן מיט אים איין פרק. אונ' ער קונט אין דוך גיט. דא זגט דער ר' ווארום ור שטישטו הוייט מינדר דען געשטרט. דא זגט ער בון דעם מולט דש מן אויך צו דער מיצוה גירופן הוט. דא הב איך קיין אכט מין אוף דש לערנן געבן. איך גידיכט אוימרדר איצונדר ווערט איר גין. דא זגט ער גיב נוך אכט דרוף. זא וויל איך דען פרק נוך ויר הונדרט מול מיט דיר לערנן. אזא טעט ערש. דא קאם איין בת קול בון דעם הומל אונ' זגט ר' פרידה וועלכש איז דיר ליבר. דש דוא נוך ויר

הונדרט יאר זולשט לעבן. אודר דש דוא אונ' דיין גישלעכט זולן אין דש גן
עדן קומן. דא זגט ער איך וויל דש גן עדן הבן. זא יגט הק"בה דיא ווייל
דו גיט לעבן ביגערשט זולשטו זיא אל בייד הבן. גן עדן אונ' לעבן.

(אב) „מעשה-בוך“ 1701. מעשה קל"ב. עירובין פרק כ"ד.

מעשה רבי פרידא דער האט איין תלמיד דער וואר איין גרושר עם הארץ,
אונ' אלז וואש ער מיט אים לערנט. דאש מוזט ער פיר הונדרט מאל מיט
אים לערנן אי ער עש קענט ביהאלטן. איין מאל האט רבי שוין פיר הונדרט
מאל אים גילערנט. דא רופט מן עבן רבי פרידא צו איין מצוה. דא קאנט
דער תלמיד נאך גיט וואש ער מיט אים האט גילערנט. דא זאגט רבי פרידה
צום תלמיד וויא קומט עש דש דוא איצונדרט ווינגר קענשט אזאיין אנדר
מאל וויא וואל איך האב שון פיר הונדרט מאל מיט דיר גילערנט. דא זאגט
דער תלמיד ווידר זיין רבי. פון דעם מאל אן דש מן איך האט צו דער
מצוה גירופן. דא האב איך קיין אכטונג דרויף גיהאט. דען איך האב גידאכט
איצונדרט ווערט דער רבי גין. דא זאגט רבי פרידא מיין ליבר זון
האב דאך קיין אכטונג דרויף. איך וויל נאך פיר הונדרט מאל מיט
דיר לערנן. אונ' לערנט אך נאך פיר הונדרט מאל מיט אים ביז ער עש
קאנט. דא קאם איין שטים פון הימל. אונ' זאגט צו ר' פרידא וועלכש איז
דיר ליברש. דאש דוא נאך פיר הונדרט יאר זאלשט לעבן. אודר דוא אונ'
דייני גבירד זאלן גלייך אין דש גן עדן קומן. דא זאגט רבי פרידא איך וויל
ליבר דש איך און מיין גבירד אין דש גן עדן זאלן קומן. דא זאגט הק"בה
גיבט דעם צדיק אלז בייד. דאש גן עדן. אונ' פיר הונדרט יאר נאך צו לעבן.
דר האלבן איר ליבן לייט זאל איינער וואל לערנן מיט זיין תלמידים:

(בב) מיכענער טעקסט (פלאט 274). דש מעשה שטיט אויך אין שבת:

רב יוסף מיוקר שבי דש איז ווער דען שבת אירט. דער ווערט אויך
גיארט. עש וואר איין גוי' אין זיינר שטט בייא אים דער וואר גר ריין. דא
זגטן דיא שטערן זעהר צו דעם גוי מיר זעהן אין דעם גישטירן. דש אל דיין
גוט ווערט דעם ורומן יוסף יודן צו טייל ווערדן דער דען שבת אזא אירט.
דער גוי גינג הין אונ' קויפט איין הופש פערלן אום זיין ממון. אונ' ליש
אים אום זיין הויב מיט אייטיל פערליך שטיקן. אונ' זעצט דש גרוש פערליך
דאריין. ער ור מיינט ער ווערט עש וואל ביהלטן ות אים. דש עש אים יא
גיט צו טייל וואוירד. עש וואוירד אים גיט ועלן. עש וואר גיט לנג דר נוך

דא וואר איין גרוש חוגה דש טעט זיך דער גוי הויף (ש?) אן אונ' זעצט דש
הויבלין אויך אויף. אונ' וואלט צו זיינן ווינדן וואנדרן. אונ' זיא היים זוכן.
דא מוש ער אויבר איין וושר דא גינג איין פריק הינויבר. אונ' אז ער אויף
די פריק קאם. דא קאם גר איין ניוואלטיגער גרושר שטורם ווינדא. אונ' ווארף
אים דש הייבלין מיט דען פערליך אינש וושר. אזא קאם איין גרושר ויש אונ'
ור שלנד דש הייבלין מיט זאמיט דעם פערלין. אויבר איין צייט לנג קאם
איין וישר אוף דש וושר אונ' וואלט ויש ונגן. אונ' וינג איבון דען ויש. דער
דש הייבלין ור שלונדן העט. אזא טרוג דער וישר דען ויש אין דיא שטט
דא ר' יוסף דא היים וואר אונ' עש וואר אן איינום ורייטיג דש דיא יודן
ויש קפטן. אזא וואר דער ויש צו טויאר איינום ארמן צו קויפן. דא זגטן די
לויט עש קאפט דען ויש נימט אזא יוקר אז דער יוסף דער דען שבת אייט.
אזא טרוג אין דער וישר צו אים. דא קויפט ער אין אב. אונ' גינג הין אונ'
טעט דען ויש אויף. דא ונד ער דיא פערליך אין זיינן גיטערם. דיא ווארן
גרוש ממון ווערט. אונ' ער ור קויפט דיא פערליך אום הונדרט טויזנט גוילדן.
אונ' קויפט עקיר אונ' וועדיר. אונ' קנעכט אונ' מעגט. אונ' אוקש אונ' איזיל.
אונ' ווארד איין מעכטיגער גרושר עשיר. ער מוכט במ"ט שמעון גינצבורג
וואל גלייכן מיט עושר. דרום זול איין איטליכר גיורנט זיין אונ' דען שבת
אירן. זא ווערט אים הק"בה זיין ממון מירן:

(ג) מעשה-בוך 1701. מעשה ו. מסכת שבת פרק כל כתבי.

מעשה גישאך אן איינם דער היישט יוסף מוקר שבת דאש איז טייטש יוסף
דער דען שבת טוט ערן. דען וואש ער קענט לכבוד שבת בקומן דאש קויפט
ער. עש וואר אים ניקש צו טייער אויף דען שבת ווען עש נייארט עפיש
גוטש אויף דען מרק קאם דא קויפט ערש עש וואר אים קיין גרושר פיש צו
טייאר ווען ער אים נייארט קריגן קונט. נון האט דער יוסף איין נאכפערן
נעפן אים וואונן דער וואר איין גרושר עשיר דער שפאטיט דען יוסף אל
צייט אויז. אונ' זאגט צו אים וועש העלפט דיך דאש. דאש דוא דען שבת
אזו טושטו ערן. דוא בישט דאך ניקש דרום דער רייכר. איך עהר דען שבת
ניט אזו וואל אונ' בין דאך רייכר וועדיר דוא. אבר דען גוטן יוסף לאג ניקש
דראן אונ' פר טרויאט זיך צו הש"י דער ווערט עש אים ווידר בש בשערן.
נון ווארן שטערן זעהר אין דער זעלביגן שטאט דיא זגטן ווידר דען עשיר
מיין ליבר פריינט ווש העלפט עש דיך דאז דוא אזו רייך בישט דוא דרפש

דאך קיין גוטן פיש אום זיין געלט עשיין מיר האבן גיזעהן אין דיא שטעדין
 דאש זיין ממון ווערט אין דעם יוסף מוקר שבת זיין הגד קומן דער עסט
 דאך איין גוטן בישן אום זיין געלט, דער עשיר דר נאם דיא ריד פון דעם
 שטערן זעהיר אן. אונ' גינג הין אונ פר קויבט אל דו זיין אונ קויפט אייטל
 אבנים טובות ומרגליות אום זיין ממון אונ' מאכט דש אלש אויף איינס הוט
 שנור, אונ' וואלט אין איין אנדר לנד ציהן אונ' מיינט דא מיט ער וואלט
 דען יוסף זיין ממון מיט איין וועק פירן אונ' צוך איבר ים, דא קאם איין
 ווינט וויא ער אויף דען וושר וואר אונ' וואלט דאש שיף דער טרינקן אונ'
 וויאט דען עשיר דען הוט אב אונ' פיל אין דאש וושר דא קאם איין גרושר
 מעכטיגר פיש אונ' שלינד דען הוט איין, דא מיט דער עשיר גאר ארום
 ווארד, נוא בגאב עש זיך איין מאל אויף איין צייט דו אן איינס פרייטאט
 איין גרושר פיש וואר גיפאנגן, דער ווארד אויף דען מרק גיבראכט, אידר
 מאן פיילט דען פיש מן באט אים גאר טיאר דו אידר מאן דער פון גינג
 אונ' וואלט נימץ דען פיש קויפן אונ' אידר מאן זאגט דען פיש קויפט
 נימנט דען גיארט יוסף מוקר שבת דער קויפט אל דיא פיש דיא גרוש זיין
 דיא זיין אים ניט צו טיאר, אין דעם קאם דער גוט יוסף צו גין אויף דען
 מרק אונ' וואלט גלייך פיש קויפן אויף דעם שבת דא זאך ער דען גרושן
 פיש פיייל דאו וואר אים נעבן דען יוסף מוקר שבת זער איין גרושה פרייד
 דו ער איין זעלען פיש אויף שבת ביקומן, אונ' גידאכט אין זיין זין דער
 פיש זאל מיר ווערליך ניט צו טיאר זיין, ווען ער גלייך הונדרט גילדן
 קאָשט, נון פיילט ער דען פיש מן ביטט אים גאר טיאר, נון ער וואר יוא
 מיט דען מן צו פריידן דו ער אים קויפט אונ' טרוג אין איין היים אין
 גרושן פריידן, אלז ער דען פיש אויף טעט דא פאנד ער דיא שנור פערליך
 אין דעם פיש דיא דער עשיר האט פר לארן אונ' דא ווארד נון גישעהן
 וואש דיא שטערן זעהר האטן גיזאגט ווידר דען עשיר זיין ממון דש ווערט
 אין דען יוסף מוקר שבת זיין הגט קומן, דא פרייאט ער זיך גאר זער אונ
 וואר גיווארדן איין גרושר עשיר דען דיא שנור וואר איין גנץ מלכות ווערט,
 דא קאם איין אלטר מאן דער זאגט ווידר דען יוסף ווער אויף דען שבת פיל
 באַרגט דא ביצאלט דער שבת ווידר פיל, דש מיינט אזו ווער דען שבת טוט
 מיט גוטן עריין, כפל כפלים טוט אים השם יתברך ווידר טאפיל בשערן אמן:

ד) יצחק רויטלינגען און שמעון גינצבורג.

א"י דער מעשה וועגן יוסף מוקיר שבת האב איך אונטערגעשטראכן דעם כאראקטעריסטישן צוזאץ: „אונ' ווארד איין מעכטיגער גרויסיר עשיר, ער מוכט במ"ט שמעון גוינצבורג וואל גלייכן מיט עושר". דער צוזאץ איז בלתי-ספק יצחק רויטלינגענס המצאה, ווארים דער מחבר פון דעם מעשה-בוך מאכט קיינמאל ניט אזעלכע ריין-פערוזענלעכע זייטשפרוינגן. ס'איז א ווונדער, אז שטיינשניידער האט דעם זאץ ניט באמערקט. ווער איז אטא דער שמעון גינצבורג, דער רייכער בן-דור פון יצחק רויטלינגען? מיר האבן גראד ידיעות וועגן א שמעון גינצבורג, וואס האט געלעבט אין דער-זעלביקער צייט. עס איז אונדז נעמלעך באקאנט אן ארויסגעבער שמעון לוי גינצבורג, וואס איז 1590 און 1598 געווען אין מאנטוא און ווענעציע, און און 1593-4 האט ער געדרוקט אין טאנהויזען מיט א שותף א סידור (שטיינשני. טעראפעאים, 1866, ז. 12. באַדליאַנאַ-קאטאלאג ז. 2626)—טאנהויזען איז בכלל דער איינציקער ארט אין מערב-דייטשלאנד ווו מען האט געדרוקט נאך 1560, נעמלעך די דערמאנטע סידור-אויסגאבע (ערשט 1616 איז אנטשטאנען די דרו-קעריי אין האנוי) צי איז עס דער זעלביקער שמעון גינצבורג? דאן וואלט עס געווען א מין חנופה-זאץ, און ס'קאן זיין, אז יצחק רויטלינגען איז געשטאנען מיט דעמדאזיקן פארלעגער אין באצוינגען, און אפשר האט ער עס פאר אים געגרייט זיינע ראמאנען-באַאַרבעטונגען? דער צווייטער טייל פון דעם מינכע-נער כתב-יד איז אגב געשריבן פון בנימין בן יוסף מרקש אין יאר 1600 אין טאנהויזן.—(וועגן יצחק גינצבורג, וואס איז געשטאנען אין באצוינגן מיט דעם דרוקער חיים שחור, זע שטיינשניידער, „העברעישע דרוקן אין דייטשלאנד“, אין ל. גייגערס צייטשריפט, 1887, ז. 285. וועגן דער משפחה גינצבורג—זע שטערנבערג, געש. דער יידן אין פוילן, 1878, ז. 145).

ה) וויאזוי איז אנטשטאנען דער „מעשה-בוך“.

(זע אויך גרינבוים, ז. 458—385, ווו ס'זיינען פאראן די קוועלן פון די הוספות אין דער רעדלעהיימער אויסגאבע, אויך אינטערעסאנטע פאראלעלן צו די מעשיות.

וועגן דעם גייסט פון דער יידישער מעשהלע איז עד היום די בעסטע און כמעט איינציקע ארבעט ש. אנסקיס „די יידישע פאלקסשאפונג“, ווילנע, 1921,

ז. רייזענס איבערזעצונג.

וויכטיקע שפירן ברענגט די נייסטע ארבעט אויפן אויפן געביט פון פארגלייכנדיקער מעשה-וויסנשאפט:

A. Wesselski, Märchen des Mittelalters, 1925, Berlin).

דער מעשה-בוך האלט אין פארשיידענע אויסגאבן 254 ביז 257 מעשיות. עטוואס אן אנדערע רעדאקציע האט די רעדליימער אויסגאבע, וואס האלט 259 מעשיות, האט אפט אן אנדערן סדר און פארמאגט צוגאבן פון פארשיידענע ספרים. נאך פאר דעם געוויינלעכן סדר פון דעם מעשה-בוך קומען אין דער רעדליימער אויסגאבע 13 מעשיות, נעמלעך 3 מעשיות לויטן זוהר (מעשה ר' חזקיה, וועגן דעם ווי משיח וועט קומען, וועגן דאם טויט פון ר' שמעון בן יוחאי, ענדלעך וועגן א ווונדערבארן קינד, וועלכן ר' חזקיה באגעגנט אין דער געזעלשאפט פון ר' יוסי), 6—4 זיינען מעשיות פון דעם מקובל ר' יצחק לוריא, 7—די לעגענדע פון משה רבינוס טויט, 8—וועגן חורבן בית המקדש, 9—וועגן דעם רמ"ב, ווי ער האט אנגעהויבן גלויבן אין קבלה. 10—וועגן אלישע און זיין זון ישמעאל פון גדול. 11—וועגן ר' יודא, א גדול ביי דעם מלך כוזרי, און ווי אברהם אבן עזרא איז געווארן זיין איידעם. די צוועלפטע געשיכטע דערציילט פון ר' יהושע בן לוי, וואס האט ארומגעוואנדערט מיט אליהו הנביא, און וואס פארא משונהדיקע מעשים אליהו הנביא טוט אפ. די 13 געשיכטע איז די מעשה מיט דעם זון, וואס האט מקיים געווען דעם פאטערס צואה און געווארפן ברויט די מיש. — דאן גייט דער סדר מער-ווייניק לויט דער אנגענומענער רעדאקציע פון דעם „מעשה-בוך“.

דעם אינהאלט פון דעם „מעשה-בוך“ קאן מען אין אלגעמיין. צעטיילן אויף דריי גרויסע זיקלען. די ערשטע 157 מעשיות שטעלן פאר א זאמלונג פון תלמודישע לעגענדעס און אגדות. דער מחבר האט, ווייזט אויס, געהאט בדעה די מעשיות פיסטעמאטיוירן לויט די מסכתות פון דעם תלמוד, אלזא אויסשרייבן ציערשט די אגדות פון שבת, ברכות, סנהדרין א א וו, די ה. נאך דעם אפשליסן פון א מסכת זאלן שוין מער ניט קומען קיין מעשיות פון דעם זעלביקן תלמוד-טראקטאט. אין אייניקע אויסגאבן פון דעם מעשה-בוך האבן מיר טאקע נאך א גרופע מעשיות פון דערזעלביקער מסכת די שלום-פארמולען: סליק מסכת שבת, סליק מסכת סנהדרין א א וו, דאך איז אין דעם ניט פאראן קיין קאנסעקווענץ, ווארום אפט קומען מעשיות פון א מסכת, וואס אין

שוין אפגעשלאסן געווארן, אויסערדעם געפינען מיר אויך אין דעמדאזיקן ציקל א ריי מעשיות וועלכע שטאמען ניט פון דעם תלמוד.

נאך דער 157 מעשה קומט אן איבערשריפט:

„אלּ היא וועל איך נון אן היבן צו שרייבן דיא מעשים פון רבי שמואל חסיד אונ' פון זיינם זון רבי יודא חסיד פון רעגענשבורג. וואש זיך אין איר צייטן פר לאפן האט". די מעשיות 182—158 זיינען דער צווייטער ציקל פון דעם „מעשה-בוך", פאלקסמעשיות, מיסטיש באפארבט און ארומגע-וועבט ארום די געשטאלטן פון שמואל און יודא חסיד. (219) 183—257 זיינען דער דריטער ציקל פון דעם „מעשה-בוך", פארשיידענע געשיכטן, אָפּט פון זייער א טונקעלער אפשטאמונג. אינטערעסאנט איז, אז אין דער באַזעלער אויסגאבע קומט צום סוף א רשימה פון די מעשיות, וואס צופאלט זיך בולט אין די אנגעוויזענע ציקלען; צוערשט קומט אן איבערשריפט: (אונדזער טראג-סקריפציע) „אלּ היא וויל איך נון שרייבן די סימנים פון דאש מעשה-בוך..." דערדאזיקער רעגיסטער גייט בלוז ביז מעשה 157. דאן קומט אן איבערשריפט „אלּ היא וויל איך נון שרייבן די סימנים פון דיא מעשים פון רבי יודא חסיד אונ' פון זיינם פאטער רבי שמואל חסיד וואש זיך ור לאפן האט אין איר צייטן", אונ' ס'קומט א ספעציעלער רעגיסטער צו דעם רעגענסבורגער לעגענדציקל. מען קאן ארויסזאגן די השערה, אז נאך פאר דער אויסגאבע פון דעם „מעשה-בוך" האבן די שמואל-יודא חסיד מעשים עקזיסטירט אלס א באזונדערע, אפשר אפשר שוין געדריקטע זאמלונג, אפשר האט איך דידאזיקע זאמלונג בא-ארבעט אין רעדאגירט דער מחבר פון דעם מעשה-בוך, און שפעטער זיי אריינגעצויגן אין זיין גרעסערן מעשה-בוך.

אזוי צו אזוי—דער מעשה-בוך אין זיין באַזעלער געשטאלט איז דאס ווערק פון איין רעדאקטאר. דאס הייסט, גיט מעכאניש איז דאס ווערק געוואקסן, דורך דעם, וואס ארויסגעבער און דרוקער האבן קאָמפּילירט פאר-שיידענע מעשה-ביכלעך און זיי מעכאניש צוזאמענגעפונדען, ווי מיר זעען עס צו. בי. אין דער רעדלעהיימער אויסגאבע, ס'איז פארקערט א ווערק פון איין פערזאן, וואס האט אליין איבערגעזעצט די תלמודישע לעגענדן, צוזאמענגע-פונדען מיט דעם רעגענסבורגער לעגענדציקל, וועלכן ער האט אפשר אליין פארשריבן און רעדאגירט,—און צוגעגעבן א ריי מעשהלעך, וואס האבן מינד-לעך קירסירט אין דעם יידישן געטא, אָדער וועלכע ער האט געלייענט אין

גערדוקטע ביליגע קליינע מעשה-ביכלעך, און זיי פארקירצט אריינגעשטעלט אין זיין גרויסער זאמלונג. א סאך מעשה'לעך פון דעם מעשה-בוך מאכן דעם איינדרוק פון פארקירצטע גרעסערע דערציילונגען. צוזאם מין קירצן קאָן זיין די פארענטפערונג פון די פארשידענע וואריאנטן פון דער מינכענער מעשה נר. 16 און דעם מעשה-בוך טעקסט. איך וויל דאָ נאָך אויפמערקזאם מאכן, אז די גרויסע מעשה, וועלכע גליקל האמעל ברענגט אין אירע זכרונות (קויפמאָן—אויסגאבע, פראנקפורט-מיין, 1896, ז. 57—39) איז אין אירע עיקרדיקע שטריכן, מערניט אין א שטארקער קירצונג פאראן אין דעם מעשה-בוך, ס'איז נעמלעך לויט אמסטערדאם 1701—נר. 222. גליקל האמעל האט די מעשה איבערגעשריבן ווארט אין ווארט און ניט איבערדערציילט פון זיכרון, וואס איז צו זען פון דעם סוף, ווו גליקל חזרט איבער דעם גאנצן טראדיציאָנעלן ריימען—שלוסווארט פון דעם מחבר. גליקל גיט אפילו אָן איר קוועל: „דיווש מעשה האב איך אין (אוי? מ. ע.) איין ספר גישריבן וועלכיש איין אדם חשוב האט גימאכט איין פרעגיר בשמו...“ דא קומען ביי קויפמאָן פינטעלעך, און מיר דארפן זיך משער זיין, אז דער כתב-יד איז באשעדיקט? (צי אויך דער צווייטער כתב-יד פון גליקלס זכרונות איז אין דעם ארט באשעדיקט? א. לאַנדוי האט שוין אויפמערקזאם געמאכט, ווי ווייט איז קויפמאָנס פובליקאציע פון שטרענגער וויסנשאפטלעכער פינקטלעכקייט). בלייבן מיר אלזא בלויז ביי דער ידיעה, אז דער מחבר פון דער גליקל-מעשה איז געווען א פראַגער. אפשר האט ער פארברייטערט דעם מעשה-בוך-מאטיוו. אפשר האט דער מחבר פון דעם מעשה-בוך געקירצט זיין מעשה—אלטמאָלט זיינען ביידע מעשיות שטארק פארוואַנדט. דער אינהאלט פון דער מעשה-בוך דערציילונג נר. 222 איז מער-ווינציק אזא: א עושר שטארבט און לאזט איבער זיינע קינדער א צואה, אז זיי טארן ניט אין קיין שום פאל שווערן. איינער פון זיינע זין האלט זיך שטרענג ביי דעם פאטערס געבאט, און דער רעזולט טאָט איז, אז פארשידענע געמיינע לייט נוצן עס אויס, פאדערן פון אים געלט, ער וויל אין דעם געריכט גיט שווערן, צוליב דעם פארלירט ער אלע פראצעסן, ער מוז אָפגען אלץ, וואס ער פארמאָגט, און מען זעצט אים נאך אריין צוליב זיינע חובות אין תפיסה. זיין פרומע און שיינע ווייב וואשט וועש און שפייזט דערמיט איר מאן און אירע קינדער. איין מאל ווען זי שטייט ביי דעם וואסער און וואשט, קומט צופארן א שיף, און דער שיפסמאן גלופט די פרוי און באַשליסט דורך א רמאות זי אריינצונארן צו זיך אין

שיף. ער גיט איר אלוא צו וואשן זיין העמד, באצאלט איר פארויס א גילדן, און איצט איז שוין די פרוי געווען אימשטאנד אויסצולייזן איר מאן פון דער תפיסה. אָבער צומארגענס, ווען די פרוי איז געקומען אָפגעבן די העמד, איז דער שיפסמאן מיט געוואלט אוועקגעפארן און זי מיטגענומען קעגן איר ווילן. די קינדער דערצילן זייער טאטן וועגן דעם אומגליק. אין קורצן ווערט אבער אויך דער חסיד צושיידט פון זיינע קינדער, ווארום זיי קומען אן אין א מקום, ווו די יידן באַשטימן דעם חסיד פון גרויס רחמנות פאר א שאף-פאס-טוך, און נאך א קורצער צייט קומט די שיף, ווו די פרוי איז געפאנגען געווארן, און נעמט צו מיט געוואלט די קינדער און פארט מיט זיי אוועק. מן גרויס יאוש באַשליסט דער חסיד זיך צו דעטריןקען, אבער דאן הערט ער א שטים פון הימל, וואס הייסט אים גראבן אונטער א בוים, ווו ער וועט געפי-נען אן אוצר, וכך הוה. דאן גייט אוועק דער רייכגעווארענער חסיד צום מלך און פועלט אויס, יעדע שיף זאל מוזן פארבייפארן זיין הויז און אָפצאלן ביי אים דעם מכס פאר דעם מלך. אויף אַזאַמין אופן געלינגט אים געפינען זיין ווייב און קינדער. דער קערן פון ביידע מעשיות שיינט מיר איברינקנס צו זיין די צאו-סטאכוס לעגענדע, זע „געסטא ראַמאַנאריים“, גר. 192, דאן גר.

47 ביי א. וועסעלטיקי (ז. 236)

תלמודישע אנדעות, — און יידישע פאלקסלעגענדן — דאס זיינען די וויכ-טיקסטע קוואלן פון דעם מעשה בוך-מחבר. דער דריטער, ניטווייניקער וויכטי-קער מקור זיינען קריסטלעכע מעשה-שטאפן, מיט וועלכע דער פערפאסער פון דעם מעשה-בוך האט געמוזט זיין גוט באַקאַנט. אייניקע פירט ער אריין אן וועלכן ס'איז פרוי זיי אויסצוגלעטן, צופאסן צו דעם כאראקטער און ציל פון זיין ווערק, אזוי צ. ב. די ציגישע מעשה פון דעם בן-מלך, וואס איז געווען א זילל ופובא און א נואף דערצו, און האט ביי זיין גאנצער גאריש-קייט באוויזן אפצוטאן א ריי מאוסע שווינדלען. די דאזיקע מעשה איז פאראן שוין אין די עלטערע אויסגאבן פון דעם מעשה-בוך (ליהפך צו דער מעשה פון דעם געוועט פון דעם וויצעקעניג און דעם סטודענט, וואס דערמאנט א באַקאַטשיע-מעשה, און איז פאראן בלויז אין דער רעדליימער אויסגאבע), זי קלינגט ווילד אין דעם שטילן און פרומן בוך.

שטערק — לייטצטאן האבן שוין באמערקט, אז מיר זיינען סוף-כל-סוף ניט ווייט אוועק פון שטייגנדיערס און גרינבוים פארשונגען וועגן דעם אנטשטיין פון דעם מעשה-בוך, נאך שטייגנדיערן זייגען אבער אונדז

געבליבן ניטמער ווי השערות, אמת, זייער וויכטיקע השערות. און גרינבוים האט געגעבן ניטאזויפיל א מקורים-פארשונג פון דעם „מעשה-בוך“, ווי דעם ליטעראטור-פארגלייכנדיקן אפאראט, א ריי אינטערעסאנטע און וויכטיקע פא-ראלען. דער הויפטפארדינסט גרינבוים איז באשטאנען אין דעם באקאנען די קריסטלעכע און ניטווייניקער די יידישע וועלט מיט דעמדאזיקן גרויסן, אפשר דעם גרעסטן אוצר פון דער אלטיידישער ליטעראטור, איבדרגעבנדיק דעם אינהאלט, און אפט דעם טעקסט פון די שענסטע מעשהלעך פון דעם „מעשה-בוך“. וויסנשאפטלעך זיינען מיר געבליבן ביי השערות. און שטיינ-שניידערס וויכטיקסטער ארטיקל צו דער פראגע אין דערשיגען 1866, גרינבוים ווערק—1882.

צו די וויכטיקסטע אויפגאבן פון דער יינגער „יידישיסטיק“ געהערט א וויסנשאפטלעכע אויסגאבע פון דעם באַזעלער טעקסט, מיט דעם גאנצן פאר-גלייכנדיקן אפאראט פון די שפעטערדיקע אויסגאבן, און פון דער מאדערנער פארגלייכענדיקער ליטעראטור-וויסנשאפט. ניטווייניקער וויכטיק פון דעם נאציאנאלן שטאנדפוקט איז אן אויסגאבע פון דעם מעשה-בוך אין א מאדער-נעם יידיש, אן אויסגאבע, וואס זאל צוריק אויפלעבן דיאזיקע פאעטישע און ליבהארציקע מעשהלעך פארן פאלק און פאר דער שול.

ווארום דער מעשה-בוך איז דוכט ויך דאס גרעסטע ווערק פון דער אלטיידישער ליטעראטור, מיט זיין פאעטישן, חנוודיקן און דאך איינפאכן סטיל, מיט זיין שטילער און תמימותדיקער אטמאספער, מיט דער פליסיקייט און פאלקסטימלעכקייט פון זיין טיפור-מעשה. צייט, צו זאל אליין רעדן צום יידישן לעזער מיטן גאנצן צויבער פון א פאראשענער, גלויביקער און דאך אזוי לעבנסדורשטיקער עפאכע.

ו) „טיל אוילנשפיגל“.

ליטעראטור:

עס האט נאך אלץ ניט פארלוירן איר ווערט לאַפּענבערגס קלאַטישע אויטגאבע:

Dr. Tomas Murners Ufenspiegel. Herausg. von I. M. Lap-
penberg, 1854.

ניידרוק מיט א הקדמה פון דעם „אויילנשפיגל“:

Neudrucke deutscher Litteraturwerke des 16 u. 17 Jh.
Halle, 1884. B. 55/56.

זייער גוט איז די אויסגאבע: מיט א הקדמה פון פעליקס באַפּערטאג.

Deutsche Nationallitteratur. Bd. 25.

זע אויך:—Goedeke, I. 355—47.

צום יידישן „אויילנשפיגל“: שטייגשניידער, נר, 10, 388. אַווע-לאַלע-

מאן, באנד 3, ז. 6—485.

דער

דייטשער שטארק פּאָפּולערער און באליוטער פּאָלקסליך טיל
אויילנשפיגל איז ווייזט אויס געווען א היסטארישע פּערזענלעכקייט,
ד. ה. ס'זיינען פאראן אסאך ראיות, אז עס האט באמת עקזיסטירט אין דער
ערשטער העלפט פון דעם 14 יארהונדערט א'לוסטיקמאכער מיט דעם דאזיקן נאמען,
און מען דארף אויך אננעמען פאר ריכטיק די טראדיציאנעלע זאגע, אז ער
איז געשטארבן אין דעם יאר 1350 אין מעלען (Möllen). היינט פראווינץ
שלעסוויק-האלשטיין. דארט געפינט זיך אפילו א מצבה מיט א וויציקער אויפ-
שריפט, וואס שיינט אבער ניט צו זיין אויטענטיש און שפעטער צוגעארבאט.
ארום דעמדאזיקן לץ האבן זיך געוועבט אסאך מינדלעכע לעגענדעס; די ערשטע
צו אונדז דערגאנגענע דייטשע דוקאויסגאבע איז דערשינען 1515, עס זיינען
אבער פאראן סימנים, אז ס'איט ניט די ערשטע אויסגאבע, און ווארשיינלעך איז
דער „אויילנשפיגל“ געדרוקט געווארן שוין אין יאר 1483. קאפענבערג האט
אויף א שארפזיניקן אופן אויסגעטיילט פון דעם „אויילנשפיגל“ זיין אייגנטלעכן
קערן, — צו וועלכן ס'האבן זיך שפעטער צוגעטשעפעט א ריי אנדערע מעשה-
לעך, פאר וועלכע ס'לאזן זיך דערווייזן שפעטע מקורים. דערדאזיקער אזוי
אויסגעשיילטער קערן זאגט ערות, אז די אוילנשפיגל-מעשהלעך זיינען א פראדוקט
פון דעם פויערן-הומאר, פון שווערן, ווייניק סימפאטישן און הילאצערנעם וויץ,
וואס איז דערציקר געווענדעט קעגן דער שטאדט, איבערהויפט קעגן די בעלי-

מלאכות. דער דייטשער פויער האט אויף אזא מין אופן נקמה גענומען פאר יענע אומצייליקע פאסטנאכטשפילן, מעשהלעך אין וויצן, אין וועלכע די שטאט האט אויסגעלאכט דעם פויער. ס'איז אלזא ניט קיין ווונדער די פאפולאריטעט פון דעם „אוינשפיגל" ביי די דייטשע פאלקסמאסן, און ניט נאר ביי די דייטשע: ער האט אויך געוואנדערט אין אנדערע לענדער, אומעטום מיט דעם זעלביקן דערפאלג. אפילו אין פוילן האט דער „אוינשפיגל" באוויזן שטארק פאפולער צו ווערן, ס'זיינען פאראן פעסטע ראיות, אז נאך אין דעם 16 י"ה איז ער געווען גוט באקאנט אין פוילן, ווי ער איז ניט נאר איבערזעצט געווארן, נאך אויך פארפילישט געווארן, אוינשפיגל איז פארוואנדלט געווארן אין „Sowizdral" (פון „סאָוואַ" — אוילע, און „זווערציאָדלעך" — שפיגל).

עס איז ניט ריכטיק די אנווייזונג פון אייניקע יידישע ביבליאָגראַפן, אז אין יידיש-טייטש האט זיך דער „אוינשפיגל" באוויזן גלייך נאכן דערשיינען פון דעם דייטשן דרוק. די צו אונדז דערגאנגענע דרוקאויסגאבן זיינען שפעט דערשינען, ערשט אין דעם 18 יארהונדערט, עס זיינען נעמלעך באקאנט 3 יידיש-טייטשע דרוקאויסגאבן פון דעם „אוינשפיגל": 1) א פארקירצטע אויס-גאבע. פראנקפורט-מיין, פאר 1721. 2) א פולע אויסגאבע, מיט 102 היסטאריען זומבורג, 1736. 3) א דריטע אויסגאבע, ווייזט אויס פון דעם 19 יארהונדערט, פון וועלכער אױוע-לאַלעמאַן ברענגט אן אויסצוג. דער טיטל פון דערדריקער אויסגאבע איז:

איינע וואנדערבאהרע געשיכטע

אײַלען פאן שפּיגל

וויא עס איהם געגאנגען איזט פאן זייער יוגענד אן, ביט אן שפּעלטע-סטען אלטער, פאן זיינעם פערנונט אונד פערשטאנד ווי עס איין יעדער לעזער עמפּינדען ווערט.

(עס קומט א האלצשניט)

ברעסקוי

נעדרוקט אין דײַטש יאהר,

ווא דאס זיער טיאר וואהר.

דעם עלטסטן טעקסט פון א יידיש-טייטשן אוינשפיגל ברענגט דער מינכענער כתב-יד נר. 100, בלאט 191-134, פולער מעקסט מיט 102 היסטאריען. דער קאפיסט איז בנימין בן יוסף הרופא ז"ל ממשפחת מירקש, געענדיקט שרייבן 1600, דעם 11 אקטאבער (מיטוואך, ג' מרחשון שס"א), אין טאנהויזען.

עס איז ליידער פון דעם שטאנפונקט פון יידישער ליטעראטור-וויסנשאפט א גאר ווייניק אינטערעסאנטער טעקסט. בנימין מירקש האט איינפאך איבערגע- שריבן אין העברעישע אותיות א דייטשן טעקסט, אן קיין שום ענדערונגען כסדר אפילו „אונד“ אנשטאט דעם טראדיציאנעלן „און“. בלויז אין דעם ערשטן קאפיטל האט ער זיך ניט געקאנט אנטשליסן באנוצן דאס ווארט „טויפן“, און דערצייילט: „וויא טיל איילי שפיגיל גיבארין אונד צו דרייא מאלין גישמד ווארד“. דער נאמען פון דעם ליץ ווערט שוין הויכטייטש אויסגעלייגט („איילישפיגיל“ ניט „אוישפיגיל“), וואס קומט פאר אין די דייטשע טעקסטן ערשט ארום 63-1557; די דייטשע פארלאגע פון אונדזער טעקסט איז אלזא פאר דער לעצטער דאטע ניט דערשינען, און, ווי כ'גלויב, האט בנימין מירקש אפגעשריבן די דרוקאויסגאבע 1586 (אן ערך די אכצענטע, אן דרוקארט, זע קאפענבערג, ז. 198). אין בין אויך משער, אז די אויסגאבע 1586 איז אידענטיש מיט דער אויסגאבע 1618. די לעצטע שטימט כמעט ווארט אין ווארט מיט דעם טיטל פון אונדזער כתב-יד, פאראן אפילו דער כאראקטעריס- טישער סוף-זאץ:

Jetzt undt wider frisch gesotten und new gebacken.

1618 האלט אויך 102 היסטאריען.

דער טיטל פון אונדזער מינמבערגער כתב-יד:

טיל איילי שפיגיל

וואונדערפארליך אונד זעלצמי הישטאריון טיל איילין שפיגיליש. איינש פויארין זון. פירטיג אויז דעם לאנד צו ברין שווייג גיאלין אויש זעקזישר שפראך אויף גוט האך טייטש זער טאלמעטשט זער קורצווייליג צו לעזין.

איצונט ווידר וריש גיוזטין אונד גיבאכן.

אין אלגעמיין איז אלזא דאס דאזיקע פאלקסבוך פון דעם דייטשן פליערן-ליץ אויף דער יידישער גאס ניט פאפוילער געווארן, וואס איז ניט קיין ווונדער. אסאך א גרעסערן איינפלוס האבן געהאט די פראכטפולע מעשה- לעך פון דער דייטשער נאראנים-שטאט, פון די שילדברגער, וואס זיינען צוזאמענגעשטעלט געווארן דורך א אומבאקאנטן מחבר סוף 16 י"ה (די ערשטע דייטשע דרוקאויסגאבע איז דערשינען ארום 1597), און וואס האבן אונדז געגעבן דעם שטיס צו די אומענדלעכע געשיכטעס פון די כעלמער נאראנים. (שטיינשניידער, 288. א אויסצוג פון אן יידיש-טייטשער אויסגאבע ברענגט

אויף-לאפען, ז. 477-488.)

דריי אינדישע ראמאנען

באַרבעט אין יידיש-טייטש.

ליטעראטור:

דונלאָפֿ-ליברעכט, „געשיכטע דער פראַזאדיכטונגען“, בערלין, 1851—
דער דאָטן-מאטעריאל איז שוין שטארק פארעלטערט! ס'האט נאך אלץ ניט
מארלירן דעם ווערט בענפע'ס פראכטפולע באהאנדלונג פון דער „פאנטשא-
טאנטרא“: Th. Benfey, „Pantschatantra“, Leipzig, 1859, צוויי בענד.

פון דער נייסטער ליטעראטור:

וועטעלסקיט דערמאנט פון „Märchen des Mittelalters“ Berlin 1925,

שטיינשניידער: „העברעישע איבערזעצונגען“; אריינפיר אין צווייטן

פאנד.

5. לאנדוי, די ערשטע קאפיטלעך פון „Arturian Legends“ דאן

M. Landau, die Quellen des Decamerone, Stuttgart, 1884

צווייטע אויפלאגע.

1. אלגעמיינע באמערקונגען.

די יידיש-טייטשע ליטעראטור פארמאגט אויך באארבעטונגען פון דריי ראמאנען, וועלכע זיינען לויט זייער אפשטאמונג אינדיש. דאָס זיינען: „די זיבן ווייזן מייסטער“, קאַלילאַ-ווע-דימנא“ און „בן המלך והנזיר“. בלויז די לעצטע באארבעטונג איז געפלאסן דירעקט פון דעם העברעישן טעקסט און שטעלט פאר א באדייטנדיקן ווערט.

אלע דריי ראָמאנען, אדער ריכטיקער—מעשיות, ציקלען און זאַמלונגען—זיינען געווען שטארק פאפולער אין דעם שפעטן מיטלאַלטער; זיי האבן דורכגעוואנדערט א ווייטן וועג פון אינדיען, אדורך כמעט די גאנצע וועלט אין איבערזעצונגען, באארבעטונגען, פלאגיאטן, וואריאנטירונגען. זיי זיינען אנטשטאנען מיט טויזנטער יארן צוריק, און אפשר האט דער בודדיזם געגעבן דעם שטייט צו דער קאָדיפיצירונג, צום אפשליסן פון דער רעדאקציע פון די ערשטע צוויי ראמאנען. דער דריטער ראמאן, דער „בן המלך והנזיר“, איז א ראמאן פון בודדאס לעבן. (בודדא איז געשטארבן אין יאר 543 פאר קריסטוסן).

דער אומגעוויינלעך רייכער מעשהלעך-אויצר פון די הינדוסן איז געווארן א באשטאנדטייל פון דעם פאלקלאר פון די פארשיידנסטע פעלקער. מיט דעם בודדיזם האט דער אינדישער זאגשטאף געוואנדערט אין טיבעט, כינע, יאפאן, מאנגאליע. די מאנגאלישע חילות (די טאטארן) האבן אים מיטגעפראכט אין די סלאווישע לענדער. די מיסולמאנישע כוואליע, וואס האט פארגאסן גאנץ אזיען, האט אים מיטגעפראכט און פארשפרייט אין פאדעראזיען, אין אפריקע און אייראפע. ס'אנטשטייען פערסישע און אראבישע באארבעטונגען פון די אינדישע ציקלען. א וויכטיקע פארמיטלערישע ראליע שפילן דא די יידן. זיי האבן אריבערגעווארפן די בריק צווישן דעם אינדישן מעשהלעך-שטאף און

אייראפע פון דעם שפעטן מיטלאלטער. די יידן נעמלעך האבן תמיד פאר-
מאגט צוויי שפראכן, די לאנד-שפראך און זייער אייגענע אוניווערסאלע שפראך,
העברעיִש, וואס האט קורסירט בכל תפוצות ישראל, פון דעם מזרח צום מערב
און צוריק, אומעטום, ווו ס'זיינען געווען פארשפרייט און צעווארפן די יידישע
קהילות. יידן האבן אייפריק, מיט אסאך התמדה און געטריישאפט איבערזעצט
פון אראביש אין העברעיִש, און די העברעיִשע איבערזעצונגען פון „פאנטשא-
טאנטראַ“ (קאָלילאַ-ווע-דימנאַ) און „משלי סנדבר“ (די זיבן ווייזן מייסטער)
זיינען גאר וויכטיקע ליטעראריש-היסטארישע מקורים, סיי צוליבדעם, וואס זיי
שטעלן פאר עלטסטע נוסחאות פון די דערמאנטע ציקלען, סיי צוליב דער
געטרייער-קאָנצעניאלער פארם פון די העברעיִשע איבערזעצונגען. פון העברעיִש
זיינען ווידער געפלאָסן איבערזעצונגען און באארבעטונגען אין לאטיין. ס'רוב
דאס ווערק פון משומדים, אזוי צ. ב. האט דער משומד יאָהאַן פון קאָפּאָ
צווישן 78—1262 איבערזעצט די „קאָלילאַ-ווע-דימנאַ“ פון העברעיִש אין
לאטיין, און זיין זייער שלעכטע איבערזעצונג—יאָהאַן פון קאָפּאָ האט שוואך
געקאָנט העברעיִש און נאך שוואכער לאטיין, —איז געווארן דער מקור פון אלע
אייראפעישע ווערסיעס פון דעמדאזיקן אינדישן ציקל. אבער אויך פון אנדערע
אייראפעישע זאמלונגען פון מעשהלעך, ווי די בארימטע „געסטא ראָמאַנאָרום“—
„דער שפייכלער פון דער איטאליענישער נאָוועליסטיק“ א. א. א גרויסן איינ-
פלוס אויף דער אייראפעישער נאוועלע האט געהאט די זאמלונג פון דעם משומד
פעטרוס אלפאָנסוס (1110—1062), „דיסציפלינאַ קלעריקאַליס“, א זאמלונג פון
39 מעשיות, ס'רוב פון אינדיש-אראבישע מקורים. ניטווייניקער פון א דריטל
פון דער „דיסציפלינאַ קלעריקאַליס“ איז אריבער אין די „געסטא ראָמאַנאָרום“.
פון די אלע זאמלונגען האט מיט א ברייטער האנט געשעפט באַקאָשטיאָ פאר
זיין „דעקאָמעראַן“ (ארום 1358—1348). (פאר 90 מעשיות פון דעם „דעקא-
מעראַן“—וואס האלט 100 מעשיות—לאזן זיך פעסטשטעלן פרעמדע מקורים.)
דער כאראקטעריסטישער שטריך פון אלע דריי באהאנדלטע אינדישע
ראמאנען איז, אז זיי זיינען ניט ראמאנען אין אונדזערן, אייראָפעישן, זין
פון ווארט, —ווערק, וואס שילדערן דעם שיקאָל פון איין אדער עטלעכע
העלדן, מיט א קאנצענטרירטער איינהייטלעכער אקציע. דער אינדישער ראָ-
מאן איז פארקערט א זאמלונג פון אומציליקע מעשיות, וואס פלעכטן זיך
איינע נאך דער אנדערער, און אפט איינע אין דער אנדערער; ס'פארבינדט זיי
אלע ריין-מעכאניש א געמיינזאמע ראָם, א מין אקט, אויף וועלכער זיי גיזשען

זיך אן, ווי קרעלן אויף א דינעם פאדים. זיי זיינען אלזא אלע ראמן ווערק, די ראם איז פארשיידן, ס'רוב אבער די דערציילונגען פון א חכם אדער חכמים. ס'קאן זיין, אז קאָדיפֿיצירט האבן די דאזיקע פאלקסמעשהלעך יועצים-מיניסטארן, אדער חכמים-דערציער פארן יאָנגן מלך, בכדי אים דורך משלים, דורכזוכטיק און דאך פארהילט באלערן וועגן די מעטאדן פון רעגירן און בא-האנדלען זייערע אונטערטאנען. ווייטער זיינען כאראקטעריסטיש פאר די אינ-דישע ראמאנען די פסוקים און מאראלישע סענטענצען, מיט וועלכע עס זיינען דורכגעוואבט די מעשהלעך. ס'רוב שטאמען זיי פון הייליקע ספרים, אמאל ווידער זיינען זיי א פאעטישער רעפּלעקס פון דער מעשהלע, אמאל א הקדמה אדער א רעזיומע, — תמיד זיינען זיי קנאפ, קורץ, מאלעריש און פאָעטיש, און זיי ווירקן אפט אויף אונדז, מאדערנע מענטשן, מיט א גרעסערן צויבער, ווי די האַלבנאיווע, האַלבקלאַגע, האַלבנארישע מעשהלעך, יעדע מעשהלע איז אלזא א משל, און איר ציל איז א מאראליזאטארישער. דאך איז כאראקטע-ריסטיש, אז די דאזיקע מעשהלעך, וואס זיינען אנטשטאנען אין די ערשטע יאהונדערטער פון בודדזום, אטעמען מיט שטארקער לעבנסלויט, און די מא-ראליזאטארישע טענדענץ בלייבט תמיד הינטערשטעליק לגבי דעם בעלעטרי-סטישן שטאף. פארקערט, די שפעטערדיקע אייראפעישע ווערסיעס האבן פאר-שטארקט דעם מוסר-עלעמענט, און ניט האַבנדיק קיין געפיל פאר דער ביל-דערישער פאעטישקייט פון דער אינדישער סענטענץ, האבן זיי צוגענומען אסאך לעבן ביי די דאזיקע אריגינעלע און פארביקע ראמאנען.

2. „די זיבן ווייזן מיינשטר“.

ליטעראטור: בענפער, פאַנטשאַטאַנטרא, 1, 23 א. א. — דונלאָפּ-ליב-רעכט, ז, 198—196 — געדעקע, 1 ז. 351—348.

P. Cassel, „Mischle Sindbad“, Berlin, 1888.

זענעלמאנס איבערזעצונג פון „משלי סנדבר“:

H. Sengelman. Das Buch von den sieben weisen Meistern, Halle, 1842.

פנל. דעם ארטיקל „משלי סנדבר“ אין שטיישינידערס „המוזיר“ (העבר.

ביבליאגראפיע, בערלין, 126—XIII—13—XIV—53—שטיישינידער, גר. 59,

181, 185, 399. „העברישע איבערזעצונגען“, צווייטער באנד, ז. 893—887,

ווי ס'איז אויך אנגעגעבן די גאנצע ליטעראטור. (מ. לאנדוי, ז. 88-28.
וואו ס'ווערט געבראכט אויך א טאפעלע פאר דער פארשפרייטונג פון די
„זיבן מייסטער“.)

„די זיבן ווייזן מיינשטר“ זיינען געווען—און זיינען אויך היינט—א גאר
פאפולערער פאלקסבוך. פון אידיש זיינען זיי איבערזעצט געווארן אין פערטיש
און אראביש, פון אראביש אין העברעיִש אפשר אין 11 יארהונדערט. די ערשטע
העברעיִשע דרוקאויסגאבע איז דערשינען 1516, (פגל. קאט. באָד. ז. 623). פון
העברעיִש אין לאטיין און פון לאטיין כמעט אין אלע אייראפעישע לאנד-
שפראכן. די טעמע פון דעם בוך איז גאר נאענט און ליב דעם פאלקסלעזער:
ס'איז א בוך וועגן דער פאלשקייט און פארפירערִישקייט פון פרויען. די ראם
פון דעם ראמאן איז א פאלגנדיקע: א מלך גיט איבער די דערציונג פון זיין
זון זיבן חכמים, זיי זאלן אים לערנן שבע חכמות, דערווייל האט דער מלך
חתונה א צווייטן מאל. ווען די דערציונג פון דעם יינגן פן מלך איז פאר-
ענדיקט, פאדערט אויף דער מלך, דער יינגל זאל צוריקקומען אויף דעם הויף-
די חכמים זעען אבער אין די שטערן, אז ס'זאגט זייער תלמיד א גרויסע
ספנה, און דער איינציקער מיטל אפצווענדן די ספנה איז, ער זאל א געוויסע
צייט ניט רעדן. זיי ברענגען אלזא דעם שטום-געווארענעם פן-מלך צום פאטער,
וואס נעמט אים אויף מיט א סאך ליבע, אבער אויך מיט צער צוליב זיין
אומדערווארטעטער שטומקייט. אבער די שטימוטער פון דעם פרינק גלויבט
צום שייגעם יינגל, און ווען ער ווארפט אפ מיט עקל איר שענדלעכן פארשלאג,
פאשליסט זי נקמה צונעמען, און פאשלידיקט אים פארן מלך, אז ער האט גע-
וואלט זי מאנט זיין. דערפאר פארמשפט דער מלך זיין זון צום טויט, און
מען פירט דעם יינגל צו דער תליה. אויפן וועג באווייזט זיך אבער דער
ערשטער „מיינשטר“ און דערצייילט דעם מלך די ערשטע מעשה וועגן דער
פאלשקייט פון פרויען איז די ווירקונג, אז דער מלך הערט אויף צו גלויבן
זיין ווייב און שאפט אפ דעם פסק-דין אויפן זון. ווען ער קומט אבער צוריק
אהיים און גיט עס איבער דער קיניגין, ברעכט זי אויס אין טרערן און דער-
צייילט אים א קאנטר-מעשה, וואס דארף אים ווארענען פאר פאלשע יועצים
און פסעוודא חכמים. דער מלך ווערט איבערצייגט, און ווידער פירט מען
דעם אומגליקלעכן יינגל צו דער תליה. דא באווייזט זיך דער צווייטער חכם,
וואס דערצייילט א נייע געשיכטע וועגן דער פאלשקייט פון פרויען, א. א. וו.

אויף אזא אופן באשטייט דער ראמאן פון 15 מעשיות, צו זיבן דער. ציילונגען פון די חכמים און פון דער קיניגין, די פופצנטע און לעצטע מעשה דערציילט דער פאפרייטער בן-מלך, וועמענס אומשולד ווערט ענדלעך דער-וויזן. — ס'איז די שענסטע מעשה אין דעמדאזיקן ציקל. — און די עלטערע ווערסיעס, צ. ב. אין דער העברעיִשער, קומען אויף יעדע מעשה פון דער קיניגין צוויי מעשיות פון די חכמים. — אין יידיש-טייטש איז באקאנט א דרוקאויסגאבע פון „די זיבן וויזן מיינשטר“, דערשינען אין אמסטערדאם, אין יאר 1677. דער איבערזעצער איז יעקב בן מאיר פון מארשן (א שטעטל אין דער פראווינק אוטרעכט, האלאנד), די איבערזעצונג איז ווייזט אויס געמאכט פון האלענדיש. דאן זיינען באקאנט געקירצטע דרוקאויסגאבן: פון מאַרשנס איבערזעצונג: בערלין, 1704, אָפּענבאָך, 1714. אויך איינצעלנע דערציילונגען פון די „זיבן מיינשטר“ זיינען באזונדער דערשינען. א שטייגער די מעשה פון אלעקסאנדער, קאט. באַד. ז. 623 נר. 3931. — ביי דער פּאָפּולאַ-ריטעט פון דעמדאזיקן ראמאן ווילט זיך ניט גלויבן, אז ערשט צום סוף פונם זיבע-צענטן יארהונדערט איז דער ראמאן דאס ערשטע מאל געדרוקט געווארן אין יידיש-טייטש. צי זאל האבן עקזיסטירט אן אויסגאבע באזעל 1602, ארויסגעבער יעקב בן אברהם פון מעזריטש? מיר דוכט, אז אויף דער עקזיסטענץ פון א יידיש-טייטשער דרוקאויסגאבע פון אונדזער ראמאן נאך פאר 1602 קאן מעיד זיין דאס פאררופן זיך אין דעם „בראנטשפיגל“ פון משה הענוכש ירושלמי: „אין משלי סנדבר דש מן היישט דיא זיבן מיינשטר שטיט פיל קלוגהייט פון ווייבר דיא דא האבן בטראגן דיא מאגן“ (פרק י"ד, ציטירט לויט דער צווייטער דערגאנג-גענער אויפלאגע, פראג 1610). דער „בראנטשפיגל“ איז אבער דערשינען שפעטסטנס (1602, 220). — אין דער מינכענער מלוצהשער ביבליאטעק געפינט זיך אין כתב-יד אין דעם האגטשיריפטלעכן זאמלבאנד נר. 100 — די עלטסטע צו אונדז דערגאנגענע יידיש-טייטשע פאארבעטונג פון „די זיבן וויזן מיינשטר“. דער מינכענער טעקסט איז געשריבן פון צוויי קאפיסטן. דער ערשטער איז אונדז אומבאקאנט, ער האט יעדנפאלס געשריבן סוף 16 יארהונדערט (בלאט 116—90), זיין ווערק האט פארענדיקט דער שרייבער פון „טיל איילנשפיגל“ אין דעמזעלביקן זאמלבאנד, אלזא בנימין בן יוסף מערקש, געשריבן אלזא ארום 1600. דער מינכענער טעקסט איז אויף אזויפיל ניטאינטערעסאנט, אז ער איז אן איינפאכע טראַנסקריפציע פון א דייטשן טעקסט, מיט א איין-איינ-ציקן העברעיִשן ווארט: משל-פאר ביישפיל.

„די זיבן ווייזן מיינשטר“

(כתב-יד מינכען, נר. 100)

ט י ט ל :

די זיבן ווייזי מיינשטר וויא פונטיונוש דער קייזר צו רום זיין זון דיא פורטייננס (221?) דען זיבן ווייזי מיינשטר ביוועלטט222) דיא זיבן ורייאן קונשט צו לערן, אונ' וויא דיא זעלביג223) הער נוך דורך אונטרייא זיינר שטיף מוטר זיבן מולט צום גלגן224) גיבורד225) אביר אל וועגן דורך דיא בייא שפיל דער זיבן מיינשטרן בום טוט אר רעטט226), איין גיוועלטיגר קייזר צו רום ווארד227), גילוישטיג אונ' קורצווייליג ווידר228) דער ווייבר אונטרייא צו לעזין:

די דער צייטונג פונם צווייטן חכם (בלאט 299-2101)

דש אנדר מיינשטר משל.

עש ווש229) אין איינר שטאט אין גיזעץ אונ' רעכט ווען מן אימנט עש ווער מן אודר ורויא בייא נכט אויף דער גשן230) דער גרייף231) נוך דעם דש מן דען וועכטירן גילויט הוט232), דער מושט דיא זעלביג נכט אים טורן233) ליגן אונ' צו מורגנש שטייט מן אין אים פרנגאן234) ואר אל'ים מעניקליך. נון ווש איין ריטר איין ורומר אלטר מן אין דער זעלביג שטט. דער הט איינש שוין יונגש ווייב דיא הט ער אזו ליב דש ער אַלי נאכט דיא הויז טיר זעל'ש צו שלויש235) אונ' ליגט דיא שלויסיל אונטר זיינן קאפפא. דא נון דער ריטר אלט וור אונ' מוכט ניט מער מיט זיינום ווייב אזו אופט שימפפאן אים בעט אז זיא עש גערן גיהט העט. דרום גיוואן זיא איין אנדרן בולן236) ליב. אונ' אַלי נאכט ווען נון דער ריטר אנטשליף. זא נם זיא דיא237) אונטר אירש מנש חייבט.238) אונ' אויפנט דיא הויז טיר אונ' גינג צו אירם בולן. אונ' ברך איר אי מיט אים239) אונ' גינג דר נוך אל מול ווידר היים. אונ' ליגט זיך ווידר אונ' ליגט דיא שלויסיל אן240) ווידר אונטרי אירש מנש הייבט. איין מולט אז דיא הור241) צו אירם בולן וואש גנגאן דא ארווכט דער ריטר אונ' ואנד242) זיין ווייב נוך זיין שלויסיל ניט בייא אים. ער שטונד ביהענד243) אויף אונ' ואנד דיא הויז טיר אופן דיא בישלוס ער אונ' וריגלט244) זיא אייני וויינג לאשט וואל אונ' גינג ווידר הינויף אונ' ליגט זיך אן אן וענשטר דש ער הירב245) אויף דיא גשן זיהן מוכט אונ' ואר דיא טויר. דא דש בויז ווייב איר בושעיט246) גינוג גיטריבן הט. גינג זיא היים,

אונ' ואנד דיא טויר בישלוסן. דא וואלט זיא אויף גישלוסן הבן מיט דען שליסלן דא זיא דש ניט קונט. דא ארליג זיא אויב²⁴⁷). דוך ער קענט²⁴⁸) זיא אונ' קלופפט אן. דער ריטר לג²⁴⁹) אמ וענשטר אונ' שפרך או דו בוזא הור איצונד הון איך גיבונדן דש דן. אופט בון מיר בישט גנגאן אונ' דייני אי גיבראכן ור וואר דו מושט דוא בלייבן. ביז דין דיא וועכטר ארגרייפן אונ' ארטיילן²⁵⁰) דיא גיזין דש שטט רעכט אן דיר. דיא ורויא שפרך ווארום זגט מיר זולכי שנד אויף מיך איך בין בייא מיינר מוטר גיוועשט. זיא שיקט איין בוטן²⁵¹) נוך מיך זיא ווער קראנק אונ' דא איר אזו שלפט מוכט איך אויך ניט וועקן. אונ' נאם דיא שליסל אונ' גינג צו איר אונ' הון די קרנק גילושן אונ ווידר צו אויך גיוואלט. דרום דש איך אויך ניט דר צוירן²⁵²) דרום טוט מיר אויף. דער ריטר שפרך דו לייגשט²⁵³) דו ואלשי הור. דוא מושט דוישן בלייבן ביז דיא וועכטר קומן דש זיא דין מורגן אין ברנגאר שטעלין דא ווערט דיר אונ אל די דייני שנד...²⁵⁴)

דיא ורויא שפרך וואלט איך מיך יא ניט איין לושן דא וויל איך אין דיון ברונן שפרינגאן. דער דא בייא אונזרר הויז שטיט. אונ' וויל דארין הר טרינקן. אי²⁵⁵) איך אין ברנגאר וויל גישטעלט ווערן. דער ריטר שפרך איך וואלט דו ווערשט הר טרענקט ווארדן אי²⁵⁶) דו דש אויבל גיטון האשט. דא גינג זיא אונ' נאם איין גרושן שווערן שטיין. אונ' ווש ער²⁵⁷) גר וינשטר. אונ' שפרך גון ביועל איך מיינ זיל אין מיינ הימל רייך. אונ' דען לייב אין דש גראב. מיט ווילכן ווארטן ווארף זיא דען שטיין אין דען ברונן מיט קרעפטן דש ער איין גרושן פלומפא טעט. דש הארט²⁵⁸) דער ריטר. אונ' לייף דיא ורויא ביהענדן²⁵⁹) אונ' שטעלט זיך הערט געבן דיא הויז טיר דש מן זיא ניט גיזיין קונט אים ועגשטר דען עש וואר גר וינשטר. דא גון דער ריטר דיון פלומפא דעש שטייגש הארט²⁶⁰). דא גידוכט ער זיין ווייב ווער אין דען ברונן גישפרונגאן. אונ' שפרך אן מיינ ארמיז לייבש ווייב. אונ' לוף שנעל הירב צו דעם ברונן אונ' שפרך איך וויל איר העלפן. אי²⁶¹) זיא דר טרינקט. אונ' זא בלד אז זיא²⁶²) די טויר אויף טעט. אונ' צום ברונן קאם. דא לוף דיא הור צום הויז הגיין. אונ' וויגלט דיא טויר איין ווייג צו דש דער ריטר ניט ווידר היגיין קונט קומן. אונ' לייף אן דש וענשטר אונ' הוירן. וויא זיך דער ריטר אויבל גיחיפן וואלט²⁶³). דער ריטר וואשט ניט דש דיא ורויא אין דש הויז קומן וואר. זונדר ער מיינט זיא ווער נוך אים ברונן. דא ער זיא גון ניט אנפפנד²⁶⁴) אין דעם ברונן מייגט ער זיא ווער שון טוט²⁶⁵).

אונ' אן דען גרונד גיואלדן 266), זא ווארד ער פיטיליך וויינן. אונ' שפרך ור ולוכט זייא דיא שטונד דר אינן איך ור איר בישלוטן 267) זב. דש הארט דיא הור אן דעם וענשטר דו לכט זיא היימליך אונ' טעט איר גר זאנפט. אונ' שפרך צו אים או דו ואר ולוכטר ריטר ווארום שטישטו אום דיזי צייט דאוישן. דא האשטו ניט גינג אן מיינט יונגאן לייב. גישטו דר צו אלזי נכט צו דיינן הורן. אונ' לושט מיך אליין. דא דער ריטר זינר ורויאן שטים הארט דא ווארד ער ורא 268) אונ' שפרך. גילובט זייא גוט ית" דש דו נוך לעפשט... (עט העלפן אפער ניט אלע בקשות פון דעם ריטער, פארקערט, די פרוי די צדיקת מוסרט אים, פארוואס ער גייט אוועק פיינאכט צו אנדערע פרויען, און וויל אים בשום אופן ניט אריינלאזן אין שטוב. עט קומען אן די נאכטוועכטער, פארהאלטן דעם אומגליקלעכן ריטר און ער ווערט צומארגנט אומשולדיק געשטעלט צום שאנדסלופ). (פגל. „דעקאמערזאן“ גאוועלע נר. 64; אויך מ. לאנדוי, ז. 264—262, וואו ס'איז פאראן דער פארגלייכענדיקער אפאראט).

3. „בוך דער אלטן ווייזן“ (קאלילא-ווע-דימנא).

כתב-יד מינכען נר. 355.

ריטער אטור: בענפי, „פאנטשאטאנטרא“, לייפציג. 1859. ר. שמידט, פאנטשאטאנטראט, 1901. דונלאפ ליברעכט, ז. 196—194. געדעקע, א. 366. שטיינשגידער, נר. 392. שטיינשגידער, „העברעישע איבערזעצונגען“ II, ז. 883—872, וואו ס'איז אויך פאראן די גאנצע ליטעראטור. מ. לאנדוי ז. 26—5. ברענגט אויך א טאגעלע פאר דער פארשפרייטונג פון „קאלילא-ווע-דימנא“.

„קאלילא-ווע-דימנא“. אזוי הייסט די אראמישע און העברעישע פאאוי לעטונגען פון דעם גרויסן אינדישן משלים-אוצר, „פאנטשאטאנטרא“, וועמענס פארפאסער זאל לויט דער לעגענדע זיין דער אינדישער פילאָזאָף און זיכטער בידפאאי. ס'איז א זעלטן באליבט און פאפולער ווערק, ס'זיינען באקאנט 112 איבערזעצונגען אין 38 שפראכן! אין דעמדאָזיקן אינדישן משלים און מעשיות קרייז גייען אריין אייניקע משלים פון דעם גריכיש-עזאָפישן ציקל, וועלכע זיינען צו די אינדער אריבער אין דער צייט פון די גריכישע מלכות אין אינדיען. אין אלגעמיין אָבער אונטערשיידט זיך דער אינדישער משל שטארק פון דעם איראָפּעיִשן ער איז מער מעשילע. ווי משל, דער מאַראָליזאטאָר

שער עלעמענט שפילט ניט אין אים די הויפראָליע, און די חיות זיינען
לחולטים ניט נאטירלעך, זיי האנדלען אין שמועסן ווי מענטשן. קאַלילאַ און
דימנא—זער נאר אין דער דירכגעטריבענער—דאס זיינען די נעמען פון צוויי
שאקאלן, ארום וועלכע ס'פלערטן זיך זיי מצשהלעך פון דעם עפאס.

יאָהאן פון קאַפּואַט איבערזעצונג איז אין זייטש באַאַרבעט געווארן
אין 15 יארהונדערט דורך אַנטאניוס פון פּאַרעז. זי ערשטע ידיעה פון דעם
דייטשן איבערזעצער האבן מיר פון יאר 1455, ער איז אין דעם יאר דעקאַן
און ענדיגען, ביי פרייבורג. די לעצטע ידיעה פון 1477, ווען ער זאל שוין
זיין גאר אן אַלטער מאן. זיין איבערזעצונג האט ער געווידמעט דעם גראף
עבערהארדט פון ווירטעמבערג. אנגענומן זיין ווערק האט ער
„Das Buch der Beispiele der alten Weisen“.

סאן פּאַרעס איבערזעצונג האט געהאט א גרויסן דערפאלג. די ערשטע
אויפלאגע איז דערשינען שוין אין דעם יאר 1483, און ביז דעם יאר 1592
זייגען באקאנט 22 אויסגאבן פון זיין ווערק, און אין תוך איז זיין ווערק
לאנגווייליק און טרוקן ביז גאר, זי לעבעדיקע און פּאָעטישע מצשהלעך פון
דער „פּאַנטשאַטאַטראַ“ זיינען אין דעמאזיקן שפעטן גילגול כמעט ניט צו
דערקענען.

קיינ שום יידיש-טייטשע דרוקאויסגאבע פון דעם
דאזיקן ציקל איז ניט באקאנט. אין דער מינכענער מלוכה-
ביבליאטעק געפינט זיך אפער א יידיש-טייטשר כתב-יד נר. 355, וואס
אנטהאלט דעם גרעסטן טייל פון די ערשטע פיר קאפיטלעך פון אנטאניוס
סאן פּאַרעס איבערזעצונג. דער כתב-יד באשטייט פון 7 לויזע פלעטער און
96 געפונדענע—אין א שטארק באשעדיקטן צושטאנד. די לעצטע זייט איז
גיט פארשריבן, דער קאפיסט האט זיך אליזא אפגעשטעלט אינמיטן און גיט
פארענדיקט זיין ווערק, געשריבן איז דער כתב-יד אין דער צווייטער העלפט
פון דעם 16 יארהונדערט, ער איז אויף אויפיל ניט אינטערעסאנט, אז ער
שטעלט פאר א פשוטע טראנסקריפציע אין העברעישע אותיות פון דעם
דייטשן טעקסט. אין האב צום פארגלייך אונטער דער האנט די דייטשע אויס-
גאבע פון פאָן פּאַרעס איבערזעצונג פון דעם יאר 1565, פראנקפורט-מיין,
דער מינכענער טעקסט שטימט ווארט אין ווארט מיט דעם דייטשן טעקסט, א
קליינע דיפערענץ שטעלט פלויז פאר די איבערשריפט פון די קאפיטלעך,
אין דעם יידיש-טייטשן טעקסט קומט נאך יעדן קאפיטל א פארמולע, וואס

רעזיומירט קורץ דעם אפגעשלאסענעם קאפיטל און זאגט אן דעם קומצנדיקן, בעת אין דייטשן טעקסט ווערט בלויז אנהייב קאפיטל קורץ איבערגעגעבן זיין אינהאלט. אזוי צ. ב. קומט אין דעם מינכענער טעקסט נאכן צווייטן קאפיטל: „היא הוט איין ענד דש אנדר קפיטל דיש ליבן אונ' אוקשן אונ' אישט בון בטריגן אונ' נייד אונ' היבט נון הינ נוך אן. דש דריט קפיטל אונ' אישט בון דער גיטוט די מנא אונ' וויא ער אר ברונט וורד אונ' אישט בון דים דער זיין נוך מיט אייניש אנדרן שדן זויכט אונ ווש דים צו ליטש בון גו' דארום אר אכטיט ווירט“. אויך דער אונטערשיד איז ווארשיינלעך שוין געווען אין יענער דייטשער אויסגאבע, וועלכע ס'האט איבערגעשריבן אונדזער אוימבאקאנטער קאפיסט.

איך ברענג בלויז א קורצן אויסצוג פון דעמדאזיקן ווייניק אינטערע- סאנטן כתב-יד.

כתב-יד מינכען נר. 355, ז. 664-א-66.

עש אישט גיוועשט אין איינר שטט איין צימרמן (269) דער היט איין הויפש ווייפ די היט איין בולן דער ווש איין מאלר. צו דים (270) שפרך די ברויא (271) איך וויל דש דו מיר איין צייכן מכשט דא בייא איך דין נכטן (272) אר קען (273). דש דיר גיט נוט זייא (274) צו רופן אדר קלופפן. דער בול שפרך איך וויל מיר מכן איין קלייט הלב ווייש אונ' שווארץ אונ' ווען דו דש קלייט זיכשט זא מירק (275) דש איך דא זייא. עש גבי (276) דער ברויא (277). די אר הורט דער הויש קנעכט (278) אונ' נם (279) דא רויף אכט. אונ' זך (280) דין (281) בולן נכטיש אלזו בויר דער טויר אונ' די ברויא דים צייכן נוך צו אים זך (282). אונ' אויף איין מולט גנג זין (283) דש דער מאלר אובנט אין דיש קויניגש הוב (284) צרבייטן מושט אונ' דער צימרמן גיט דא היימן ווש. דא צווישן גינג דער קנעכט צו דיש מאלרש ווייפ אונ' פט זי אים צו לייאן דש גימולט קלייט אירש מן. אונ' לייט (285) דש אן אונ' גינג צו זיינש מיינשטרש הויש. זא בלד די ברויא דש קלייט אר בליקט אונ (286) בוירטר (287) אר ברונג (288) אונ' ברוג אנפיינג זיא דין קנעכט אונ' טעט זיין ווילן. דאהר נוך ברוכט ער דער מאלרין איר קליידר ווידר. דאהר נוך קם דער מאלר היים אונ' לייט דיז קלייט אן אונ' גינג דיש צימרמנש הויש. די ברויא גינג אים אנגיגן אונ' שפרך ווש גימיינט דש דו זא בלד אויף דיזי נכט ווידר קומט זא דו בויר (289) און לנגש (290) זיין ווילן בול ברוכט מיט מיר הושט. דא

כ'טו יאדר ווער אד דיין ויאטר דיין דל מעלין לעט
דיק אונט אונדק דיין אויף קיסן וואלט ער אויף עוף דיין
טאטענדיג היינט דער פלאטן אויף אונט דעטאון דיין
יאטר אונט אויף אונט פונט אונט דיין אעלע דעם
קראפן זעלע אונט קאמפלט און יאט האט אונט וויין
זעלע און טאפדיק

וולכעלעטלדיק צו עיר יאטן אונטע וואלדע ווע
די וואל פאסט אונטע פון אדער דל די וואלדיג
איריזע וואלדיג דער אונט יאט אונט צו אלע דיין פאסט

די דער קראפן צו עיאן הט אונט קאמפלט דעל א זעלע
עיר די דער דעם דיין ער אונט וועט קאמפלט דיין וועל דער
אונטע אונט וואל וואל דיין אונט אונט אונט

צו עיר דיין אונט דיין דיין אונט אונט וועל
אונטע דיין דיין דיין אונט וואל דיין אונט
דער אונטע דיין אונט אונט אונט אונט

די דער קראפן צו עיאן הט אונט קאמפלט דיין וועל
אונט אונט דיין דיין דיין אונט אונט אונט
דער קאמפלט דיין דיין דיין אונט אונט אונט
אונט אונט דיין דיין דיין אונט אונט אונט
אונט אונט דיין דיין דיין אונט אונט אונט
אונט אונט דיין דיין דיין אונט אונט אונט
אונט אונט דיין דיין דיין אונט אונט אונט
אונט אונט דיין דיין דיין אונט אונט אונט
אונט אונט דיין דיין דיין אונט אונט אונט
אונט אונט דיין דיין דיין אונט אונט אונט

א זייטל פון דעם מינכענער כתביד פון
"בן המלך והנזיר" (נר. 347)

דער וועלט, ארומגערינגלט מיט תענוגים און פרייד, ביז דער צארטער און
עמפונדלעכער פרינץ דערוויסט זיך איין טאג פון דעם יאמער פון דער וועלט.
ער דערזעט אלטקייט, פארקריפלטקייט, יסורים, טויט. מיט דעם מאמענט ווערט
אים פארמיאוסט זיין פאטער, זיין מלכות, זיין ביזאנטיקע געדאנקלאזע
עקזיסטענץ. ער הארט די שטילע, ריינע ווערטער פון דעם נזיר, און זיין
נשמה דערוואכט צו א נייער, טרויעריק-רייפער און ציכטיקער וועלטבאנעמונג.
די געשיכטע פון דעמדאזיקן ראמאן איז דער בולסטער באווייז, ווי נאענט
און פארוואנדט עס זיינען די עמישע לערן פון די גרויסע וועלטרעליגיעס.
אין אנהייב פון דעם 13 יארהונדערט האט א יידישער געלערטער, דער
באצאלענער רב אברהם בן שמואל הלוי אבן חסדאי הנשיא איבערגעזעצט
דעם ראמאן פון אראביש. ער האט אים שטארק פאריידישט, צעשפרייט אין
דעם טעקסט ביבלישע און תלמודישע אויסדרוקן, פסוקים, בילדער, פארגלייכן,
די לעצטע 4 קאפיטלעך, געהאלטן אין נייפלאטאנישע בילדער, שיינען ניט צו
זיין זיין אייגענע ארבעט. דערדאזיקער רב האט גרויסע פארדינסטן פאר דער
העברעישער ליטעראטור, בפרט צייכנען זיך אויס זיינע מייסטערהאפטע
איבערזעצונגען פון אראבישע פילאזאפישע שריפטן. ער איז געווען א פראכט-
פולער דיכטער, מיט א געשליפענער, רייכער און קינסטלערישער שפראך.
זיין פאעזיע שטייט אינטער דעם שטארקן איינפלוס פון דער אראבישער דיכ-
טונג, און פון דער פעדער פון דעמדאזיקן רב רייסט זיך פון צייט
צו צייט ארויס א הייסערע סטראפע, שורות, פול גליענדיקן אטעם, אזוי צו
בן אין אנדער ראמאן אין דעם קאפיטל י"ח, וואס באזינגט די ליבע. ווי
אין אלע ראמאנען, וואס שטאמען פון אינדיען, איז דער טעקסט דורכגעוועלט
מיט שפרוכן, קורצע לידער, געזאנגען, און אין דידאזיקע פאעטישע אינטער-
מעלאס איז סיי די שפראך, סיי די קאנטרוקציע באזונדערס קינסטלעריש
און געמייסטערט. גאנצע קאפיטלעך פון דעם ראמאן זיינען עד-היום אמת
פאעטישע שעדעווערן, ס'רוב ציען זיך אבער לאנווייליקע מוסר-געשפרעכן
צווישן דעם פרינץ און דעם נזיר, בפרט צעצויגן זיינען די ערשטע קאפיטלעך,
באלעבט ווערט דער טעקסט פלויז דורך די דערמאנטע פאעטישע שפרוכן
און געזאנגען און דורך א ריי משלים און פאראבאלן, וואס דער רוב פון
זיי איז געווארן אן אייזערנער באשטאנדטייל פון דער מוסר-ליטעראטור גיי
אלע פעלקער.

די ערשטע דרוקאויסגאבע פון דעם העברעישן טעקסט איז דערשינען אין

קאָנסטאַנטיןפּאָפּל שוין אין יאר 1518 (זי ווערט אנב דערמאנט אין אליהו בחורס בריוו צו ווידמאנשטאטן, 1543-פגל. פערלעס ז. 158). העברעישע דרוקאויסגאבן מיט יידיש-טייטשער איבערזעצונג באווייזן זיך ערשט אין דעם 18 יארהונדערט, עס זיינען נעמלעך באקאנט: אן אויסגאבע פראנקפורט-מיין, 1769, ארויסגעבער אייזיק הומבורג פון אפנבאך. דער איבערזעצער אין יידיש-טייטש איז ראובן בן אברהם הלוי. די דאזיקע אויסגאבע איז איבערגעדרוקט געווארן אין פורט, 1783, עס זאל נאך עקזיסטירן א זשאקאווער אויסגאבע, 1771? אין דער מינכענער מלוכה-ביבליאָטעק געפינט זיך אבער אין כתב-יד א יידיש-טייטשע איבערזעצונג פון דעם העברעישן טעקסט, וואס איז געשריבן ווארשיינלעך אין דער צווייטער העלפט פון דעם 16 יארהונדערט. ס'איז צו באדויערן, וואס דידאזיקע איבערזעצונג איז קיינמאל ניט געדרוקט געווארן, ווארום מיר האבן דא צו טאן מיט א גרויסן דענקמאל פון דער אלטיידישער ליטעראטור, א ווערק, וואס זיינע עסטעטישע מעלות דערלויבן אים אוועקצושטעלן אין איין ריי מיט די גרעסטע ווערק פון יענער עפאכע פון אונדזער ליטעראטור, מיטן „שמואל-בוך“, „מעשה-בוך“, א. א. וו.

דער מינכענער האנטשריפטלעכער זאמלבאנד נר. 347 האלט צוויי ווערק, דאס ערשטע ווערק איז „בן המלך והגזיר“, דאט צווייטע, בלאט-109-86-- איז א יידיש-טייטשע אסתר-פאראפראזע. ביידע ווערק זיינען געשריבן דורך איין און דעמזעלביקן קאָפיסט, די אסתר-פאראפראזע איז לויט שפראכלעכע סימנים פארפאסט געווארן אסאך פריער, אפשר נאך אין דעם 14 יארהונדערט. דער קאָפיסט שטעלט זיך פאר צום סוף פון דער פאראפראזע אלס אלטער, גרויער מאן: (ליידער פלען אין ביידע ווערק די לעצטע זייטן):

„דיש גיטרעכט. אישט מיין גימעכט: הוט (הורט?) איר יונגן אונ' איר אלטן. ווי אירש מיט פורים שפיו זילן האלטן. דען איך הון די יור אונ' בן גריזא. דש איך ווייש דער לאנדא וויזא. אונ' הון אווך גיוואנדילט דורילך די לאנט. דש מיר ויל שפיוז זינט בקאנט. דוך זא הלטן איך מיך נוך רינישם זיטן אונ' גיוואונהייט. זו צו שטראופן ווער מיר לייט. זי פפלעגן צו מיטגאן צו היבן. צו ריכטן דען טישא אונ' ווארל צו לעפן. בון אירשט די הענדא צו וועשן. ברכה זול מן ניט בר געשן. זו זול אוף דעם טישא שטון. וועקא אונ' וויין דש בעשט דש מן מג גיהון. רויקן בראט אונ' זויאר וויין. דש זול ניט דא זיין. ברכת זול מן מאכן... (דא ווערט איבערגעריסן דער כתב-יד).

שווער צו גלויבן, אז דער דאזיקער בדחנישער קאפיסט זאל זיין דער

מחבר פון דער טיף-פאעטישער איבערזעצונג פון אינדזער ראמאן. בלויז א גע-
נייע שפראכלעכע אונטערזוכונג וועט קאנען פארענטפערן די דאזיקע פראגע,
אויך פעסטשטעלן, צי איז די איבערזעצונג ניט אנטשטאנען פריער, ווי אין
דער צווייטער העלפט פון דעם 16 יארהונדערט.

דער מינכענער טעקסט פון דעם יידיש-טייטשן „בן המלך והנזיר“ בא-
שטייט פון איין לויזן בלאט וועלכן מען האט אריבערגעטרעגן פון דעם כ"י
נר. 355, און וואס אנטהאלט דעם סוף פון דעם 9 קאפיטל און דעם אנהייב
פון דעם צענטן. דאן קומען 85 געבונדענע בלעטער פון דעם מיטן עלפטן
קאפיטל ביזן סוף ראמאן.—(דער „בן המלך והנזיר האלט 35 קאפיטלעך). דער
כתב-יד ווערט ליידער איבערגעריסן ביי די לעצטע שורות. צוזאמען האלט
אלזא דער מינכענער טעקסט 86 בלאט. דער סוף איז: „דא ער דאך קיין קלאגן
העט בר געשן. זיין רייך מיט בר נויפט הט ער בועשן. גרושש איר מיט
גוטש“...—אבער אויך דער געבונדענער טייל איז באשעדיקט. ס'פעלן: א
בלאט צווישן 79 און 80 (סוף 32 און אנהייב 33 קאפיטל), און א בלאט
צווישן 84—83 (סוף 34 און אנהייב 35 קאפיטל).

דער מינכענער יידיש-טייטשער טעקסט פון דעם „בן המלך והנזיר“
איז א באווייז, וואס פארא הויכע שטופע פון אנטוויקלונג יידיש און יידישע
ליטעראטור האבן שוין דערגרייכט אין יענע ווייטע יארהונדערטער. וויל מען
פארשטיין די גרויסקייט פון דעם אומבאקאנטן איבערזעצער, מוז מען נעמען
אין אכט, וואס פארא געוואלטיקע שוועריקייטן עט שטעלט פאר אבן חסדאס
רייכע, אפט געקינצלטע, גיטאלעמאל אפילו פארשטענדלעכע פאעטישע שפראך,
וואס פאדערט גרינדלעכע קענטנישן פון העברעיש. און דער יידישער איבער-
זעצער האט זיך דערצו באמיט צו געבן אקאנגענאלע איבערזעצונג, ער איז
געטריי נאכגעגאנגען דער שווייקער פארם פון אבן חסדאס מאקאמען, אמת,
פון צייט צו צייט היפט ער איבער גרעסערע און שווערערע לידער, אזוי
צ. ב. סוף קאפיטל י"ח ארויסגעלאזן דעם סוף-שיר, אין 13 קאפיטל איבערגע-
היפט צוויי לידער, אין 15 א גרויס ליד, אין 16 איבערגעהיפט די לידער מיט
הנבישע מאטיוון, אזוי אויך דעם גרויסן ליד סוף 16 קאפיטל, דעם געזאנג
פון דעם יינגל וועגן ליבע אין קאפיטל י"ח א. א.

דער ציל פון דערדאזיקער נאטיץ איז בלויז ווענדן די אויפמערקזאמ-
קייט אויף דעמדאזיקן גאר וויכטיקן דענקמאל פון דער יידיש-טייטשער פאעזיע,
וואס פארדינט בלי-ספק א ברייטע און אויספירלעכע באהאנדלונג.

„בן המלך והנזיר“.

(פתיח מ'ינכען 347 ב'לאט 28 ב, 34 ב,)

וועגן לייבע:

דש י"ח שטוק

ווי ווערט אישט רעכט ווערטיג מויט 293

אויבר אלי שאץ אונ' אליש גויט: 294

דער גאיישליך²⁹⁵ שפרך הער איר טוינדא²⁹⁶ גיגן מיר גלייך

אליש איין יונגר הט איין ואטר רייך

טעט מיט איינם אלטן מן²⁹⁷

דער יונגר קויניג שפרך נוי²⁹⁸ זג מיר אן.

דער גיישליך שפרך עש ווש איין יונגר בון רייכטום גישלעכט.

זיין ואטר לייגט אל זיין גיטרעכט

וויא ער וועלט אים זיינש פרוידרש צו איינם ווייבא געבן

דער ווש רייך אונ' הט נוך וויניג צו לעבן

אונ' דיא טוכטר הט ער אונ' קיין קינט מען²⁹⁹

זיינש גויטש³⁰⁰ ווש ויל אליש איך דש ווען³⁰¹.

דש וואולט דעם זיין ניט וואול גיבאלן

זיינש ואטר וואולט ער ניט נוך קאלאן³⁰²

זיינש ואטרש צאורן דער דא גראם³⁰³

דער זיין דא ולויכט³⁰⁴ בון אים דא נאם.

ער ולאוך³⁰⁵ ויל וער³⁰⁶ אין ורעמדי לאנדא

צו לערנען אין בבלי ער דא ארוונט

ויל צייט פיש ער בר לאנגן הט³⁰⁷.

דער קנאבא גינגא אליין אין דער שטאט

ער גינגא הין אונ' ווידר היא בויר

ער ארזאך³⁰⁸ דא זיצן בור איינר טויר

איין מעגטלין³⁰⁹ גר צויכטיג אונ' גר פין

שון גישטאלט אונ' גר קלור אז דש לייכטש שייין.

זיא הט איינן ארמן ואטר צוואר

דער ווש אלט ביל³¹⁰ מעניגי יור,

דש מעגטלין גביל אים וואל אונ' ואשט 311)
צו איר הולט שפט 312) טרויג ער גרושן לאשט
דער הולט שאפט ווש ער זיך ביצוואונגן
דיא ער טרויג צו דער שטולצן מעגטין יונגן.
ער גינגא צו איר אונ' שפרך ליבש מעגטין
וועש טוכטר בישטו אודר ווער מג דיין ואטר זיין.
דש מעגטין שעמט זיך אונ' ולוהך 305)
דיא טויר זיא ואשט צו איר צוך.
זיא שטוינדא הינטר דער בשלושן טויר אונ' רעטא:
מיין ואטר אישט ארים אונ' היווט 313) ארמויט זיין זעט.
דער קנאבא גינגא אונ' קלופפט אן
מיט קלאגן אונ' וויינן וינגא ער אן:

שפרויך:

ווש בישלוישטו 314) דיריין
בר מיר אליין
אין איינם וואלדא ווער זי וואל ביהויט—
אישט נוינ איר גיר
דש זי רידא מיט מיר
אז יואב הינטר דער טויר
מיט אבנר בר גוש זיין בלויט 315)—

דא דער קנאבא בר נוימן הט אונ' קלאג עש מעגטין בר נאם 316)
הינטר דער 317) זיא צו אנטוורת קאם
זיא ווש דער ליבשאפט ורוא
ווידר אין שפרך זיא אלזו:
ביראויבט איך בין
אל מיינר זין
דיין זוישי שפרויך וועלט ליבשאפט זויכן—
דו בירשט איין וויזא
ווי דיך גילוישט דער שמיזא
אליש אמנון גילוישט תאמרש קייכן 318)—

דא דער קנאבא בר נוימן הט
איר זוישי ווארט זעניפט אונ' גילט
דא רויפט ער צויכטיקליכן דען אלטן הער אויש.
דער קאם צו אים בור דש הויש.
צו אים שפרך דער קנאבא: איך בין קומן הער
איור טוכטר צו איינס ווייבא איך פגער
איך האבא דוך ויל זילבר אונ' גילט
אונ' האבא זי אויש דער מושן(319) הולט
מיר זינט גר וואול גיבאלן איר זיטן
איך לוש עש גר אוים ניכצט בר גויטן
זינט און צוויביל אל איור לעבן(320)
אל איור נאוטריפט(321) ויל איך אירליך איך געבן
דש איר איור אלטר וואול טויגן לעבן
אונ' ביש איור ענדא זילן גיבויג האבן.
דער אלטי שפרך ווש גילוישט דין מיינר ארמויט
דו וינדשט וואול דיא דיר גיבט גירושש גויט
ווען דו בישט דוך אווך בון דען רייכן
היבא דין אן זיין גלייכן:

דער קנאבא שפרך מיר אישט וואול צו ווישן
עש אישט אלזו בון גר" גבלישן
דער הוט אלזו גיטראכט
ווען איר גיגן איר ליבא שאפט אישט מיר ניכצט גיאכט.
איך בין גילאופן בון לאנדא אונ' גיבוירט
דש מיר ניט גיבוירט
דש מיר ניט רייך ווייבא וואוירדא.
מיינ ורוינדא וואולטן מיר ווייכן
אונ' בון מיינס גישלעכט אייני צו שייכן
דיא דא הוט זילבר אווך גילט
דער זעלבן איך ניט האבן וואולט.
איור טוכטר אישט אין מיינ הערץ גיזענקט
איר ליבא שאפט מיך בון הערצן קרענקט.

אונ' אכטן מיר ניט דש בור איין טורהייט דער יונגן (322)
דש איך בין מיט דער ליבא שאפט בין ביצוואוינגן
די זיך איר לוישט לושן ביצוואוינגן
אונ' אונטר שטונלן דעש צו באולן ברינגן (323)
ווען די ווייזן (324) פרייזן (325) דען לוישט ביזוינדר
און (326) ציל בור איין גירושש וואוינדר.
זיא שפרעכן גילוישט דש אישט איין הוהר ארט
איר גלייכן ניא גיבוינדן ווארט
זיא אישט איין אורזך אלר גשיכט אונ' לישטן.
דען קאריגן מאכט זיא אוף שלישי דיא קישטן (327)
דיא בר שטופפן הערצן מכט זיא אופן (328)....

דער אלט מן שפרך דיין ווארהייט זיינט זויש (329) זער
אונ' מיט צויכט אונ' לער
איך ורויען מיך זיינר (דיינר) גרושן טויגנט
דיא אן דיר אישט בייא דיינר יוגנט.
אבר דו זעליגש קינט
וויא וואול דיין ווארט זויש אונ' צימליך זינט
וויש בר וואור דש דער לוישט
ברענגט דעם מענשן גרוש בר לוישט.
ווילכר איר לוישט אלדוועגן וויל בוישן (330)
צוואר מיט הין לעשיקייט זיא מוישן
בון אלן איר זאכן לון
אונ' זוישט קיינרלייא זך נוך גון
דען נויארט טרינקן אונ עשן
אונ' דש אל צייט זיא בולא דיא ולעשן
אונ' גויטר שפייזא אונ' גיזאנקא
אונ' וויא אלזייטן שפיייל (331) גאנגא:

שפרויך:

מיין זון דרך הויט

מיט אל דיין גימויט

אונ' שטעק איין שאריך שווערט אין דיין ברוישט—

אי דו וועלשט בר טראגן

דיינם הערצן צו ייאגן

דש דו בר הענקשט אל דיינש הערצן גילוישט: 332)

(דערויף ענטפערט דער בחור מיט א משל פון א בן-מלך, וואס איז געווען זייער אויסגעלאסן, ער האט זיך אבער פארליבט אין א מיידל, וואס האט אים ניט געוואלט פארטראגן, ביז ער וועט ניט תשובה טאן און ניט פארלאזן זיינע שלעכטע וועגן. די ליבע ווירקט אזוי שטארק אויפן בן-מלך, אז ער ווערט א גאנץ אנדערער, זיטלעכער מענטש. לויט קאן אראז איך גוטץ אויפטאן. דאן פרעגט דער אלטער מאן, צי וועט ער איינגיין צולעפן מיט אים און זיין טאכטער אין דחקות און נויט? דער יינגל גייט דערויף איין מיט פרייד, ווארפט אַראָפּ זיינע רייכע בגדים און טוט אָן די ארעמע קליידער— ערשט דאן אנטפלעקט אים דער אלטער זיין גאנצע, אומבאשרייבלעכע רייכקייט.)

אייניקע קורצע לידער („שפרוכן“) פון דעם מינכענער כתב-יד:

בלאט 1א

אובא דיין ברוידר ואלט

זא היליף אים באַלדא

ניט זייא טרעג זינר הויליף נוך ייאג—

ניט בר ציך ביש מורגן

זער אישט בר בורגן

ווש דא מאג ברענגן דען מוירניגן טאג: 333)

בלאט 21

ווער קאן גיזאגן

אובא זיך מער זול קלאגן

איין רייך מאן דש ער מויש שטערבן—

אודר דער דא גברישט

אונ' אים אונ' מער אישט

אין זינר ארמויט מויש ארלענגן זיין לעבן: 334)

בלאט 24

(מען פרעגט איוב, פון וואס ליידט ער צומייסטן, ענטפערט ער,

אז דאס, וואס זיינע שונאים האבן אויף אים א נקמה:

דער מיך ורוגט ווש

מויכט גזיין דש

מיך מיישט פקוימרט אין דער צייט—

איך אנטוורט אים

מיט צאורנש גרים

דש דיא שעליק(335) גזיגן אין דעם שטרייט—

אונ' מיינש ווייבא בר שמעה(336)

איך מויש אויבר זעהן

מיינר ורוינט (337?) ויגדא ורונדא מיר אלר מיישט אן ליגט;

בלאט 40א

דיז וועלט אויבר אל

די אישט דער שטאל

די צייט איין הירט. די לויט דש בייך זינט—

דער טאוט די היר

די אין זויילבר ווער

קליין גרוש ווייבא אלט אונ' קינט—

דש גראבא איין פפורט

הוט אימנט גיהורט

ווי אלדא ווש מן דא הינטר וינט: (338)

בלאט 46א

אין דער צייט קין

דא ער ורוגט ווען

אישט גו' (339) גזיין אודר וואו ער אישט—

גו' אישט גיבונדן

צו אלר שטונדן

אין הערץ דעש פיגערר צו אלר ורישט(340)—

אי ער אישט גזיין

אונ' נוך הין אונ' הין

זיין גינאודא אונ' קרפט נוימר גיברישיט: (341)

בלאט 61א

אלי צייט בוריקט גו'

אונ' הלט זיין גיבוט

ניט ורוג דארויבר נוך דארוינטר—

בוריקט אין אונ' גיבא אים איר

נוך דעם אונ' ער אישט מיר
מיט קראפט שוישט (342) ער בליץ אונ' טוינדר (343) —
האבא בור אים שאנדא
אז אובא ער גיגן דיר שטאנדא
ווען נוך זיינר זין גרושי וואונדר:

פלאט 276

אינש שוינש ווייפא
ניט בטריג דיין לייבא
איר ברענדן וואנגן שון זולטו ניט ארקענן —
זיך ווי איין בויער
גיט דען שיין טויער
גנעהשטו אים ואשט. צוואר עש ווירט דיך ברענן: (344)

א פראגמענט פונם העברעדישן טעקסט.

צום פארגלייך ברענג איך דעם העברעדישן טעקסט—א פאראלעלן פראג-
מענט פון דעם 18 שער, לויט דער צווייטער העברעדישער אויסגאבע, וואס
איז דערשינען ביי דעם ארויסגעבער יוסף בן יעקב פון פאדווא אין מאנטוא,
סיון ש"ז (1557).

ה ש ע ר ה ש מ נ ה ע ש ר .

יתרון הנועם והכשר
על הקנין והעושר:

י'אמר הנזיר משלך עמי אתה בן המלך. כמשל בן העשיר אשר התחתן עם
איש ההלך:

אמר בן המלך ואיך היה:

אמר הנזיר אמרו כי נער אחד מבני עשירים רצה אביו להשיאו בת אחיו:
והאיש גדול מאד. בעל נכסים ומאד: וכבוד ומכל בניו גדל לא נשאר לו כי
כי אם הבת ההיא השרידה. ורק היא יחידה:

וימאן הנער אותה ולא ישרה בעינו. ויחר אף אביו עליו ויגער בו
ויברח מפניו: וילך עד קצוי תבל. אל ארץ רחוקה אל בבל: ויצא הנער לשוט
בעיר לראות הארץ וירא נערה אחת יושבת בסתח אחד מבתי העניים יפת
תואר ויפת מראה ותיטב הנערה בעיניו ותשא חסד לפניו:

ותדבק נפשו בה. גדולה האהבה אשר אהבה! ויאמר לה אחותי רעיתי
הגידתי נא לי בת מי את: ותסגור הדלת לפניו. ותלמוד מאחוריו: ותאמר לו
אדוני. בת איש זקן ומטכן אני: וידלג הנער ברוח נבהלת. ויגש אל הדלת.
וישא את קולו וישורר:

מה תס-גרי יערה ללתי לפני הלא

די שו-מרים לך בצפ-עוני להי-ידן

או תח-פצי לי בתוך שער לדבר דבר

יאב לאבנך וצור חרבו בעיני-ידן

ותען הנערה אל קול הנער, מאחרי השער, מרוח חשק מצערו

תגזול לבבי בעין גזול ואיך תאמר
עפרה בשרי לאהבתך מאד ס-מר:
תתאב צבי חן למטעמות ידידות כ-
אמנון באות לביבות מ-ידי ת-מר:

ויהי פשמוע הנער נעם שיריה. וחלק אמריה: קרא בקול גדול בשם
הזקן. ויאמר לו הזקן הטוב תן לי בתך לאשה כי היא ישרה בעיני. ואני
כל עוד חיותיך. אפרנסך בפביד אתה וביתיך. ואכלכל את שיבתך:
ויאמר לו הזקן בני מה לך לקחת בנות העניים והדלים. ואתה מבני
העשירים והגדולים: אמר הנער אדני דע באמת כי עתה ידעתי כי מאת
השם היא סבה ואהבתיה אהבה רבה: כי אני יצאתי ממחוז הפצני. מעירי
ומארצני. על אודות האשה אשר רצו קרובי. לתת לי בת נכבדים ממשפחת
ומבית אבי. ולא רציתי בה ולא חמדתי. רק שנאתיה ולא אהבתיה: אבל
בתך ירדה בממעקי לבי וחשקתי. ועליה אמרתי:

צביה מ-אסה אותי וחשקי
עדי תברח לבלתי או-חזה:
ולא די לה עדי תגזול שנתי
לבלתי בחלומי אחזה:

(פעלסט אין דער מינלענצער איבערזעצונג.)

ואל התשבה לי הזקן הטוב לקלות. ולחסרון דעת ופכלות. כי
פברו אמרו החכמים וזכרו מהחשק דברים גוראים. ומעשים מאד נפלאים: אמר
אחד מהם כי החשק הוא מדה יקרה
נאך דער רעדע פון דעם יינגל וועגן דעם כוח פון לויכט קומט א
גרעסערע שירה:

אני חשק ידידות משכנותי

יצבאות גיל והדוה מחנותי... א. א. וו. וואס פעלסט
אין דער מינלענצער איבערזעצונג-איך ברענג נאך די ווייטערדיקע קורצע
שירה פון דעם אלטן:

גשוק אחי בפלי חרב ונשק
ואל תהיה שפת חושק פנושק;
בחר לנפול ביד גזול ועושק
ואל תבחר להתחבר בחשק;

באמער קונגען

1) ווארשיינלעך האבן אויך קירצערע רעליגיעזע און ראמאנטישע לידער אנגעהערט צום רעפערטואר פון דעם יידישן שפילמאן. א שטייגער די „געט-לעכע לידער“, אדער „דש גיזאנק דוד“ („דיא שירה בון דוד המלך“ לויטן ליווא-כתב-יד), וואס איז געזונגען געווארן ווייזט אויס אויך מ'הוץ דעם „שמואל-בוך“; דאן ראמאנטישע לידער פון דעם טיפ „הילדעבראנט-ליד“ אין דער אָקספּאָרדער זאמלונג פון אייזיק וואַליך—(נויבויער נר. 2420, פ. ראזענ-בערג נר. 47) א. א.

2) אבער גליקל'ע האַמעל האט ניט געהאט קיין שום באגריף וועגן דעם „שמואל-בוך“; די בעסטע ראיה איז, אז דעם אמנון-תמר-עפיזאד, וואס ווערט אזוי בידלעך-און פיקאנט-דערציילט אין דעם יידיש-טייטשן „שמואל-בוך“, ברענגט זי לויט א קריסטלעכער קוועלע! (ז. 89—279 פון דער קויפמאן-אויסגאבע, פראנקפורט-מאין, 1896. גליקל'ע האַמעל האט געלעבט 1719—1645).

3) מיר פארמאגן פון דער דאזיקער צייט א האנטשריפטלעכן דאקומענט פון אליהו בחור: ס'איז א קאפיע פון דעם ספר „מאזני העיונים“, געשריבן דורך א"ב אין יאר 1503 (כתב-יד ווין נר. 47). אליהו בחור דערציילט וועגן זיך אין נאכווארט, אז ער איז „צעיר החרזנים, שפ"ל המדקדקים ומקרי דרדקים“, זע שווארצ'ס קאטאלאג, 1925, 162.

4) צי איז אליהו בחור אין 1540 געווען אין אויגסבורג? ער איז אלטפאלס געשטאנען אין באציונגען מיט חיים בן דוד שוואַרץ (שחור) און זיין איידעם יוסף בן יקר, ווארעם ס'איז פאראן זיינער א שיר אין זייער אויסגאבע פון „ארבע טורים“ פון יאר 1540, וואו אליהו בחור דערציילט, אז דער דרוק איז פארענדיקט געווארן קרוב חודש ניסן. וואס פארא באציונגען זיינען דאס געווען? די זאך איז נאך טונקל. — חיים שוואַרץ, יוסף בן יקר און פילוס עמיליוס האבן ווייזט אויס בשותפות ארויסגעגעבן דעם „מלכים-בוך“ אין „שמואל-בוך“ (1543/44) — פגל, פערלעס, ז. 179. שטיינשניידער „העברעישע דרוקן אין דייטשלאנד“, אין גייגערס צייטשריפט ז. 225, 1887.

5) זע „שטאפלען“ זייט 77.

- 6) פֿאַמפארטן=פֿאַמבארדיען? וואָש=אַלטע פאַרם פאַר וואָר=ער איז געוועזן.
 7) דעגן=שווערט, דאָ ריטער, 8) אָן. 9) פעלט אין דער אמסטערדאמער אויס-
 גאַבע. 10) דאָ=מיידל. 11) אי=שידוך. 12) אויסדערוויילט. 13) גיבערד=האַלטונג,
 געשטאַלט. 14) יעהן=זאגן, דאָ=שרייען. 15) ביבריא=זנות. 16) זערט=זעט.
 17) ווי אזוי זאל זי דערהאַרגענען איר זון, אז ס'זאל קיינמאַל נישט אנטדעקט
 ווערן. 18) מה ריוח=וואס פאַר א געווינס. 19) ולוקש=שנעל, גלייך. 20) גיצן=
 קוקן. 21) די גישריפטן=דער כתב, נעמינט ווערט דא דער איטאַליענישער
 אריגינאַל. 22) אי=דאָ=איידער. 23) ראפּן=זיך ממיתן, זיך די האר אויסרייסן.
 24) איך האב דא דורכגעלאזן אַ פאַר נישטאינטערעסאַנטע סטראפּן. 25) גליאה=
 גאַלעאַ=אזא מין שיף. 26) אומגעפער, אזוי זיך. 27) וואמע=לייבל=Kaftan
 28) בחור. 29) לוישפרט=שעפטשעט. 30) סרוויר מיר=באדין מיך. 31) מונעסטר=
 דא=געריכט (זי וואלט גערן געהאַט אַנאַנדער געריכט, אַנאַנדער שפייז). דא
 באדייט עס אַלזא נישט ministro, דינער. 32) צונטר=פייער, פלאם. (לעקסער,
 3, 1176). 33) אסאך לענגער דויערט עס ביי אונדז, ווי ס'האַט ביי אים גע-
 דויערט, אזוי זאגט מען אין די קינדערמעשהלעך. 34) איידן=שבועה. 35) די
 האט ער נישט צו פאַרקויפּן. 36) קורבר=קאַרב, 37) מינכלייך=מאַנאַכל. 38) שייצ-
 ליך=מיאוס. 39) איך האב דא דורכגעלאזן א פאַר וויניקער אינטערעסאַנטע
 סטראפּן. 40) לייטן=קלינגען. 41) קניטליך=נאַהייקעס. 42) די גייסטלעכע.
 43) היינט bonaccia, ווינדשטיקייט. 44) basto. 45) פון friggere, פאַקן,
 פראָטן? 46) Timone. 47) טורבאַן. 48) Taverna. 49) מיר נישט קלאַר,
 50) פאַרט. 51) Paziuzu. 52) Puttana. 53) Pater noster=יא אין זין פון
 פון Rózaniec (54) ? 55) Festo. 56) Ragazzo=Regazzo. א לויפער
 (רין), א יינגל, א בחור.

57) ס'איז צו באוואונדערן די אַסאַליטע נישט מוזיקאַלישקייט פון דעם
 קאַפּיטל פון A; ער האט קיין שום חוש נישט פאַר ריימען. 58) ס'איז פאַראַן
 נאך א דריטער כתב-יד פון דעם יידיש-טייטשן אַרטור-ראמאַן, אין פריוואט
 פאזיצ פון דר. גינזבורג אין לאנדאן. א נאטיץ וועגן דעם דאזיקן פּתב-יד גיט
 לויבליער אין „לעטערבאָדע“, XI, ז. 5-164 (95-1884). דער אנהייב פון דעם
 פּתב-יד פעלט. דער סוף איז: „דער דש בוך גשריבן הוט, דער איזנט (אישט?)
 גינט? מ. ע.) בון גוטיין אויז דער שטאַט... שעפטיל מיט זיין נאמן גינט.
 זך הספר שלי וידמילט (ווידוילט?) מ. ע.) בינעדיקן שתי אשת היקר והמשפיל

יקותיאל כ"ץ יצ"ו בן משה יעקב זצ"ל מויניזיאה. — די יידישע פילאָלאָגיע
 מוז זיך פאראינטערעסירן מיט דעמדאזיקן כתב-ידן, וואס שיינט צו זיין נאך
 וויכטיקער פון די האמבורגער כתב-ידן און א וויכטיקע דערגאנצונג פון זיי,
 ווארום ער פארמאגט דעם סוף פון דעם ראמאן.

(59) דאס דאזיקע שפריכווארט איז אגב פארצייכנט אין יאָה. אַגריקאַלאַס
 זאמלונג פון 750 דייטשע שפריכווערטער (געדרוקט 1548), נר. 668: "Es gehet zu
 "61 wie in König Artus Hofe" ראפן, רויפן-זיך ממית זיין, באַזונדערס
 זיך אויסרייסן די האר. 515—Lexer, II. 62) (באר) פעלט אין כתב-יד. 63) ורויא
 פרי. 64) בייטן=ווארטן, זוימען 161. 65) Lexer I, אין כתב-יד שטייט
 לייט, ניט לייכטר (א גרייז פונם קאָפיסט. 66) אוימיר-אימער, תמיד. 67) רעכין=
 נקמה נעמען. 68) הובירן=געזעלשאפט לייסטן, דינען 1371, 69) Lexer I קא-
 גליך, גרייז פון דעם קאָפיסט, דארף זיין קלאַגליך. 70) גוד=מתנות, געשאנקן.
 71) דו גירעט=די אלע זאכן (פעלט נאך אלש-גאב). 72) גוט=גאָט. 73) הולד
 חסד, גואד. 74) בידר מן=אן ערלעכער מאן. 75) הייט=לאַנקע. 76) בור ייעהן=
 דערציילן. 137—Lexer, III. 77) איך זיך-איך זע. 78) ס'באדייט: עס זאל איר
 קיינמאל ניט גוט גיין. 79) אונטר ווינדן=אונטערנעמען. 80) קושט=קאָסט.
 81) האַלט-אפילו. 1159, I, Lexer. 82) ראבר-רויבער. 83) ביגונד=האט אנגע-
 הויבן. 84) לושן ווערן איגן=איבערצייגן. 89) גיזינד=זיינע לייט. 86) צו אויגן
 געבן=פאר אייגן געבן, ד. ה. שענקען.

87) באם=א גרייז פון קאפיסט, דארף זיין קאם. 88) הירן=מוח. 89) דעגן=
 ריטער. 90) גוף=גוף, איילענדיק. 91) ענצליט=פנים, געזיכט. 92) קיין=קען.
 93) זיל=זעל, נשמה. 94) בייכניש=זארג. 95) גיבעלט=גיפעלט. 96) ווי-ער(?) א
 גרייז פונם קאָפיסט, דארף זיין טויער. 97) הולץ=דא=וואלד. 98) בוייער=פיייער.
 99) בור זענקט=איינגעפאלן, חרוב. 100) ורישט=איר זאלט איינהאלטן, רעטן
 אייער יונג לעבן. 522, III, Lexer. 101) שטורם=מן-הסתם א גרייז פון קאפיסטן
 דארף זיין שטורם=וועג. 102) שוש=שאַס. 103) און מוש=אַן-מאָס. 104) צו בוש=
 צופוס. 105) וועטיך=עק. 106) טרעג=פויל, פאסיוו. 107) הייל=דא וואונדער,
 נס. 108) שפּעריי=שפּיז.

109) דער יסוד פון די לעגענדעס ארום דער מילה-פארבאט זי איז א הייס-
 טארישער. דער רוימישער קייזער האַדריאַן האט נעמלעך פארבאטן די מילה,
 און דער קייזער אַנטווייניגוס פיוס האט דעם פארבאט אפגעשאפן.
 פון דאנען איז דער מאטיוו אריין אין דעם ציקל לעגענדעס וועגן רבי און
 אנטווייניגוס. פגל. 1892, 51, I, d. W. l. Margazin f.

110) אין כתב-יד קומען די העברעישע ווערטער מיט נקודות (אפטמאל פאלש לויט דעם העברעישן דקדוק). צויליב טעכנישע סבות איז דער נקוד פון די העברעישע ווערטער אין דעם דאזיקן טעקסט און אויך אין די ווייטער-דיקע אפטמאל דורכגעלאזן. (באמ. פונם ארויסגעבער).

111) אם נעשן—צמנאָענטסטן. 112) מען פלעגט ברענגען קרבנות. 113) צנק—שטרייטן, וויכוח. 114) הייבטר—קעפ. 115) טויט איר גיריכט—טוט זייען משפט. 116) דא פעלט ווייזט אויס א שורה. 117) נאך „היש“ אין כתב-יד אַ לָאָך. 118) קנט=קאָן, געשיר. 119) לגט=לויבט. 120) קוילשליך=köstlich=זיינער. 121) דעמויטיק=באשיידן, צניעותדיק. 122) פרייאט=פארבעט, לאדעט איין (אפשר פון פראנצויזישן prier). 123) איך האב נאך א שענערע זאך. 124) זי איז געווען דער פאמת שיינער מענטש. 125) צייכטיגליך—באשיידן. 126) בורט=פירט. 127) זינטמול=זייט. 128) בישטריקט-געפאנגען, ארומגעפלאכטן. 129) פוט=ביט=איך בעט. יצחק רויטלינגען שרייבט כסדר פוט-אנשטאט ביט, טוא-אנשטאט דו א. וו. 130) ור היישן=צוזאגן. 131) דער זין איז: איך האב אייך נאך מער ליב, ווי איר מיך. 132) געסט. 133) וואו=דא-אויב. 134) וואליג=פאלג. 135) די איי גי היישן=צוגעזאגט די חתונה (איי-Ehe). 135) גירב דין? 137) אן ליגן=זארג. 138) היש=צוגעזאגט. 139) רוישט אויך=גרייט אייך. 140) ברוייליפט=חתונה. 141) צו בלד=צו שנעל. 142) ריין=דא מלוכה. 143) איך וואלט זי גיכער דער טרונקען. 144) קויביץ=קובל. 145) נייטקלאר, צי אין פ"י שטייט „בוטשפט“ אדער „פוטשפט“=דיעה. 146) פט=באָט=ער האט זיך געבעטן. 147) אין פ"י א גוייז=אר אנשטאט איר. 148) שפעטן, אויסלאכן. 149) מאיעכטעט. 150) גאט זאל דערבארעמען. 151) דו ואלסט זי מיר דערלויבן, דערפילן. 152) אין פ"י פארפלעקט. 153) שיר=דא=אינגיכן. 154) אלטיידישער אויסדרוק פאר דאוונען, אָמאַניש-בעטן=orare 155) צוועל=טויך. האנד צוועל=האנטויך. 156) גיהעב דיך נישט אויב=זיי זיך נישט מצער. 157) אין כ"י זיכט? 158) אין פ"י א גרייז, בויא אנשטאט בייא. 159) אין פ"י צוויימאל איבערגעחזרט „אונ“ 160) ור=דא=דייער. 161) אין=אָן. 162) ור פוט=פארבאטן. 163) א קליינע סתירה ווי האט בריעה געהערט, וואס דער פאטער האט געטראכט? 164) וושר מוז זיין א גרייז, דארף זיין ווש. 165) וואגן=ריזיקירן. 166) וויכשיל=וועקסלשטייב. 167) אייטיל גרושן=פלויז גראשן. 168) מיר נישט פארשטענדלעך. אפשר פארגרייזט פומרים, ד. ה. קאטוילישע גייסטליכע? 169) נישט קלאר, צי אין פ"י שטייט גרופן אדער גרובן=גראָפן. 170) ווש מנש=ווער איז ער, 171) טרובנטן=טראַפּאַנטן, לייב-היטער.

172) פיואליך==פארגרייזט פיול==ער האט פאפוילן. 173) נײַט קלאַר, זײַעט שטייט
 „וײַג“ אדער „וײַג“ פרעג. 174) נײַט פארשטענדלעך, לױטן זײַן דארף דא קומען
 פרעג וואס דו ווילסט, כ'דערלױב אבער גארנישט רײַדן וועגן די יידן.
 175) וועלט איר==אין כ"י צוויימאל איבערגעזעצט. 176) אפשר „בין“ אנשטאט
 „בין“? 177) גרייז, דארף זײַן בישניטן, 178) פול, 179) זנט==זאמד, 180) ביגובן==
 שענקען מתנות, 181) ערבייט==ארבעט. 182) דער זין איז: אויב זי איז נײַט
 שײַן געוועזן, איז זי איצט שײַן געווארן, 183) רושט זיך==גרייט זיך.
 184) גרייז, דארף זײַן: דינגן==מיט אלע זאכן, 185) אל גימך==אנגזאם, פאמעלעך,
 186) וויז==לאנקע, 187) דאָ מײַאן, דר==אפקווען, זיך דערקוויקן, 188) אומרדר-מסדר,
 189) בלויז==אויסער, 190) עבך==טייכל, 191) שטרוס==וועג, 192) אפשר פון מ"הד
 schrage (Lexer, II, 783) דא מעסערס, וואס זײַנען צוזאמענגעפלאכטן אין
 דער פארם פון א קרייך, 193) שאר מעסר==שארפע, פלאנקע מעסערס, 194) אונדז
 איז נײַט גוט און נײַט שלעכט (א מין פּה-הקלע?) 195) לױט דער שולד, וואס
 מען האט. 196) מקרא==צופאל, געשייעניש (פארגרייזט מקרה). 197) בייטן==בלײַבן,
 זײַמען. 198) די שטריבעלעך שטייען אין דעם כתב-יד, בלויז אויף „גלב“
 זײַנען נישטא קײַן שטריכן. 199) פארקלעפט אין כתב-יד. 200) אין כ"י פארקלעפט.
 201) טריטן==אנשטאט דריטן. 202) לױט שטיינשניידער-אונ'. אין כ"י==ווען.
 203) איבער פעלד. 204) הייד==פלאַנקע. 205) אָפּן. 206) אונדזער טראנסקריפציע.
 207) פויל, 208) ליגענערקע, ווען==באדייט אין אלטיידיש אָפּט==דען, ווייץ,
 ווארום. 210) גיברעכן==פעלער, חסרון. 211) היימליך==סוד. 212) אָקס.
 213) פארקלעפט אין כתב-יד. 214) הור==זונה. 215) עפנטלעך. 216) אבער,
 בלויז. 217) א==אידער. 218) האט צוגעזאגט.
 219) ר' יודא חסיד בן שמואל בן קלונימוס בן יצחק בן אלעזר הגדול==
 איז געפארן און דערצויגן געווארן אין שפייער, פון וואנען ער איז ארום
 1195 אוועק אין רעגענסבורג. געשטארבן דעם 22/II 1217 אדער 1218. זע
 „מאנאטשריפט“, 1909, ז. 601.
 220) דרך אגב: אין דער רשימה פון פראָגער יידן פון יאר 1546 איז
 פאראן א הענוך „פון דער אלטער שול“, פון זײַנע קינדער גייט אויפן ערשטן
 אָרט משה—ס'איז מן-הסתם דער שפעטערדיקער מחבר פון דעם „בראָנט-
 שפיגל“, משה הענוכש ירושלמי אַלטשולער (פגל. 5. גייגערס „צײַטשריפט“,
 1887, ז. 185). 1546 האט אלזא אינווער מחבר שוין געלעבט, 1610 האט
 ער נאָך געלעבט (ווי ס'איז צו זען פון דעם שער-בלאט פון דער פראָגער

אויסגאבע (1610); וואלפס דאטע, אז ער זאל האבן געשטארבן 1648, איז
 אלזא ניטווארשיינלעך, א העברעישע אויסגאבע פון דעם „בראנטשפיגל“
 1572 איז אונגעגעלעך (ווי ל. צינגל חזרט איבער נאך וואלפן (III, ז. 750)
 אין זיינע „אנאלן פון פראגער דרוקערייען)—דער „בראנטשפיגל“ איז אן אריי-
 גינגל-ווערק, לכתחילה געשריבן אין יידיש, וואס איז בלויז צו זען פון דעם
 מחברס התנצלות אין דעם צווייטן פרק, וואס אַרנומענטירט, פארוואס דער
 ספר איז יידיש געשריבן.— דאך האלט איך א יידיש-טייטשע אויסגאבע
 פאר 1602 ניט אויסגעשלאסן;—וועגן „בראנטשפיגל“ וועל איך אן אויספיר-
 לעכע שטודיע פובליקירן אין אן אנדער צוזאמענהאַנג. (221) ? אומפארשטענד-
 לעכער גרייז, דער זון הייסט דיאַקלעציאן. (222) ביוועלט—באפעלט. (223) דא-
 דערזעלביקער. (224) גלגן—תליה. (225) געפירט. (226) ווערט גערעטעט.
 (227) וואָרד—געווארן. (228) וידר—קעגן. (229) ווש—איז געוועזן. (230) אויף דער
 גאס. (231) דער גרייף—כאפט. (232) נאכדעם, ווי מען האט געקלינגען (געגעבן דעם
 טינגאל) צו די וועכטער. (233) תפיסה, גרויב. (234) ברנגאן—פראנגער—שאַנדסלופ.
 (235) צושליסט. (236) בולן-געליבטן. (237) מעלט דא: שלויסיף—שליסט.
 (238) הייבט קאפּ. (239) אי—חתונה. דער זין איז און האט מיט אים געבראכן די
 טריישאפט צום מאן. (240) אך—אויך. (241) הור—זונה. (242) ואנד—פאנד, האט
 געפונען. (243) ביהענד—שנעל. (244) וריגלט—פאַרריגלט. (245) הירב—אַראָפּ.
 (246) בושטייט—דא אירע שלעכטע מעשים, איר זינד. (247) ס'איז איר ניט גוט
 געווארן. (248) ער קענט—דא דארף מען ליינען צוזאמען, דערקענט זי—קומט צו
 זיך. זי אנטשליסט זיך. (249) לג—ער איז געלעגן. (250) ארטילן—אורטיילן,
 משפטן. (251) בוטן—שליח (251) בכדי אייך ניט צו דערפּעסן, האב איך געלאזן
 די קראַנקע מיטער און צוריקגעקומען. (253) דו זאגסט ליגן. (254) איך האב
 דא דורכגעלאזן אפאר שורות, ווען די פרוי בעט זיך ביים מאן זי אריי-
 לאזן, און דער ריטער בלייבט עקשנותדיק ביי זיין אָפּזאָג. (255) אי—דא—איידער.
 (256) זע באמ. 255. (257) ווארשיינלעך דארף זיין „עש“. (258) הארט—הערט.
 (259) און די פרוי איז שנעל אוועקגעלאפן. (260) זע באמ. 258. (261) זע
 באמ. 255. (262) גרייז, דארף זיין „ער“. (263) ווי דער ריטער וועט זיך מצער
 זיין. (264) אנפּפנד—האט געפונען. (265) טויט. (266) געפאלן אויפן גרונט.
 (267) פארשלאסן. (268) וואָ—פּריילעך. (269) צימרמן—צימערמאן, טישלער.
 (270) דים—דעם. (271) ברויא—פרוי. (272) נכטן—ביינאכט. (273) אר קען—דערקען.
 (274) דו זאלסט דארפן. (275) מירק-מערק, נעם אין אַכט. (276) עס איז געפעלן.

277) זע פאמ, 271, 278) הויזינער, משרה, 279) נם—האט גענומען,
280) זך—האט געזען, 281) דין—דעם, 282) אימפערפּעקטום פון יעחזקאל;
283) איז פארגעקומען, 284) אין דעם קעניגס הויף, 285) לייט—לייגט,
286) און—אן, 287) בוירטר-פריערדיקער, 288) אר ברונג—דערפארונג, 289) בור—
פריער, 290) גיטלאנג, 291) האט דערפארן, דערוואוסט זיך, 292) געפונען,
293) ערליכער מוט—ערלעכער געמיט, 294) גויט—גוט—פארמעגן, דער זין
איז ערלעכער געמיט איז בעסער, ווי אלע אוצרות און פארמעגן, 295) דער
גאיישליך—דער נזיר, 296) איר טוט, 297) איר טוט מיט מיר אזוי, ווי א זון
פון א רייכן פאטער האט געטון מיט אן אלטן מאן, 298) נוי—נון, 299) זיין
פאטער האט אלץ געטון, בכדי אים משדך צו זיין מיט דער איינציקער טאכטער
פון זיין ברודער, 300) זיין פארמעגן, 301) איך ווען—איך דערמאן, איך דערצייל,
302) נוך קאלאן—נאכגיין, נאכגעבן, 303) גראם—כעס, שטארקער צארן, 304) וליכט
—דאס אנטלויפן, 305) ער איז אנטלאפן, 306) וער—זער—ווייט, 307) ער האט
באשלאסן לערנען אין בבלי אזוי לאנג, ווי ער וועט חשק האבן, 308) אר זאך
—ער האט דערזען, 309) מעגליך-מיידעל, 310) פיל, 311) שנעל, גלייך, 312) חולט
שאפט—ליבע, 313) חיווט—אנשטאט „הויט“—היט, 314) וואס פארשליסטו,
315) דער זין פון ליד איז: וואס פארשליסטו זיך דרינגען פאר מיר
אליין, אין א וואלד אפילו וואלט זי דאך געווען זיכער; צי איז איצט איר
חשק צו רידן מיט מיר, ווי יאָב האט גערעדט הינטער דער טיר מיט
אבנן, וועמענס בלוט ער האט שפעטער פארגאסן?
316) דער קאָפיסט האט דא עפעס צודרייט; לויטן זין דארף זיין: „דא
דעש קנאבן קלאג דאש מעג טין בר נאם“, דאס הייסט, ווען דאס מיידל האט
דערהערט דאס קלאגן זיך פון יינגל, 317) פעלט: טויר—טיר, 318) דער זין
פון דעם ליד איז: איך בין בערויבט פון אלע מיינע חושים, צוליב זיין זיסן
ליד וואס זוכט ליבע—דו פירסט זיך אויף אזא מין אופן, ווי דו וואלסט גע-
גלוסט די שפייז, ווי אַמנון האט געגלוסט דעם קיכן פון תמר, 319) אַוי-
סערגעוויינלעך, 320) איר דארפט זיין אָן ספקות וועגן אייער ווייטערדיקן
לעבן, 321) פון נויטרפט—אלע אייערע נויטיקסטע באדערפענישן, 322) פאטראכט
עס ניט פאר א נארישקייט פון דער יוגנט, 323) באולן ברינגן—פאלבריינגן—
מקים זיין, 324) די חכמים, 325) לויבן, 326) און—אָן, 327) קישטן-קאסטנס,
328) איך האב דורכגעלאזט די ווייטערדיקע חקירות פון דעם יינגל וועגן
דער גרויסקייט פון דער לוסט (פון דער תאוה), 329) זיס, 330) די וועלכע

- ווילן אלץ נאכגעבן דער תאווה (881) זייטנשפיל—מוזיק (סטרוונע-מוזיק),
332) דער זין איז: מיין זון, היט זיך מיט דיין געמיט, און בעסער
שטעק אריין א שארף שווערט אין דיין ברוסט, איידער דו זאלסט נאכגיין די
גלוסטונג פון דיין הארץ.
333) ווען ס'פאלט דיין ברודער, העלף אים פאלד, זיי ניט פויל, יאג
נאך זיין הילף. לייג עס ניט אפ ביז מארגן, ווארום ס'איז פארבארגן דאס,
וואס ס'קאן ברענגען דער מארגנדיקער טאג.
334) ווער קאן זאגן, ווער האט דאס רעכט מער צו קלאגן, א רייכער,
אז ער מוז שטארבן, אדער דער וואס לעבט אין דחקות, אז ער מוז אין נויט
מאריך-ימים זיין?
335) שעליק—רשעים. 336) זיינען מבוזה מיין ווייב.
337) „ורוינט“ איז דא איבעריק; דארף זיין: „מינר וינדא ורוידא מיר
אלר מיישט אן ליגט“—אממייסטן האב איך צער פון דער שמחה פון מיינע
פיינט.
338) די וועלט איז א שטאל. די צייט דער פאסטוך. די מענטשן דאס
פיל דער הייל פון דעם טויט, קליינע, גרויסע, ווייב, אלט און קינד—דער
קבר איז א טויער. צי האט עמיצער געהערט, וואס געפינט זיך דארט אויף
יענער זייט? (339) גו—גאט. 340) ורישט—צייט. 341) גיגרושט—גייט פארלארן.
342) ער שיסט. 343) טוינדער—דונער.
344) צוליב א שיינער פרוי זאלסטו ניט אפנארן דיין לייב. זאלסט ניט
קוקן אויף אירע ברענענדיקע פאקן. זע, ווי א פיער גיט א שיינעם שיין,
דערנענטערסט זיך צו אים גיך, וועט עס דיך אָפּבריען.

רשימה פון איילוסטראציעס און פאקסימילעס.

- I. ווידוילט אין דער באגלייטונג פון דער הויפדאמע און פון דעם קארליק באנגענט א מיידל, וואס וויינט אין פארברעכט די הענט (זע ז. 108, 123).— פון א דייטשן וויגאליאַז כתב-יד פון XIV י"ה, וואס געפינט זיך אין לעידען.
 - II. שער-בלאָט פון דער ערשטער דרוק-אויסגאבע פון דעם „שמואל-בוך“, אויסגברג 1544.
 - III. אויטאָגראַף פון אליהו בחור: פאטאגראפיע פון א אייגנהענדיקן בריוו פון אליהו בחור צו יאָהאַן אלבערט ווידמאַנשטאַט* געשריבן פון ווענע-ציע פרייטיק, 8 סיוון, 1543 (זע פערלעס ז. 158) דער בריוו געפינט זיך אין דער מינכענער מלוכה-ביבליאטעק. די פאטאגראפיע האט אונדז פריינטלעך איבערגעגעבן דר. מאקס ווינרייך אין ווילנע.
- ט ע ק ס ט:

יהי אלהיך עמך כאשר היה עם אבותיך נודע בשערים ובגוים גדול שמו הוא אדוני גאוני ופטרוני השר וגדול בגוים וב ישראל גדול שמו יהונן יצ"ו הנה לשמע און שמעתי שמעך הטוב ושמתתי באומרים לי אתיר לי' כן ירבה וכן יפרוץ לרוב גם ראיתי גליון גדול מגלילת ידך הנקיה אשר רשמת עליו הספרים אשר בקשת ובאמת הרבה יגעתי בגינך למצא ואין גם אחד נמצא פה צמנו היום פי לא נדפסו רק בתוגרמה וכן הגיעו עתה ספרים אחרים שנדפסו שם ודברים טובים נמצאים בהם ובפרט ספר נוה שלום ונהר פישון וספר המוסר אלה השלשה יש להם כמות ואיכות מה שראוי לנהוג בהם כבוד גם ספרים קטנים טובים כגון ספר אמרי נועם וספר עקרים וספר נזיר וכן המלך וספר דקדוק קטני הכמות

* מיט ווידמאַנשטאַטן האָט זיך אליהו בחור באַקענט בשעת ווידמאַנשטאַטס אָנוועזענהייט אין ווענעציע אין יאר 1538. ווידמאַנשטאַט איז געווען א גרוי-סער ביבליאָפיל, און פון אליהו בחורס בריוו זעט מען, מיט וואס פאַראַ זאָר-געוודיקייט האָט ווידמאַנשטאַט געזאַמלט ספרים.— בלוז די מינכענער ביבליאָטעק פארמאגט 330 העברעישע, סירישע און אַראַבישע פתב-ידן, געזאַמלט דורך ווידמאַנשטאַטן, און איבער 500 אריענטאלישע דרוקן פון זיין זאַמלונג.

כגו' ספר שפה ברורה חבר ר' אברהם ו' עזרה וספר לשון למודים
 וספר מגדול עוז לכן אם אדו' יבחר בקצתם יודיעני אדו' ודרך
 מצותך ארוץ לאהבתך ולאבתך בנה וכיוצא בזה פי אהבת עולם
 אהבתך ובוה יהיה לך החיים הנצחיים פה תפלת עבדך המוכן
 לשרתך בכל לב ובכל נפש הטרויד וזקן.

אלי הלוי

יום ו' ח' לחדש
 סיון ג"ש

- IV. „בבא-בויך“ פון אליהו בחור (1507), שער-בלאט פון דער אמסטערדאמער
 דרוק-אויסגאבע 1661.
- V. „בבא-בויך“ פון אליהו בחור (1507). אמסטערדאמער אויסגאבע 1661.
 פאטאגראפיע פון דער צווייטער זייטל.
- VI. א זייטל (23 ב) פון דעם האמבורגער יידיש-טייטשן ארטור-כתב-יד
 נר. 289 (שטיינשניידער 288). (A). זע ז. 124, פון דער דריטער שורה
 פון אונטן.
- VII. לעצטע זייט פון דעם האמבורגער יידיש-טייטשן ארטור-כתב-יד נר. 255
 (שטיינשניידער 327). (B). זע ז. 129, פון דער זעכצנטער שורה פון אויבן.
- VIII. א זייטל פון דעם מינכענער כתב-יד נר. 100 (זע ז. 178, פון די מעשיות
 פון דעם „מעשה-בויך“ קרייז, מעשה נר. 18). די אילוסטראציע-א פע-
 דערצעכונג פון יצחק רויטלינגען-שטעלט פאר, ווי אליהו הנביא אקערט
 אין פעלד און האלט אויפן אקעראיזן אן אָפענעם ספר.
- IX. א זייטל פון דעם מינכענער יידיש-טייטשן כתב-יד פון „בן המלך
 והנזיר, נר. 347,

תיקון-טעות (*)

דארף זיין	איז	זייט שורה			
Spielmannsdichtung	Spilmannsdichtung	פון אויבן	2	12	
Geistlichen-dichtung	Geistliche Dichtung	" "	5	12	
1925	1924	" "	6	12	
אונ' טרוג	אונ' טרוג	" "	3	18	
זלמן	זלמן	" "	8	19	
סקוררא	מקוררא	" "	2	20	
ינגאלט (בפרט דארף אומעטום	ינגאלט	" "	18	21	
זיין "ינג", ניט "ינג"					
געמארטערטע	געמארטערטע	פון אונטן:	8	22	
פערלאך	פעריד	פון אויבן:	8	29	
"דער שמואל-בוך, מעשה בוך,		פון אונטן:	10	31	
די צאינה וראינה"					
התלהבות	התלהלות	פון אויבן:	14	32	
שטימינג	אונטן: שטימינג	פון	10	39	
זי	" "	" "	6	39	
געלט טעמים	געלעט טעמים	פון	11	42	
רוים	אים	פון	6	42	
ס'איז	אויבן: מ'איז	פון	5	45	
עיונים	אונטן: ענינים	פון	3	46	
נשמה	אויבן: נשטה	פון	8	47	
אז	אונטן: אן	פון	6	49	
חיקה	תיבה	פון	7	50	
נאטירן	אויבן: נאמירן	פון	2	51	
"אפילו אין דער וועלטלעכער		פון אונטן:	7	52	
איטאליענישער רעדאקציע"					
"אז אירע ביידע זיין"		פון אויבן:	8	53	
בורקהארט	אונטן: בורקהארט	פון	5	54	
טאפף	אויבן: מאפף	פון	2	59	
נאך Boje פעלט א פונקט.	über	פון אונטן:	2	60	
ווייטער: Über					
Boeve	Boev	" פון	1	"	

*) טעכנישע מניעות האבן אונגעלעך געמאכט וועלכע ס'איז השפעה פון דעם מחבר אויף דער קארעקטור פונם בוך. דער מחבר בעט דאס נעמען אין אכט און אים דן זיין לפף זכות.

דארף זיין	איז	זייט שורה
Zeitschrift	פון אויבן; zeitschrift	4 68
אויסגאבן	סטראפן	" 21 67
דארף געשטראכן ווערן; "אלבן"	"	" 21 71
ריגן גיט אים א דריט חלק,		
און זיינע מעשים.	און מעשים	" 1 94
ניט	אונטן; נים	" 2 96
28	אויבן; 32	" 4 99
ווילמערוסדארף	אונטן; ווילמעסדארף	" 18 99
דעטאלזירטער	אויבן; דאטאלזירטער	" 19 100
פאלגנדיקע טאבעלע	אונטן; פאלגנדיקע גענע-	" 1 104
	טישע טאבעלע	
לורעל (לארעל), אזוי דארף	אויבן; לורעל	" 14 107
אויך פארריכט ווערן ווייטער.		
דעלעגירן א מוטיקן ריטער	אויבן; א מוטיקן ריטער	" 17 107
טרעפן	טרעפט	" 6 108
דערפאר, וואס	פאר וואס	" 11 108
און ווידוויילט דערצייילט	אונטן; און דערצייילט	" 1 108
פישער	פישערס	" 19 110
העברעישע האנטשריפטן	העברעישע האנט-	" 3 122
נר. 288, נר. 327	שריפטן:	
ורווא לאשט	אונטן (B)-ורוואלאשט	" 6 123
אונ'	אויבן (A): אוננ	" 12 124
באלד	(A): באלד	" 10 126
ור לירן	(B): ורלירן	" 18 126
דו ער	אונטן (B): דו ער	" 2 127
לושט	אויבן; לוש	" 9 132
2-3	אונטן: 3-3	" 1 144
מיט דעם דייטשן	אויבן; פון דעם דייטשן	" 7 146
1869	" 1896	" 19 146
כ' שם ה'	" כי שם ה"	" 15 147
אויף דער העלדין	אונטן; אויך דער העלדין	" 3 152
קישן	אויבן; קישן	" 15 155
איז גוזר	מאכט א גזירה	" 17 155
צווייא הייבטר	צווא הייבטר	" 16 159
איינום	איינוג	" 5 160
טרונקנהייט	טרונקנהייט	" 7 161
וואוירשטו	וואוירשאו	" 6 164
הנד צוועל	אונטן; צנד צוועל	" 8 164
דש ער אזא	דע ער אזא	" 15 165
שור הויטר	מור הויטר	" 13 165
אונ' קיין קראנקר	אויבן; אונ' בון קיין קראנקר	" 3 166

דארף זיין	איז	זייט שורה
יודניש	אויבן: יודניש	פון 4 166
בריה; טור	אונטן: באריף; טוא	" 11 166
בון איינום הין וועק גיט	אויבן: בון איינום וועק גיט	" 15 167
דורך דש ווער	אונטן: דורך דש ווער	" 2 168
טנטץ	טנצ	" 11 171
ארויסגעפאלן	אויבן: אויסגעפאלן	" 9 173
אויב יידן	אונטן: אויף יידן	" 9 173
רוקן ארויס	אויבן: רוקט ארויס	" 2 175
זייני	זוויי	" 3 185
שטערבן	שטערלן	" 5 188
משפט	ממפט	" 11 184
האט אויך	האט איך	" 21 200
ניידרוק פון דעם „אויילנשפיגל“ מיט א הקדמה	ניידרוק מיט א הקדמה	" 6 204
מעשיות-ציקלען	מעשיות, ציקלען	" 7 209
אָקס	אונטן: אָקט	" 82 210
מיט דער ווירקונג	איז די ווירקונג	" 7 212
דש דו אופט	אויבן: דש דן אופט	" 4 215
וואלט איר	וואלט איך	" 14 215
אזוי הייסן	אונטן: אזוי הייסט	" 9 216
ס'פלעכטן	אויבן: ס'פלערטן	" 4 217

